TITI LIVII HISTORIARUM ROMANARUM LIBRI QUI SUPERSUNT EX...

TITI LIVII
HISTORIARUM ROMANARUM
LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

IO. NIC. MADVIGII.

EDIDERUNT

IO. NIC. MADVIGIUS ET IO. L. USSINGIUS.

VOL. III PARS II.

LIBROS A TRICESIMO SEXTO AD QUADRAGESIMUM
CONTINENS.

HAUNIÆ MDCCCLXV.
SUMPTIBUS LIBRARIÆ GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).
TYPIS SCHULTZIANIS.

PRÆFATIO

Io. Nicolai Madvigii.

Quæ in Livii libris a tricesimo primo ad quadragesimum edendis una erat utilis et necessaria post ea quoque, quæ in emendationum volumine exposueram, præfandi materia, ut de codicis Moguntini, Bambergensis, ceterorum vulgarium auctoritatis comparatione et usu diceretur aliquid ad rectam rationem confirmandam tollendamque plane dubitationem, eam materiam, quum priorem huius voluminis fasciculum (a. 1863) ederemus, pæne totam exhausimus. Atque etiam Weissenbornius, quem contra illa maxime disputanda fuerunt, iam in octavo Livii cum commentariis editi volumine (libb. XXXV—XXXVIII), quod a 1862 evulgatum est, tum vero in nono (libb. XXXIX—XLII), quod 1864 prodiit, paulo fidentius codicis Moguntini præstantem auctoritatem amplexus aliquanto rarius ex ceterorum, etiam Bambergensis, in lacunis et mendis consensu ab unius librarii summa negligentia et imperitia nato inanes suspiciones duxit, quanquam hic quoque sæpius id fecit, quam velles.[1])

---

[1]) Exemplo esse, si tanti est, possunt, quæ annotantur ad XXXVII, 16, 9 et 17, 10. C. 18, 7 sine ulla causa dubitatur, e codicene sumpta sit, quam Gelenius „sinceram lectionem" ponit (vid. præf. fasciculi prioris p. XI), eodemque errore XXXVIII, 28, 8 vera scriptura indidem a Gelenio sumpta („legendum") eiicitur. Lib. XXXIX, 37 Weissenbornius codicem Moguntinum simpliciter sequitur § 6, 8, 9, 20, atque etiam § 5, ubi in ceteris codicibus est *deformes notæ servitutis*, e Mog. (*deformes veluti cicatrices servitutis*) adsciscit *veluti*, pro nomine, cuius figuratus usus illo addito mitigatur, retinet vulgarem scripturam. In libri XL, 5, 6 suspiciose scilicet annotatur, *agenda* in solo codice Moguntino esse, in 6, 6, in illo solo esse verba *dimicaretur ita concurrerunt multaque vulnera*; in cap. 8 non annotatur, § 4 in illo solo esse verbum *iuvenalium*. § 11 *se stirpemque suam* pro *stirpem suam*, § 16 *deterrere a vecordi*

Ac tamen ita codicem Moguntinum admiramur et sequimur, ut non negemus in illo quoque apparere præter scribendi errores etiam antiquioris cuiusdam et simplicioris interpolationis rara quædam vestigia, verbum aliquod alii substituentis aut formam orationis non recte mutantis. Ea interpolatio aut manifesto tenetur aut probabili suspicione deprehenditur in his locis: XXXVI, 17, 5 (*bellicosissimæ* pro *ferocissimæ*, quum præsertim duobus post versibus sequatur *rex bellicosissimus*), XXXVII, 28, 1 (*in agris* pro *in oculis*), 48, 6 (*adiecit* pro *subtexit*), XXXVIII, 2, 6 (*concitatoque agmine*), 3, 4 (*in Ætolorum imperio* pro *Ætolorum*), 28, 4 (*pluviæ* pro *aquæ*), 42, 11 (*vendentes* pro *venditantes*), 52, 2 (*ut res esse inciperet* pro *ut reus esse sciret*), XXXIX, 20, 8 (*nec prius* pro *prius*). Maiorem dubitationem habere videntur alia quædam, ut XXXVI, 17, 1 *occupata* pro *insessa* et XXXVII, 26, 10 *detinebat* pro *offendebat*, minus, ut videtur, ad sententiam aptum; in XXXVI, 17, 8, vereor, ne Moguntini scriptura (*levissima* pro *ingratissima*) restitui debuerit. Mire XXXIX, 36, 8 pro eo nomine, quod ceteri habent (*Q. Cæcilium*) rei et superiori narrationi conveniens, substituitur in Mog. *P. Sulpicium*; nam XXXIX, 19, 4 in mirifico illo: *neve censor Licinius equum publicum assignaret* potest subesse aliqua et fortasse maxima ex parte Carbachii legendi error. (Frob. II tacite dedit *neve censor ei equum p. assignaret* pro *neve censores equum p. assignarent*, quod ceteri habent.) In numerorum notis et codex minus diligenter scriptus fuisse videtur et Carbachius legendo sæpe aberrasse. Illud in his quinque libris ut in superioribus molestissimum est, quod tam sæpe, quid in Moguntino codice fuerit, ignoratur aut dubitatur. Præterquam enim quod in ipsis scripturis a Carbachio annotatis et aliquoties aberratum esse apparet dixitque aperte Gelenius et uno et altero loco aliqua ambiguitas est (velut XL, 25, 4 quum pro superiorum editionum

---

discordia. Et hoc loco et infinitis aliis eodem iure mirari poterat, quod interdum admiratur (velut ad XXXVII, 30, 7), quæ fuerit verborum in ceteris codicibus omittendorum causa; ea una fuit singularis quædam negligentia eius librarii, a cuius exemplo vulgaria omnia orta sunt. Quantopere ab uno pendeamus Mog., vel unum caput primum libri XXXIX ostendere potest, ex eo solo suppletum et restitutum § 1, 5, 6 bis aut ter, 7, 8. Omnia sequitur Weissenbornius, cetera tacite, in § 1 annotat, verba *si modo hoc anno acta sunt* in solo esse Moguntino, additque, non de solo anno dubitari. (XL, 15, 8 in M prave scribi *reservatur* annotat; sed idem in ceteris codicibus est. Poteram alia eiusdem generis ponere.)

hac scriptura: *ad hæc decem dierum induciæ cum darentur*, annotetur hæc: *ad hoc quum darentur induciæ*, ambigere possis, tantumne ordo verborum alius fuerit an, quod sane annotationis forma significare videtur, in codice non fuerint verba *decem dierum*), permulta et a Carbachio et a Gelenio non solum pervagata scribendi menda, sed etiam aut vera aut verorum vestigia, minuta sine dubio pleraque, quædam etiam maioris momenti, silentio prætermissa apparet; deinde, quum constet, quædam Gelenium in editione Frobeniana secunda codicis Moguntini ope tacite correxisse (vid. præf. fascic. prioris p. X et XI), tamen in his locis, in quibus nihil annotat, quid e codice sumpserit, quid coniectura mutaverit, non certo discernas. Ea dubitatio interdum ad alias quoque res pertinet, velut XXXVII, 16, 13, ubi editio Frob. II. habet *omissa Patara amplius tentandi spe*, quod fortasse eius fide teneri debuit; neque enim coniectura Gelenius expulsurus fuisse videtur editionis Ascensianæ in ipsa Moguntina retentum supplementum, ad sententiam etiam rectius, *omisso conatu P. a. tentandi*; nam tentandi non spes proprie est, sed conatus; et XL, 6, 2, ubi scripturæ a Carbachio annotatæ in Frobeniana additur vox perapta *prior*; et XL, 30, 4, ubi in Gelenii nota scribitur *misit, proxime succedere*, editur autem *misit, quam prox. succedere*[1]); sed in uno genere sæpe nos vexavit, verborum dico ordinem, qui non raro in ed. Frob. II tacite mutando et usitatior et, ut videtur, rectior factus est; ex iis mutationibus nonnullas, quod, qui in codicibus vulgaribus erat ordo, prorsus displicebat, tenuimus; in aliis, quod non prorsus necessariæ videbantur, cessimus codicibus Bambergensi et vulgaribus cum Bekkero maximeque Weissenbornio (quanquam is quoque inconstans fuit), ita ut nobis ipsis parum inconstantia et incertum iudicium placeret; ac vereor, ne non ita raro ab ipso Moguntino codice discesserimus. Certum eius testimonium etiam in hac re, quantum fieri poterat, secuti sumus. Ubi verborum ordo in editione Moguntina et Frobeniana e superioribus propagata erat, quoniam nulla in ea re silentio fides erat, eum, ut in superiore fasciculo, quantum ratio patiebatur, primum ad Bambergensem, deinde, ubi is defecerat, ad ceteros exegimus, plurium consensum notatum pro omnium testimonio sequentes; nam silentio eorum, qui contulerunt, credi nequit; eandemque rationem in aliis minoribus tenuimus, in quibus, quum de Moguntino non constaret, hi codices momentum facere pote-

[1]) Prorsus e codice sumpta videtur correctio in XL, 9, 14 aliæque similes.

rant.[1]) In omittendis quidem verbis minor etiam Bambergensis codicis fides est quam Drakenborchianorum consentientium. In supplementis litterarum forma notandis hoc tenuimus, ut, si quid ex antiquis editionibus tacite per Moguntinam Frobenianamque secundam propagatum codices ceteri non haberent, notaremus, si quid, quum in antiquioribus non esset, in Frobeniana adiectum esset, non notaremus, e codice ductum putantes.

In extrema parte libri XL (inde a capite 37, 4), quæ non cum codice Moguntino collata, sed tota ex eo edita est, possit aliquis credere, plenam nos et certam incorruptamque alienorum admixtione imaginem codicis tenere. Sed multum illa spes fallit. Nam quum Carbachius eiusque socius neque ad ipsam antiquam scripturam legendam satis exercitati essent neque ad lectionem adiuvandam satis Livianæ orationis peritia et ingenio valerent, permulta (præter ea, quæ, ut fit, in ipso codice plus minusve mendosa erant) male expresserunt. Eorum multa Gelenius ita emendavit, ut codicis testimonium adscriberet, velut statim in cap. 39, 8 pro his monstris *cum vim deditis remisisset admonens* in eo testatur esse: *cum bis deditis rem esse admonens.*[2]) Sed alia iam in editione Frobeniana priore (a. 1531) tacite mutata sunt, ut statim c. 37, 4 (*millibus passuum esset commissum* pro *millibus esset passuum commissum*), § 6 (*consul* pro *consulis* et *exprobratum ei a matre dicerent* pro *exprobratam etiam hac re dicerent*), c. 39, 5 (*omissis* pro *omissisque*), c. 40, 7, 11, 13, 15 (*exauctoratis* pro *ex authoritate*), c. 41, 2 bis (*Balistam Suismontiumque montes* pro *vallis verum tum tanquam montis*), 6 (*ad visendam oram* pro *ad visendam amarram*), 10, cett., alia in ipsa secunda editione Frobeniana, cui Gelenius præfuit, item tacite, ut c. 38, 1 (*oppressi* pro *oppressi sunt*), 3 (*Taurasinorum fuerat, cum traducere*, lacuna non prorsus expleta, pro *Taurasinorum traducere*), 5 (*rebellandum* pro *bellandum*), c. 39, 9 (*ignobilem* pro *nobilem*), c. 40, 12 (*nullis castris* pro *in illis*

---

[1]) Drakenborchius in his libris codicibus usus est undecim, quorum unus, Lov. 5, e vetere aliqua editione descriptus numerari omnino non debet; ex ceteris Lov. 3 deficit a XXXVIII, 54, 3 ad XXXIX, 2, 7 et a XXXIX, 15, 13 usque ad 49, 7 (errore nominatur ad c. 31, 4), desinit in XL, 27, 7 (ceteri in c. 37, 3).

[2]) „Id qui legere non potuit ob characterum formas, ut opinor, nostro seculo ignotiores, male divinando sensum vitiavit: atque idem fere ex eadem causa in ceteris accidit, quæ deinceps usque ad finem libri indicabuntur." Cfr. ad § 10, c. 40, 1, c. 41, 10 et 11, c. 42, 1 et 9, et deinceps.

castris), c. 41, 3 (*impositos* pro *imposita*), c. 42, 5 (*placuit* pro *placere*), cett. Itaque primum nescitur, quænam iam a Carbachio coniectura nonnihil adiuta sint; deinde ea, quæ in Frobeniana priore correcta sunt (in qua, quantum et ex præfatione Erasmi et ex reliqua parte huius decadis intelligitur, nullus videtur fuisse codicis Moguntini usus), omniane illis ipsis litteris scripta Gelenius postea in codice viderit; postremo, num quid Gelenius ipse in parvis codicem coniectura adiuverit, et num quid sic, ut a Carbachio positum esset, reliquerit, etsi codice dissentiente, quod nihil ipse melius, et quod integrum videretur, efficere posset, quod et alibi sæpius suspicor accidisse (ut statim c. 38, 3 *Ligures ab Anido montibus descendere*) et in loco corruptissimo, quo continetur inscriptio tabulæ a L. Æmilio Regillo supra valvas ædis Larium Permarinorum positæ, c. 52, 5 et 6. In altero loco perdifficili, qui est in initio c. 47 de L. Postumii et Ti. Gracchi rerum in Hispania gerendarum consiliis et initiis, Gelenius ita scribit ambigue („Rectius legetur hoc modo"), ut ipsam codicis scripturam nihil mutatam eum posuisse vix credam. Velim autem animadverti, quod et in hoc loco et in illo superiore capitis 52 in scriptura editionis Moguntinæ voces quædam apertissime traiectæ sunt et ordo earum mire perturbatus (*Mundam vi cepit urbem primo aggressos nocte acceptis deinde ex improviso obsidibus et castella oppugnare præsidioque imposito deinde agros urere*), sive id incredibili Carbachii negligentia sive ob aliquem in ipso codice errorem aut obscuritatem factum est, eius rei alia quædam minora exempla in hac huius libri parte reperiri, ut c. 37, 4 (*esset passuum* pro *passuum esset*), c. 40, 11 (*tria millia mille ducenti septuaginta septem cum signis militaribus*), c. 41, 10 (*in Hispaniam ulteriorem milites deferri iussit: ad signa redire*, ubi Gelenius in codice recte scribi affirmat: *in Hispaniam ulteriorem deferendæ; milites iussi ad s. r.*); c. 50, 3 et 51, 8 posui Emend. p. 472. Apparet, quam coniunctum hoc sit cum iis, quæ Emend. p. 473 disputavi de ablativo *causa* in hac unius libri parte bis genitivo præposito. (XXXIX, 14, 8 *causa sacrorum* ex antiquis editionibus propagatum erat; omnes Drakenborchii codices rectum ordinem habent.) Postremo, ne iniuria Carbachio fiat, possunt codicis postrema folia difficiliora lectu fuisse et situ corruptiora quam reliqua.

Restat, ut, quemadmodum in superioribus fecimus libris, quid a Weissenbornii exemplo nostrum differat quosque in singulis locis nostra scriptura auctores habeat, declaremus. Ubi Moguntinus non nominatur, intelligendum est, nihil de eo

constare propter silentium Carbachii et Gelenii. Longe maxima pars discrepantiæ in verborum ordine aliisque rebus perexiguis posita est, a nobis ad Moguntinum et ceteros codices severius exactis. Codicibus Drakenborchianis (contra unum Bamb.) veteres editiones testes adiungere superfluum putavi. Nec Gebhardi Palatinos hic illic inspectos aut Gronovii etiam rarius commemoratos codices numeravi, Drakenborchianis simillimos.

Lib. XXXVI. Cap. II, 1 in senatu ad id (*Mg. Em. 416*) 2 duellum (*M*) III, 5 eis colonis (*M*) 7 nuntiare (*Drak.*) 8 societas eis et amic. (*codd. Drak. B pronomen om.*) 13 (ut ii *Crev. Codd. et Drak.* uti) IV, 1 tempus legati (*M et duo recc.*) | (Ægypti rege *notavit Gron.*) 5 modium * milia, hordei (*Mg. M* tritici modia mille, *B* triticū modium D, *corr.* tritici. *M iterum § 8* quingenta modia tritici . . trecenta modia tritici. *Videtur Livius primum arcte coniuncta posuisse* tritici modium millia, *tum contraria* mille *et* quingenta. *Usitate eosdem numeros dixit XLIII, 6, 11.*) 5 polliciti sunt (*B et codd. Drak.*) 6 (suorum *suspectum Dukero*) V, 2 credebant *non not.* (*Om. B, codd. Drak.*) 5 portubus (*B*) VI, 1 Brachylli (*Sigon.*) 3 nec a parvis (*B*) 4 orationem exorsus (*Duker.*) 6 indictam (*B, codd. Drak.*) VII, 2 deque Achæis et de Bœotia (*M*) 10 (qui quid *Douiat M et Drak.* quid, *alii* quidquid) | erit (*Mg. Em. 418*) 14 adiungere . . . adiungi (*M*) 17 commeatum 18 divisa classe partem . . . partem (*Alterum errore apud nos remansit e Drak. et edd. vett. Illud Frob II habet et vestigia codd.*) VIII, 2 conveniendum exercitui (*Gron.*) | dictus (*M*) 3 ubi (*M*) IX, 3 *et* 13 Scotusam 11 deinde cum (*M*) 13 nihil inde (*M*) 15 rex *sine uncis* (*Gron.*) X, 2 (Cierium *W e B* Cierum, *ceterorum* Cyerum. *Drak.* Cypæram) 5 (et depopulatus *W. Codd. om.* et, *Drak.* depopulatusque) 7 adgrederentur (*B, aliquot dett.*) 8 apertæ, campestri (*Duk.*) 12 [et] plures (*Codd. Cfr. XXXI, 24, 3*) 13 redit (*M*) XI, 9 (quæque *W. Codd.* quæ, *Drak.* quæve) 10 Tyrrheum XII, 3 accepta, ut (*M*) 5 legatis *sine uncis* (*Gron. tacite*) 6 vulgatæ (*Mg. Cfr. XXXIV, 29, 8:* spes dedendæ urbis, *id est*, fore ut dederetur; *Cic. de rep. II § 4:* ob labefactandi regni timorem, *id est*, ne labefactaretur.) 8 dato ei haud (*codd. Drak. B utrumque om.*) 12 redit *errore, ut videtur.* XIII, 4 per recepta (*M*) 5 dedissent (*B*) XIV, 1 cum decem (*Gron. Apparet Livium de toto Glabrionis exercitu loqui, oblitum, partem exercitus iam ante in Epiro fuisse*) 5 iussus et (*Uss*) 6 (Cierio *W e B aliisque:* Cieria. *Drak.* Pieria) 7 potiundæ (*B*) 12 circa [ea] castella (*edd. vett.; codd. fere* ea) 13 (misit *Mg. Em. 418; M* mittere, *ceteri*

missi) XV, 2 (convenirent Lamiam; et ipse *Duk. Codd. et Drak.* convenirent. Iam et ipse) 4 ante (*M*) 7 Epiros (*codd. præter B*) 8 promunturio Attica terra, sita ab tergo et (*Interp. mutavimus*) XVII, 4 transitus, et munitiones (*codd. præter B*) 7 vitam sileam (*M*) 8 (*vid. supra p.* IV) 9 nec venerunt frequentes (*M*) 14 ad ortus (*B*) XVIII, 1 arma tela (*codd. tres Drak.*) 2 sarisophorus (*edd. vett.*) 7 suis ad pugnandum (*M*) XX, 2 dies *sine uncis* (*Mg. Em. 419*) | sine vexatione (*M*) 3 subit (*Ald.*) XXII, 7 præposuit; ab arce extra m., qua frequ. pr. quam in urbe habitabatur, Ti. Semp. L. opp. dedit; e regione sinus Maliaci (*M, nisi quod is* arcem extra muros; *Gron.* partem) XXIII, 2 frequentes *, quidam (*Gron.*) 8 omnes milites (*B*) 10 (*vid. Em. 421*) XXIV, 2 adgressus, una (*M*) | exspectantes (*M; cfr. Em. 421 n.*) 4 occurrunt (*M*) 6 semirutos (*M teste Gelenio. Carbachius male legerat* partim per erutos; *in ceteris hæc tria verba exciderunt.*) 8 ab arce erat (*M*) 9 consul ab urbe escensurus (*M*) XXV, 3 ferme milia (*M*) 4 (diem ac noctem *vid. præf. fasc. 1 p. XXI ad XXXIII, 17, 10*) | subtus Macedones (*B, codd. Drak.*) 5 sæpe impenetrabilis (*M*) 7 dimicassent cum Ætolis, præmia (*Mg. Em. 421. M* quam Ætolos) | victoriæ habere (*M*) 8 ab Lamia est (*M*) XXVI, 2 qui et antea (*M*) XXVII, 1 paucos post dies (*M*) 5 parantibus iis (*M*) 8 omnibus ad sal. visa est (*M*) XXVIII, 6 adferrique (*B*) XXIX, 1 exasperati animi (*B*) 5 Romanaque (*M*) 6 epularique iussit atque (*M*) XXX, 4 (*Scriptum oportuit* Callipolim *e B et aliis.*) XXXI, 2 cœpta est. etenim duæ (*Lov. 2. Ceteri fere* et duæ; *ortum* et *ex* est.) 12 (*Scribendum videtur* evocato) XXXII, 1 pecunia (*codd. recc. contra B.* Paciscitur pecunia, *qui ea data aliquid emit aut servat; qui pretium aut mercedem accipit,* pecuniam. *XXIV, 49, 7 aut scribendum est* quam *aut ablativus brevitate aliqua orationis ex* ea mercede *ortus est, ut audiatur* qua pacta erat se stipendia facturos.) 5 omissa contentione (*M*) 7 sunt (*Frob. II.*) XXXIII, 2 turbatio (*Frob. II. Lov. 1* ibi causa perturbationis) 3 omni spe (*Iac. Gron.*) 5 qui spem (*codd.*) 7 recipit (*codd.*), *exc. B et Lov. 4*) XXXIV, 2 iam *sine uncis* (*Uss.*) | sed [iam] (*B*) | nomen ibi (*codd. Drak. contra B*) 3 (*Aut* accidebant *aut* acciderent *scribendum.*) 9 *et* 10 sibi adiunxisse? atqui non ..... Philippum crescere, et victoriæ t. pr. t. mil. t. n. d. u., Ph. t. g. Græciæ habere. (*Mg. Em. 422*) XXXV, 2 redit (*edd. vett.*) 5 indutias tanti temporis (*Drak. Codd.* indutias tantum temp.) | defensor deprecatorque (*M*) 6 obsidio et (*M*) 7 (actum est; neutra *W. Codd.* actum et neutra) | res, * quia s. g. reservari eam Achæi

(*Mg. Em. 424*) XXXVI, 2 (*Scriptum oportuit* eos vel de man. *ex M et correctione B.*) 3 cui postea (*edd. vett.*, *codd. Drak. contra B*) 4 Antias Valerius (*M*) 5 C. Licinius (*M*) 7 [eo] omnia (*M*) XXXIX, 2 decem milia (*M*) 7 ibi annum (*M*) 10 triumphaverunt (*Crev. Vid. Em. 130*, *181 n.*, *410.*) XLI, 3 enim *sine uncis* (*Ed. Camp.*) XLII, 8 (constratis *Dukerus. Codd. et Drak.* rostratis) XLIII, 1 [fere] (*M*) 3 poterat (*M*) | redit (*edd. vett.*) 12 ad Phocæam ad (*Duk. Codd.* a Phocæa ad) 13 (centum quinque *Periz. Codd. et Drak.* centum quinquaginta) XLIV, 3 fere (*M*) 4 maxima (*codd. omnes*) 5 naves. omnibus . . . erant duæ Pun. naves — anteced. Rom. classem —, quibus (Iam *omnes codd. præter B. Non recte disputavi Em. 425. Punicas naves antecessisse notandum erat, non in conspectu fuisse. Eumenes ante proximis in conspectu fuerat, nunc omnibus, etiam hostibus erat.*) 7 quæ pari (*M*) 11 [extremus] (*M*) XLV, 3 abstiterunt (*M*) 9 (*Em. 425*)

Lib XXXVII. Cap. I, 1 legati eorum (*M*) | institerunt (*M aliique*, *etsi* insistere) 5 iis (*M*) 7 agi est (*M*) 9 se *ei* legatum *e conl. Dukeri* (*codd. Illud tamen non improbabile est.*) II, 5 *et* 6 iussus. ex agro, quo . . . Boios, deducendæ urbanæ (*Mg. Perversissime urbanæ legiones superioris anni commemorantur in agro Boiis adempto, quoniam suo ibi exercitu rem P. Cornelius gesserat eumque bello confecto dimisisse narratur lib. XXXVI, 39 et 40 sine ulla legionum urbanarum mentione; quæ si ibi fuissent, retinuisset eas Cornelius, non alium exercitum a Minucio accepisset; neque minus perverse prætori novo legiones dantur e provincia deducendæ, ut deinde easdem in alia provincia habeat. Vel verborum ordo ostendit, illa* ex agro . . deducendæ *ad aliam rem pertinere, quæ ad Tuccium pertineant, incipere ab* urbanæ legiones, *idemque illa demonstrant de P. Cornelio, ne interposito quidem pronomine, adiuncta:* quo . . multaverat; *nam si nunc de Tucca diceretur nova periodo, saltem* quo is *scribendum erat. P. Cornelio negotium datum est, ut Boios ex agro, quem iis ademerat, deduceret in alias sedes eumque vacuefaceret; ad eam rem, quæ sine armorum metu effici non poterat, Q. Minucii exercitu ei traditus est. P. Tuccio urbanæ legiones superioris anni dantur, ut, quemadmodum sæpe factum scribitur, post urbanam militiam et otiosam in provinciam eant. Ex* deducenti duæ *factum* deducendæ.) 6 milia et equites (*codd. præter B*) 10 est *om.* (*M*) 12 binæ eo anno decumæ (*Mg. e M*: binæ eæque proximæ decimæ. *Vid. XXXVI, 2, 12 et 13.*) III, 4 (*Probabile est, Livium scripsisse* pars carnis, *priorem autem vocem iam Prisciani ætate in codicibus defuisse.*) V, 3 pluribus

locis (*M*) 4 deductus (*edd. vett.*) VI, 1 murus decussus (*B*) 2 responsum est nihil (*B*) 4 consul sex milia (*M*) VII, 9 fidus est (*M*) | destituat (*codd. 4 Drak.*) VIII, 6 equitibus (*M*) IX, 6 (*Videtur scrib.* cum triginta navibus suis et septem quadriremibus, quas secum Eumenes) X, 5 tum internuntius: regiam (*M*) | maiorem eius partem (*M*) 11 misit, * * ut (*Crev.*) XI, 3 Magnesiam [ad Sipylum] missum (*Crev. In M* ad Sipulum *additur post* missum.) 4 *om.* in (*ed. Mediol. 1505*) 6 archipirata quinque (*M*) XII, 4 rei inflatus (*M*) 10 Corycum [Pelorum] promunturium (*ed. Mediol. 1505*) 11 tempestatem miserunt (*Mg. Em. 426*) XIII, 4 nocte tota (*Frob. II.*) 9 iam *sine uncis* (*Crev.*) 10 eliciendum (*M*) 11 (Rhodio *Periz. Codd. et Drak.* Rhodiorum) XIV, 2 (Chium *add. Duker.*) 5 dare posse (*B*) XVI, 5 (ostium *Drak. Codd. et edd.* hostium) 9 hi (*M*) 10 ab urbe (*B*) 11 navalis etiam (*M*) 13 contingit, omisso * Patara (*ed. Ascens. Mallem receptum e Frob. II*: omissa Pat a. tent. spe; *vid. supra p. V.*) XVII, 4 responderunt (*M*) 6 effugerent. Rhodii (*M, etsi is* velint; *emend. Mg.*) 7 absisteretur (*M. Nondum cœpta erat oppugnatio.*) 9 ab suo bello, ut ab tergo (*Mod. e M:* ab suo bello ad regiam classem ut ab tergo) 10 esset, utrumnam Pataris . . . stare posset (*M*) XVIII, 3 oppugnandam (*M aliique contra B.* Ὁ Πέργαμος est Polybio aut τὸ Πέργαμον.) 7 terroris Gallorum merc. conducti — quattuor milia erant — * *. hos (*M et, nisi quod* in *non habent ceteri, excepto B*) | agrum [milites] misit (*M*) 8 sunt nuntiata (*B*) 9 Elæam ab Samo moverunt (*M. Ceteri* Elæam moverunt, *omissis syllabis* ab sa, *conflato* mo *cum* venerunt.) 11 de pace [esse], tumulum (*M ed.*) 12 sex milia (*M*) XIX, 1 adhibitis et Rhodiis (*M*) 2 iniussu (*M*) XX, 3 *et* 4 succedebant. ita . . . erat, nullo . . . excurrente. postquam (*Interpunct. mut. Mg. Em. 426*) 6 ad portam præsto (*M*) | adit (*M*) 10 quam potuit (*M*) 14 redit (*M*) XXI, 2 expectavere (*M*) 5 Aphrodisias et Prinne (*M, etsi Gelenius in annotando* et *omittit*) | Thyatira (*codd. recc.*) 6 redit (*edd. vett.*) 8 (*Em. 427 n.*) XXII, 1 Eumenem (*B*) 3 navibus quattuor (*B*) | (Peræae *Iac. Gron. ex* per ea. *Drak.* parva) XXIII, 2 providerunt (*Mg.*) 5 [habebat] (*Cfr. c. 30, 2*) XXIV, 1 rei maritimæ (*B*) 2 nave (*M*) 7 [ac] prope (*codd recc.*) 13 expugnanda (*Frob. II.*) XXV, 1 Romanis lætitiam (*M*) 4 se *sine uncis* (*Nic. Heinsius*) 5 (*Fortasse scrib.* usquam in orbe terrarum. *Volebat Antiochus alia præter Romanum relinqui in orbe terrarum imperia, non alia orbis terrarum imperia.*) 6 Philippum et Nabim (*B, ceteri*) XXVI, 3 Eumenem (*B*)

6 *et* 7 esset, quos audita (*Mg. Em. 427*) 12 *et* 13 instare et dicere, quanto (*Mg. Em. 428. Perversissime comparatur Cic. pro Mil.* § *16*, *sublata recta interrogationis forma*: Quantum . . . accepimus?) XXVII, 2 insulæ — obiecta . . . sunt — cum pararent (*M*) 3 pollicitos esse (*M*) XXVIII, 2 eos omni commeatu (*Frob. II.*) | classi Romanæ (*B*, *codd. Drak.*) 8 exire. inde nocte (*Frob. II.*) XXIX, 2 ante insulam (*M*) XXX, 1 simul classibus (*Frob. II.*) 2 fuit, et maximæ (*B*, *codd. Drak.*) | longe regios præstabant (*Mg. Em. 428. Codd.* longe rhodios, *B* longe lodios) 4 proræ (*M*; *ceteri* prope) 6 obiecere (*M*) 7 dextra (*codd.*) | terrebantur (*edd. vett.*) 8 decem tres (*M*) 9 manu ferrea (*B*) XXXI, 2 etiam tota hieme (*M*) 4 Ariarathen (*M*) 7 ad traiciendasque copias consulis [iere] (*Mg. Em. 429*; *codd.* ad traiiciendas copias . . iere) 10 Nanstathmon ab re appellant (*M*) XXXII, 12 in iis XXXIII, 2 *et* 3 proposuerant *animis*. ibi paucos (*B*; *codd. recc.* proposuerant ibi p. *Frob. II.* sibi proposuerant. Ibi paucos) | impedimenta ægrique ut (*M*) 5 transire cernentibus [tum] in Asiam (*edd. vett.*) XXXIV, 6 (*Scrib. videtur* transitum in Asiam sit. *Em. 181 n.*) XXXV, 2 nequiquam ultro citroque (*B*) 3 Romani, quod s. p. fuerint, vindicare (*Mg. Em. 429 e M*: quas s. p. ediderant) XXXVII, 9 sexaginta milia (*M*) XXXVIII, 4 deinde (*B*) | fieret, Romanorum (*Duker.*) XXXIX, 2 fore milites *errore, ut videtur.* 7 (*Probabiliter Crev.* duæ alæ socium) 12 Romanis; et duo . . . erant, [hi] præsidio (*M. Melius interpunximus.*) XL, 2 (*Probabiliter Crev.* interpositi bini elephanti distinguebant; *cfr. XLII, 58, 6.*) 7 paulum (*M*) 8 armatura trium milium, p. f. n. p. Cret. p. Tralles (*Interp.*) 9 (Cyrtii *W. pro* Cyrtæi) 10 Cappadocum — ab Ar. missi erant regi —, inde (*M*) XLI, 2 velut * perfudit (*Scriptura dubia. M* in nubibus dedit caliginem. *Coniectura in Em. 429 proposita non satisfacit.* Velut, *si nihil vitii est, pertinet ad* perfudit.) 4 circumspicere (*codd duo Drakenb., id est, coniectura. Em. 430*) 9 (iubet et ex omn. *Bekker. Codd.* iubet ex omn. *Drak.* iubet simul omnibus) XLII, 2 impetum pars eorum sustinuerunt: alii fusi sunt (*Mg. Em. 430*) | sunt *sine uncis* (*in B inter versus adscriptum est.*) 4 ibi simul perturbati (*M*) XLIII, 3 in perniciem suam (*M*) 4 rediere (*M*) | obstitit (*M*) 5 cornu, a quo (*B*, *codd. Drak.*) 7 impedierant (*M*) 9 camelis erat, et sua (*Mg. Em. 430 et ante Heusinger*) XLIV, 1 tria milia (*M*) 5 Sardis concessit (*M*) 6 progressos (*codd. præter B*) XLV, 1 ab Epheso legati ad (*B*, *codd. Drak.*; *cfr. I, 38, 6* evehebant, *IV, 44, 2* viderant — præferrent, *Cic. Verr. IV*, § *26* adirent, *V, 66* conveni-

rent. *Hic quidem non vulgo homines significantur, sed certi quidam rei agendæ delecti, legati; sed eorum cogitatio et facillime ex præcedenti legatorum Sardianorum mentione sumitur et ex ipsis verbis* a Trallibus venerunt, *quemadmodum in simili* mittendi *verbo, de quo dixi Em. p. 341, ubi adde II, 34, 3, XXXIX, 35, 4.*) 2 petit (*Frob. I.*) 4 petit (*Frob. I.*) 5 (*Probabiliter W* fratris filius regis) 6 *om.* Hi (*Frob. II. Carb. annotavit* is prius) 7 quam ut a vobis quæramus (*Mg. Em. 431*) 17 (Mnasilochum *Ursin. e Polybio. Codd. varie aberrant; Drak.* Mnasimachum) XLVI, 3 ducenta quadraginta novem (*B* CCXLVIIII) 7 sex (*M*) 8 ad modum (*M*) 10 sex (*M*) XLVII, 6 adv. omnium fama (*Frob. II.*) XLIX, 3 irritaret (*codd.*) L, 2 placuit; qui As. sort. esset, exercitus ei, quem (*Uss. e vest. B*: et qui Asiam, *etsi* et *deletum est; pauci recc.* et Asiam et qui Asiam, *om.* placuit; *nam ceteri* Ætoliam et Asiam sortitus esset) 3 peditum et quadringenti (*B, codd. Drak.*) | his (*M*) 6 Romam veniret (*M*) LI, 4 certatum, et imperia (*codd. Drak., duobus exceptis*) 5 vicit: ut . . . esset flamen pontifici iussus; et multa (*Frob. II., nisi quod* et, *pro quo* est *posuit Mg. Em. 432*) 8 deinde (*B, codd. Drak.*) 9 in Ætolia metuere (*Mg. Em. 432*) | (a vetere fama *Ruben. Codd. et Drak.* averterunt famam) LII, 9 Eum. ex templo (*codd. Drak.*) LIII, 9 animum dumtaxat vobis bonum ac fid. (*M*; fidel. ac bon. *etiam B et alii*) | possit (*Ald.*) 15 vestrorum sociorum (*B, alii*) 18 posteaquam (*codd. Drak.*) 21 ante vobis (*B contra M*) LIV, 2 (aderat *Rupertius ex Polybio; codd., Drak.* aderant) 7 sese (*M*) 8 civitates in servit. traderetis ei (*M, in quo solo sunt verba* in serv.) 12 regi adiecta (*Koch.*) 14 et honesta et prob. est (*M*) 17 et clientelam (*M*) 18 modo *sine uncis* (*Crev.*) 28 opera vos (*B, codd. Drak.*) | id consilium (*B, codd. Drak.*) | comprobaritis (*M*) LV, 4 datum responsum (*codd. Drak.*) 5 ea ut civitatis (*M*) LVI, 2 et Mysiam, regias silvas, et (*Mg. Em. 433*) 4 Telmesson (*M*) 5 (*Notabile Telmessi nomen masc. genere positum.*) | et ab Rhodiis (*B, ceteri. Cfr. XXXI, 2, 1, XXXV, 32, 7, XXXIX, 41, 2, XLII, 64, 7, XLV, 37, 8*) | hæc et . . . excepta (*Rupert.*) 6 his | data Cariæ (*B*) 10 se (*B*) LVII, 6 decem octo (*B* XVIII) 11 obligarat (*M*) LVIII, 1 de ea certatum (*M*) 4 (tanta *notavit Gron.*) | quattuor milia ducenta (*Frob. II.*) 8 ab ultimis orientis finibus omnium (*M et quidam Drakenborchii. Seyffertus:* ab ultimis oris orientis) LIX, 3 militaria ducenta viginti quattuor (*M*) 4 centum triginta septem (*M*) | trecenta triginta unum (*B, codd. Drak.*) | Philippeos centum quadraginta milia (*B, codd. duo Drak,*

nisi quod lacunæ notam addidimus. Em. 435. Paulo alia est ratio, quum in censuum numeris præmittitur constanti formula: censa sunt civium capita —.) 5 *bis* viginti quattuor (*B et alii*) 6 (*Em. 436*) LX, 6 (timuerint *Bekker. Codd. et Drak.* timuerunt) 7 Fabius redit (*M*).

Lib. XXXVIII. Cap. I, 4 remissique ab eo nuntiant principibus Argitheam (*M*) | se venturum cum Ætolorum delectis (*Mg. Em. 436*; cum *et* Ætolorum *unus servavit M. Mirifica excogitat W.*) | (est *Mg. l. c. Codd. et Drak.* esset) 8 multitudinem omnes (*edd. vett.*) II, 2 sufficerent (*M*) 4 Xenonem inde (*M*) 4 *et* 12 *et* 13 Ethopiam . . ab Ethopia (*M altero loco; nam primo et tertio tacetur. Drakenborchiani plerique* Eopam) III, 7 earum civitatium (*M*) 11 (*Nomen fluvii hic et c. 4, 3 a Livione non recte scriptum an a librariis depravatum fuerit, incertum est; nam* Arachthus *sive* Aratthus *significari videtur, ut XLIII, 21, 9.*) IV, 2 tumulo est (*M*) V, 2 tria *opera* paribus (*codd.*) 8 erupisset (*Crev.*) VI, 4 (*Vehementer offendit illud* uno in loco . . . in unum . . locum; *Em. 437; sed emendatio incerta est.*) 7 receptu (*M*) VII, 1 redit (*M*) 7 cumulus repente (*M*) | in urbem via esset (*M*) 9 furculis (*M; Em. 438 n.*) 10 (sub terra *Gron.; codd., Drak.* sub terram) 13 nidore (*B, nisi quod, geminata littera,* modore *scribitur, et codd. Drak., nisi quod unus et alter* more *ex* modore.) VIII, 2 Ætolos principes (*Lov. 1 et 3*) 10 numeretur (*codd. Drak.*) IX, 3 paci. cum iam . . . essent, Amynander (*Em. 438*) 6 deditionem. id (*Drak.*) 9 (*Lacunam notavit Periz.*) 11 leviora essent (*M*) X, 6 eos ad Antiochum (*M*) | sicut (*M*) XI, 6 danto (*codd. Drak. B* dando) 7 fuerit (*B*) XII, 6 Eumenem (*B*) 8 equitibus quing. (*M*) 10 ad Hieran Comen pervenerunt (*M*) XIII, 3 Cretensi (*B, ceteri*) 4 digressus (*B, alii*) XIV, 10 Cibyram Sylleum (*M*) | et Alimne quæ (*Tillmanns ex Polyb.* ἐν τῇ λίμνῃ) | conlecturum (*M*) 11 perstas impudentia (*M, etsi* persistas) XV, 2 die [et] præter (*Kreyss. Codd.* et, *Frob. II* est) | Madamprum (*M*) | ab Laco (*codd. Drak. Frob. II* ad Lagon) 9 facit (*Lov. 6. Em. 439*) 12 Acoridos (*M*) 13 Dynias (*Frob. II*) 15 ad Abbassium (*M*) | Tolostobogiorum (*edd. vett., scriptores Græci*) XVI, 1 *om.* Hi (*M*) 2 avertunt (*Ald.*) 3 (*Em. 439*) XVII, 4 inchoantium (*M*) 5 (*Em. 440*) 13 (*Vix dubium est, quin hoc uno Livii loco* quicquid *pro* quidque *errore scriptum sit.*) 15 aluntur (*codd. Drak.*) 18 (Martiis *Freinsh. Codd. et Drak.* Martis) XVIII, 1 ad Alandrum flumen (*M*) 2 his 3 (*Si* Plitendum *verum est, excidit post id nomen*

intendit; *nam infinitivo historico nihil hic loci est, longeque aliter is c. 12, 6 ponitur. Sed* intendit *latere videtur in ipso nomine corrupto:* Pliten intendit.) 3 (*Em. 440 n.*) 5 stationes Romanas (*B*) 7 pervenisset (*B, alii*) 8 Tymbri (*M*) 12 Hellespontum, ad Sinopen (*Freinsh.*) XIX, 2 Ortiagon (*codd.*) | Comboiomarus (*codd.*) XX, 2 (*Probabiliter Lov. 2 et Harl. et edd. vett.* instructosque) 4 a septentrione (*M*) | ardua (*M*) 6 postero die sacrificio (*B, ceteri*) 10 res, properent (*B, codd. Drak. De M tacetur; errat W.* Possint *est:* ut in sua potestate habeant.) XXI, 1 Galli et * ab (*duo codd. Drak.*) 6 (et *add. Crev.*) 7 incauti [et] ab (*Frob. II*) 11 (qua evellant *Periz. pro* quæ vellant) 12 sic tum passim procubuere; alii (*Mg. Em. 441. Codd* sicut passim procumberent) 13 dextra (*B*) XXII, 5 (*Em. 441* et *post* ostentat *delendum putavi. Obstant, quæ leguntur XXI, 35, 8 et XXXIV, 62, 11; alia enim minus ad rem pertinent aut incerta sunt aut prava. Simile ex aliqua parte est* inquit *post* et *omissum VI, 7, 3, XXX, 12, 12, XL, 40, 4, Virg. Æneid. II, 42, Hor. Sat. I, 9, 4.*) XXIII, 2 prolapsi ac debilitati (*Mg. Em. 442; cfr. XXXI, 45, 15* repulsi . . . regressi. *Codd.* aut debilitati) 10 in *sine uncis* (*Mg. Em. 442*) XXIV, 2 captivas (*codd. Etiam viros in eadem custodia fuisse, apparet e* § *6.*) XXV, 1 Ancyram *om.* ad (*M*) | ne ante [ab Ancyra] castra (*M*) 5 iactæ sunt (*Gron.*) 12 (*Probabiliter A. Periz.* excepit) 14 exaudito (*B, codd. Drak*) 15 in victores a victis (*B*) | facilem aut tutam (*B*) XXVI, 3 locaverunt (*Mg. Em. 442*) 4 Cappadoces (*Mg. Em. l. c. Longe aliter dicuntur* ab Attalo Cretenses; *ne* Attali Cretenses *quidem, hoc est, quos is conduxisset, eodem modo dicerentur; mire autem componuntur* Ariarathis Cappadoces (*populi nomine*) *et* Morzii auxiliares, *quasi illi auxiliares non fuerint; itaque Glareanus dubitabat, an populus aliquis Morzii essent.*) | Morzi (*Drak. Polybius* Μοϱζίου) XXVII, 7 hostium castris (*B*) XXVIII, 1 [per]legerunt (*Modius e M:* elegerunt) 4 Campani, ubi (*interp.*) 6 populi * * vicenos (*Mg. Em. 443. Numerus incertus est.*) 8 quietum excitaverint malum (*M. Si significaretur, e quiete excitatam tempestatem, ferri alterum aliquo modo posset, etsi ineptum esset* mali *appellatio.*) XXIX, 4 ii 5 longius certiore et validiore (*M*) 6 sed librata, cum sederit (*interp.*) 8 eæ (*B*) 10 Cyatidem (*M. Quæritur, utrum ab occidente nomen arx habuerit an ad orientem versa fuerit, urbe inde in mare devexa; nec obstat, quod ad mare munitionum reliquiæ repertæ sunt.*) XXX, 1 [Samæ] (*M*) 5 fere (*B*) 6 castellis vicisque, *qui* omnes adempti erant (*M. B* castellisque omnes ademptæ erant. *Ceteri codd. fere* castellis quæ omnes

adepti erant) XXXI, 1 causæ [et] amicus (*Frob. II*) XXXII, 3 acciti (*M*) XXXIII, 2 pollicentis (*edd. vett.*) 7 turbas (*M*) | summoveret . . protegeret . . arceret, crescebat (*Codd., etiam M, nisi quod* arceret) 8 tumultu concitato turba (*M*) XXXIV, 6 excessisse in agros (*Uss.*) XXXV, 1 ad consulem (*M*) 10 evenit, Q. Marcio Sicilia; (*edd. vett.*) XXXVI, 2 reduceret M. Sempronius proprætor (*M*) 5 priore anno factum erat (*M*) XXXVII, 9 mille et quingenta (*Ruben. e XXXVII, 45, 14, Polyb. XXII, 24*) XXXVIII, 3 cum illis (*Frob. II*) 4 (Halyn *Budæus. Drak.* Tanaim. *Codd. variant.*) | et a valle (*B et plerique reliqui, id est:* et per eam vallem Tauri, qua Halys fluit. *Nulla erat, quæ proprie Tauri vallis appellaretur.*) 5 ne qua arma (*Periz. e Polyb. XXII, 26*) | quo quæque *Periz. Codd. et Drak.* quæ quoque) 7 sociosque sunt (*M*) 8 naves * * actuarias (*Mg. Em. 445*) | (quarum nulla *Scheffer pro* nulla quarum) | monerem [ex] belli (*Fortasse scrib.* neve moneres belli causa *aut* neve monerem eius belli causa) 9 pecuniam stipendium (*Mg. cfr. XXXII, 2, 1, XXXIII, 46, 9*) 13 (*Livius aut errore* talentum Atticorum *scripsisse videtur aut* Attici talentum.) 14 æstimatum est (*codd. plerique; B, alii* æstimatione sit; extimatum qui *unus Lov. 6*) XXXIX, 3 recipit (*edd. vett.*) 11 præstiterunt (*Clericus*) 17 integra res a. s. reicitur (*Uss. Codd. om.* res) XL, 1 dixit denuntiavitque (*B, alii; sed semicolon post* dixit *poni oportuit.*) 6 exercitus. et præcedere . . agmen, media (*interp.*) 12 manus vacuas (*B*) XLI, 3 (*Vereor, ne aliquid mendi lateat;* impedimentorum pars *vix recte* cecidisse *dicitur, etiamsi impedimentorum nomine iumenta comprehendantur.*) 7 subeuntes cum clamore (*B*) 13 collocatis (*B, codd. Drak.*) XLII, 4 C. Terentius Culleo *errore* 5 dicendi (*M*) 7 prætoris urbis (*codd. 6 Drak.*) XLIII, 2 faciendam (*B*) XLIV, 6 non vid. vi capt. esse (*B*) XLV, 3 (*Probabiliter W.* prope in ipsis) 6 iussisse, sæpe legatos ante missos, res (*Mg. Em. 446 e B:* populum fuisse sæpe legatos ante res) 8 duxisti exercitum (*B*) XLVI, 2 nostro (*B, alii*) 6 admonente (*codd.*) [1]) XLVII, 4 me triumphare (*codd.*) 9 qui has terras incolunt (*M*) 10 civitates omnes (*codd.*) 11 graviore (*M aliique*) XLVIII, 2 (ista; verum etiam *Drak. e M:* ista vera etiam. *Ceteri:* sunt hæc ita verum etiam. *Fort.* sunt

---

[1]) *In c. 46, 4 desinit codex B, ut, ubi de M tacetur, solos habeamus Drakenborchianos cum iisque perpetuo, ubi appellantur, conspirantes Gebhardianos et Gronovianos, quos, ut dixi, seorsum non numero. Itaque codices dehinc dico Drakenborchianos omnes aut plerosque.*

quidem ista vera; sed etiam) | his 4 immunitatemve (*codd. De M tacetur; fallitur W.*) | marique (*Gron.*) 15 gloriari, pro felicitate (*Uss. Non potest in hac sententiæ forma audiri:* ac tantum) XLIX, 1 montem hostes (*codd.*) | munito se (*codd. 5*) 9 in hoc casu, quo infeliciter (*Mg. Em. 447 e vestigiis codicum quattuor, in quibus est:* in hoc quo casu infeliciter; *edd. vett.* in hoc quoque casu infel.) 11 milia ipso die (*W., Mg. Ipso die contrarium est non aliis diebus, sed aliis rebus præter diem.*) 12 [proconsul] (*M*) L, 1 (*Num:* senatus ea opinione?) 8 tantum eminere civem (*Frob. II*) 12 enim ab eodem . . . a quo (*P. Burmannus; longe aliud est* ab eadem superbia *aliquem aliquid facere, aliud* ab animo et ingenio eodem *aliquid dici.*) LI, 1 Tribuni plebis vetera (*codd. 6; ceteri* tribuni uel uetera *ex* ue) 9 hisque 10 ite mecum, Quirites (*codd.*) 14 veræ (*Periz.*) LIII, 2 fugavit (*M, etsi* necavitque) 3 recepit (*Mg. Em. 448*) | Tauri iuga (*codd. 8*) | succumberet, vos . . . palmam peteretis? (*Mg. Em. 447*) 4 vestris honoribus * umquam (*M* vestris honoribus cum qua. *Fort.* nostris honor.; *Em. 448*) 9 memorabilior, * prima (*Mg. Em. 449*) LIV, 3 (Quirites *Brisson.; codd., Drak.* quæratur) 8 is post mortem P. (*codd.*) 12 tribus uti rogassent iusserunt (*Sigon. Vid. præf. vol. II, 2 p. XXVI ad XXX, 43, 3.*) LV, 6 (*Vid. præf. vol. II, 1 p. XIII ad XXII, 23, 7*) 9 *et* 12 (quadragies; *vid. Em. 594 n.*) LVI, 3 disiectam (*Drak.*) 9 (*Hoc* quo post famam . . . allatam *dure admodum dicitur pro eo quod est:* quo postquam fama . . allata sit, *vel:* postque famam . . . eo allatam. *Fuitne* tradunt adduntque?) 10 hinc enim ipse Gracchus (*Carb. annotat:* Hinc enim ipse Tiberius Gr. *Gelenius: Tu scribe:* Hæc enim ipsa; *et sic 5 codd. Drak.*) LVII, 1 moderandis (*M*) 8 (ei ipsi *Kreyss. Codd.* et ipsi. *Drak.* ipsi) | quam et (*edd. vett.*) LVIII, 6 (mortem *edd. vett.; codd., Drak.* morte) 7 superavisse (*codd. 7; unus* subiecisse) 8 (*Fort.* dignum habitum, *quod etiam Wo in mentem venit.*) 10 (*M* regulos duces. *N.* egregios?) 12 (*Recte, ut videtur, Drak.* quanquam exstitissent . . ., tamen. *Correctio nulla hic est et obstat ei formæ* tamen. *Sic concluditur argumentum: Cum Scipione omnes decem legati arguuntur; at C. Manlium ex ipsis decem legatis quidam accusabant, quod multo suspiciosius erat; tamen cet.*) LIX, 3 an [non] præter . . sit latum? (*Crev.; Em. 449.* Non *in nullo est codice; de M errat W.*) 6 (iter *addidit W.*) 8 id ubi ergo (*M*) LX, 6 populi Romani [L. Scipionem] in carcere (*codd. duo Drak., duo alii*) | et in vinc. (*codd. 8*) 7 dimissum L. Scipionem (*codd.*) 9 collata pecunia (*codd. 5*)

Lib. XXXIX. Cap. I, 2 per magnorum (*M*) 5 et ipsa (*Codd. Non necessaria Schelii et aliorum mutatio est. Hoc dicitur:* et quum ipsi per se ea caperent *cet.*) II, 3 ceteri effusi (*Frob. II. et 8 codd.*) 5 posset (*Frob. II., Lov. 1.*) III, 2 inde Cenomani (*M Gelenii*) | conquesti (*M Carbachii; Gelen.* conquesti) IV, 1 redit (*codd. Drak. 8 contra M*) 2 petit (*edd. vett.*) | ut æquum censerent . . . honorem haberi [iuberent], et sibi (*Mg. e M,* addito *si*) | gestam diis (*codd.*) 4 (*M* Fulvii temporis *Fort.* Fulvium unius temporis) | præsente consule (*M*) 5 (*Etiam* Fulvius *notari debuit; abest in 7 Drak. codd., aliis, edd. vett. Vid. ad § 11*) 8 nobilissimæ (*M*) 11 *sine lacunæ nota (Em. 451. Nihil consul per se ad pontifices neque afferre neque deferre poterat; ne senatus quidem de peregrina urbe spoliata ad Romanos pontifices cognitionem delaturus erat, quod vel ex iis, quæ XLII, 3 de Iunonis Laciniæ templo narrantur, intelligi potest. Neque quicquam huiusmodi significatur lib. XXXVIII, 43, sed in senatu legatos Ambracienses, favente Æmilio consule, Fulvium calumniatos. Scripserat Livius in hanc sententiam:* qualem calumniam esse, quum ipse omnia a se capta ad pontifices attulerit, [*ut illi iis Romana templa exornarent*]. *In codice archetypo folium, quo hæc continebantur, aliquid damni passum erat; prioris paginæ lacunæ tenetur § 5, alterius h. l.*) V, 2 simultatum (*Lov. 4; cfr. c. 4, 12*) 14 (*Gron. probabiliter* tetrachmum Atticorum) 15 quadringenti viginti (*M*) 17 quinos vicenos (*M* viginti quinque) VI, 5 (successorem ipsum *Kreyss. pro* successor ipse. *Nam e M notatur tantum* corrupisse fama attulerat *pro* corruperat *codicum vulgg. et Drak.*) 8 (alia *notavit W.*) VII, 1 ducentas duodecim [pondo] (*M, etsi Carb. ex eo annotat* ducentas) 2 centurioni, triplex *equiti*, et stip. duplex in pedites et in equites dedit (*Drak. et Mg. Em. 452*) 3 ordinum donati (*M*) 9 ludorum celebritati censuerunt (*codd. 9; de M tacetur; W. errat.*) VIII, 5 cœpta per (*M*) 6 animos * et nox (*Supplem. incertum est.*) 7 falsi testes *sine uncis* (*Mg. Em. 453 n.*) 8 (*Pro* intestinæ cædes *vereor ne Livius scripserit* clandestinæ.) | audebant (*Frob. II, codd. Drak. 3 cum edd. aliquot vett. Carbachius, quum annotaret verba duodeviginti addi, retinuisse videtur* audebant *ex editis.*) IX, 2 eductus (*M*) 4 deum benignitate (*codd.*) 6 (*Ussingio scribendum videtur:* orta ex vicinitate; *mihi* iuncta vicinitate) | adulescentis rei (*Frob. II*) XI, 5 cum eam nosse (*edd. omnes ante Grut.*) XII, 1 dimissa Æbutia (*codd.*) 4 Similæ (*Gron.*) 7 cum initiatam (*M*) XIII, 4 (*Fort.* optime de ipso, *Em. 453 n.*) 6 ablegarent (*M*) XIV, 4 suorum quemque (*Dœring, Mg. Em. 454 n. Codd.*

quisque) 9 (viderent *Gron Codd. et Drak.* videre) 10 uti cis (*Crev.*) XV, 1 præfari solent priusquam . . magistratus, peregisset (*Edd. vett. Codd. 8 ex 10 om.* solent) 9 (vigiliis *Crev. Codd. et Drak.* fanatici vigiles) XVI, 8 vaticinios (*edd. vett. Et M et XXV, 1, 12 Put. formam* vaticinius *tuentur; obstat tamen analogia; nam ut* fatidicus, fatiloquus, faticinus *et similia, sic* vaticinus *fit separataque sunt ab his adiectivis* vaticinium *et* gallicinium, *ut* patrocinium, stillicidium.) XVII, 5 nomina delata (*M et codd. 3 Drak. et edd. vett., in quibus* delata quidem nomina ex iis) XVIII, 8 id dimittere *errore* XIX, 4 censores equum p. assignarent (*Frob. II; Carb. e M notavit* censor licinius equum . . assignaret.) 6 quive (*Uss.*) 7 permissum est consulibus (*Frob. II et codd. Drak.*) XX, 2 habuerunt (*Mg.*) 3 equites octingentos (*M*) XXI, 1 adferentes recitatæ sunt (*M*) 10 exercitus in hiberna (*codd. 7*) XXII, 1 [decem] apparatos (*Frob. II. In reliquorum scriptura subesse videtur:* Decem deinde dies apparatos. *Sed duo præterea offendunt; nam nec* apparatos ludos *Livius solet dicere* (*omnes enim apparati aliquo modo erant*), *sed* apparatiores (*aliis*), *et miror tam nude nominatos Taurios ludos, quorum nulla alia est apud Livium mentio. Itaque vereor, ne plura exciderint et turbata sint.*) 4 ædis 7 nec in Italia, quid (*codd. plures, si Drakenborchio fides*) XXIII, 2 Marcellus (*codd. Drak. præter duos et edd. vett., contra Frob. II.*) 9 (*Prave tempora coniunguntur:* quia iussus . . erat Romanisque . . deditum est, . . . tulerat. *Opinor:* quia iussus . . erat oppidumque Romanis deditum, ægre eam r. tulerat.) XXIV, 9 exules — erant pulsi . . . præsidio —, ii non (*Crev. et Drak. Codd. Lov. 4 et Mead. 2* exsules qui erant) XXV, 3 circa [eas] (*M ceterique codd.*) 4 Thessalorum iuris, cum vi ademptæ (*Mg. Em. 454*) 5 fuissent, si (*Frob. II*) 12 Philippi (*Lov. 2*) 13 tenacem, non par. frenis *sine uncis* (*Crev.*) XXVI, 4 ridiculum (*M*) 8 libertatem, itaque (*Frob. II*) 12 eos esse facturos (*codd. 8*) XXVII, 7 uno tantum loco (*M*) 10 Paroreiam XXVIII, 5 (*Scrib* fuerint, *cfr. c. 27, 3*) 11 (*Em. 64*) XXX, 5 relicta (*M*) | quieti in stativis (*Drak., Mg. Em. 456 e M:* quietis hi stativis) 12 toto exercitu (*M*) XXXI, 2 victoria ferocibus (*M*) 5 ripam usquam (*Frob. II*) 6 paululum (*codd. 6*) 10 (sustineri *Periz. Codd. et Drak* sustinere) 18 (*Scrib.* tenuerant) XXXII, 2 ad Macram fluvium (*M*) 8 (repulsis *Gron. Codd. et Drak.* repulsi) 9 unus ex omnibus (*codd.*) 10 volitando (*Rupertius; in idem ipse incideram.*) 11 nequit (*Frob. I*) XXXIV, 3 fecit. inde apud (*Mg. Em. 456. Codd. et Drak.* fecit. Id apud) 4 scituros esse; percuncta-

rentur (*Ald.*, esse *e M;* si *est in* 3 *Drak.*, *sed cum aliis erroribus.*) XXXV, 2 dubius, quia (*interpunct.*) 7 (*Offendit durissima hæc coniunctio per particulam relativam:* ubi Areus etiam etc., *nec Romanorum in Lacedæmonios favor recte demonstratur ex eo, quod exsules Lacedæmonii Romæ Achœos accusaverint. Vereor, ne aliquid exciderit, ut c. 49, 1. Iam Aldus locum asterisco notavit.*) XXXVI, 3 (ad Compasium *Crev.*, *Drak. pro* ad conflictum) 4 nec ulla (*Mg. M* nec ulla, *ceteri* ne in ulla) 15 quo in numero (*M*) XXXVII, 2 Lacedæmonis (*codd. plures*) 5 veluti notæ servitutis (*M. Ceteri* notæ, *om.* veluti) 10 non vox illa vana (*Frob. II, codd.*) 15 (Achaici *Gron. Codd.*, *Drak.* Achæi) XXXVIII, 11 discripsissent | (eos in legiones *Gron. Codd.*, *Drak.* eas legiones) | (quo *Mg. Em. 457; codd. et Drak.* quod) XXXIX, 2 (*Cur* designatus? *Nam in magistratu Flaccus iam erat, ut consules prætoresque. Deinde mirum est, Livium non maluisse scribere:* Flaccus petebant, hic, quia . . contentione, certamenque *cet. Sed ita non scripsisse videtur, si maxime mendum subest.*) 6 peteret, sibi (*interpunct.*) 8 nihil quidem, se quod indignum (*edd. vett.*, *etiam Mog.*, *et, si silentio fides, Lov. 4, Mead. 2; Mead. 1* nihil quidem se indignum) | ad vol. interp. fec. spem (*M*) XL, 10 gratiæ, divitiarum (*edd. vett.*) 11 periculi, ferrei (*ed. Ascens.*) 12 dixerit *sine uncis* (*Mg. Quod accusatus est, in eo nihil vivacis ingenii apparet, sed in eo, quod causam ipse oravit.*) XLI, 1 (prensantem *Lipsius e vest. codicum. Drak.* petentem) | coierantque (*M*; *alii* coegerant *aut* venerant) | honore eum, non (*Frob. II, Lov. 2. Ne in ceteris quidem Drak. codd., qui habebant* honorem, *videtur fuisse* eum. *Durius etiam pronomen omittitur XXXV, 25, 9:* ad incitandos; *XXXVIII, 29, 3:* ad coercendos.) 4 ei Valerium (*codd. plures*) XLII, 1 fuerant, et in (*Frob. II*) 4 Lusitanis Celtiberisque (*codd. 3; ceteri neutram copulam habent*) | translatum (*M*) 6 motis e senatu (*Curio*) 9 venditaret (*M. Venditat rem, qui emptorem ei quærit; hic obsequium iactabat ei, cui se iam tradiderat.*) XLIV, 2 (decies pluris *addiderunt Huschkius et Mommsenius e Plut. Cat. Mai. 18.*) XLV, 8 erant; in demortui . . locum creatus (*interp.*) XLVI, 5 (*Uss. putat* erat *delendum esse.*) XLVII, 1 erat, cum . . . complecti. nec . . . iudicatis. nihil (*Interp. Em. 457*) 2 aut per gratiam (*codd. 7*) 5 doceret (*codd. 4; Polyb.* ἐφαπκεν), 9 etiam, Demetrio credendum esse (*codd. duo; Em. 457*) 10 populo Romano (*codd. 6*) XLVIII, 2 continerent, erant, utrum . . . occiderant. vertebatur et, utrum (*Mg. Em. 458*) 5 Messene desciverat (*M*) XLIX, 1 rebus. Eventus . . . capitur ad præoccupandam . . . petebant, *profectus atque ibi* in valle (*Interp. mutavimus et*

lacunam indicavimus. Profectus *a Gelenio additum esse, non recte W. scribit.*) 2 electos (*codd. Drak. contra M*) 5 (primum *Uss. delendum putat ut repetitum e versu proximo superiore.*) 8 videretur (*Crev.*) 9 (æque conferta *Walch. Codd.* Atque conferta turba. *Drak.* Atque turba conf.) 10 in consp. pop. adduceretur (*M*) 11 (collatæ *Dukerus pro* collata) 12 præt. Din. dicente (*M*) L, 6 censebant; sed defectionis (*M*) LI, 11 patres horum (*M*) LII, 1 ipsum lectum (*codd. 7*) 6 ita et vixisse (*M*) 7 tempore magis (*Frob. II*) 8 iam primum (*Voss., Lov. 6*) LIII, 5 omnibus aliis (*codd. 5 Drak.*) 6 filium censebat (*M*) 10 alii *sine uncis* (*Mg.*) 12 (*Scrib.* media Thracia . . in Odrysas *cet. Polybius XXIV, 6*: διελθὼν διὰ μέσης τῆς Θρᾴκης ἐνέβαλεν εἰς Ὀδρύσας.) 15 editur amnem (*M*) LIV, 12 fore, *quam* qui (*Em. 459 n. Frustra W. obloquitur.*) LV, 4 et exceperunt et prosecuti (*Mg. e M*: ita prosecuti; *nam de* et *nihil notatur. Sed videtur post* ut *excidisse* benigne *aut similis vox.*) 5 senatui placuit (*Mg. Em. 459. Ipsum* illud agitabant *ostendit*, *de bello negatum*, *aliam rem pacificam agitante senatu.*)

Lib. XL. Cap. II, 2 partibus (*M*) 6 (primæ *Crev. pro* prima) III, 5 in Macedonia (*codd. 6*; *M omnino non nominatur.*) IV, 10 [in] Thessalonicam (*Gron.* In *ortum ex* i *præcedenti*, *ut c. 5*; *7* alii in singulos *in vulgaribus codd.*) 11 (retrahendam *Periz. Codd. et Drak.* pertrah.) V, 1 liberosque eius (*codd. 8*) 7 ad rem Rom. *sine nota* (*Scrib. videtur* ad mentionem Rom.) 10 (forte, quos *Koch. Codd. et Drak.* quos forte) 11 (in fraude *Gron. Codd. et Drak. om.* in) 13 alium rentur habituros esse, quam (*M. Codd. 8 om. et* rentur *et* aiunt; *exciderat igitur verbum in deteriorum archetypo et* rentur *coniectura natum est.*) | dedissent *sine nota* (*Scrib. aut* dederint *cum Crev. aut* daturi sint.) VI, 1 advenit (*edd. vett.*) | prior *om.* (*Frob. II*) | dextram (*M*) 6 sudibus (*Gron. cfr. c. 14, 2*: armorum certamine. *Apud Iuvenalem VI, 248, ubi in codice Pithœano prima littera evanuit, e cod. f scribendum est* rudibus.) VII, 2 invitatio benigna (*M*) 4 male *om. errore* VIII, 1 (quum primum *ed. Ascens. pro* quam primum) 2 cui *sine uncis* (*Gron.*) 7 aut admissi (*M*) 11 eorum (*Tan. Faber*) 14 (ab tam *Mg. Em. 459. Codd. et Drak.* a quam) | et cuilibet (*codd. 5*) IX, 6 liceat (*Gron.*) 7 patriumque (*Gron.*) 8 in vicem *more* iam (*Mg. Em. 460*) 10 hesterno (*codd.*) 11 nihil *mihi* a gl. n. periculi fuisse (*Iac. Gron et Mg.*) | sudibus (*Gron.*) 15 deducerem, rem pro (*Frob. II. Alioquin videtur scribendum fuisse* manifesta.) X, 1 (incesse *Ruben. pro* huic esse) 7 adsumpserunt (*codd. 5*, *edd. ante Ald.*) XI, 2 con-

cocta (*Duk. M* concocta; *ceteri* concepta *aut* concreta, *unus* coacta) 8 (filio *et* orbatus *notavit Mg. Em. 461 n.*) XII, 5 reliquum (*Frob. II*) 9 proditionis [meæ] ante me acc. (*Mg. Em. 461 e M*: meæ ante me; *ceteri* proditionis me accus.) 11 (per se quæreretur *Mg. Em. 461. Codd.* persequeretur, *Drak.* perspiceretur) | utrum ipse ego (*codd. Drak. contra M. Deinde scribendum videtur* novo quodam; *nam* quidem *alienum est.*) 17 cuius virtute et (*Dœring., Mg. Em. 462. Præterea in* et ipse *vitiose et abundat. Num fuit:* et ipse talis sit et tali pietate v. c fratre?) 18 crediderit (*Mg. Em. 462. Vel perfectum tempus verbi satis demonstrat, de Demetrio hoc dici, qui spem conceperit, non de Perseo, qui nunc credat.*) 19 in *sine uncis* (*Gron.*) XIII, 1 *et* 2 contulit. volui int. eum post lustr., cum concurrimus, et quidem, si diis placet, lustrationum die, occidere (*Mg. Em. 462*) 8 eo die (*Mg. Em. 463*) 9 evitasse . . . evitaturum (*Mg. Em. 464*) XIV, 4 milites *sine uncis* (*Mg. Amici sodalesque significantur; milites* suos *nisi imperator aut præfectus commemorare non potest.*) 8 est. et sui (*Mg. Em. 464*) 9 (*Scribendum videtur* miscueris. At explica *cet. Neque enim hoc additur ad causæ mixtionem refellendam* [aut, si miscere vis, explica], *sed ad novum rei totius fictæ argumentum transitur.*) 10 (*Fort.* pulsaverant) 11 adgrederentur, quomodo (*interpunct.*) | (evasuri fuerunt *Bauer pro* ev. fuerint) XV, 2 regni *sine uncis* (*Mg. Em. 464*) 4 indignus, te patre indignus, omnibus (*Bauer; Em. 464 n. Potest etiam scriptum fuisse, ut Gron. putavit:* indignus maioribus videar. *De proximis cfr. Em. l. c.*) 8 Romanorum gratia (*M*) 10 impetrare meo. [in eo] ubi (*Mg. Em. 465. Codd. et Drak.* impetrare. in eo, ubi. *Voces* in eo *errore apud W. remanserunt.*) 13 (ac *add. W.*) XVI, 2 vitam, mores (*Dukerus*) 3 (maxime *corruptum est; sed neque* mox, *quod Em. 467 dubitanter posui, neque* proxime *satisfacit; neque enim id pro* paulo post *Livius dixisse videtur.*) 6 (nisi per deditionem . . . recipi, et receptis *Mg. Em. 466 e vest. M, ubi est:* si per . . . recipi et receptis. *Drak.* si . . . recipiet, receptis) | (consules *Glarean.; Drak.* consulem) 7 (ab A. Terentio *Mg. Em. 467. Codd. et Drak.* a Terentio) 8 (*Gron.* Dubia ibi, *valde probabiliter*) 11 octoginta pondo, et duæ coronæ aur. pondo sexag. (*codd. 5 contra M. Pondus coronarum, non numerus, indicatur XXXIX, 5, 14 et 7, 1; numerus coronarum, non pondus XXXIV, 52, 8, XXXVII, 58, 4 et 59, 3, XXXIX, 29, 6 et 42, 3, huius libri c. 34, 8 et 43, 6, quod secutus sum, quod* duæ coronæ sexaginta septem *librarum et nimis paucæ et nimis ponderosæ videntur.* Pondo *ex superioribus repetitum videtur.*) XVII, 4 quod primo maiorum (*codd. Mead. 2 et Pall. Ceteri* quod more maiorum) 7 his XVIII, 2 (Rusca *Wex e Cic. de orat. II* § *261;*

codd. Pusca, *edd.* Posca) 8 (inde dextram *W; codd. et Drak.* in dextram) XIX, 2 sanguinem (*2 codd.; Müller in novis Ann. Philol. LXXXV p. 283.*) 3 ad funera (*Mg. Em. 467. Codd. et Drak.* tunc) XX, 3 („*De* sed *omisso, quod suspectum Wo, cfr. I, 25, 3, XXII, 27, 9.*" *Siesbye*) 5 præterquam fraterni sceleris (*codd.*) 6 exasperari animum (*Lov. 2 et 6*) XXI, 3 (per difficillimum *Gron. pro* perdifficillimum) 7 qua proxime (*codd. quinque Drak. Illud M habuisse dicitur.*) | belli ratio (*codd.*) 8 patri [tutum] (*W. Edd. inde a Frob. I* patri tum) 10 dubium cuiquam (*codd.*) XXII, 4 (altis locis est *Mg ad Cic. Fin. 537. Codd. et Dr.* aliis locis esset. *Post* nebula *et Wo et nobis excidisse videtur* erant.) XXIII, 8 eum sese esse (*Mg. e codd. 8:* eum sese) XXV, 1 L. Æmilius Paulus (*codd. 8; duo* L. Paulus Æmilius) | (duxit *Drak. Codd.* introduxit. *Edd.* exercitum introduxit) 8 facit (*codd. Drak. contra M*) XXVI, 5 negare sese (*Frob. II*) XXVII, 2 qui iam segnius (*codd.*) 3 prætoria porta (*M. Ceteri* extraordinarios [*aut* extraordinariis] a porta) 4 dextram (*codd.*) 5 principalem sinistram (*codd. 9*) 7 dextra (*codd.*) 14 [militum] clamor (*M*) XXVIII, 2 (prope *Muretus; codd.* pro se; *Drak.* pro spe) 4 *et* 5 erat. equitibus . . . sinerent, in castra (*Interpunct. mutavimus.*) 6 capta (*M*) | quingenti (*M, qui* trecenti tres *habet; sed* tres *ex* triduo *ortum est.*) 7 (qui in prædatoriis *Crev. Codd. et Drak.* qui prædatores) XXIX, 2 *om.* est (*Frob. II*) 3 [agri] (*M*) 4 scripta (*edd. vett.*) 5 ullo vestigio (*codd. 8*) 9 eos libros (*M*) XXX, 6 omnibus simul (*M*) 7 (et ab Rom. *Mg. Em. 468. Codd. et Drak.* continuit p. quatr. continuum: et illi . . . tenuerunt. Ab Romanis) XXXI, 5 (equestrem *Gron. Codd. et Drak.* equestrium) 6 obpugnaturos (*Gron.*) 7 excitandum pugnæ (*Frob. II*) 9 (captis *Mg. Em. 468. Codd. et Drak.* castris) | maxime pugnantibus (*edd. vett.*) XXXII, 6 milia septingenti (*M*) 7 duo milia ferme (*M*) XXXIII, 4 a domo *sine uncis* (*Uss.*) | remiserunt imbres (*M*) 8 Celtiberorum venientium (*codd. 5*) 9 obpugnando, donec (*Mg. Ad vett. edd. scripturam* oppugnando nec max. pars *ex M annotatur* donec maxima pars. *Sed Frob. II* oppugnavit donec. *Itaque in M non* oppugnando donec *fuit, sed* oppugnandonec, *unde in ceteris aut* oppugnando *scribitur omisso* nec, *aut aliter aberratur. Fort. scribendum* expugnans.) XXXIV, 2 (agrum *Dœring et Mg. Em. 468. Codd. et Drak.* agro) | (*Probabiliter Huschkius et Nipperdeius* centena quinquagena) 5 est statua aurata (*Gron.; Em. 469 n.*) 6 depugnasset (*Mg. Em. 469. Ut tempus defendatur c. 40, 10 — nam in c. 44, 9 nihil est præsidii, si recte ad Livii usum attendas —, coniunctivus colorem non recipit.*) 7 hæ ædes (*codd.*) 14 pacemque [cum] iis (*Gron.; Em. 469 n.*) | qui tum præsidio (*codd.*

duo recc.) XXXV, 3 Q. *Fulvio* Flacco (*codd.*) 5 primum, ob . . gestas ut diis (*Ald.*, *codd. duo*) 6 (esse *Gron. Codd. et Drak.* esset) 13 (*Fort.* facilius est. *Em. 469*) XXXVI, 6 peditum et octingenti (*codd. 5*) 9 Ti. Semp. ire in Hisp. placuit cit. (*Frob. II*) 10 amplius duabus (*Pighius*) [1]) XXXVII, 9 fecerunt. interim (*interpunct.*) XXXVIII, 3 Samnitibus; Taurasinorum (*M ed.*) | edixerunt, Ligures (*Muretus*) | (Apuani *Muretus pro* ab Anido) 6 (sedes *Crev. pro* ædes) 9 (hostiæ ductæ *Mg. Em. 470 pro* hostes ducti) | (quod *ter Gron. pro* quid) XXXIX, 4 dimitti (*Gron. Ipse hoc Gracchus facturus erat. Excidit* re *ante* ve) XL, 3 (pertulere impetus suos *Crev. pro* perculere impetu suo. *Em. 472 n.*) 4 ecquid auxilii . . . est? actum . . . erit? (*Gron. Em. 472 n.*) | velit (*Mg.*) 5 equorum *sine uncis* (*Tanaq. Faber*) 11 quattuor milia cum sign. mil. ducentis sept. septem (*Mg. Em. 472. M ed.* plus tria millia mille ducenti septuaginta septem cum signis militaribus. *Cfr. XXXII, 6, 7:* capta duo millia et ducentos et s. mil. centum triginta duo.) 11 *et* 12 prope DC. nullis castris (*Mg. Em. 471 coniectura incerta. M ed.* prope mille centum in illis c) XLI, 3 Neapolin (*Drak.*) 7 præerant A. Postumius *et* frater . . Nobilior; secundæ legionis Fulvius tribunus mil. erat. is (*Mg. Em. 473. Si M. Fulvius cum A. Postumio excercitui præfuisset, non exspectasset* suos menses. *De Frob. I vid. supra p. VI.*) 9 deduxit (*Gron.*) 11 causa ignominiæ (*Mg. Em. 473*) XLII, 1 superiore * * ex Illyrico . . . redierat (*Mg. Em. 475. Codex, Gelenio teste, non* redierat, *sed* redisset. *Fort.* rediit, et inde —.) 2 rebus legatos (*Frob. II*) 7 (*Fort.* cooptatus; is tum præt. erat.) 10 ultimum de cælo (*Sigon.* Ultimum *non est* ad extremum, postremo, *neque hoc ultimum, sed mediæ rei agendæ intervenit.*) 11 secundo loco nominatus erat (*Mg. M ed.* sec. loco inauguratus erat) 12 Flaccus; inde pontifex (*Mg., sed* inde *iam W. Cod., Gelenio teste:* Flaccus in pontificem maximum Æmilius) XLIII, 1 quo Luna colonia (*M ed.*) 6 unum, * * et signati (*Mg. Em. 476*) XLIV, 10 causa ludorum (*Mg. Em. 473*) XLV, 1 deusserat (*Frob. II*) | cunctas; et ea tum aliquanto (*Mg. coni. dubia*) 2 Latinas mox subito (*Koch.*) 3 (prostravit *pro* constravit *Anon. ap. Drak.*) 5 sacrificaretur, et [fulminibus complura loca deformaret ædem Iovis] ut (*Mg. Em. 476*) XLVI, 6 dicerentur, nisi forte inplacabiles fueritis * * inplicaverint

[1]) *In cap. 37, 3* (edixerunt) *desinunt omnes codices præter M, e quo expressa est reliqua libri pars in ed. Mog.* (*M ed.*), *emendata ex eodem a Gelenio in ed. Frob. II.*

(*Excidit aliquid huiusmodi:* nisi præstaret ea commemorare, quæ mitigare vos possint; *sequebatur:* nisi forte implacabiles furores [?] implicaverunt animos vestros.) 7 hac etiam (*M ed.*) 14 (*Videndum, ne sic Livius scripserit:* Inde Æmilius quum alia, tum . . deiectum, Fulvius contra queri, se, *om.* questus) 15 dextras (*M ed.*) | mittere vere (*Mg.*|*Fort.* remittere se ac finire. *Em. 477 n.*) XLVII, 1 reverteretur, si maius ibi bellum esset; Gracchus in ult. Celt. penetraret. *is* Mundam (*Notavi tantum lacunam, retenta M ed. scriptura, nisi quod in ea est* si Gracchus maius sibi. *Cfr. Em. 477, ubi non recte de Gracchi nomine dubitasse videor. Graccho datæ partes, ut, si maius in altera Postumii provincia bellum esset, in ultima Celtiberiæ penetraret, alioquin * * *.*) 2 primo (*Gelenius, incertum, e codicene*) 4 (accienda *Tan. Faber pro* accipienda) | eos *sine uncis* (*Crev.*) 8 legati missi (*Duk.*) 9 (e *add. Duker.*) 10 sestertium nummum quater (*Gron.*) XLVIII, 3 petebat (*Frob. II. M ed.* petebat is) XLIX, 1 (depopulandam *Gron. pro* depopulandum) 6 ab eo, sibine liceret (*Gron. M ed.* ab eo ne sibi) 7 illos ad me * * suspicere (*M*) L, 1 (Ergavica *Glareanus pro* Ergavia) 3 magnopere, * * crederes (*Mg. Em. 479. M ed.* magnopere berbice crederes) | (legisse *Frob. I. M ed.* legisset, *Drak.* legerint) 6 (expugnasse *Gron. pro* oppugnasse) LI, 1 (lectus *Dukerus pro* electus) 2 hæc confecerunt (*Mg. Em. 479*) | (inserverat *Douiat. pro* insuerat; *Drak.* inposuerat) 4 in Tiberim (*Mg. Em. ibid.*) 6 et forum *sine uncis* (*Uss. e superiore versu voces repetitas putat; nam et forum sic nude positum et forum extra portam offensionem habet.*) | Spei ad Tiberim *et ad* ædem (*G. A. Becker. M ed.* Spei ad Tiberim ædem) 7 abducendam *errore* 8 publica[que sua]occupata (*Mg.*) LII, 1 dedicationis templorum (*Mg. Em. 474. De causa inter duos genitivos interposito cfr. XXVIII, 21, 1, XXXV, 51, 7, XLI, 28, 11, XLII, 37, 6. Quæ W. annotavit, omnino non intelligo. Ludi fiebant pecuniaque ad eos decernebatur dedicationis causa.*) | (*Fort.* annos. *Em. 474.*) 5 causa patrandæ pacis *sine not.* (*M ed.* regibus dirimendo caput subigendis patrandæ pacis. *Fuitne* patrandæ paci*? etsi, unde* caput *ortum sit, nescio.*) | (ad pugnam *Ritschl pro* hæc pugna) | (*Lacunam post* filio *notavit Sigon.*) 6 eos ipso Antiocho (*Ritschl M ed.* cos. ipso Antiocho) | (cum *add. G. Hermannus*) | (antea invicta *W. M ed.* antea sic victa) | quadraginta duæ (*M ed. Non constat, utrum cum Glareano* XLII *scribendum sit, an cum Ursino* XIII*; v. Liv. XXXVII, 30, 8, App. Syriac. XXVII.*) LIII, 1 vallesque saltus (*Drak.*) 2 hostium omnisque (*Mg. Em. 479*) 3 celeriter * * et ex prov.

(*W.*) LIV, 8 multa adsoleat veritas præbere (*W. M ed.* multa adsolet . . . præbere. *Frob. II* multa adsoleat . . . præbere) 9 (ut ministri *Bekkerus. M ed.* et min.) LV, 3 possis (*Mg.*) 4 (oblatum *Tan. Faber. M ed.* vocatum) | iuberet (*Gron.*) 8 (superesset quam quod alter *addidit Mg. Em. 480*) LVI, 2 (Is spe *W. M ed.* spe. *Frob. I* qui spe) 9 cum diris exstinct. esse exsecr. (*Gron. M ed.* filii cum diris agitarent exstinctum esse exsecrationibus) 10 admoneri (*Ed. Paris. 1573, fortasse felici casu. Em. 480 n.*) | si haud * * * statim (*A. Perizon. M ed.* si haud statim) 11 nuntios per dispositos *, ita (*Frob. II. M ed.* perdispositos ita) LVII, 2 bello contrahendas (*Mg. Cum dilatione belli recte coniunguntur vires ei subtractæ, et hoc effecit Philippi mors eoque pertinent, quæ sequuntur de Bastarnis a Macedonum partibus seiunctis. Quod ad belli vires contrahendas pertineat, nihil commemoratur nec, utri parti ea commoditas evenerit, significatur.*) 3 (Cotto; *Cotto* nobilis *W. M ed.* Cotto nobilis) | Bastarna, [ea res] Antigonus sæpius cum (Bastarnes *Mg.*, sæpe invitus *Frob. II. M ed.* sæpe iunius cum. *Fort.* prope invitus) 5 sedes fundare (*Frob. I. M ed.* se fundare) 7 (æquales *notavit Duk.*) 9 (rem *addidit Gron.*) LVIII, 1 fuerant. * * ingressi sunt pacato agmine *digressu* deinde (*Mg. Em. 481. M ed.* fuerant. Digressi sunt pacato agro deinde Cottonis. *Frob. I* fuerant. Ingressi sunt pacato agmine fide Cottonis) | post *ad* famam (*Mg. Em. 482. M ed.* post famam) | empto contenti esse aut in agmine contineri poterant, ne (*Mg. coniectura dubia. M ed.* euito contentio esse poterant aut in agmine contineri ne. *Frob. I* empto contenti esse poterant aut in agm. cont. ne. *Particula* aut *ex extremis litteris verbi* poterant *ortum videtur. Potest etiam scriptum fuisse:* contenti erant aut in agm. contineri poterant, ne —.) 3 (Quo quum subire *Gron. M ed.* quo ubi ire) 8 hominum *in Dardaniam*, *quo* Clondico duce profecti (*Mg. Em. 482. M ed.* hominum Clondico duce profecti) | venerat, [Apolloniam] mediterraneam regionem (*Mg. Em. 483*) | repetit (*Frob. I*) LIX, 2 (trecenos *ed. Cervicorni pro* tricenos) 7 (in fanis *Dukerus pro* in foris) | quæ in (*Dukerus*) 8 (lanx *pro* lana *Cuperus*, apposita *pro* opposita *Sigon. ex Obsequ.. Interpunct. correxit Mg. Em. 483. Erat:* decidit. De mensa oleas.)

Errores ante usum libri emendandi.

		Scriptum est:	Scriptum oportuit:
P. 8	v. 4	divisam classem partim	divisa classe partem
- -	- 6	partim	partem
- 12	- 1	Cephalaniam	Cephalleniam
- -	- 5 ab imo	Cephalaniæ	Cephalleniæ
- 23	- 12	causam esse	esse causam
- 28	- 4	Callipolin	Callipolim
- 32	- 7 ab imo	uti	vel
- 64	- 25	abumpta	absumpta
- 78	- 19	et	*et*
- 86	- 20	Pictorem,	Pictorem
- 135	- 17	dixit,	dixit;
- 159	- 10 ab imo	*Tum* Fulvius	*Tum Fulvius*
- 180	- 9 ab imo	contionibns	contionibus
- 182	- 15	indicetis	iudicetis
- 247	- 20	iuaugurarunt	inaugurarunt

Liber XXXVI.

P. Cornelium Cn. filium Scipionem et M'. Acilium Glabrionem 1
consules inito magistratu patres, priusquam de provinciis agerent, 2
res divinas facere maioribus hostiis iusserunt in omnibus fanis,
in quibus lectisternium maiorem partem anni fieri solet, precari-
que, quod senatus de novo bello in animo haberet, ut ea res
senatui populoque Romano bene atque feliciter eveniret. Ea om- 3
nia sacrificia læta fuerunt, primisque hostiis perlitatum est, et
ita haruspices responderunt, eo bello terminos populi Romani
propagari, victoriam ac triumphum ostendi. Hæc quum 4
renuntiata essent, solutis religione animis, patres rogationem
ad populum ferri iusserunt, vellent iuberentne cum Antiocho 5
rege, quique eius sectam secuti essent, bellum iniri; si ea
perlata rogatio esset, tum, si ita videretur consulibus, rem
integram ad senatum referrent. P. Cornelius eam rogationem 6
pertulit. Tum senatus decrevit, ut consules Italiam et Græciam
provincias sortirentur; cui Græcia evenisset, ut præter eum
numerum militum, quem L. Quinctius consul in eam provinciam
ex auctoritate senatus scripsisset imperassetve, ut eum exercitum 7
acciperet, quem M. Bæbius prætor anno priore ex senatus consulto
in Macedoniam traiecisset; et extra Italiam permissum, ut, si res 8
postulasset, auxilia ab sociis, ne supra quinque millium numerum,

acciperet. L. Quinctium superioris anni consulem legari ad
9 id bellum placuit. Alter consul, cui Italia provincia evenisset,
cum Boiis iussus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus,
quos superiores consules habuissent, alterum ut mitteret Romam,
eæque urbanæ legiones essent paratæ, quo senatus censuisset.
2 His ita in senatu *haud* ad id, quæ cuius provincia foret, decretis,
2 tum demum sortiri consules placuit. Acilio Græcia, Cornelio
Italia evenit. Certa deinde sorte, senatus consultum factum
est, quod populus Romanus eo tempore bellum iussisset esse
cum rege Antiocho, quique sub imperio eius essent, ut eius
rei causa supplicationem imperarent consules, utique M'. Acilius
consul ludos magnos Iovi voveret et dona ad omnia pulvinaria.
3 Id votum in hæc verba, præeunte P. Licinio pontifice maximo,
consul nuncupavit: „Si duellum, quod cum rege Antiocho
sumi populus iussit, id ex sententia senatus populique Romani
4 confectum erit, tum tibi, Iuppiter, populus Romanus ludos
magnos dies decem continuos faciet, donaque ad omnia
pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreverit.
5 Quisquis magistratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi
recte facti donaque data recte sunto." Supplicatio inde ab
duobus consulibus edicta per biduum fuit.
6 Consulibus sortitis provincias, extemplo et prætores
sortiti sunt. M. Iunio Bruto iurisdictio utraque evenit,
A. Cornelio Mammulæ Bruttii, M. Æmilio Lepido Sicilia,
L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori classis,
7 L. Æmilio Paulo Hispania ulterior. His ita exercitus decreti:
A. Cornelio novi milites, conscripti priore anno ex senatus
consulto a L. Quinctio consule, dati sunt, iussusque tueri
8 omnem oram circa Tarentum Brundisiumque. L. Æmilio Paulo
in ulteriorem Hispaniam, præter eum exercitum, quem a M. Fulvio
proconsule accepturus esset, decretum est, ut novorum militum
tria millia duceret et trecentos equites, ita ut in iis duæ partes
9 socium Latini nominis, tertia civium Romanorum esset. Idem
supplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur,
10 in Hispaniam citeriorem est missum. M. Æmilius Lepidus ab

L. Valerio, cui successurus esset, simul provinciam exercitumque
accipere iussus; L. Valerium, si ita videretur, pro prætore in 11
provincia retinere, et provinciam ita dividere, ut una ab
Agrigento ad Pachynum esset, altera a Pachyno Tyndareum; eam
maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis custodiret.
Eidem prætori mandatum, ut duas decimas frumenti exigeret; 12
id ad mare comportandum devehendumque in Græciam curaret.
Idem L. Oppio de alteris decimis exigendis in Sardinia imperatum; 13
ceterum non in Græciam, sed Romam id frumentum portari
placere. C. Livius prætor, cui classis evenerat, triginta navibus 14
paratis, traiicere in Græciam primo quoque tempore iussus et ab
Atilio naves accipere. Veteres naves, quæ in navalibus erant, ut 15
reficeret et armaret, M. Iunio prætori negotium datum est,
et in eam classem socios navales libertinos legeret. Legati 3
terni in Africam ad Carthaginienses et in Numidiam ad
frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, missi,
pro quo pretium solveret populus Romanus. Adeoque in 2
apparatum curamque eius belli civitas intenta fuit, ut P.
Cornelius consul ediceret, qui senatores essent quibusque in 3
senatu sententiam dicere liceret, quique minores magistratus
essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam
unde eo die redire posset, neve uno tempore quinque senatores
ab urbe Roma abessent. In comparanda impigre classe 4
C. Livium prætorem contentio orta cum colonis maritimis
paulisper tenuit. Nam quum cogerentur in classem, tribunos 5
plebi appellarunt; ab iis ad senatum reiecti sunt; senatus ita,
ut ad unum omnes consentirent, decrevit, vacationem rei
navalis his colonis non esse. Ostia et Fregenæ et Castrum 6
Novum et Pyrgi et Antium et Tarracina et Minturnæ et
Sinuessa fuerunt, quæ cum prætore de vacatione certarunt.
Consul deinde M'. Acilius ex senatus consulto ad collegium 7
fetialium retulit, ipsine utique regi Antiocho indiceretur bellum,
an satis esset ad præsidium aliquod eius nuntiari; et num 8
Ætolis quoque separatim indici iuberent bellum, et num prius
societas et amicitia eis renuntianda esset quam bellum indicendum.

9 Fetiales responderunt, iam ante sese, quum de Philippo
consulerentur, decrevisse nihil referre, ipsi coram an ad præsi-
10 dium nuntiaretur; amicitiam renuntiatam videri, quum legatis
toties repetentibus res nec reddi nec satisfieri æquum censuissent;
11 Ætolos ultro sibi bellum indixisse, quum Demetriadem, sociorum
12 urbem, per vim occupassent, Chalcidem terra marique oppugnatum
issent, regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano
13 inferendum traduxissent. Omnibus iam satis comparatis, M'.
Acilius consul edixit, ut, quos L. Quinctius milites conscripsisset
et quos sociis nominique Latino imperasset, quos secum in
provinciam ire oporteret, et tribuni militum legionis primæ
et tertiæ, ut ii omnes Brundisium idibus Maiis convenirent.
14 Ipse ante diem quintum nonas Maias paludatus urbe egressus est.
Per eosdem dies et prætores in provincias profecti sunt.

4 Sub idem tempus et legati ab duobus regibus, Philippo et
Ptolemæo, [Ægypti rege,] Romam venerunt, Philippo pollicente
2 ad bellum auxilia et pecuniam et frumentum; a Ptolemæo etiam
3 mille pondo auri, viginti millia pondo argenti allata. Nihil eius ac-
ceptum; gratiæ regibus actæ. Et quum uterque se cum omnibus
copiis in Ætoliam venturum belloque interfuturum polliceretur,
4 Ptolemæo id remissum; Philippi legatis responsum, gratum eum
senatui populoque Romano facturum, si M'. Acilio consuli non
5 defuisset. Item ab Carthaginiensibus et Masinissa rege legati
venerunt. Carthaginienses tritici modium *millia* mille, hordei quin-
genta ad exercitum, dimidium eius Romam apportaturos polliciti;
6 id ut ab se munus Romani acciperent, petere sese; et classem
7 [suorum] suo sumptu comparaturos, et stipendium, quod
pluribus pensionibus in multos annos deberent, præsens omne
8 daturos; Masinissæ legati, quingenta millia modium tritici,
trecenta hordei ad exercitum in Græciam, Romam trecenta
millia modium tritici, ducenta quinquaginta hordei, equites
quingentos, elephantos viginti regem ad M'. Acilium consulem
9 missurum. De frumento utrisque responsum, ita usurum
10 eo populum Romanum, si pretium acciperent. De classe
Carthaginiensibus remissum, præterquam si quid navium ex

fœdere deberent; de pecunia item responsum, nullam ante
diem accepturos.

Quum hæc Romæ agebantur, Chalcide Antiochus, ne 5
cessaret per hibernorum tempus, partim ipse sollicitabat
civitatium animos mittendis legatis, partim ultro ad eum
veniebant; sicut Epirotæ communi gentis consensu et Elei
e Peloponneso venerunt. Elei auxilium adversus Achæos 2
petebant, quos post bellum non ex sua sententia indictum
Antiocho primum civitati suæ arma illaturos *credebant*. Mille 3
iis pedites cum duce Cretensi Euphane sunt missi. Epirotarum
legatio erat minime in partem ullam liberi aut simplicis animi;
apud regem gratiam initam volebant cum eo, ut caverent, ne
quid offenderent Romanos. Petebant enim, ne se temere in 4
causam deduceret, expositos adversus Italiam pro omni Græcia
et primos impetus Romanorum excepturos; sed si ipse posset 5
terrestribus navalibusque copiis præsidere Epiro, cupide eum
omnes Epirotas et urbibus et portibus suis accepturos; si id
non posset, deprecari, ne se nudos atque inermes Romano
bello obiiceret. Hac legatione id agi apparebat, ut, sive, 6
quod magis credebant, abstinuisset Epiro, integra sibi omnia
apud exercitus Romanos essent, conciliata satis apud regem
gratia, quod accepturi fuissent venientem, sive venisset, sic 7
quoque spes veniæ ab Romanis foret, quod, non exspectato
longinquo ab se auxilio, præsentis viribus succubuissent. Huic 8
tam perplexæ legationi quia non satis in promptu erat, quid
responderet, legatos se missurum ad eos dixit, qui de iis,
quæ ad illos seque communiter pertinerent, loquerentur.
In Bœotiam ipse profectus est, causas in speciem iræ 6
adversus Romanos eas, quas ante dixi, habentem, Brachyllæ
necem et bellum a Quinctio Coroneæ propter Romanorum
militum cædes illatum, re vera per multa iam sæcula publice 2
privatimque labante egregia quondam disciplina gentis et
multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum
non posset. Obviam effusis undique Bœotiæ principibus 3
Thebas venit. Ibi in concilio gentis, quanquam et ad

Delium impetu in præsidium Romanum facto et ad Chalcidem
4 commiserat nec parvis nec dubiis principiis bellum, tamen
eandem orationem *est* exorsus, qua in colloquio primo ad
Chalcidem quaque per legatos in concilio Achæorum usus erat,
ut amicitiam secum institui, non bellum indici Romanis postularet.
5 Neminem, quid ageretur, fallebat; decretum tamen sub leni verborum
prætextu pro rege adversus Romanos factum est.

6 Hac quoque gente adiuncta, Chalcidem regressus, præmissis
inde litteris, ut Demetriadem convenirent principes Ætolorum,
cum quibus de summa rerum deliberaret, navibus eo ad diem
7 indictum concilio venit. Et Amynander, accitus ad consultandum
ex Athamania, et Hannibal Pœnus, iam diu non adhibitus,
8 interfuit ei consilio. Consultatum de Thessalorum gente est,
quorum omnibus, qui aderant, voluntas tentanda videbatur.
9 In eo modo diversæ sententiæ erant, quod alii extemplo
agendum, alii ex hieme, quæ tum ferme media erat, differendum
10 in veris principium, et alii legatos tantummodo mittendos,
alii cum omnibus copiis eundum censebant terrendosque metu,
7 si cunctarentur. Quum circa hanc fere consultationem disceptatio
omnis verteretur, Hannibal nominatim interrogatus sententiam in
universi belli cogitationem regem atque eos, qui aderant, tali
2 oratione avertit: „Si, ex quo traiecimus in Græciam, adhibitus
essem in consilium, quum de Eubœa, de Achæis deque Bœotia
agebatur, eandem sententiam dixissem, quam hodie, quum de
3 Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum et Macedonas
in societatem belli quacunque ratione censeo deducendos esse.
4 Nam quod ad Eubœam Bœotosque et Thessalos attinet, cui
dubium est, quin (ut quibus nullæ suæ vires sint, præsentibus
adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad
5 impetrandam veniam utantur), simul ac Romanum exercitum
in Græcia viderint, ad consuetum imperium se avertant, nec
iis noxiæ futurum sit, quod, quum Romani procul abessent,
vim tuam præsentis exercitusque tui experiri noluerint?
6 Quanto igitur prius potiusque est Philippum nobis coniungere
quam hos? cui, si semel in causam descenderit, nihil integri

futurum sit, quique eas vires afferat, quæ non accessio tantum
ad Romanum esse bellum, sed per se ipsæ nuper sustinere
potuerint Romanos. Hoc ego adiuncto (absit verbo invidia) 7
qui dubitare de eventu possim, quum, quibus adversus
Philippum valuerint Romani, iis nunc fore videam ut ipsi
oppugnentur? Ætoli, qui Philippum, quod inter omnes constat, 8
vicerunt, cum Philippo adversus Romanos pugnabunt; Amynander 9
atque Athamanum gens, quorum secundum Ætolos plurima fuit
opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum te quieto 10
totam molem sustinebat belli; nunc duo maximi reges Asiæ
Europæque viribus adversus unum populum, ut meam utramque
fortunam taceam, patrum certe ætate ne uni quidem Epirotarum
regi parem (qui quid tandem erat vobiscum comparatus?)
geretis bellum. Quæ igitur res mihi fiduciam præbet, coniungi 11
nobis Philippum posse? Una communis utilitas, quæ societatis
maximum vinculum est, altera auctores vos Ætoli. Vester enim 12
legatus hic Thoas inter cetera, quæ ad exciendum in Græciam
Antiochum dicere est solitus, ante omnia hoc semper affirmavit,
fremere Philippum et ægre pati, sub specie pacis leges servitutis
sibi impositas. Ille quidem feræ bestiæ vinctæ aut clausæ 13
et refringere claustra cupienti regis iram verbis æquabat.
Cuius si talis animus est, solvamus nos eius vincula et
claustra refringamus, ut erumpere diu coercitam iram in
hostes communes possit. Quod si nihil eum legatio nostra 14
moverit, at nos, quoniam nobis eum coniungere non possumus,
ne hostibus nostris ille coniungi possit, caveamus. Seleucus 15
filius tuus Lysimachiæ est; qui si eo exercitu, quem secum
habet, per Thraciam proxima Macedoniæ cœperit depopulari,
facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum
tuenda avertet. De Philippo meam sententiam habes; de ratione 16
universi belli quid sentirem, iam ab initio non ignorasti.
Quod si tum auditus forem, non in Eubœa Chalcidem captam
et castellum Euripi expugnatum Romani, sed Etruriam Ligurumque
et Galliæ Cisalpinæ oram bello ardere et, qui maximus iis
terror est, Hannibalem in Italia esse audirent; nunc quoque 17

accersas censeo omnes navales terrestresque copias. Sequantur
classem onerariæ cum commeatibus; nam hic sicut ad belli
munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopia commeatuum.
18 Quum omnes tuas contraxeris vires, divisam classem partim
Corcyræ in statione habebis, ne transitus Romanis liber ac
19 tutus pateat, partim ad litus Italiæ, quod Sardiniam Africamque
spectat, traiicies; ipse cum omnibus terrestribus copiis in
20 Bullinum agrum procedes; inde Græciæ præsidebis, et speciem
Romanis traiecturum te præbens et, si res poposcerit, traiecturus.
Hæc suadeo, qui, ut non omnis peritissimus sim belli, cum Ro-
21 manis certe bellare bonis malisque meis didici. In quæ consilium
dedi, in eadem nec infidelem nec segnem operam polliceor.
Dii approbent eam sententiam, quæ tibi optima visa fuerit."

8 Hæc ferme Hannibalis oratio fuit, quam laudarunt magis
in præsentia, qui aderant, quam rebus ipsis executi sunt;
nihil enim eorum factum est, nisi quod ad classem copiasque
2 accersendas ex Asia Polyxenidam misit. Legati Larisam ad
concilium Thessalorum sunt missi, et Ætolis Amynandroque
dies ad conveniendum *cum* exercitu Pheras est indictus.
3 Eodem et rex cum suis copiis confestim venit. Ibi dum oppe-
ritur Amynandrum atque Ætolos, Philippum Megalopolitanum
cum duobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum
circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, misit,
4 sive ab ipso, quærente sibi commendationem ad Macedonum
gentem et invidiam regi, quod insepultos milites reliquisset,
monitus, sive ab insita regibus vanitate ad consilium specie
5 amplum, re inane animo adiecto. Tumulus est in unum
ossibus, quæ passim strata erant, coacervatis factus, qui nullam
gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit.
6 Itaque qui ad id tempus fortunam esset habiturus in consilio,
is extemplo ad M. Bæbium proprætorem misit, Antiochum in
Thessaliam impetum fecisse; si videretur ei, moveret ex hibernis;
se obviam processurum, ut, quid agendum esset, consultarent.

9 Antiocho ad Pheras iam castra habenti, ubi coniunxerant
2 ei se Ætoli et Amynander, legati ab Larisa venerunt, quærentes,

quod ob factum dictumve Thessalorum bello lacesseret eos,
simul orantes, ut, remoto exercitu, per legatos, si quid ei
videretur, secum disceptaret. Eodem tempore quingentos 3
armatos duce Hippolocho Pheras in præsidium miserunt; ii
exclusi aditu, iam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotussam
se receperunt. Legatis Larisæorum rex clementer respondit, non 4
belli faciendi, sed tuendæ et stabiliendæ libertatis Thessalorum
causa se Thessaliam intrasse. Similia his qui cum Pheræis 5
ageret, missus; cui nullo dato responso, Pheræi ipsi legatum
ad regem principem civitatis Pausaniam miserunt. Qui quum 6
haud dissimilia iis, ut in causa pari, quæ pro Chalcidensibus
in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam
ferocius egisset, rex etiam atque etiam deliberare eos iussos, 7
ne id consilii caperent, cuius, dum in futurum nimis cauti et
providi essent, extemplo pæniteret, dimisit. Hæc renuntiata 8
Pheras legatio quum esset, ne paulum quidem dubitarunt, quin
pro fide erga Romanos, quicquid fors belli tulisset, paterentur.
Itaque et hi summa ope parabant se ad urbem defendendam, 9
et rex ab omni parte simul oppugnare mœnia est aggressus et,
ut qui satis intelligeret (neque enim dubium erat), in eventu 10
eius urbis positum esse, quam primam aggressus esset, aut
sperni deinde ab universa gente Thessalorum aut timeri se,
omnem undique terrorem obsessis iniecit. Primum impetum 11
oppugnationis satis constanter sustinuerunt; dein quum multi
propugnantes caderent aut vulnerarentur, labare animi cœperunt.
Revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum 12
in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus iam
copiis, in interiorem partem urbis concesserunt, cui brevior
orbis munitionis circumiectus erat. Postremo victi malis,
quum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia esset,
dediderunt sese. Nihil deinde moratus rex quattuor millia 13
armatorum, dum recens terror esset, Scotussam misit. Nec
ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheræorum recens
exemplum, qui, quod pertinaciter primo abnuerant, malo 14
domiti tandem fecissent. Cum ipsa urbe Hippolochus La-

15 risæorumque deditum est præsidium. Dimissi ab rege inviolati
omnes, quod eam rem magni momenti futuram [rex] ad
conciliandos Larisæorum animos credebat.

10 Intra decimum diem, quam Pheras venerat, his perfectis,
Crannonem profectus cum toto exercitu primo adventu cepit.
2 Inde Cierium et Metropolim et iis circumiecta castella recepit,
omniaque iam regionis eius præter Atracem et Gyrtonem in
3 potestate erant. Tunc aggredi Larisam constituit, ratus vel
terrore ceterarum expugnatarum vel beneficio præsidii dimissi
vel exemplo tot civitatium dedentium sese non ultra in perti-
4 nacia mansuros. Elephantis agi ante signa terroris causa iussis,
quadrato agmine ad urbem incessit, ut incerti fluctuarentur animi
magnæ partis Larisæorum inter metum præsentem hostium et
5 verecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Amynander
cum Athamanum iuventute occupat Pellinæum, et Menippus cum
tribus millibus peditum Ætolorum et ducentis equitibus in
Perrhæbiam profectus Malloeam et Cyretias vi cepit *et* depopulatus
6 est agrum Tripolitanum. His raptim peractis Larisam ad regem
redeunt; consultanti, quidnam agendum de Larisa esset,
7 supervenerunt. Ibi in diversum sententiæ tendebant, aliis vim
adhibendam et non differendum censentibus, quin operibus ac
machinis simul undique mœnia aggrederetur urbis sitæ in
8 plano, aperto et campestri undique aditu, aliis nunc vires
urbis nequaquam Pheris conferendæ memorantibus, nunc
hiemem et tempus anni nulli bellicæ rei, minime obsidioni
9 atque oppugnationi urbium aptum. Incerto regi inter spem
metumque legati a Pharsalo, qui ad dedendam urbem suam forte
10 venerant, animos auxerunt. M. Bæbius interim cum Philippo
in Dassaretiis congressus App. Claudium ex communi consilio
ad præsidium Larisæ misit, qui per Macedoniam magnis itineribus
11 in iugum montium, quod super Gonnos est, pervenit. Oppidum
Gonni viginti millia ab Larisa abest, in ipsis faucibus saltus,
12 quæ Tempe appellantur, situm. Ibi castra metatus latius quam
pro copiis et plures, quam quot satis in usum erant, ignes
quum accendisset, speciem, quam quæsierat, hosti fecit, omnem

ibi Romanum exercitum cum rege Philippo esse. Itaque 13
hiemem instare apud suos causatus rex, unum tantum moratus
diem ab Larisa recessit et Demetriadem rediit; Ætolique et
Athamanes in suos receperunt se fines. Appius etsi, cuius 14
rei causa missus erat, solutam cernebat obsidionem, tamen
Larisam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit;
duplexque lætitia erat, quod et hostes excesserant finibus et 15
intra mœnia præsidium Romanum cernebant.

Rex Chalcidem a Demetriade profectus, amore captus 11
virginis Chalcidensis, Cleoptolemi filiæ, quum patrem primo
allegando, deinde coram ipse rogando fatigasset, invitum se
gravioris fortunæ condicioni illigantem, tandem impetrata re, 2
tanquam in media pace nuptias celebrat, et reliquum hiemis,
oblitus, quantas simul duas res suscepisset, bellum Romanum
et Græciam liberandam, omissa omnium rerum cura, in con-
viviis et vinum sequentibus voluptatibus ac deinde ex fatigatione
magis quam satietate earum in somno traduxit. Eadem omnes 3
præfectos regios, qui ubique, ad Bœotiam maxime, præpositi
hibernis erant, cepit luxuria, in eandem et milites effusi sunt,
nec quisquam eorum aut arma induit aut stationem aut vigilias 4
servavit aut quicquam, quod militaris operis aut muneris esset,
fecit. Itaque principio veris, quum per Phocidem Chæroneam, 5
quo convenire omnem undique exercitum iusserat, venisset,
facile animadvertit, nihilo severiore disciplina milites quam
ducem hibernasse. Alexandrum inde Acarnana et Menippum 6
Macedonem Stratum Ætoliæ copias ducere iussit; ipse, Delphis
sacrificio Apollini facto, Naupactum processit. Consilio principum 7
Ætoliæ habito, via, quæ præter Calydonem et Lysimachiam
fert ad Stratum, suis, qui per Maliacum sinum veniebant,
occurrit. Ibi Mnasilochus princeps Acarnanum, multis emptus 8
donis, non ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam
prætorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam
sententiam adduxerat. Is quum Leucadios, quod Acarnaniæ 9
caput est, non facile ad defectionem posse cerneret impelli
propter metum Romanæ classis, quæ cum Atilio quæque circa

10 Cephalaniam erat, arte eos est aggressus. Nam quum in concilio dixisset, tuenda mediterranea Acarnaniæ esse et omnibus, qui arma ferrent, exeundum ad Medionem et Thyrreum,
11 ne ab Antiocho aut Ætolis occuparentur, fuere, qui dicerent, nihil attinere omnes tumultuose concitari, satis esse quingentorum hominum præsidium. Eam iuventutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrrei in præsidio positis, id agebat, ut pro obsidibus
12 futuri venirent in potestatem regis. Per eosdem dies legati regis Medionem venerunt. Quibus auditis quum in contione,
2 quidnam respondendum regi esset, consultaretur et alii manendum in Romana societate, alii non aspernandam amicitiam regis
3 censerent, media visa est Clyti sententia, eoque accepta est, ut ad regem mitterent legatos peterentque ab eo, ut Medionios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur.
4 In eam legationem Mnasilochus et qui eius factionis erant, de industria coniecti, clam missis, qui regem admovere copias
5 iuberent, ipsi terebant tempus. Itaque vixdum iis egressis [legatis] Antiochus in finibus et mox ad portas erat, et trepidantibus, qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseque iuventutem ad arma vocantibus, ab Clyto et Mnasilocho in urbem est inductus;
6 et aliis sua voluntate affluentibus, metu coacti etiam, qui dissentiebant, ad regem convenerunt. Quos placida oratione territos quum permulsisset, ad spem vulgandæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ
7 defecerunt. Thyrreum a Medione profectus est, Mnasilocho eodem et legatis præmissis; ceterum detecta Medione fraus cautiores, non
8 timidiores Thyrreenses fecit. Dato enim haud perplexo responso, nullam se novam societatem nisi ex auctoritate imperatorum Romanorum accepturos, portisque clausis, armatos in muris
9 disposuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius missus a Quinctio, quum præsidium et paucas naves ab A. Postumio, qui ab Atilio legato Cephalaniæ præpositus fuerat, accepisset, Leucadem venit, implevitque spei
10 socios, M'. Acilium consulem iam cum legionibus mare traiecisse
11 et in Thessalia castra Romana esse. Hunc rumorem quia similem veri tempus anni maturum iam ad navigandum faciebat, rex,

præsidio Medione imposito et in quibusdam aliis Acarnaniæ
oppidis, Thyrreo abscessit et per Ætoliæ ac Phocidis urbes
Chalcidem rediit.

Sub idem tempus M. Bæbius et Philippus rex, iam ante 13
per hiemem in Dassaretiis congressi, quum App. Claudium, ut
obsidione Larisam eximeret, in Thessaliam misissent, quia id 2
tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna regressi,
principio veris coniunctis copiis in Thessaliam descenderunt.
In Acarnania tum Antiochus erat. Advenientes Philippus 3
Mallœam Perrhæbiæ, Bæbius Phacium est aggressus; quo
primo prope impetu capto, Phæstum eadem celeritate capit.
Inde Atracem quum se recepisset, Cyretias hinc et Eritium 4
occupat; præsidiisque per capta oppida dispositis, Philippo
rursus obsidenti Mallœam se coniungit. Sub adventum Romani 5
exercitus, seu ad metum virium seu ad spem veniæ, quum
dedidissent sese, ad ea recipienda oppida, quæ Athamanes
occupaverant, uno agmine ierunt; erant autem hæc, Æginium, 6
Ericinium, Gomphi, Silana, Tricca, Melibœa, Phaloria. Inde 7
Pellinæum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis
peditibus et equitibus quadraginta in præsidio erat, circumsidunt
et, priusquam oppugnarent, mittunt ad Philippum, qui monerent,
ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille satis ferociter 8
respondit, vel Romanis vel Thessalis se crediturum fuisse,
in Philippi se potestatem commissurum non esse. Postquam 9
apparuit vi agendum, quia videbatur et Limnæum eodem
tempore oppugnari posse, regem ad Limnæum ire placuit;
Bæbius restitit ad Pellinæum oppugnandum.

Per eos forte dies M'. Acilius consul cum viginti millibus 14
peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis mari
traiecto pedestres copias Larisam ducere tribunos militum
iussit, ipse cum equitatu Limnæum ad Philippum venit.
Adventu consulis deditio sine cunctatione est facta traditumque 2
præsidium regium et cum iis Athamanes. Ab Limnæo Pel- 3
linæum consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt
sese, deinde et Philippus Megalopolitanus; cui decedenti 4

præsidio quum obvius forte fuisset Philippus rex, ad ludibrium regem eum consalutari iussit, ipse congressus fratrem haud
5 sane decoro maiestati suæ ioco appellavit. Deductus inde ad consulem custodiri iussus *est*, et haud ita multo post in vinculis Romam missus. Cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quæ in præsidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est; fuere autem ad quattuor
6 millia hominum. Consul Larisam est profectus, ibi de summa belli consultaturus. In itinere ab Cierio et Metropoli legati
7 tradentes urbes suas occurrerunt. Philippus, Athamanum præcipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus spem Athamaniæ potiendæ exercitum eo duxit, præmissis
8 in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamque comme-
9 morantes, et Amynander, cuius præsentis maiestas aliquos in fide continuisset, veritus, ne traderetur Philippo iam pridem hosti et Romanis merito tunc propter defectionem infensis, cum coniuge ac liberis regno excessit Ambraciamque se contulit. Ita Athamania omnis in ius dicionemque Philippi concessit.
10 Consul ad reficienda maxime iumenta, quæ et navigatione et postea itineribus fatigata erant, paucos Larisæ moratus dies, velut renovato modica quiete exercitu, Crannonem est progressus.
11 Venienti Pharsalus et Scotussa et Pheræ, quæque in eis præsidia Antiochi erant, deduntur. Ex iis interrogatis, qui manere secum vellent, mille volentes Philippo tradit, ceteros inermes Demetriadem
12 remittit. Proernam inde recepit et quæ circa eam castella erant. Ducere tum porro in sinum Maliacum cœpit. Appropinquanti faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, deserta urbe iuventus omnis armata silvas et itinera insedit et in agmen Romanum
13 ex superioribus locis incursavit. Consul primo misit, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos a tali furore; postquam perseverare in incepto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso interclusit ad urbem iter armatis, vacuam-
14 que eam cepit. Tum clamore ab tergo captæ urbis audito, refugientium undique ex silvis insidiatorum cædes facta est.

Ab Thaumacis altero die consul ad Spercheum amnem pervenit; 15
inde Hypatæorum agros vastavit.

Quum hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus, iam tum **15**
cernens, nihil se ex Græcia præter amœna Chalcide hiberna
et infames nuptias petisse. Tunc Ætolorum vana promissa
incusare et Thoantem, Hannibalem vero non ut prudentem 2
tantum virum, sed prope vatem omnium, quæ tum evenirent,
admirari. Ne tamen temere cœpta segnitia insuper everteret, nuntios in Ætoliam misit, ut, omni contracta iuventute, convenirent
Lamiam; et ipse eo decem millia fere peditum ex iis, qui postea 3
venerant ex Asia, expleta et equites quingentos duxit. Quo 4
quum aliquanto pauciores quam unquam antea convenissent,
et principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque
ii dicerent, omnia sedulo ab se facta, ut quam plurimos ex
civitatibus suis evocarent; nec auctoritate nec gratia nec 5
imperio adversus detrectantes militiam valuisse, destitutus
undique et ab suis, qui morabantur in Asia, et ab sociis,
qui ea, in quorum spem vocaverant, non præstabant, intra
saltum Thermopylarum sese recepit. Id iugum, sicut Appennini 6
dorso Italia dividitur, ita mediam Græciam dirimit. Ante 7
saltum Thermopylarum in septentrionem versa Epirus et
Perrhæbia et Magnesia et Thessalia est et Phthiotæ Achæi
et sinus Maliacus; intra fauces ad meridiem vergunt Ætoliæ 8
pars maior et Acarnania et cum Locride Phocis et Bœotia
adiunctaque insula Eubœa et, excurrente in altum velut
promuntorio, Attica terra, sita ab tergo, et Peloponnesus.
Hoc iugum ab Leucate et mari ad occidentem verso per 9
Ætoliam ad alterum mare orienti obiectum tendens ea aspreta
rupesque interiectas habet, ut non modo exercitus, sed ne
expediti quidem facile ullas ad transitum calles inveniant.
Extremos ad orientem montes Œtam vocant, quorum quod 10
altissimum est, Callidromon appellatur, in cuius valle ad
Maliacum sinum vergente iter est non latius quam sexaginta
passus. Hæc una militaris via est, qua traduci exercitus, si 11
non prohibeantur, possint. Ideo Pylæ et ab aliis, quia calidæ 12

aquæ in ipsis faucibus sunt, Thermopylæ locus appellatur,
nobilis Lacedæmoniorum adversus Persas morte magis memora-
bili quam pugna.

16 Haudquaquam pari tum animo Antiochus, intra portas
loci eius castris positis, munitionibus insuper saltum impediebat.
2 Et quum duplici vallo fossaque et muro etiam, qua res postulabat,
ex multa copia passim iacentium lapidum permunisset omnia,
3 satis fidens, nunquam ea vim Romanum exercitum facturum,
Ætolos ex quattuor millibus (tot enim convenerant) partim
ad Heracleam præsidio obtinendam, quæ ante ipsas fauces
4 posita est, partim Hypatam mittit, et Heracleam haud dubius
consulem oppugnaturum, et iam multis nuntiantibus, circa
5 Hypatam omnia evastari. Consul depopulatus Hypatensem
primo, deinde Heracleensem agrum, inutili utrobique auxilio
Ætolorum, in ipsis faucibus prope fontes calidarum aquarum
adversus regem posuit castra. Ætolorum utræque manus
6 Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui, priusquam hostem
cerneret, satis omnia permunita et præsidiis obsæpta videbantur,
timor incessit, ne quas per imminentia iuga calles inveniret
7 ad transitum Romanus; nam et Lacedæmonios quondam ita
a Persis circumitos fama erat et nuper Philippum ab iisdem
8 Romanis. Itaque nuntium Heracleam ad Ætolos mittit, ut
hanc saltem sibi operam eo bello præstarent, ut vertices circa
montium occuparent obsiderentque, ne qua transire Romani
9 possent. Hoc nuntio audito, dissensio inter Ætolos orta est.
Pars imperio parendum regis atque eundum censebant, pars
10 subsistendum Heracleæ ad utramque fortunam, ut, sive victus
ab consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad
opem propinquis ferendam civitatibus suis, sive vinceret, ut
11 dissipatos in fugam Romanos persequerentur. Utraque pars
non mansit modo in sententia sua, sed etiam exsecuta est
consilium. Duo millia Heracleæ substiterunt, duo trifariam
divisa Callidromum et Rhoduntiam et Tichiunta (hæc nomina
cacuminibus sunt) occupavere.

Consul postquam insessa superiora loca ab Ætolis vidit, 17
M. Porcium Catonem et L. Valerium Flaccum, consulares
legatos, cum binis millibus delectorum peditum ad castella
Ætolorum, Flaccum in Rhoduntiam et Tichiunta, Catonem in
Callidromum mittit. Ipse, priusquam ad hostem copias admoveret, 2
vocatos in contionem milites paucis est allocutus: „Plerosque
omnium ordinum, milites, inter vos esse video, qui in hac
eadem provincia T. Quinctii ductu auspicioque militaveritis.
Macedonico bello inexsuperabilior saltus ad amnem Aoum 3
fuit quam hic; quippe portæ sunt hæ, et unus inter duo 4
maria clausis omnibus velut naturalis transitus est. Munitiones
et locis opportunioribus tunc fuerunt et validiores impositæ.
Exercitus hostium ille et numero maior et militum genere
aliquanto melior; quippe illic Macedones Thracesque et Illyrii 5
erant, ferocissimæ omnes gentes, hic Syri et Asiatici Græci
sunt, vilissima genera hominum et servituti nata. Rex ille 6
bellicosissimus, exercitatus iam inde ab iuventa finitimis
Thracum atque Illyriorum et circa omnium accolarum bellis;
hic, ut aliam omnem vitam omittam, is est, qui, quum ad 7
inferendum populo Romano bellum ex Asia in Europam
transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit,
quam quod amoris causa ex domo privata et obscuri etiam
inter populares generis uxorem duxit et novus maritus, velut 8
saginatus nuptialibus cenis, ad pugnam processit. Summa
virium speique eius in Ætolis fuit, gente vanissima et
ingratissima, ut vos prius experti estis, nunc Antiochus
experitur; nam nec frequentes convenerunt nec contineri in castris 9
potuerunt, et in seditione ipsi inter sese sunt, et, quum Hypatam
tuendam Heracleamque depoposcissent, neutram tutati refugerunt
in iuga montium, pars Heracleæ incluserunt sese. Rex ipse con- 10
fessus, nusquam æquo campo non modo congredi se ad pugnam
audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, relicta omni ante
se regione ea, quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur,
condidit se intra rupes, ne ante fauces quidem saltus, ut quondam 11
Lacedæmonios fama est, sed intra penitus retractis castris; quod

quantum interest ad timorem ostendendum, an muris urbis
12 alicuius obsidendum sese incluserit? Sed neque Antiochum
tuebuntur angustiæ nec Ætolos vertices illi, quos ceperunt.
Satis undique provisum atque præcautum est, ne quid adversus
13 vos in pugna præter hostes esset. Illud proponere animo
vestro debetis, non vos pro Græciæ libertate tantum dimicare
(quanquam is quoque egregius titulus esset, liberatam a Philippo
ante nunc ab Ætolis et ab Antiocho liberare), neque ea tantum
in præmium vestrum cessura, quæ nunc *in* regiis castris sunt,
14 sed illum quoque omnem apparatum, qui in dies ab Epheso
exspectatur, prædæ futurum; Asiam deinde Syriamque et omnia
usque ad ortum solis ditissima regna Romano imperio aperturos.
15 Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare Rubrum Oceano
fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit, et omne
humanum genus secundum deos nomen Romanum veneretur?
16 In hæc tanta præmia dignos parate animos, ut crastino die,
bene iuvantibus diis, acie decernamus."

18 Ab hac contione dimissi milites, priusquam corpora
curarent, arma et tela parant. Luce prima signo pugnæ pro-
posito instruit aciem consul, arta fronte, ad naturam et
2 angustias loci. Rex postquam signa hostium conspexit, et
ipse copias educit. Levis armaturæ partem ante vallum in
primo locavit; tum Macedonum robur, quos sarisophoros
appellabant, velut firmamentum circa ipsas munitiones constituit.
3 His ab sinistro cornu iaculatorum sagittariorumque et funditorum
manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut ex altiore loco nuda
4 latera hostium incesserent. Ab dextro Macedonibus ad ipsum
munimentorum finem, qua loca usque ad mare invia palustri
limo et voraginibus claudunt, elephantos cum assueto præsidio
posuit, post eos equites, tum, modico intervallo relicto, ceteras
5 copias in secunda acie. Macedones pro vallo locati primo
facile sustinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus,
multum adiuvantibus, qui ex loco superiore fundis velut
nimbum glandes et sagittas simul ac iacula ingerebant.
6 Deinde, ut maior nec iam toleranda vis hostium inferebat se,

pulsi loco intra munimenta subductis ordinibus concesserunt;
inde ex vallo prope alterum vallum hastis præ se obiectis
fecerunt. Et ita modica altitudo valli erat, ut et locum 7
superiorem ad pugnandum suis præberet et propter longitudinem
hastarum subiectum haberet hostem. Multi temere subeuntes 8
vallum transfixi sunt; et aut incepto irrito recessissent aut
plures cecidissent, ni M. Porcius ab iugo Callidromi, deiectis
inde Ætolis et magna ex parte cæsis (incautos enim et ple-
rosque sopitos oppresserat), super imminentem castris collem
apparuisset. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta et 19
Rhoduntiam, nequicquam subire ad ea castella conato, fuerat.
Macedones quique alii in castris regiis erant, primo, dum 2
procul nihil aliud quam turba et agmen apparebat, Ætolos
credere, visa procul pugna, subsidio venire; ceterum ut primum 3
signaque et arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt,
tantus repente pavor omnes cepit, ut abiectis armis fugerent.
Et munimenta sequentes impedierunt et angustiæ vallis, per 4
quam sequendi erant, et maxime omnium, quod elephanti
novissimi agminis erant, quos pedes ægre præterire, eques
nullo poterat modo, timentibus equis tumultumque inter se 5
maiorem quam in prœlio edentibus. Aliquantum temporis et
direptio castrorum tenuit; Scarpheam tamen eo die consecuti
sunt hostem. Multis in ipso itinere cæsis captisque, non 6
equis virisque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non
potuerant, interfectis, in castra reverterunt; quæ tentata eo die 7
inter ipsum pugnæ tempus ab Ætolis, Heracleam obtinentibus
præsidio, sine ullo haud parum audacis incepti effectu fuerant.
Consul noctis insequentis tertia vigilia præmisso equitatu ad 8
persequendum hostem, signa legionum luce prima movit.
Aliquantum viæ præceperat rex, ut qui non ante quam 9
Elateæ ab effuso constiterit cursu; ubi primum reliquiis
pugnæque et fugæ collectis, cum perexigua manu semermium
militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem 10
regem Elateæ assecutus non est; magnam partem agminis aut
lassitudine subsistentes aut errore, ut qui sine ducibus per

11 ignota itinera fugerent, dissipatos oppresserunt. Nec præter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit, etiam ex decem millibus militum, quos Polybio auctore traiecisse secum regem in Græciam scripsimus, exiguus numerus;
12 quid, si Antiati Valerio credamus, sexaginta millia militum fuisse in regio exercitu scribenti, quadraginta inde millia cecidisse, supra quinque millia capta cum signis militaribus
13 ducentis triginta? Romanorum centum quinquaginta in ipso certamine pugnæ, ab incursu Ætolorum se tuentes non plus quinquaginta interfecti sunt.

20 Consule per Phocidem et Bœotiam exercitum ducente consciæ defectionis civitates cum velamentis ante portas
2 stabant metu, ne hostiliter diriperentur; ceterum per omnes [dies] haud secus quam *in* pacato agro, sine violatione ullius rei agmen processit, donec in agrum Coroneum ventum est.
3 Ibi statua regis Antiochi posita in templo Minervæ Itoniæ iram accendit, permissumque militi est, ut circumiectum templo agrum popularetur. Dein cogitatio animum subiit, quum communi decreto Bœotorum posita esset statua, indignum esse
4 in unum Coronensem agrum sævire. Revocato extemplo milite, finis populandi factus; castigati tantum verbis Bœoti ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos.
5 Inter ipsum pugnæ tempus decem naves regiæ cum præfecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant. Eo gravis vulneribus Alexander Acarnan nuntius adversæ pugnæ quum perfugisset, trepidæ inde recenti terrore naves Cenæum Eubœæ petierunt. Ibi mortuus sepultusque Alexander.
6 Tres, quæ ex Asia profectæ eundem portum tenuerant, naves audita exercitus clade Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenæo
7 Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem, traiecit. Per eosdem dies A. Atilius præfectus Romanæ classis magnos regios commeatus, iam fretum, quod ad Andrum insulam est,
8 prætervectos, excepit; alias mersit, alias cepit naves; quæ novissimi agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Atilius Piræum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium

revectus magnam vim frumenti et Atheniensibus et aliis eiusdem
regionis sociis divisit.

Antiochus sub adventum consulis a Chalcide profectus 21
Tenum primo tenuit, inde Ephesum transmisit. Consuli Chal- 2
cidem venienti portæ patuerunt, quum appropinquante eo
Aristoteles præfectus regis urbe excessisset. Et ceteræ urbes 3
in Eubœa sine certamine traditæ; post paucosque dies, omnibus
perpacatis, sine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus,
multo modestia post victoriam quam ipsa victoria laudabilior.
Inde consul M. Catonem, per quem, quæ gesta essent, senatus 4
populusque Romanus haud dubio auctore sciret, Romam misit.
Is a Creusa (Thespiensium emporium est, in intimo sinu 5
Corinthiaco retractum) Patras Achaiæ petit; a Patris Corcyram
usque Ætoliæ atque Acarnaniæ litora legit, atque ita ad
Hydruntum Italiæ traiicit; quinto die inde pedestri itinere 6
Romam ingenti cursu pervenit. Ante lucem ingressus urbem
a porta ad prætorem M. Iunium iter intendit. Is prima luce 7
in senatum vocavit; quo L. Cornelius Scipio, aliquot diebus
ante a consule dimissus, quum adveniens audisset, prægressum
Catonem in senatu esse, supervenit exponenti, quæ gesta essent.
Duo inde legati iussu senatus in contionem sunt producti, 8
atque ibi eadem, quæ in senatu, de rebus in Ætolia gestis
exposuerunt. Supplicatio in triduum decreta est, et ut qua- 9
draginta hostiis maioribus prætor, quibus diis ei videretur,
sacrificaret. Per eosdem dies M. Fulvius Nobilior, qui biennio 10
ante prætor in Hispaniam erat profectus, ovans urbem est
ingressus. Argenti bigati præ se tulit centum triginta millia, 11
et extra numeratum duodecim millia pondo argenti, auri pondo
centum viginti septem.

Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Ætolos 22
præmisit, ut tunc saltem, experti regiam vanitatem, resipiscerent,
traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab senatu seu furoris
sui seu erroris venia. Et ceteras Græciæ civitates defecisse 2
eo bello ab optime meritis Romanis; sed quia post fugam
regis, cuius fiducia officio decessissent, non addidissent

3 pertinaciam culpæ, in fidem receptas esse. Ætolos quoque,
quanquam non secuti sint regem, sed accersierint, et duces belli,
non socii fuerint, si pænitere possint, posse et incolumes esse.
4 Ad ea quum pacati nihil responderetur appareretque, armis rem
gerendam et, rege superato, bellum Ætolicum integrum restare,
castra ab Thermopylis ad Heracleam movit: eoque ipso die, ut
situm nosceret urbis, ab omni parte equo mœnia est circumvectus.
5 Sita est Heraclea in radicibus Œtæ montis; ipsa in campo,
arcem imminentem loco alto et undique præcipiti habet.
6 Contemplatus omnia, quæ noscenda erant, quattuor simul
7 locis aggredi urbem constituit. A flumine Asopo, qua et
gymnasium est, L. Valerium operibus atque oppugnationi
præposuit; partem extra muros, quæ frequentius prope quam
urbs habitabatur, Ti. Sempronio Longo oppugnandam dedit;
8 a sinu Maliaco, quæ aditum haud facilem pars habebat,
M. Bæbium, ab altero amniculo, quem Melana vocant, adversus
9 Dianæ templum App. Claudium opposuit. Horum magno
certamine intra paucos dies turres arietesque et alius omnis
10 apparatus oppugnandarum urbium perficitur. Et quum ager
Heracleensis, paluster omnis frequensque proceris arboribus,
11 benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat, tum,
quia refugerant intra mœnia Ætoli, deserta, quæ in vestibulo
urbis erant, tecta in varios usus non tigna modo et tabulas,
sed laterem quoque et cæmenta et saxa variæ magnitudinis
23 præbebant. Et Romani quidem operibus magis quam armis
2 urbem oppugnabant, Ætoli contra armis se tuebantur. Nam
quum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut solet, exceptos
declinabant ictus, sed armati frequentes *erumpebant*, quidam
3 ignes etiam, quos aggeribus iniicerent, ferebant. Fornices
quoque in muro erant apti ad excurrendum, et ipsi, quum
pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus
4 erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc primis diebus,
dum integræ vires erant, et frequentes et impigre fecerunt;
5 in dies deinde pauciores et segnius. Etenim, quum multis
urgerentur rebus, nulla eos res æque ac vigiliæ conficiebant,

Romanis in magna copia militum succedentibus aliis in stationem
aliorum, Ætolos propter paucitatem eosdem dies noctesque assiduo
labore urente. Per quattuor et viginti dies, ita ut nullum tempus 6
vacuum dimicatione esset, adversus quattuor e partibus simul
oppugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est.
Quum fatigatos iam Ætolos sciret consul et ex ratione temporis 7
et quod ita transfugæ affirmabant, tale consilium init. Media 8
nocte receptui signum dedit, et ab oppugnatione simul milites
omnes deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris
tenuit. Inde cœpta oppugnatio ad mediam rursus noctem 9
perducta est, intermissa deinde usque ad tertiam diei horam.
Fatigationem rati causam esse Ætoli non continuandæ op- 10
pugnationis, quæ et ipsos affecerat, ubi Romanis datum
receptui signum esset, velut ipsi quoque revocati, pro se quisque
ex stationibus decedebant, nec ante tertiam diei horam armati
in muris apparebant. Consul quum nocte media intermisisset 24
oppugnationem, quarta vigilia rursus ab tribus partibus summa
vi aggressus, ab una Ti. Sempronium tenere intentos milites 2
signumque exspectare iussit, ad ea in nocturno tumultu, unde
clamor exaudiretur, haud dubie ratus hostes concursuros.
Ætoli pars sopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex somno 3
moliebantur, pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium
in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas iacentis muri 4
transcendere conantur, partim scalis adscensus tentant; adversus
quos undique ad opem ferendam concurrunt Ætoli. Pars una, 5
in qua ædificia extra urbem erant, neque defenditur neque
oppugnatur; sed qui oppugnarent, intenti signum exspectabant;
defensor nemo aderat. Iam dilucisсebat, quum signum consul 6
dedit; et sine ullo certamine partim per semiruta, partim
scalis integros muros transcendere. Simul clamor, index capti
oppidi, est exauditus; undique Ætoli desertis stationibus in
arcem fugiunt. Oppidum victores permissu consulis diripiunt, 7
non tam ab ira nec ab odio, quam ut miles, coercitus in tot
receptis ex potestate hostium urbibus, aliquo tandem loco
fructum victoriæ sentiret. Revocatos inde a medio ferme die 8

milites quum in duas divisisset partes, unam radicibus mon-
tium circumduci ad rupem iussit, quæ, fastigio altitudinis par,
9 media valle velut abrupta erat ab arce; sed adeo prope ge-
minata cacumina eorum montium sunt, ut ex vertice altero
coniici tela in arcem possint; cum dimidia parte militum escen-
surus consul ab urbe in arcem, signum ab iis, qui ab tergo in
10 rupem evasuri erant, exspectabat. Non tulere, qui in arce
erant, Ætoli primum eorum, qui rupem ceperant, clamorem,
deinde impetum ab urbe Romanorum, et fractis iam animis
et nulla ibi præparata re ad obsidionem diutius tolerandam,
11 utpote congregatis feminis puerisque et imbelli alia turba in
arcem, quæ vix capere, nedum tueri multitudinem tantam
posset. Itaque ad primum impetum abiectis armis dediderunt
12 sese. Traditus inter ceteros princeps Ætolorum Damocritus
est, qui principio belli decretum Ætolorum, quo accersendum
Antiochum censuerant, T. Quinctio poscenti responderat, in
Italia daturum, quum castra ibi Ætoli posuissent. Ob eam
ferociam maius victoribus gaudium traditus fuit.

25 Eodem tempore, quo Romani Heracleam, Philippus La-
miam ex composito oppugnabat, circa Thermopylas cum con-
sule redeunte ex Bœotia, ut victoriam ipsi populoque Romano
gratularetur excusaretque, quod morbo impeditus bello non
2 interfuisset, congressus. Inde diversi ad duas simul oppug-
3 nandas urbes profecti. Intersunt septem millia ferme passuum,
et quia Lamia quum posita est in tumulo, tum regionem
maxime Œtæ spectat, oppido quam breve intervallum videtur
4 et omnia in conspectu sunt. Quum enixe, velut proposito
certamine, Romani Macedonesque diem ac noctem aut in
operibus aut in prœliis essent, hoc maior difficultas Macedo-
nibus erat, quod Romani aggere et vineis et omnibus supra
terram operibus, subter Macedones cuniculis oppugnabant,
5 et in asperis locis silex pæne impenetrabilis ferro occurrebat.
Et quum parum procederet inceptum, per colloquia principum
6 oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent, haud dubius, quin,
si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius quam sibi

dedituri essent, suamque gratiam consul in obsidione liberanda
facturus esset. Nec eum opinio est frustrata; confestim enim 7
ab Heraclea capta nuntius venit, ut oppugnatione absisteret;
æquius esse Romanos milites, qui acie dimicassent, [quam
Ætolos] præmia habere victoriæ. Itaque recessum est ab 8
Lamia, et propinquæ clade urbis ipsi, ne quid simile paterentur,
effugerunt.

Paucis, priusquam Heraclea caperetur, diebus Ætoli, con- 26
cilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miserunt, inter 2
quos et Thoas idem, qui antea, missus est. Mandata erant,
ut ab rege peterent, primum ut ipse, coactis rursus terrestri-
bus navalibusque copiis, in Græciam traiiceret, deinde, si qua 3
ipsum teneret res, ut pecuniam et auxilia mitteret; id quum
ad dignitatem eius fidemque pertinere, non prodi socios, tum
etiam ad incolumitatem regni, ne sineret Romanos vacuos 4
omni cura, quum Ætolorum gentem sustulissent, omnibus
copiis in Asiam traiicere. Vera erant, quæ dicebantur; eo 5
magis regem moverunt. Itaque in præsentia pecuniam, quæ
ad usus belli necessaria erat, legatis dedit; auxilia terrestria
navaliaque affirmavit missurum. Thoantem unum ex legatis 6
retinuit, et ipsum haud invitum morantem, ut exactor præsens
promissorum adesset.

Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Ætolorum, 27
et post paucos dies, quam ad bellum renovandum acciendum- 2
que regem in Asiam miserant legatos, abiectis belli consiliis,
pacis petendæ oratores ad consulem miserunt. Quos dicere 3
exorsos consul interfatus, quum alia sibi prævertenda esse
dixisset, redire Hypatam eos, datis dierum decem indutiis, et
L. Valerio Flacco cum iis misso, iussit eique, quæ secum ac-
turi fuissent, exponere, et si qua vellent alia. Hypatam ut 4
est ventum, principes Ætolorum apud Flaccum concilium
habuerunt consultantes, quonam agendum modo apud consu-
lem foret. His parantibus antiqua iura fœderum ordiri meri- 5
taque in populum Romanum, absistere iis Flaccus iussit, quæ 6
ipsi violassent ac rupissent; confessionem iis culpæ magis

profuturam et totam in preces orationem versam; nec enim
in causa ipsorum, sed in populi Romani clementia spem salutis
7 positam esse. Et se suppliciter agentibus iis affuturum et
apud consulem et Romæ in senatu; eo quoque enim mittendos
8 fore legatos. Hæc una via visa est omnibus ad salutem, ut
in fidem se permitterent Romanorum; ita enim et illis vio-
landi supplices verecundiam se impositaros, et ipsos nihilo
minus suæ potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset.
28 Postquam ad consulem ventum est, Phæneas legationis prin-
ceps longam orationem et varie ad mitigandam iram victoris
compositam ita ad extremum finivit, ut diceret, Ætolos se
2 suaque omnia fidei populi Romani permittere. Id consul ubi
audivit, „Etiam atque etiam videte“ inquit, „Ætoli, ut ita
permittatis.“ Tum decretum Phæneas, in quo id diserte
3 scriptum erat, ostendit. „Quando ergo“ inquit „ita permitti-
tis, postulo, ut mihi Dicæarchum civem vestrum et Menestam
Epirotam“ (Naupactum is cum præsidio ingressus ad defec-
tionem compulerat) „et Amynandrum cum principibus Atha-
manum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora
4 dedatis.“ Prope dicentem interfatus Romanum „Non in
servitutem“ inquit, „sed in fidem tuam nos tradidimus; et
certum habeo, te imprudentia labi, qui nobis imperes, quæ
5 moris Græcorum non sint.“ Ad ea consul „Nec hercule“
inquit „magnopere nunc curo, quid Ætoli satis ex more Græ-
corum factum esse censeant, dum ego more Romano imperium
inhibeam in deditos modo decreto suo, ante armis victos.
6 Itaque, ni propere fit, quod impero, vinciri vos iam iubebo.“
Afferri catenas et circumsistere lictores iussit. Tum fracta
Phæneæ ferocia Ætolisque aliis est, et tandem, cuius condi-
7 cionis essent, senserunt. Et Phæneas se quidem, et qui adsint
Ætolorum, scire facienda esse, quæ imperentur, dixit, sed ad
decernenda ea concilio Ætolorum opus esse; ad id petere ut
8 decem dierum indutias daret. Petente Flacco pro Ætolis
indutiæ datæ et Hypatam reditum est; ubi quum in consilio
delectorum, quos apocletos vocant, Phæneas, et quæ impera-

rentur et quæ ipsis prope accidissent, exposuisset, ingemuerunt 9
quidem principes condicioni suæ, parendum tamen victori
censebant et ex omnibus oppidis convocandos Ætolos ad con-
cilium. Postquam vero coacta omnis multitudo eadem illa 29
audivit, adeo sævitia imperii atque indignitate animi ex-
asperati sunt, ut, si in pace fuissent, illo impetu iræ concitari
potuerint ad bellum. Ad iram accedebat et difficultas eorum, 2
quæ imperarentur (quonam modo enim utique regem Amynan-
drum se tradere posse?) et spes forte oblata, quod Nicander 3
eo ipso tempore ab rege Antiocho veniens implevit ex-
spectatione vana multitudinem, terra marique ingens parari
bellum. Duodecimo is die, quam conscenderat navem, in 4
Ætoliam perfecta legatione rediens Phalara in sinu Maliaco
tenuit. Inde Lamiam pecuniam quum devexisset, ipse cum 5
expeditis prima vespera inter Macedonum Romanorumque castra
medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in stationem
incidit Macedonum, deductusque ad regem est nondum con-
vivio dimisso. Quod ubi nuntiatum est, velut hospitis, non 6
hostis adventu motus Philippus accumbere eum epularique
iussum, atque inde, dimissis aliis, solum retentum, ipsum qui- 7
dem de se timere quicquam vetuit, Ætolorum prava consilia 8
atque in ipsorum caput semper recidentia accusavit, qui pri-
mum Romanos, deinde Antiochum in Græciam adduxissent.
Sed præteritorum, quæ magis reprehendi quam corrigi pos- 9
sint, oblitum se non facturum, ut insultet adversis rebus eorum.
Ætolos quoque finire tandem adversus se odia debere, et
Nicandrum privatim eius diei, quo servatus a se foret, me-
minisse. Ita datis, qui in tutum eum prosequerentur, Hypa- 11
tam Nicander consultantibus de pace Romana supervenit.

M'. Acilius, vendita aut concessa militi circa Heracleam 30
præda, postquam nec Hypatæ pacata consilia esse, et Nau-
pactum concurrisse Ætolos, ut inde totum impetum belli sus-
tinerent, audivit, præmisso App. Claudio cum quattuor millibus 2
militum ad occupanda iuga, qua difficiles transitus montium
erant, ipse Œtam escendit, Herculique sacrificium fecit in eo 3

loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus eius dei sit cre-
matum, appellant. Inde toto exercitu profectus reliquum iter
4 satis expedito agmine fecit; ut ad Coracem ventum est (mons
est altissimus inter Callipolin et Naupactum), ibi et iumenta
multa ex agmine præcipitata cum ipsis oneribus sunt et ho-
5 mines vexati, et facile apparebat, quam cum inerti hoste res
esset, qui tam impeditum saltum nullo præsidio, ut clauderet
6 transitum, insedisset. Tum quoque vexato exercitu ad Nau-
pactum descendit, et uno castello adversus arcem posito, cete-
ras partes urbis, divisis copiis pro situ mœnium, circumsedit.
Nec minus operis laborisque ea oppugnatio quam Heracleæ
habuit.

31 Eodem tempore et Messene in Peloponneso ab Achæis,
quod concilii eorum recusaret esse, oppugnari cœpta est.
2 Duæ civitates, Messene et Elis, extra concilium Achaicum
3 erant; cum Ætolis sentiebant. Elei tamen post fugatum ex
Græcia Antiochum legatis Achæorum lenius responderant,
dimisso præsidio regio cogitaturos se, quid sibi faciendum
4 esset; Messenii, sine responso dimissis legatis, moverant bellum,
5 trepidique rerum suarum, quum iam ager effuso exercitu
passim ureretur castraque prope urbem poni viderent, legatos
Chalcidem ad T. Quinctium, auctorem libertatis, miserunt, qui
nuntiarent Messenios Romanis, non Achæis et aperire portas et
6 dedere urbem paratos esse. Auditis legatis extemplo pro-
fectus Quinctius, a Megalopoli ad Diophanen prætorem
Achæorum misit, qui extemplo reducere eum a Messene exer-
7 citum et venire ad se iuberet. Dicto paruit Diophanes et,
soluta obsidione, expeditus ipse prægressus agmen, circa An-
daniam, parvum oppidum inter Megalopolim Messenenque
8 positum, Quinctio occurrit; et quum causas oppugnationis
exponeret, castigatum leniter, quod tantam rem sine auctori-
tate sua conatus esset, dimittere exercitum iussit nec pacem
9 omnium bono partam turbare. Messeniis imperavit, ut exsu-
les reducerent et Achæorum concilii essent; si qua haberent,
de quibus aut recusare aut in posterum caveri sibi vellent,

Corinthum ad se venirent. Diophanen concilium Achæorum 10
extemplo sibi præbere iussit. Ibi de Zacyntho intercepta per
fraudem insula questus postulavit, ut restitueretur Romanis.
Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat; eam mercedem 11
Amynandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in
superiorem partem Ætoliæ liceret, qua expeditione fractis
animis Ætolos compulit ad petendam pacem. Amynander 12
Philippum Megalopolitanum insulæ præfecit; postea per bel-
lum, quo se Antiocho adversus Romanos coniunxit, Philippo
ad munera belli revocato, Hieroclen Agrigentinum successo-
rem misit. Is post fugam ab Thermopylis Antiochi Amynan- 32
drumque a Philippo Athamania pulsum, missis ultro ad
Diophanen prætorem Achæorum nuntiis, pecuniam pactus insu-
lam Achæis tradidit. Id præmium belli suum esse æquum 2
censebant Romani; non enim M'. Acilium consulem legionesque
Romanas Diophani et Achæis ad Thermopylas pugnasse. Diopha- 3
nes adversus hæc purgare interdum sese gentemque, interdum
de iure facti disserere. Quidam Achæorum et initio eam se 4
rem aspernatos testabantur et tunc pertinaciam increpitabant
prætoris, auctoribusque iis decretum est, ut T. Quinctio ea
res permitteretur. Erat Quinctius sicut adversantibus asper, 5
ita, si cederes, idem placabilis. Omissa igitur contentione
vocis vultusque, „Si utilem“ inquit „possessionem eius insulæ
censerem Achæis esse, auctor essem senatui populoque Ro-
mano, ut eam vos habere sinerent; ceterum sicut testudinem, 6
ubi collecta in suum tegumen est, tutam ad omnes ictus video
esse, ubi exserit partes aliquas, quodcunque nudavit, obnoxium
atque infirmum habere, haud dissimiliter vos, Achæi, clausos 7
undique mari, quæ intra Peloponnesi sint terminos, ea et
iungere vobis et iuncta tueri facile; simul aviditate plura 8
amplectendi hinc excedatis, nuda vobis omnia, quæ extra sint,
et exposita ad omnes ictus esse.“ Assentienti omni concilio 9
nec Diophane ultra tendere auso, Zacynthus Romanis tra-
ditur.

Per idem tempus Philippus rex proficiscentem consulem 33

ad Naupactum percontatus, si se interim, quæ defecissent ab
2 societate Romana, urbes recipere vellet, permittente eo ad
Demetriadem copias admovit, haud ignarus, quanta ibi túm
3 perturbatio esset. Destituti enim ab omni ope, quum desertos
se ab Antiocho, spem nullam in Ætolis esse cernerent, dies
noctesque aut Philippi hostis adventum aut infestiorem etiam,
4 quo iustius irati erant, Romanorum exspectabant. Turba
erat ibi incondita regiorum, qui primo pauci in præsidio relicti, postea plures, plerique inermes, ex prœlio adverso fuga
delati, nec virium nec animi satis ad obsidionem tolerandam
5 habebant. Itaque præmissis a Philippo, quia spem impetrabilis veniæ ostendebant, responderunt, patere portas regi.
6 Ad primum eius ingressum principum quidam urbe excesserunt, Eurylochus mortem sibi conscivit. Antiochi milites (sic
enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lysimachiam deducti
7 sunt. Erant et paucæ naves Demetriade, quibus præerat
Isidorus; eæ quoque cum præfecto suo dimissæ sunt. Inde
Dolopiam et Aperantiam et Perrhæbiæ quasdam civitates
recepit.

34 Dum hæc a Philippo geruntur, T. Quinctius, recepta
2 Zacyntho ab Achaico concilio, Naupactum traiecit, quæ [iam]
per duos menses (et iam prope excidium erat) oppugnabatur, et si capta vi foret, omne ibi nomen Ætolorum ad inter-
3 necionem videbatur venturum. Ceterum quanquam merito
iratus erat Ætolis, quod solos obtrectasse gloriæ suæ, quum
liberaret Græciam, meminerat, et nihil auctoritate sua motos
esse, quum, quæ tum maxime acciderant, casura præmonens
4 a furioso incepto eos deterreret, tamen sui maxime operis
esse credens, nullam gentem liberatæ ab se Græciæ funditus
everti, obambulare muris, ut facile nosceretur ab Ætolis,
5 cœpit. Confestim a primis stationibus cognitus est, vulgatumque per omnes ordines, Quinctium esse. Itaque concursu
facto undique in muros, manus pro se quisque tendentes,
consonante clamore nominatim Quinctium orare, ut opem

ferret ac servaret. Et tum quidem, quanquam moveretur 6
his vocibus, manu tamen abnuit quicquam opis in se esse;
ceterum postquam ad consulem venit, „Utrum fefellit“ inquit 7
„te, M'. Acili, quid agatur, an, quum satis pervideas, nihil id
magnopere ad summam rem pertinere censes?“ Erexerat 8
exspectatione consulem, et „Quin expromis“ inquit, „quid rei sit?“
Tum Quinctius: „Ecquid vides, te, devicto Antiocho, in duabus
urbibus oppugnandis tempus terere, quum iam prope annus
circumactus sit imperii tui, Philippum autem, qui non aciem, 9
non signa hostium vidit, non solum urbes, sed tot iam gentes,
Athamaniam, Perrhæbiam, Aperantiam, Dolopiam, sibi adiunxisse,
et victoriæ tuæ præmium te militesque tuos nondum duas urbes,
Philippum tot gentes Græciæ habere? Atqui non tantum interest 10
nostra Ætolorum opes ac vires minui, quantum non supra modum
Philippum crescere.“ Assentiebatur his consul; sed pudor, si **35**
irrito incepto abscederet obsidione, occurrebat. Tota inde
Quinctio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, 2
qua paulo ante vociferati Ætoli fuerant, rediit; ibi quum
impensius orarent, ut misereretur gentis Ætolorum, exire aliquos
ad se iussit. Phæneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt. 3
Quibus provolutis ad pedes, „Fortuna“ inquit „vestra facit, ut
et iræ meæ et orationi temperem. Evenerunt, quæ prædixi 4
eventura, et ne hoc quidem reliqui vobis est, ut indignis
accidisse ea videantur. Ego tamen, sorte quadam nutriendæ
Græciæ datus, ne ingratis quidem bene facere absistam. Mittite 5
oratores ad consulem, qui indutias *in* tantum temporis petant,
ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de vobis
permittatis. Ego apud consulem deprecator defensorque vobis
adero.“ Ita ut censuerat Quinctius, fecerunt, nec aspernatus 6
est consul legationem; indutiisque in diem certam datis, qua
legatio renuntiari ab Roma posset, soluta obsidio est et
exercitus in Phocidem missus; consul cum T. Quinctio ad 7
Achaicum concilium Ægium traiecit.

Ibi de Eleis et de exsulibus Lacedæmoniorum restituendis
actum est. Neutra perfecta res, quia suæ gratiæ reservari

exsulum causam Achæi, Elei per se ipsi quam per Romanos
8 maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad consulem venerunt, quos non sincera fide in amicitia fuisse satis constabat; militem tamen nullum Antiocho dederant; pecunia iuvisse eum insimulabantur; legatos ad regem ne ipsi
9 quidem misisse infitiabantur. Iis petentibus, ut in amicitia pristina esse liceret, respondit consul, se, utrum hostium an pacatorum eos numero haberet, nondum scire; senatum eius
10 rei iudicem fore; integram se causam eorum Romam reiicere; indutias ad id dierum nonaginta dare. Epirotæ Romam missi
11 senatum adierunt. Iis magis, quæ non fecissent hostilia, referentibus quam purgantibus ea, de quibus arguebantur, responsum datum est, quo veniam impetrasse, non causam
12 probasse videri possent. Et Philippi regis legati sub idem tempus in senatum introducti, gratulantes de victoria. Iis petentibus, ut sibi sacrificare in Capitolio donumque ex auro liceret ponere in æde Iovis optimi maximi, permissum ab senatu.
13 Centum pondo coronam auream posuerunt. Non responsum solum benigne regis legatis est, sed filius quoque Philippi Demetrius, qui obses Romæ erat, ad patrem reducendus legatis
14 datus est. Bellum, quod cum Antiocho rege in Græcia gestum est a M'. Acilio consule, hunc finem habuit.

36 Alter consul P. Cornelius Scipio, Galliam provinciam sortitus, priusquam ad bellum, quod cum Boiis gerendum erat, proficisceretur, postulavit ab senatu, ut pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos prætor in Hispania inter ipsum discrimen pugnæ
2 vovisset. Novum atque iniquum postulare est visus; censuerunt ergo, quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia vovisset, eos uti de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse impensa faceret. Eos ludos per dies decem
3 P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus ædes matris magnæ Idææ dedicata est, quam deam is P. Cornelius advectam ex Asia P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen,
4 P. Licinio consulibus in Palatium a mari detulerat. Locaverant ædem faciendam ex senatus consulto M. Livius, C. Claudius

censores M. Cornelio, P. Sempronio consulibus; tredecim annis
postquam locata erat, dedicavit eam M. Iunius Brutus, ludique
ob dedicationem eius facti, quos primos scenicos fuisse Valerius
Antias est auctor, Megalesia appellatos. Item Iuventatis 5
ædem in circo maximo M. Licinius Lucullus duumvir dedicavit.
Voverat eam sedecim annis ante M. Livius consul, quo die 6
Hasdrubalem exercitumque eius cecidit; idem censor eam faci-
endam locavit M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. Huius 7
quoque dedicandæ causa ludi facti, et eo omnia cum maiore
religione facta, quod novum cum Antiocho instabat bellum.

Principio eius anni, quo hæc, iam profecto ad bellum 37
M'. Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio consule, agebantur,
boves duos domitos in Carinis per scalas pervenisse in tegulas 2
ædificii proditum memoriæ est. Eos vivos comburi cineremque
eorum deiici in Tiberim haruspices iusserunt. Tarracinæ et 3
Amiterni nuntiatum est aliquoties lapidibus pluvisse, Minturnis
ædem Iovis et tabernas circa forum de cælo tactas esse,
Vulturni in ostio fluminis duas naves fulmine ictas conflagrasse.
Eorum prodigiorum causa libros Sibyllinos ex senatus consulto 4
decemviri quum adissent, renuntiaverunt, ieiunium instituendum
Cereri esse, et id quinto quoque anno servandum; et ut 5
novendiale sacrum fieret et unum diem supplicatio esset;
coronati supplicarent; et consul P. Cornelius, quibus diis
quibusque hostiis edidissent decemviri, sacrificaret. Placatis 6
diis nunc votis rite solvendis, nunc prodigiis expiandis, in
provinciam proficiscitur consul, atque inde Cn. Domitium
proconsulem dimisso exercitu Romam decedere iussit; ipse
in agrum Boiorum legiones induxit.

Sub idem fere tempus Ligures, lege sacrata coacto exercitu, 38
nocte improviso castra Q. Minucii proconsulis aggressi sunt.
Minucius usque ad lucem intra vallum militem instructum 2
tenuit, intentus, ne qua transcenderet hostis munimenta;
prima luce duabus simul portis eruptionem fecit. Nec primo 3
impetu, quod speraverat, Ligures pulsi sunt; duas amplius
horas dubium certamen sustinuere. Postremo quum alia atque 4

alia agmina erumperent et integri fessis succederent ad pugnam,
tandem Ligures, inter cetera etiam vigiliis confecti, terga dederunt.
Cæsa supra quattuor millia hostium; ex Romanis sociisque minus
5 trecenti perierunt. Duobus fere post mensibus P. Cornelius
consul cum Boiorum exercitu signis collatis egregie pugnavit.
6 Duodetriginta millia hostium occisa Antias Valerius scribit,
capta tria millia et quadringentos, signa militaria centum
viginti quattuor, equos mille ducentos triginta, carpenta
ducenta quadraginta septem; ex victoribus mille quadringentos
7 octoginta quattuor cecidisse. Ubi ut in numero scriptori
parum fidei sit, quia in augendo eo non alius intemperantior
est, magnam tamen victoriam fuisse apparet, quod et castra
capta sunt et Boii post eam pugnam extemplo dediderunt
sese, et quod supplicatio eius victoriæ causa decreta ab senatu
victimæque maiores cæsæ.

39 Per eosdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hispania
2 ovans urbem est ingressus. Argenti transtulit duodecim millia
pondo, bigati argenti centum triginta, auri centum viginti
septem pondo.

3 P. Cornelius consul, obsidibus a Boiorum gente acceptis,
agri parte fere dimidia eos multavit, quo, si vellet, populus
4 Romanus colonias mittere posset. Inde Romam ut ad triumphum
haud dubium decedens exercitum dimisit et adesse Romæ ad diem
5 triumphi iussit; ipse postero die, quam venit, senatu in ædem
Bellonæ vocato, quum de rebus ab se gestis disseruisset,
6 postulavit, ut sibi triumphanti liceret urbem invehi. P. Sempronius Blæsus tribunus plebis non negandum Scipioni, sed
differendum honorem triumphi censebat. Bella Ligurum Gallicis
semper iuncta fuisse; eas inter se gentes mutua ex propinquo
7 ferre auxilia. Si P. Scipio, devictis acie Boiis, aut ipse cum
victore exercitu in agrum Ligurum transisset aut partem
copiarum Q. Minucio misisset, qui iam tertium annum ibi
dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse;
8 nunc ad triumphum frequentandum deductos esse milites,
qui egregiam navare operam rei publicæ potuissent, possent

etiam, si senatus, quod festinatione triumphi prætermissum
esset, id restituere differendo triumpho vellet. Iuberent consulem 9
cum legionibus redire in provinciam, dare operam, ut Ligures
subigantur. Nisi illi cogantur in ius iudiciumque populi Romani,
ne Boios quidem quieturos; aut pacem aut bellum utrobique
habenda. Devictis Liguribus, paucos post menses proconsulem 10
P. Cornelium multorum exemplo, qui in magistratu non
triumphaverint, triumphaturum esse. Ad ea consul neque se **40**
Ligures provinciam sortitum esse ait neque cum Liguribus
bellum gessisse neque triumphum de iis postulare; Q. Minucium 2
confidere brevi, subactis iis, meritum triumphum postulaturum
atque impetraturum esse. Se de Gallis Boiis postulare 3
triumphum, quos acie vicerit, castris exuerit, quorum gentem
biduo post pugnam totam acceperit in deditionem, a quibus
obsides abduxerit, pacis futuræ pignus. Verum enimvero illud 4
multo maius esse, quod tantum numerum Gallorum occiderit
in acie, quot cum millibus certe Boiorum nemo ante se imperator
pugnaverit. Plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus 5
hominum cæsam, multa millia capta; senes puerosque Boiis
superesse. Itaque id quemquam mirari posse, cur victor 6
exercitus, quum hostem in provincia neminem reliquisset,
Romam venerit ad celebrandum consulis triumphum? Quorum 7
militum si et in alia provincia opera uti senatus velit, utro
tandem modo promptiores ad aliud periculum novumque
laborem ituros credat, si persoluta eis sine detrectatione
prioris periculi laborisque merces sit, an si spem pro re
ferentes dimittant, iam semel in prima spe deceptos? Nam 8
quod ad se attineat, sibi gloriæ in omnem vitam illo die
satis quæsitum esse, quo se virum optimum iudicatum ad
accipiendam matrem Idæam misisset senatus. Hoc titulo, 9
etsi nec consulatus nec triumphus addatur, satis honestam
honoratamque P. Scipionis Nasicæ imaginem fore. Universus 10
senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit,
sed etiam tribunum plebis auctoritate sua compulit ad remitten-
dam intercessionem. P. Cornelius consul triumphavit de Boiis. 11

In eo triumpho Gallicis carpentis arma signaque et spolia
omnis generis travexit et vasa aenea Gallica, et cum captivis
12 nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. Aureos
torques transtulit mille quadringentos septuaginta unum, ad hoc
auri pondo ducenta quadraginta septem, argenti infecti factique,
in Gallicis vasis non infabre suo more factis, duo millia trecenta
quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta quat-
13 tuor. Militibus, qui currum secuti sunt, centenos vicenos quinos
14 asses divisit, duplex centurioni, triplex equiti. Postero die contione
advocata, de rebus ab se gestis et de iniuria tribuni bello alieno se
illigantis, ut suæ victoriæ fructu se fraudaret, quum disseruisset,
milites exauctoratos dimisit.

41 Dum hæc in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus
admodum de bello Romano erat, tanquam non transituris in
Asiam Romanis; quam securitatem ei magna pars amicorum
2 aut per errorem aut assentando faciebat. Hannibal unus, cuius
eo tempore vel maxima apud regem auctoritas erat, magis
mirari se aiebat, quod non iam in Asia essent Romani, quam
3 venturos dubitare. Propius esse ex Græcia in Asiam quam
ex Italia in Græciam traiicere, et multo maiorem causam
Antiochum quam Ætolos esse, neque [enim] mari minus
4 quam terra pollere Romana arma. Iam pridem classem
circa Maleam esse; audire sese, nuper novas naves novumque
5 imperatorem rei gerendæ causa ex Italia venisse. Itaque
desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vana facere. In
Asia et de ipsa Asia brevi terra marique dimicandum ei
cum Romanis esse, et aut imperium adimendum orbem
6 terrarum affectantibus aut ipsi regnum amittendum. Unus
vera et providere et fideliter prædicere visus. Itaque ipse
rex navibus, quæ paratæ instructæque erant, Chersonesum
petit, ut ea loca, si forte terra venirent Romani, præsidiis
7 firmaret; ceteram classem Polyxenidam parare et deducere iussit;
speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

42 C. Livius præfectus Romanæ classis, cum quinquaginta
navibus tectis profectus ab Roma Neapolim, quo ab sociis eius

oræ convenire iusserat apertas naves, quæ ex fœdere debebantur,
Siciliam inde petit, fretoque Messanam prætervectus, quum sex 2
Punicas naves ad auxilium missas accepisset et ab Reginis Locrisque
et eiusdem iuris sociis debitas exegisset naves, lustrata classe ad
Lacinium, altum petit. Corcyram, quam primam Græciæ civitatium 3
adiit, quum venisset, percontatus de statu belli (necdum enim
omnia in Græcia perpacata erant) et ubi classis Romana esset,
postquam audivit, circa Thermopylarum saltum in statione 4
consulem ac regem esse, classem Piræi stare, maturandum ratus
omnium rerum causa, pergit protinus navigare Peloponnesum.
Samen Zacynthumque, quia partis Ætolorum maluerant esse, 5
protinus depopulatus Maleam petit, et prospera navigatione
usus paucis diebus Piræum ad veterem classem pervenit.
Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit, quum 6
Æginæ diu incertus consilii fuisset, utrum ad tuendum rediret
regnum (audiebat enim Antiochum Ephesi navales terrestresque
parare copias) an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum
fortuna sua penderet. A Piræo A. Atilius, traditis successori 7
quinque et viginti navibus tectis, Romam est profectus. Livius 8
una et octoginta constratis navibus, multis præterea minoribus,
quæ aut apertæ rostratæ aut sine rostris speculatoriæ erant,
Delum traiecit. Eo fere tempore consul Acilius Naupactum **43**
oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies (et est ventosissima
regio inter Cycladas fretis alias maioribus, alias minoribus divisas)
adversi venti tenuerunt. Polyxenidas certior per dispositas 2
speculatorias naves factus, Deli stare Romanam classem, nuntios
ad regem misit, qui omissis, quæ in Hellesponto agebat, cum 3
rostratis navibus, quantum accelerare potuit, Ephesum rediit,
et consilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis
certaminis foret. Polyxenidas negabat cessandum, et utique 4
prius confligendum, quam classis Eumenis et Rhodiæ naves
coniungerentur Romanis. Ita numero non ferme impares 5
futuros se, ceteris omnibus superiores, et celeritate navium
et varietate auxiliorum. Nam Romanas naves quum ipsas 6
inscite factas immobiles esse, tum etiam, ut quæ in terram

7 hostium veniant, oneratas commeatu venire; suas autem, ut
pacata omnia circa se relinquentes, nihil præter militem atque
arma habituras. Multum etiam adiuturam notitiam maris
terrarumque et ventorum, quæ omnia ignaros turbatura hostes
8 essent. Movit omnes auctor consilii, qui et re consilium
exsecuturus erat. Biduum in apparatu morati, tertio die
centum navibus, quarum septuaginta tectæ, ceteræ apertæ,
minoris omnes formæ erant, profecti Phocæam petierunt.
9 Inde, quum audisset appropinquare iam Romanam classem,
rex, quia non interfuturus navali certamini erat, Magnesiam,
quæ ad Sipylum est, concessit ad terrestres copias com-
10 parandas. Classis ad Cissuntem, portum Erythræorum, tan-
11 quam ibi aptius exspectatura hostem, contendit. Romani,
ubi primum aquilones (ii namque per aliquot dies tenuerant)
ceciderunt, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Ægæum
mare versum, petunt; inde ad urbem circumegere naves,
12 commeatuque sumpto Phocæam traiiciunt. Eumenes Elæam
ad suam classem profectus, paucis post inde diebus cum
quattuor et viginti navibus tectis, apertis pluribus paulo
Phocæam ad Romanos parantes instruentesque se ad navale
13 certamen rediit. Inde centum quinque tectis navibus, apertis
ferme quinquaginta profecti, primo aquilonibus transversis
quum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope
in ordinem singulæ naves ire; deinde ut lenita paulum vis
venti est, ad Corycum portum, qui super Cissuntem est,
44 conati sunt traiicere. Polyxenidas, ut appropinquare hostes
allatum est, occasione pugnandi lætus sinistrum ipse cornu
in altum extendit, dextrum cornu præfectos navium ad terram
explicare iubet, et æqua fronte ad pugnam procedebat.
2 Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit malosque inclinat,
et simul armamenta componens opperitur insequentes naves.
3 Iam ferme triginta in fronte erant, quibus ut æquaret lævum
cornu, dolonibus erectis altum petere intendit, iussis, qui
sequebantur, adversus dextrum cornu prope terram proras
4 dirigere. Eumenes agmen cogebat; ceterum ut demendis

armamentis tumultuari primum cœptum est, et ipse, quanta maxime
celeritate potest, concitat naves. Iam omnibus in conspectu erant. 5
Duæ Punicæ naves antecedebant Romanam classem, quibus
obviæ tres fuerunt regiæ naves; et ut in numero impari, duæ regiæ 6
unam circumsistunt, et primum ab utroque latere remos detergunt,
deinde transcendunt armati, et deiectis cæsisque propugnatoribus
navem capiunt; una, quæ compari Marte concurrerat, postquam 7
captam alteram navem vidit, priusquam ab tribus simul circum-
veniretur, retro ad classem refugit. Livius indignatione accensus 8
prætoria nave in hostes tendit. Adversus quam eadem spe duæ,
quæ Punicam unam navem circumvenerant, quum inferrentur,
demittere remos in aquam ab utroque latere remiges stabiliendæ
navis causa iussit, et in advenientes hostium naves ferreas manus
iniicere et, ubi pugnam pedestri similem fecissent, meminisse 9
Romanæ virtutis nec pro viris ducere regia mancipia. Haud
paulo facilius, quam ante duæ unam, tunc una duas naves
expugnavit cepitque. Et iam classes quoque undique con- 10
currerant, et passim permixtis navibus pugnabatur. Eumenes, 11
qui extremus, commisso certamine, advenerat, ut animadvertit,
lævum cornu hostium ab Livio turbatum, dextrum ipse, ubi
æqua pugna erat, invadit. Neque ita multo post primum ab **45**
lævo cornu fuga cœpit. Polyxenidas enim, ut virtute militum
haud dubie se superari vidit, sublatis dolonibus effuse fugere
intendit; mox idem et, qui prope terram cum Eumene
contraxerant certamen, fecerunt. Romani et Eumenes, quoad 2
sufficere remiges potuerunt et in spe erant extremi agminis
vexandi, satis pertinaciter secuti sunt; postquam celeritate 3
navium, utpote levium, suas commeatu onustas eludi frustra
tendentes viderunt, tandem substiterunt, tredecim captis navibus
cum milite ac remige, decem demersis. Romanæ classis una 4
Punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa, periit.
Polyxenidas non prius quam in portu Ephesi fugæ finem fecit.
Romani eo die, unde egressa regia classis erat, manserunt; 5
postero die hostem persequi intenderunt. Medio fere in cursu
obviæ fuere iis quinque et viginti tectæ Rhodiæ naves cum

6 Pausistrato præfecto classis. His adiunctis, Ephesum hostem persecuti, ante ostium portus acie instructa steterunt. Postquam confessionem victis satis expresserunt, Rhodii et Eumenes domos
7 dimissi; Romani Chium petentes, Phœnicuntem primum portum Erythrææ terræ prætervecti, nocte ancoris iactis, postero die in insulam ad ipsam urbem traiecerunt, ubi paucos dies remige
8 maxime reficiendo morati Phocæam transmittunt. Ibi relictis ad præsidium urbis quattuor quinqueremibus, ad Canas classis venit, et, quum iam hiems appeteret, fossa valloque circumdatis naves subductæ.

9 Exitu anni comitia Romæ habita, quibus creati sunt consules L. Cornelius Scipio et C. Lælius, Africanum intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. Postero die prætores creati M. Tuccius, L. Aurunculeius, Cn. Fulvius, L. Æmilius, P. Iunius, C. Atinius Labeo.

Liber XXXVII.

L. Cornelio Scipione, C. Lælio consulibus nulla prius 1
secundum religiones acta in senatu res est quam de Ætolis. A. u. c. 564. A. Chr. 190.
Et eorum legati institere, quia brevem indutiarum diem habebant,
et ab T. Quinctio, qui tum Romam ex Græcia redierat, adiuti sunt.
Ætoli, ut quibus plus in misericordia senatus quam in causa spei 2
esset, suppliciter egerunt, veteribus benefactis nova pensantes
maleficia; ceterum et præsentes interrogationibus undique 3
senatorum, confessionem magis noxæ quam responsa exprimentium,
fatigati sunt, et excedere curia iussi magnum certamen
præbuerunt. Plus ira quam misericordia in causa eorum 4
valebat, quia non ut hostibus modo, sed tanquam indomitæ
et insociabili genti succensebant. Per aliquot dies quum 5
certatum esset, postremo neque dari neque negari pacem
placuit. Duæ condiciones eis latæ sunt: vel senatui liberum
arbitrium de se permitterent, vel mille talentum darent eosdemque
amicos atque inimicos haberent. Exprimere cupientibus, 6
quarum rerum in se arbitrium senatui permitterent, nihil certi
responsum est. Ita infecta pace dimissi, urbe eodem die,
Italia intra quindecim dies excedere iussi.

Tum de consulum provinciis cœptum est agi. Ambo 7
Græciam cupiebant. Multum Lælius in senatu poterat.

Is, quum senatus aut sortiri aut comparare inter se provincias
consules iussisset, elegantius facturos dixit, si iudicio patrum,
8 quam si sorti eam rem permisissent. Scipio, responso ad hoc
dato, cogitaturum, quid sibi faciendum esset, cum fratre uno
locutus iussusque ab eo permittere audacter senatui, renuntiat
9 collegæ, facturum se, quod is censeret. Quum res aut nova
aut vetustate exemplorum memoriæ iam exoletæ relata
exspectatione certaminis senatum erexisset, P. Scipio Africanus
dixit, si L. Scipioni fratri suo provinciam Græciam decrevissent,
10 se legatum iturum. Hæc vox magno assensu audita sustulit
certamen. Experiri libebat, utrum plus regi Antiocho in Hannibale
victo an in victore Africano consuli legionibusque Romanis
auxilii foret; ac prope omnes Scipioni Græciam, Lælio Italiam
2 decreverunt. Prætores inde provincias sortiti sunt, L. Aurunculeius
urbanam, Cn. Fulvius peregrinam, L. Æmilius Regillus classem,
P. Iunius Brutus Tuscos, M. Tuccius Apuliam et Bruttios,
2 C. Atinius Siciliam. Consuli deinde, cui Græcia provincia
decreta erat, ad eum exercitum, quem a M'. Acilio (duæ
autem legiones erant) accepturus esset, in supplementum addita
peditum civium Romanorum tria millia, equites centum, et
3 socium Latini nominis quinque millia, equites ducenti; et
adiectum, ut, quum in provinciam venisset, si e re publica
4 videretur esse, exercitum in Asiam traiiceret. Alteri consuli
totus novus exercitus decretus, duæ legiones Romanæ et socium
Latini nominis quindecim millia peditum, equites sexcenti.
5 Exercitum ex Liguribus Q. Minucius (iam enim confectam
provinciam scripserat et Ligurum omne nomen in deditionem
venisse) traducere in Boios et P. Cornelio proconsuli tradere
6 iussus, ex agro, quo victos bello multaverat, Boios deducenti. Duæ
urbanæ legiones, quæ priore anno conscriptæ erant, M. Tuccio
prætori datæ, et socium ac Latini nominis peditum quindecim
millia, equites sexcenti ad Apuliam Bruttiosque obtinendos.
7 A. Cornelio superioris anni prætori, qui Bruttios cum exercitu
obtinuerat, imperatum, si ita consuli videretur, ut legiones in
Ætoliam traiectas M'. Acilio traderet, si is manere ibi vellet;

si Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo 8
exercitu in Ætolia remaneret. C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque ab M. Æmilio accipere placuit, et in supplementum scribere ex ipsa provincia, si vellet, peditum duo millia et centum equites. P. Iunius Brutus in 9
Tuscos exercitum novum, legionem unam Romanam et decem millia socium ac Latini nominis scribere et quadringentos equites; L. Æmilius, cui maritima provincia erat, viginti 10
naves longas et socios navales a M. Iunio prætore superioris anni accipere est iussus, et scribere ipse mille navales socios, duo millia peditum; cum iis navibus militibusque in Asiam proficisci et classem a C. Livio accipere. Duas Hispanias 11
Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est et iidem exercitus decreti. Siciliæ Sardiniæque binæ æque *ac* 12
proximo anno decimæ frumenti imperatæ; Siculum omne frumentum in Ætoliam ad exercitum portari iussum; ex Sardinia pars Romam, pars in Ætoliam, eodem, quo Siculum.

Priusquam consules in provincias proficiscerentur, prodigia 3
per pontifices procurari placuit. Romæ Iunonis Lucinæ templum 2
de cælo tactum erat, ita ut fastigium valvæque deformarentur; Puteolis pluribus locis murus et porta fulmine icta et duo homines exanimati; Nursiæ sereno satis constabat nimbum 3
ortum; ibi quoque duos liberos homines exanimatos; terra apud se pluvisse Tusculani nuntiabant, et Reatini mulam in agro suo peperisse. Ea procurata, Latinæque instauratæ, 4
quod Laurentibus carnis, quæ dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum causa fuit, quibus diis 5
decemviri ex libris ut fieret ediderunt. Decem ingenui, decem 6
virgines, patrimi omnes matrimique, ad id sacrificium adhibiti, et decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius 7
Scipio Africanus, priusquam proficisceretur, fornicem in Capitolio adversus viam, qua in Capitolium escenditur, cum signis septem auratis et equis duobus et marmorea duo labra ante fornicem posuit.

8 Per eosdem dies principes Ætolorum tres et quadraginta,
inter quos Damocritus et frater eius erant, ab duabus cohortibus
missis a M'. Acilio Romam deducti et in lautumias coniecti sunt;
cohortes inde ad exercitum redire L. Cornelius consul iussit.
9 Legati ab Ptolemæo et Cleopatra regibus Ægypti gratulantes,
quod M'. Acilius consul Antiochum regem Græcia expulisset,
10 venerunt, adhortantesque, ut in Asiam exercitum traiicerent:
omnia perculsa metu non in Asia modo, sed etiam in Syria esse;
reges Ægypti ad ea, quæ censuisset senatus, paratos fore.
11 Gratiæ regibus actæ; legatis munera dari iussa, in singulos
quaternum millium æris.

4 L. Cornelius consul, peractis, quæ Romæ agenda erant,
pro contione edixit, ut milites, quos ipse in supplementum
scripsisset, quique in Bruttiis cum A. Cornelio proprætore
essent, ut hi omnes idibus Quintilibus Brundisium convenirent.
2 Item tres legatos nominavit, Sex. Digitium, L. Apustium,
C. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima undique naves
Brundisium contraherent; et omnibus iam paratis, paludatus
3 ab urbe est profectus. Ad quinque millia voluntariorum, Ro-
mani sociique, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano
habebant, præsto fuere exeunti consuli et nomina dederunt.
4 Per eos dies, quibus est profectus ad bellum consul, ludis
Apollinaribus, ante diem quintum idus Quintiles, cælo sereno
interdiu obscurata lux est, quum luna sub orbem solis subisset.
5 Et L. Æmilius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem
tempore profectus est. L. Aurunculeio negotium ab senatu
datum est, ut triginta quinqueremes, viginti triremes faceret,
quia fama erat, Antiochum post prœlium navale maiorem
classem aliquanto reparare.

6 Ætoli, postquam legati ab Roma retulerunt, nullam
spem pacis esse, quanquam omnis ora maritima eorum, quæ
7 in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achæis erat, periculi
magis quam damni memores, ut Romanis intercluderent iter,
Coracem occupaverunt montem; neque enim dubitabant, ad
oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse.

Acilio, quia id exspectari sciebat, satius visum est inopinatam 8
aggredi rem et Lamiam oppugnare; nam et a Philippo prope 9
ad excidium adductos esse, et tunc eo ipso, quod nihil tale
timerent, opprimi incautos posse. Profectus ab Elatea primum 10
in hostium terra circa Spercheum amnem posuit castra; inde
nocte motis signis, prima luce corona mœnia est aggressus.
Magnus pavor ac tumultus, ut in re improvisa, fuit. Constan- 5
tius tamen, quam quis facturos crederet in tam subito periculo,
quum viri propugnarent, feminæ tela omnis generis saxaque
in muros gererent, iam multifariam scalis appositis urbem eo
die defenderunt. Acilius, signo receptui dato, suos in castra 2
medio ferme die reduxit; et tunc cibo et quiete refectis
corporibus, priusquam prætorium dimitteret, denuntiavit, ut
ante lucem armati paratique essent; nisi expugnata urbe se
eos in castra non reducturum. Eodem tempore, quo pridie, 3
multis locis aggressus, quum oppidanos iam vires, iam tela,
iam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit.
Ibi partim divendita, partim divisa præda, consilium habitum,
quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, 4
occupato ad Coracem ab Ætolis saltu; ne tamen segnia æstiva
essent et Ætoli non impetratam pacem ab senatu nihilo minus
per suam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam
statuit. Ab Heraclea per Œtam exercitus eo ductus. Quum 5
ad mœnia castra posuisset, non corona, sicut Lamiam, sed
operibus oppugnare urbem est adortus. Pluribus simul locis
aries admovebatur et, quum quaterentur muri, nihil adversus
tale machinationis genus parare aut comminisci oppidani
conabantur. Omnis spes in armis et audacia erat; eruptionibus 6
crebris et stationes hostium et eos ipsos, qui circa opera
et machinas erant, turbabant. Multis tamen locis decussus 6
murus erat, quum allatum est, successorem, Apolloniæ
exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam venire. Cum 2
tredecim millibus peditum et quingentis equitibus consul
veniebat. Iam in sinum Maliacum venerat; et præmissis
Hypatam, qui tradere urbem iuberent, postquam nihil responsum

est nisi ex communi Ætolorum decreto facturos, ne teneret
se oppugnatio Hypatæ nondum Amphissa recepta, præmisso
3 fratre Africano Amphissam ducit. Sub adventum eorum
oppidani relicta urbe (iam enim magna ex parte mœnibus
nudata erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes
armati atque inermes concessere.
4 Consul ab sex millibus fere passuum inde posuit castra.
Eo legati Athenienses primum ad P. Scipionem prægressum
agmen, sicut ante dictum est, deinde ad consulem venerunt,
5 deprecantes pro Ætolis. Clementius responsum ab Africano
tulerunt, qui causam relinquendi honeste Ætolici belli quærens
Asiam et regem Antiochum spectabat, iusseratque Athenienses
non Romanis solum, ut pacem bello præferrent, sed etiam
6 Ætolis persuadere. Celeriter auctoribus Atheniensibus frequens
ab Hypata legatio Ætolorum venit; et spem pacis eis sermo
etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis
multas gentes populosque in Hispania prius, deinde in Africa
in fidem suam venisse; in omnibus se maiora clementiæ
benignitatisque quam virtutis bellicæ monumenta reliquisse.
7 Perfecta videbatur res, quum aditus consul idem illud responsum
retulit, quo fugati ab senatu erant. Eo tanquam novo quum
icti Ætoli essent (nihil enim nec legatione Atheniensium nec
placido Africani responso profectum videbant), referre ad suos
7 dixerunt velle. Reditum inde Hypatam est, nec consilium
expediebatur; nam neque, unde mille talentum daretur, erat,
et permisso libero arbitrio, ne in corpora sua sæviretur,
2 metuebant. Redire itaque eosdem legatos ad consulem et
Africanum iusserunt et petere, ut, si dare vere pacem, non
tantum ostendere, frustrantes spem miserorum, vellent, aut ex
summa pecuniæ demerent aut permissionem extra civium
3 corpora fieri iuberent. Nihil impetratum ut mutaret consul,
4 et ea quoque irrita legatio dimissa est. Secuti et Athenienses
sunt; et princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot
repulsis Ætolos et complorantes inutili lamentatione fortunam
gentis ad spem revocavit, auctor indutias sex mensium petendi,

ut legatos mittere Romam possent: dilationem nihil ad præsentia 5
mala, quippe quæ ultima essent, adiecturam; levari per multos
casus tempore interposito præsentes clades posse. Auctore 6
Echedemo iidem missi. Prius P. Scipione convento, per eum
indutias temporis eius, quod petebant, ab consule impetraverunt.
Et soluta obsidione Amphissæ M'. Acilius, tradito consuli exercitu, 7
provincia decessit, et consul ab Amphissa Thessaliam repetit,
ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Asiam.

Tum Africanus fratri: „Iter, quod insistis, L. Scipio, ego 8
quoque approbo; sed totum id vertitur in voluntate Philippi;
qui si imperio nostro fidelis est, et iter et commeatus et 9
omnia, quæ in longo itinere exercitus alunt iuvantque, nobis
suppeditabit; si is destituit, nihil per Thraciam satis tutum
habebis. Itaque prius regis animum explorari placet. Optime 10
explorabitur, si nihil ex præparato agentem opprimet, qui
mittetur.“ Ti. Sempronius Gracchus, longe tum acerrimus 11
iuvenum, ad id delectus, per dispositos equos prope incredibili
celeritate ab Amphissa (inde enim est dimissus) die tertio
Pellam pervenit. In convivio rex erat et in multum vini 12
processerat; ea ipsa remissio animi suspicionem dempsit,
novare eum quicquam velle. Et tum quidem comiter acceptus 13
hospes; postero die commeatus exercitui paratos benigne,
pontes in fluminibus factos, vias, ubi transitus difficiles erant,
munitas vidit. Hæc referens eadem, qua ierat, celeritate 14
Thaumacis occurrit consuli. Inde certiore et maiore spe
lætus exercitus ad præparata omnia in Macedoniam pervenit.
Venientes regio apparatu et accepit et prosecutus est rex. 15
Multa in eo et dexteritas et humanitas visa, quæ commendabilia
apud Africanum erant, virum sicut ad cetera egregium, ita a
comitate, quæ sine luxuria esset, non aversum. Inde non 16
per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam prosequente et
præparante omnia Philippo, ad Hellespontum perventum est.

Antiochus post navalem ad Corycum pugnam quum totam 8
hiemem liberam in apparatus terrestres maritimosque habuisset,
classi maxime reparandæ, ne tota maris possessione pelleretur,

2 intentus fuerat. Succurrebat, superatum se, quum classis
afuisset Rhodiorum; quod si ea quoque (nec commissuros
Rhodios, ut iterum morarentur) certamini adesset, magno sibi
navium numero opus fore, ut viribus et magnitudine classem
3 hostium æquaret. Itaque et Hannibalem in Syriam miserat
ad Phœnicum accersendas naves, et Polyxenidam, quo minus
prospere res gesta erat, eo enixius et eas, quæ erant, reficere
4 et alias parare naves iussit. Ipse in Phrygia hibernavit,
undique auxilia accersens. Etiam in Gallogræciam miserat;
bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum
5 exoleta stirpe gentis, servantes animos. Filium Seleucum in
Æolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes,
quas illinc a Pergamo Eumenes, hinc a Phocæa Erythrisque
6 Romani sollicitabant. Classis Romana, sicut ante dictum est,
ad Canas hibernabat. Eo media ferme hieme rex Eumenes
cum duobus millibus peditum equitibusque quingentis venit.
7 Is quum magnam prædam agi posse dixisset ex agro hostium,
qui circa Thyatiram esset, hortando perpulit Livium, ut quinque
millia militum secum mitteret. Missi ingentem prædam intra
9 paucos dies averterunt. Inter hæc Phocææ seditio orta,
quibusdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus.
2 Gravia hiberna navium erant, grave tributum, quod togæ
3 quingentæ imperatæ erant cum quingentis tunicis; gravis etiam
inopia frumenti, propter quam naves quoque et præsidium
Romanum excessit. Tum vero liberata metu factio erat, quæ
4 plebem in contionibus ad Antiochum trahebat. Senatus et
optimates in Romana societate perstandum censebant; defectionis
5 auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis
cessatum priore æstate erat, eo maturius æquinoctio verno
eundem Pausistratum classis præfectum cum sex et triginta
6 navibus miserunt. Iam Livius a Canis cum triginta navibus
et septem quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat,
Hellespontum petebat, ut ad transitum exercitus, quem terra
7 venturum opinabatur, præpararet, quæ opus essent. In portum,
quem vocant Achæorum, classem primum advertit; inde Ilium

escendit, sacrificioque Minervæ facto, legationes finitimas ab
Elæunte et Dardano et Rhœteo, tradentes in fidem civitates
suas, benigne audivit. Inde ad Hellesponti fauces navigat et, 8
decem navibus in statione contra Abydum relictis, cetera
classe in Europam ad Sestum oppugnandam traiecit. Iam 9
subeuntibus armatis muros fanatici Galli primum cum sollemni
habitu ante portam occurrunt; iussu se matris deum famulos
deæ venire memorant ad precandum Romanum, ut parceret
mœnibus urbique. Nemo eorum violatus est. Mox universus 10
senatus cum magistratibus ad dedendam urbem processit.
Inde Abydum traiecta classis; ubi quum, tentatis per colloquia 11
animis, nihil pacati responderetur, ad oppugnationem sese
expediebant.

Dum hæc in Hellesponto geruntur, Polyxenidas regius **10**
præfectus (erat autem exsul Rhodius) quum audisset profectam
ab domo popularium suorum classem, et Pausistratum præfectum 2
superbe quædam et contemptim in se contionantem dixisse,
præcipuo certamine animi adversus eum sumpto nihil aliud
dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica eius
rebus confutaret. Mittit ad eum hominem et illi notum, qui 3
diceret, et se Pausistrato patriæque suæ magno usui, si liceat,
fore, et a Pausistrato se restitui in patriam posse. Quum, 4
quonam modo ea fieri possent, mirabundus Pausistratus
percontaretur, fidem petenti dedit agendæ communiter rei aut
tegendæ silentio. Tum internuntius aperit, regiam classem 5
aut totam aut maiorem partem Polyxenidam traditurum ei;
pretium tanti meriti nullum aliud pacisci quam reditum in patriam.
Magnitudo rei, nec ut crederet nec ut aspernaretur dicta, effecit. 6
Panhormum Samiæ terræ petit, ibique ad explorandam rem,
quæ oblata erat, substitit. Ultro citroque nuntii cursare, 7
nec fides ante Pausistrato facta est, quam coram nuntio eius
Polyxenidas sua manu scripsit, se ea, quæ pollicitus esset,
facturum, signoque suo impressas tabellas misit. Eo vero 8
pignore velut auctoratum sibi proditorem ratus est; neque enim
eum, qui sub rege viveret, commissurum fuisse, ut adversus semet

ipsum indicia manu sua testata daret. Inde ratio simulatæ
9 proditionis composita. Omnium se rerum apparatum omissurum,
Polyxenidas dicere; non remigem, non socios navales ad
10 classem frequentes habiturum; subducturum per simulationem
reficiendi quasdam naves, alias in propinquos portus dimis-
surum; paucas ante portum Ephesi in salo habiturum, quas,
11 si exire res cogeret, obiecturus certamini foret.' Quam negli-
gentiam Polyxenidam in classe sua habiturum Pausistratus
audivit, eam ipse extemplo habuit. Partem navium ad com-
meatus accersendos Halicarnassum, partem Samum ad urbem
misit; *ipse Panhormi substitit*, ut paratus esset, quum signum
12 aggrediendi a proditore accepisset. Polyxenidas augere simu-
lando errorem; subducit quasdam naves, alias velut subducturus
esset, navalia reficit; remiges ex hibernis non Ephesum accersit,
11 sed Magnesiam occulte cogit. Forte quidam Antiochi miles,
quum Samum rei privatæ causa venisset, pro speculatore
2 deprehensus deducitur Panhormum ad præfectum. Is percon-
tanti, quid Ephesi ageretur, incertum metu an erga suos
3 haud sincera fide, omnia aperit: classem instructam paratam-
que in portu stare; remigium omne Magnesiam missum;
perpaucas naves subductas esse et navalia tegi; nunquam
4 intentius rem navalem administratam esse. Hæc ne pro veris
audirentur, animus errore et spe vana præoccupatus fecit.
Polyxenidas satis omnibus comparatis, nocte remige a Magnesia
accersito, deductisque raptim, quæ subductæ erant, navibus,
quum diem non tam *in* apparatu absumpsisset, quam quod
5 conspici proficiscentem classem nolebat, post solis occasum
profectus septuaginta navibus tectis, vento adverso, ante lucem
Pygela portum tenuit. Ibi quum interdiu ob eandem causam
6 quiesset, nocte in proxima Samiæ terræ traiecit. Hinc Nicandro
quodam archipirata cum quinque navibus tectis Palinurum iusso
petere atque inde armatos, qua proximum per agros iter
esset, Panhormum ad tergum hostium ducere, ipse interim
classe divisa, ut ex utraque parte fauces portus teneret,
7 Panhormum petit. Pausistratus primo ut in re necopinata

turbatus parumper, deinde vetus miles celeriter collecto animo,
terra melius arceri quam mari hostes posse ratus, armatos 8
duobus agminibus ad promuntoria, quæ cornibus obiectis ab
alto portum faciunt, ducit, inde facile telis ancipitibus hostem
summoturus. Id inceptum eius Nicander a terra visus quum
turbasset, repente mutato consilio naves conscendere omnes
iubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumque trepi- 9
datio orta, et velut fuga in naves fieri, quum se mari terraque
simul cernerent circumventos. Pausistratus unam viam salutis 10
esse ratus, si vim facere per fauces portus atque erumpere in
mare apertum posset, postquam conscendisse suos vidit, sequi
ceteris iussis, princeps ipse concitata nave remis ad ostium
portus tendit. Superantem iam fauces navem eius Polyxenidas 11
tribus quinqueremibus circumsistit. Navis rostris icta suppri-
mitur; telis obruuntur propugnatores, inter quos et Pausistratus
impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante portum 12
aliæ, aliæ in portu deprensæ; quædam a Nicandro, dum moli-
untur a terra, captæ. Quinque tantum Rhodiæ naves cum 13
duabus Cois effugerunt, terrore flammæ micantis via sibi inter
confertas naves facta; contis enim binis a prora prominentibus
trullis ferreis multum conceptum ignem præ se portabant.
Erythrææ triremes quum haud procul ab Samo Rhodiis navi- 14
bus, quibus ut essent præsidio veniebant, obviæ fugientibus
fuissent, in Hellespontum ad Romanos cursum averterunt.
Sub idem tempus Seleucus proditam Phocæam, porta una per 15
custodes aperta, recepit, et Cyme aliæque eiusdem oræ urbes
ad eum metu defecerunt.

Dum hæc in Æolide geruntur, Abydus quum per aliquot 12
dies obsidionem tolerasset præsidio regio tutante mœnia, iam
omnibus fessis, Philota quoque præfecto præsidii permittente, 2
magistratus eorum cum Livio de condicionibus tradendæ urbis
agebant. Rem distinebat, quod, utrum armati an inermes
emitterentur regii, parum conveniebat. Hæc agentibus quum 3
intervenisset nuntius Rhodiorum cladis, emissa de manibus res
est. Metuens enim Livius, ne successu tantæ rei elatus 4

Polyxenidas classem, quæ ad Canas erat, opprimeret, Abydi
obsidione custodiaque Hellesponti extemplo relicta, naves, quæ
5 subductæ Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elæam venit.
Livius omni classe, cui adiunxerat duas triremes Mitylenæas,
Phocæam petit. Quam quum teneri valido regio præsidio
6 audisset, nec procul Seleuci castra esse, depopulatus maritimam
oram et, præda maxime hominum raptim in naves imposita,
tantum moratus, dum Eumenes cum classe assequeretur, Samum
7 petere intendit. Rhodiis primo audita clades simul pavorem,
simul luctum ingentem fecit; nam præter navium militumque
iacturam, quod floris, quod roboris in iuventute fuerat, ami-
8 serant, multis nobilibus secutis inter cetera auctoritatem Pau-
sistrati, quæ inter suos merito maxima erat; deinde, quod
fraude capti, quod a cive potissimum suo forent, in iram
9 luctus vertit. Decem extemplo naves, et diebus post paucis
decem alias, præfecto omnium Eudamo, miserunt, quem, aliis
virtutibus bellicis haudquaquam Pausistrato parem, cautiorem,
10 quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani et
Eumenes rex in Erythræam primum classem applicuerunt.
Ibi noctem unam morati, postero die Corycum, Teiorum pro-
11 muntorium, tenuerunt. Inde quum in proxima Samiæ vellent
traiicere, non exspectato solis ortu, ex quo statum cæli notare
gubernatores possent, in incertam tempestatem ierunt.
12 Medio in cursu, aquilone in septentrionem verso, exasperato
13 fluctibus mari iactari cœperunt. Polyxenidas Samum petitu-
ros ratus hostes, ut se Rhodiæ classi coniungerent, ab Epheso
profectus primo ad Myonnesum stetit; inde ad Macrin, quam
vocant, insulam traiecit, ut prætervehentis classis si quas aber-
rantes ex agmine naves posset, aut postremum agmen oppor-
2 tune adoriretur. Postquam sparsam tempestate classem vidit,
occasionem primo aggrediendi ratus, paulo post increbrescente
3 vento et maiores iam volvente fluctus, quia pervenire se ad
eos videbat non posse, ad Æthaliam insulam traiecit, ut inde
4 postero die Samum ex alto petentes naves aggrederetur. Ro-
mani, pars exigua, primis tenebris portum desertum Samiæ

tenuerunt, classis cetera noctem totam in alto iactata in
eundem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito, hostium 5
naves ad Æthaliam stare, consilium habitum, utrum extemplo
decernerent an Rhodiam exspectarent classem. Dilata re
(ita enim placuit), Corycum, unde venerant, traiecerunt.
Polyxenidas quoque, quum frustra stetisset, Ephesum rediit. 6
Tum Romanæ naves, vacuo ab hostibus mari, Samum traie-
cerunt. Eodem et Rhodia classis post dies paucos venit. Quam 7
ut exspectatam esse appareret, profecti extemplo sunt Ephesum,
ut aut decernerent navali certamine aut, si detrectaret hostis
pugnam, quod plurimum intererat ad animos civitatium, timoris
confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in 8
frontem navium acie stetere. Postquam nemo adversus
ibat, classe divisa, pars in salo ad ostium portus in ancoris
stetit, pars in terram milites exposuit. In eos [iam] ingentem 9
prædam late depopulato agro agentes Andronicus Macedo,
qui in præsidio Ephesi erat, iam mœnibus appropinquantes
eruptionem fecit, exutosque magna parte prædæ ad mare ac
naves redegit. Postero die insidiis medio ferme viæ positis, 10
ad eliciundum extra mœnia Macedonem Romani ad urbem
agmine iere; inde, quum ea ipsa suspicio, ne quis exiret,
deterruisset, redierunt ad naves, et terra marique fugientibus 11
certamen hostibus Samum, unde venerat, classis repetit. Inde
duas sociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum præfecto
Epicrate Rhodio ad fretum Cephalleniæ tuendum prætor misit.
Infestum id latrocinio Lacedæmonius Hybristas cum iuventute 12
Cephallenum faciebat, clausumque iam mare commeatibus
Italicis erat.

Piræi L. Æmilio Regillo succedenti ad navale imperium **14**
Epicrates occurrit; qui audita clade Rhodiorum, quum ipse 2
duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quattuor
navibus in Asiam secum reduxit; prosecutæ etiam apertæ
Atheniensium naves sunt. Ægæo mari traiecit *Chium*. Eodem 3
Timasicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo

nocte intempesta venit, deductusque ad Æmilium, præsidii
causa se missum ait, quod eam oram maris infestam onerariis
regiæ naves excursionibus crebris ab Hellesponto atque Abydo
4 facerent. Traiicienti Æmilio a Chio Samum duæ Rhodiæ
quadriremes missæ obviam ab Livio et rex Eumenes cum
5 duabus quinqueremibus occurrit. Samum postquam ventum
est, accepta ab Livio classe et sacrificio, ut assolet, rite facto,
Æmilius consilium advocavit. Ibi C. Livius (is enim est
primus rogatus sententiam) neminem fidelius posse dare consilium dixit quam eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si
6 in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo habuisse
tota classe Ephesum petere et onerarias ducere multa saburra
7 gravatas atque eas in faucibus portus supprimere; et eo
minoris molimenti ea claustra esse, quod in fluminis modum
longum et angustum et vadosum ostium portus sit. Ita ademptorum se maris usum hostibus fuisse inutilemque classem facturum.
15 Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quæsivit,
quid tandem? Ubi demersis navibus frenassent claustra maris,
utrum libera sua classe abscessuri inde forent ad opem ferendam sociis terroremque hostibus præbendum an nihilo minus
2 tota classe portum obsessuri? Sive enim abscedant, cui dubium
esse, quin hostes extracturi demersas moles sint et minore
molimento aperturi portum, quam obstruatur? sin autem
manendum ibi nihilo minus sit, quid attinere claudi portum?
3 Quin contra illos, tutissimo portu, opulentissima urbe fruentes,
omnia Asia præbente, quieta æstiva acturos; Romanos, aperto
in mari fluctibus tempestatibusque obiectos, omnium inopes,
4 in assidua statione futuros, ipsos magis alligatos impeditosque,
ne quid eorum, quæ agenda sint, possint agere, quam ut
5 hostes clausos habeant. Eudamus, præfectus Rhodiæ classis,
magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quam ipse, quid
6 censeret faciendum, dixit. Epicrates Rhodius omissa in præsentia Epheso mittendam navium partem in Lyciam censuit,
7 et Patara, caput gentis, in societatem adiungenda. In duas

magnas res id usui fore: et Rhodios, pacatis contra insulam suam terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adversus Antiochum sit, curam posse, et eam classem, quæ in 8
Cilicia compararetur, intercludi, ne Polyxenidæ coniungatur. Hæc maxime movit sententia. Placuit tamen Regillum classe 9
tota evehi ad portum Ephesi ad inferendum hostibus terrorem.

16 C. Livius cum duabus quinqueremibus Romanis et quattuor quadriremibus Rhodiis et duabus apertis Smyrnæis in Lyciam est missus, Rhodum prius iussus adire et omnia cum iis communicare consilia. Civitates, quas prætervectus est, Miletus, 2
Myndus, Halicarnassus, Cnidus, Cous, imperata enixe fecerunt. Rhodum ut ventum est, simul et, ad quam rem missus esset, 3
iis exposuit et consuluit eos. Approbantibus cunctis et ad eam, quam habebat, classem assumptis tribus quadriremibus, navigat Patara. Primo secundus ventus ad ipsam urbem 4
ferebat eos, sperabantque subito terrore aliquid moturos. Postquam, circumagente se vento, fluctibus dubiis volvi cœptum est mare, pervicerunt quidem remis, ut tenerent terram; sed 5
neque circa urbem tuta statio erat, nec ante ostium portus in salo stare poterant, aspero mari et nocte imminente. Prætervecti mœnia portum Phœnicunta, minus duum millium 6
spatio inde distantem, petiere, navibus a maritima vi tutum; sed altæ insuper imminebant rupes, quas celeriter oppidani, 7
assumptis regiis militibus, quos in præsidio habebant, ceperunt. Adversus quos Livius, quanquam erant iniqua ac difficilia ad 8
exitus loca, Issæos auxiliares et Smyrnæorum expeditos iuvenes misit. Ii, dum missilibus primo et adversus paucos 9
levibus excursionibus lacessebatur magis quam conserebatur pugna, sustinuerunt certamen; postquam plures ex urbe 10
affluebant et iam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Livium, ne et auxiliares circumvenirentur et navibus etiam ab terra periculum esset. Ita non milites solum, sed etiam 11
navales socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in prœlium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit, 12
neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario

prœlio cecidit. Postremo tamen fusi fugatique sunt Lycii atque
in urbem compulsi, et Romani cum haud incruenta victoria
13 ad naves redierunt. Inde in Telmessicum profecti sinum,
qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omisso *conatu*
14 Patara amplius tentandi, Rhodii domum dimissi sunt, Livius
prætervectus Asiam in Græciam transmisit, ut, conventis Sci-
pionibus, qui tum circa Thessaliam erant, in Italiam traiiceret.

17 Æmilius postquam omissas in Lycia res et Livium pro-
fectum in Italiam cognovit, quum ipse ab Epheso tempestate
2 repulsus irrito incepto Samum revertisset, turpe ratus, tentata
frustra Patara esse, proficisci eo tota classe et summa vi
3 aggredi urbem statuit. Miletum et ceteram oram sociorum
prætervecti in Bargylietico sinu escensionem ad Iasum fecerunt.
Urbem regium tenebat præsidium; agrum circa Romani hosti-
4 liter depopulati sunt. Missis deinde, qui per colloquia princi-
pum et magistratuum tentarent animos, postquam nihil in
potestate sua respondebant esse, ad urbem oppugnandam ducit.
5 Erant Iasensium exsules cum Romanis. Ii frequentes Rhodios
orare instituerunt, ne urbem et vicinam sibi et cognatam in-
noxiam perire sinerent; sibi exsilii nullam aliam causam esse
6 quam fidem erga Romanos; eadem vi regiorum, qua ipsi pulsi
sint, teneri eos, qui in urbe maneant; omnium Iasensium
7 unam mentem esse, ut servitutem regiam effugere velint. Rhodii
moti precibus, Eumene etiam rege assumpto, simul suas
necessitudines commemorando, simul obsessæ regio præsidio
urbis casum miserando pervicerunt, ut oppugnatione abstine-
8 retur. Profecti inde, pacatis ceteris quum oram Asiæ legerent,
Loryma (portus adversus Rhodum est) pervenerunt. Ibi in
principiis sermo primo inter tribunos militum secretus oritur,
9 deinde ad aures ipsius Æmilii pervenit, abduci classem ab
Epheso, ab suo bello, ab regia classe, ut ab tergo liber relic-
tus hostis in tot propinquas sociorum urbes omnia impune
10 conari posset. Movere ea Æmilium; vocatosque Rhodios
quum percontatus esset, possetne Pataris universa classis in

portu stare, quum respondissent non posse, causam nactus omittendæ rei Samum naves reduxit.

Per idem tempus Seleucus Antiochi filius, quum per omne 18
hibernorum tempus exercitum in Æolide continuisset partim
sociis ferendo opem, partim, quos in societatem pellicere non
poterat, depopulandis, transire in fines regni Eumenis, dum is 2
procul ab domo cum Romanis et Rhodiis Lyciæ maritima
oppugnaret, statuit. Ad Elæam primo infestis signis accessit; 3
deinde, omissa oppugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus,
ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandum. At- 4
talus primo stationibus ante urbem positis et excursionibus
equitum levisque armaturæ magis lacessebat quam sustinebat
hostem; postremo quum per levia certamina expertus, nulla 5
parte virium se parem esse, intra mœnia se recepisset, obsi-
deri urbs cœpta est. Eodem ferme tempore et Antiochus ab 6
Apamea profectus Sardibus primum, deinde haud procul Se-
leuci castris ad caput Caici amnis stativa habuit cum magno
exercitu mixto variis ex gentibus. Plurimum terroris in Gallo- 7
rum mercede conductis quattuor millibus erat; hos paucis ad-
mixtis ad pervastandum passim Pergamenum agrum misit.
Quæ postquam Samum nuntiata sunt, primo Eumenes, avoca- 8
tus domestico bello, cum classe Elæam petit; inde, quum præsto
fuissent equites peditumque expediti, præsidio eorum tutus,
priusquam hostes sentirent aut moverentur, Pergamum con-
tendit. Ibi rursus levia per excursiones prœlia fieri cœpta, 9
Eumene summæ rei discrimen haud dubie detrectante. Paucos
post dies Romana Rhodiaque classis, ut regi opem ferrent,
Elæam ab Samo venerunt. Quos ubi exposuisse copias Elææ 10
et tot classes in unum convenisse portum Antiocho allatum
est, et sub idem tempus audivit, consulem cum exercitu iam
in Macedonia esse pararique, quæ ad transitum Hellesponti
opus essent, tempus venisse ratus, priusquam terra marique 11
simul urgeretur, agendi de pace, tumulum quendam adversus
Elæam castris cepit; ibi peditum omnibus copiis relictis, cum 12
equitatu (erant autem septem millia equitum) in campos sub ipsa

Elææ mœnia descendit, misso caduceatore ad Æmilium, velle
19 se de pace agere. Æmilius, Eumene a Pergamo accito ad-
hibitisque Rhodiis, consilium habuit. Rhodii haud aspernari
pacem; Eumenes nec honestum dicere esse, eo tempore de
2 pace agi, nec exitum rei imponi posse. „Qui enim" inquit
„aut honeste, inclusi mœnibus et obsessi, velut leges pacis
accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam sine consule,
non ex auctoritate senatus, non iussu populi Romani pepige-
3 rimus? Quæro enim, pace per te facta, rediturusne extemplo
in Italiam sis, classem exercitumque deducturus, an exspecta-
turus, quid de ea re consuli placeat, quid senatus censeat aut
4 populus iubeat? Restat ergo, ut maneas in Asia et rursus in
hiberna copiæ reductæ, omisso bello, exhauriant commeatibus
5 præbendis socios, deinde, si ita visum iis sit, penes quos po-
testas fuerit, instauremus novum de integro bellum, quod pos-
sumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur,
6 ante hiemem diis volentibus perfecisse." Hæc sententia vicit,
responsumque Antiocho est, ante consulis adventum de pace
7 agi non posse. Antiochus, pace nequicquam tentata, evastatis
Elæensium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi
Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto, petit agrum
opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri
8 nobilitatum; neque alio ullo loco Asiæ maior regiis militibus
parta est præda. Eodem Adramytteum, ut urbi præsidio
essent, navibus circumvecti Æmilius et Eumenes venerunt.

20 Per eosdem forte dies Elæam ex Achaia mille pedites
cum centum equitibus, Diophane omnibus iis copiis præposito,
accesserunt; quos egressos navibus obviam missi ab Attalo
2 nocte Pergamum deduxerunt. Veterani omnes et periti belli
erant, et ipse dux Philopœmenis, summi tum omnium Græcorum
imperatoris, discipulus. Qui biduum simul ad quietem ho-
minum equorumque et ad visendas hostium stationes, quibus
locis temporibusque accederent reciperentque sese, sumpserunt.
3 Ad radices fere collis, in quo posita urbs est, regii succede-
bant; ita libera ab tergo populatio erat. Nullo ab urbe, ne

in stationes quidem *qui* procul iacularetur, excurrente, post- 4
quam semel compulsi metu se mœnibus incluserunt, contemp-
tus eorum et inde negligentia apud regios oritur. Non stratos,
non infrenatos magna pars habebant equos; paucis ad arma 5
et ordines relictis, dilapsi ceteri sparserant se toto passim
campo, pars in iuvenales lusus lasciviamque versi, pars ve-
scentes sub umbra, quidam somno etiam strati. Hæc Diophanes 6
ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma suos capere et ad
iussa præsto esse iubet; ipse Attalum adiit et in animo sibi
esse dixit hostium stationem tentare. Ægre id permittente 7
Attalo, quippe qui centum equitibus adversus sexcentos, mille
peditibus cum quattuor millibus pugnaturum cerneret, porta
egressus haud procul statione hostium, occasionem opperiens,
consedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis quam au- 8
daciam credere esse, et hostes paulisper in eos versi, ut nihil
moveri viderunt, nec ipsi quicquam ex solita negligentia, in-
super etiam eludentes paucitatem, mutarunt. Diophanes quietos 9
aliquamdiu suos, velut ad spectaculum modo eductos, continuit;
postquam dilapsos ab ordinibus hostes vidit, peditibus, quan- 10
tum accelerare possent, sequi iussis, ipse princeps inter equites
cum turma sua, quantum potuit effusissimis habenis, clamore ab
omni simul pedite atque equite sublato, stationem hostium im-
proviso invadit. Non homines solum, sed equi etiam territi, 11
quum vincula abrupissent, trepidationem et tumultum inter suos
fecerunt. Pauci stabant impavidi equi; eos ipsos non sternere, 12
non infrenare aut escendere facile poterant, multo maiorem
quam pro numero equitum terrorem Achæis inferentibus.
Pedites vero ordinati et præparati sparsos per negligentiam et 13
semisomnos prope adorti sunt. Cædes passim fugaque per
campos facta est. Diophanes secutus effusos, quoad tutum fuit, 14
magno decore genti Achæorum parto (spectaverant enim e
mœnibus Pergami non viri modo, sed feminæ etiam) in præ-
sidium urbis rediit. Postero die regiæ, magis compositæ et **21**
ordinatæ, stationes quingentis passibus longius ab urbe po-
suerunt castra; et Achæi eodem ferme tempore atque in

2 eundem locum processerunt. Per multas horas intenti utrinque
velut iam futurum impetum exspectaverant; postquam haud
procul occasu solis redeundi in castra tempus erat, regii sig-
nis collatis abire, agmine ad iter magis quam ad pugnam
3 composito, cœpere. Quievit Diophanes, dum in conspectu
erant; deinde eodem, quo pridie, impetu in postremum agmen
incurrit, tantumque rursus pavoris ac tumultus incussit, ut,
quum terga cæderentur, nemo pugnandi causa restiterit; tre-
pidantesque et vix ordinem agminis servantes in castra com-
4 pulsi sunt. Hæc Achæorum audacia Seleucum ex agro Per-
gameno movere castra coegit.

Antiochus postquam Romanos ad tuendum Adramytteum
venisse audivit, ea quidem urbe abstinuit; depopulatus agros
5 Peræam inde, coloniam Mitylenæorum, expugnavit. Cotton et
Corylenus et Aphrodisias et Crene primo impetu captæ sunt;
6 inde per Thyatiram Sardis rediit. Seleucus in ora maritima
permanens aliis terrori erat, aliis præsidio. Classis Romana
cum Eumene Rhodiisque Mitylenen primo, inde retro, unde
7 profecta erat, Elæam rediit. Inde Phocæam petentes ad insu-
lam, quam Bacchium vocant (imminet urbi Phocæensium), appu-
lerunt et, quibus ante abstinuerant templis signisque (egregie au-
tem exornata insula erat), quum hostiliter diripuissent, ad ipsam
8 urbem transmiserunt. Eam divisis inter se partibus quum
oppugnarent, et videretur sine operibus armis scalisque capi
posse, missum ab Antiocho præsidium trium millium armatorum
9 quum intrasset urbem, extemplo oppugnatione omissa classis
ad insulam se recepit, nihil aliud quam depopulato circa urbem
22 hostium agro. Inde placuit Eumenen domum dimitti et præ-
parare consuli atque exercitui, quæ ad transitum Hellesponti
opus essent, Romanam Rhodiamque classem redire Samum
atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moveret.
2 Rex Elæam, Romani ac Rhodii Samum redierunt. Ibi M.
Æmilius, frater prætoris, decessit. Rhodii, celebratis exsequiis,
adversus classem, quam fama erat ex Syria venire, tredecim
suis navibus et una Coa quinqueremi, altera Cnidia Rhodum,

ut ibi in statione essent, profecti sunt. Biduo antequam 3
Eudamus cum classe ab Samo veniret, tredecim ab Rhodo
naves cum Pamphilida præfecto adversus eandem Syriacam
classem missæ, assumptis quattuor navibus, quæ Cariæ præsidio erant, oppugnantibus regiis Dædala et quædam alia
Peræae castella obsidione exemerunt. Eudamum confestim 4
exire placuit; additæ huic quoque sunt ad eam classem, quam
habebat, sex apertæ naves. Profectus quum, quantum accele- 5
rare poterat, maturasset, ad portum, quem Megisten vocant,
prægressos consequitur. Inde uno agmine Phaselidem quum
venissent, optimum visum est ibi hostem opperiri. In confinio 23
Lyciæ et Pamphyliæ Phaselis est. Prominet penitus in altum
conspiciturque prima terrarum Rhodum a Cilicia petentibus et
procul navium præbet prospectum. Eo maxime, ut in obvio
classi hostium essent, electus locus est; ceterum, quod non 2
providerant, et loco gravi et tempore anni (medium enim
æstatis erat), ad hoc insolito odore ingruere morbi vulgo,
maxime in remiges, cœperunt. Cuius pestilentiæ metu profecti 3
quum præterveherentur Pamphylium sinum, ad Eurymedontem
amnem appulsa classe, audiunt ab Aspendiis, ad Sidam hostes
esse. Tardius navigaverant regii adverso tempore Etesiarum, 4
quod velut statum Favoniis ventis est. Rhodiorum duæ et
triginta quadriremes et quattuor triremes fuere; regia classis sep- 5
tem et triginta maioris formæ navium erat, in quibus tres hepteres,
quattuor hexeres habebat. Præter has decem triremes erant.
Et hi adesse hostes ex specula quadam cognoverunt. Utraque 6
classis postero die luce prima, tanquam eo die pugnatura, e
portu movit; et postquam superavere Rhodii promuntorium,
quod ab Sida prominet in altum, extemplo et conspecti ab
hostibus sunt et ipsi eos viderunt. Ab regiis sinistro cornu, 7
quod ab alto obiectum erat, Hannibal, dextro Apollonius,
purpuratorum unus, præerat; et iam in frontem directas habe-
bant naves. Rhodii longo agmine veniebant; prima prætoria 8
navis Eudami erat; cogebat agmen Chariclitus; Pamphilidas
mediæ classi præerat. Eudamus postquam hostium aciem 9

instructam et paratam ad concurrendum vidit, et ipse in
altum evehitur et deinceps, quæ sequebantur, servantes ordinem
10 in frontem dirigere iubet. Ea res primo tumultum præbuit;
nam nec sic in altum evectus erat, ut ordo omnium navium
ad terram explicari posset, et festinans ipse præpropere cum
quinque solis navibus Hannibali occurrit; ceteri, quia in fron-
11 tem dirigere iussi erant, non sequebantur. Extremo agmini
loci nihil ad terram relicti erat, trepidantibusque iis inter se
24 iam in dextro cornu adversus Hannibalem pugnabatur. Sed
momento temporis et navium virtus et usus maritimæ rei ter-
2 rorem omnem Rhodiis dempsit. Nam et in altum celeriter
evectæ naves locum post se quæque venienti ad terram dedere,
et si qua concurrerat rostro cum hostium navi, aut proram
lacerabat aut remos detergebat aut libero inter ordines discursu
3 prætervecta in puppim impetum dabat. Maxime exterruit
hepteris regia a multo minore Rhodia nave uno ictu demersa;
itaque iam haud dubie dextrum cornu hostium in fugam in-
4 clinabat. Eudamum in alto multitudine navium maxime Han-
nibal, ceteris omnibus longe præstantem, urgebat; et circum-
venisset, ni, signo sublato ex prætoria nave, quo dispersam
classem in unum colligi mos erat, omnes, quæ in dextro cornu
5 vicerant, naves ad opem ferendam suis concurrissent. Tum
et Hannibal quæque circa eum naves erant, capessunt fugam;
nec insequi Rhodii, ex magna parte ægris et ob id celerius
6 fessis remigibus, potuerunt. Quum in alto, ubi substiterant,
cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hostes claudas
mutilatasque naves apertis navibus remulco trahentes, viginti
paulo amplius integras abscedentes, e turri prætoriæ navis
silentio facto „Exsurgite" inquit „et egregium spectaculum
7 capessite oculis." Consurrexere omnes, contemplatique trepi-
dationem fugamque hostium, prope una voce omnes, ut seque-
8 rentur, exclamaverunt. Ipsius Eudami multis ictibus vulnerata
navis erat; Pamphilidam et Chariclitum insequi, quoad puta-
9 rent tutum, iussit. Aliquamdiu secuti sunt; postquam terræ
appropinquabat Hannibal, veriti, ne includerentur vento in ho-

stium ora, ad Eudamum revecti, hepterem captam, quæ primo
concursu icta erat, ægre Phaselidem pertraxerunt. Inde Rho- 10
dum non tam victoria læti, quam alius alium accusantes, quod,
quum potuisset, non omnis submersa aut capta classis hostium
foret, redierunt. Hannibal, ictus uno prœlio adverso, ne tum 11
quidem prætervehi Lyciam audebat, quum coniungi veteri re-
giæ classi quam primum cuperet. Et ne id ei facere liberum 12
esset, Rhodii Chariclitum cum viginti navibus rostratis ad
Patara et Megisten portum miserunt. Eudamum cum septem 13
navibus maximis ex ea classe, cui præfuerat, Samum redire
ad Romanos iusserunt, ut, quantum consilio, quantum auctoritate
valeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda.

Magnam lætitiam Romanis prius victoriæ nuntius, deinde 25
adventus attulit Rhodiorum. Et apparebat, si Rhodiis ea cura 2
dempta fuisset, vacuos eos tuta eius regionis maria præstaturos;
sed profectio Antiochi ab Sardibus, ne opprimerentur mari-
timæ urbes, abscedere custodia Ioniæ atque Æolidis prohibuit.
Pamphilidam cum quattuor navibus tectis ad eam classem, 3
quæ circa Patara erat, miserunt. Antiochus non civitatium 4
modo, quæ circa [se] erant, contrahebat præsidia, sed ad Pru-
siam Bithyniæ regem legatos miserat litterasque, quibus trans-
itum in Asiam Romanorum increpabat. Venire eos ad omnia 5
regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum nisi Romanum
imperium esset. Philippum, Nabim expugnatos; se tertium 6
peti. Ut quisque proximus ab oppresso sit, per omnes velut
continens incendium pervasurum. Ab se gradum in Bithyniam 7
fore, quando Eumenes in voluntariam servitutem concessisset.
His motum Prusiam litteræ Scipionis consulis, sed magis fratris 8
eius Africani, ab suspicione tali averterunt; qui præter con-
suetudinem perpetuam populi Romani augendi omni honore
regum sociorum maiestatem, domesticis ipse exemplis Prusiam
ad promerendam amicitiam suam compulit. Regulos se acceptos 9
in fidem in Hispania reges reliquisse. Masinissam non in
patrio modo locasse regno, sed in Syphacis, a quo ante
expulsus fuisset, regnum imposuisse; et esse eum non Africæ 10

modo regum longe opulentissimum, sed toto in orbe terrarum
11 cuivis regum vel maiestate vel viribus parem. Philippum et
Nabim, hostes et bello superatos ab T. Quinctio, tamen in
12 regno relictos. Philippo quidem anno priore etiam stipendium
remissum et filium obsidem redditum; et quasdam civitates
extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus, recepisse
eum. In eadem dignitate et Nabim futurum fuisse, nisi
eum suus primum furor, deinde fraus Ætolorum absumpsisset.
13 Maxime confirmatus est animus regis, postquam ad eum C.
Livius, qui prætor ante classi præfuerat, legatus ab Roma
14 venit et edocuit, quanto et spes victoriæ certior Romanis quam
Antiocho et amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura
esset.

26 Antiochus postquam a spe societatis Prusiæ decidit,
Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quæ per aliquot
2 menses instructa ac parata fuerat, visendam, magis quia terrestribus
copiis exercitum Romanum et duos Scipiones imperatores
videbat sustineri non posse, quam quod res navalis
ipsa per se aut tentata sibi unquam feliciter aut tunc magnæ
3 et certæ fiduciæ esset. Erat tamen momentum in præsentia
spei, quod et magnam partem Rhodiæ classis circa Patara esse
et Eumenen regem cum omnibus navibus suis consuli obviam
4 in Hellespontum profectum audierat; aliquid etiam inflabat
animos classis Rhodia ad Samum per occasionem fraude præ-
5 paratam abumpta. His fretus, Polyxenida cum classe ad tentandam
omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad
Notium ducit; id oppidum Colophonium, mari imminens, ab-
6 est a vetere Colophone duo ferme millia passuum. Et ipsam
urbem suæ potestatis esse volebat, adeo propinquam Epheso,
ut nihil terra marive ageret, quod non subiectum oculis Co-
7 lophoniorum ac per eos notum extemplo Romanis esset, et
hos, audita obsidione, non dubitabat ad opem sociæ urbi ferendam
classem ab Samo moturos; eam occasionem Polyxe-
8 nidæ ad rem gerendam fore. Igitur operibus oppugnare
urbem aggressus, ad mare partibus duabus pariter munitionibus

deductis, utrinque vineas et aggerem muro iniunxit et testudi-
nibus arietes admovit. Quibus territi malis Colophonii oratores 9
Samum ad L. Æmilium, fidem prætoris populique Romani
implorantes, miserunt. Æmilium et Sami segnis diu mora 10
offendebat, nihil minus opinantem, quam Polyxenidam, bis
nequicquam ab se provocatum, potestatem pugnæ facturum
esse, et turpe existimabat, Eumenis classem adiuvare consulem 11
ad traiiciendas in Asiam legiones, se Colophonis obsessæ aux-
ilio, incertam finem habituro, alligari. Eudamus Rhodius, 12
qui et tenuerat eum Sami cupientem proficisci in Hellespontum,
cunctique instare, ut duceret: Quanto satius esse vel socios 13
obsidione eximere vel victam iam semel classem iterum vin-
cere et totam maris possessionem hosti eripere quam, desertis
sociis, tradita Antiocho Asia terra marique, in Hellespontum,
ubi satis esset Eumenis classis, ab sua parte belli discedere?
Profecti ab Samo ad petendos commeatus, consumptis iam 27
omnibus, Chium parabant traiicere; id erat horreum Romanis,
eoque omnes ex Italia missæ onerariæ dirigebant cursum.
Circumvecti ab urbe ad aversa insulæ, quæ obiecta aquiloni ad 2
Chium et Erythras sunt, quum pararent traiicere, litteris
certior fit prætor, frumenti vim magnam Chium ex Italia
venisse, vinum portantes naves tempestatibus retentas esse;
simul allatum est, Teios regiæ classi commeatus benigne præ- 3
buisse, quinque millia vasorum vini esse pollicitos. Teum ex
medio cursu classem repente avertit, aut volentibus iis usurus
commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus.
Quum direxissent ad terram proras, quindecim ferme eis naves 4
circa Myonnesum apparuerunt, quas primo ex classe regia
prætor esse ratus instituit sequi; apparuit deinde, piraticos celoces
et lembos esse. Chiorum maritimam oram depopulati, cum 5
omnis generis præda revertentes, postquam videre ex alto
classem, in fugam verterunt. Et celeritate superabant, levio-
ribus et ad id fabrefactis navigiis, et propiores terræ erant;
itaque, priusquam appropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt. 6
Unde se e portu ratus abstracturum naves, ignarus loci se-

7 quebatur prætor. Myonnesus promuntorium inter Teum Sa-
mumque est. Ipse collis est in modum metæ in acutum cacu-
men a fundo satis lato fastigatus; a continenti artæ semitæ
aditum habet; a mari exesæ fluctibus rupes claudunt, ita ut
quibusdam locis superpendentia saxa plus in altum quam,
8 quæ in statione sunt, naves promineant. Circa ea appropin-
quare non ausæ naves, ne sub ictu superstantium rupibus pi-
9 ratarum essent, diem trivere. Tandem sub noctem vano
incepto quum abstitissent, Teum postero die accessere; et in
portu, qui ab tergo urbis est (Geræsticum ipsi appellant),
navibus constitutis, prætor ad depopulandum circa urbem
28 agrum emisit milites. Teii, quum in oculis populatio esset,
oratores cum infulis et velamentis ad Romanum miserunt.
Quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hostilis ad-
2 versus Romanos, et iuvisse eos commeatu classem hostium
arguit, et quantum vini Polyxenidæ promisissent; quæ si eadem
Romanæ classi darent, revocaturum se a populatione militem;
3 si minus, pro hostibus eos habiturum. Hoc tam triste re-
sponsum quum retulissent legati, vocatur in contionem a ma-
4 gistratibus populus, ut, quid agerent, consultarent. Eo forte
die Polyxenidas cum regia classe a Colophone profectus,
postquam movisse a Samo Romanos audivit et, ad Myonnesum
piratas persecutos, Teiorum agrum depopulari, naves in Ge-
5 ræstico portu stare, ipse adversus Myonnesum in insula (Ma-
6 crin nautici vocant) ancoras portu occulto iecit. Inde ex
propinquo explorans, quid hostes agerent, primo in magna
spe fuit, quemadmodum Rhodiam classem ad Samum circum-
sessis ad exitum faucibus portus expugnasset, sic et Romanam
7 expugnaturum. Nec est dissimilis natura loci; promuntoriis
coeuntibus inter se ita clauditur portus, ut vix duæ simul inde
8 naves possint exire. Nocte occupare fauces Polyxenidas in
animo habebat et, denis navibus ad promuntoria stantibus,
quæ ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent,
ex cetera classe, sicut ad Panhormum fecerat, armatis in
9 litora expositis, terra marique simul hostes opprimere. Quod

non vanum ei consilium fuisset, ni, quum Teii facturos se
imperata promisissent, ad accipiendos commeatus aptius visum
esset Romanis in eum portum, qui ante urbem est, classem
transire. Dicitur et Eudamus Rhodius vitium alterius portus 10
ostendisse, quum forte duæ naves in arto ostio implicitos
remos fregissent; et inter alia id quoque movit prætorem, ut 11
traduceret classem, quod ab terra periculum erat, haud procul
inde Antiocho stativa habente. Traducta classe ad urbem **29**
ignaris omnibus, egressi milites nautæque sunt ad commeatus
et vinum maxime dividendum in naves, quum medio forte 2
diei agrestis quidam ad prætorem adductus nuntiat, alterum
iam diem classem stare ad insulam Macrin, et paulo ante
visas quasdam moveri tanquam ad profectionem naves. Re 3
subita perculsus prætor tubicines canere iubet, ut, si qui per
agros palati essent, redirent; tribunos in urbem mittit ad co-
gendos milites nautasque in naves. Haud secus quam in re- 4
pentino incendio aut capta urbe trepidatur, aliis in urbem
currentibus ad suos revocandos, aliis ex urbe naves cursu re-
petentibus; incertisque clamoribus, quibus ipsis tubæ obstreperent,
turbatis imperiis, tandem concursum ad naves est. Vix suas 5
quisque noscere aut adire præ tumultu poterat; trepidatumque
cum periculo et in mari et in terra foret, ni, partibus divisis,
Æmilius cum prætoria nave primus e portu in altum evectus,
excipiens insequentes, suo quamque ordine in frontem in-
struxisset, Eudamus Rhodiaque classis substitissent ad terram, 6
ut et sine trepidatione conscenderent et, ut quæque parata
esset, exiret navis. Ita et explicuere ordinem primæ in con- 7
spectu prætoris et coactum agmen ab Rhodiis est; instructaque
acies, velut cernerent regios, in altum processit. Inter Myon-
nesum et Corycum promuntorium erant, quum hostem con-
spexere; et regia classis, binis in ordinem navibus longo agmine 8
veniens, et ipsa aciem adversam explicuit, lævo tantum evecta
cornu, ut amplecti et circumire dextrum cornu Romanorum
posset. Quod ubi Eudamus, qui cogebat agmen, vidit, non 9
posse æquare ordinem Romanos et tantum non iam circumiri

ab dextro cornu, concitat naves (et erant Rhodiæ longe om-
nium celerrimæ tota classe), æquatoque cornu prætoriæ navi,
30 in qua Polyxenidas erat, suam obiecit. Iam totis classibus
simul ab omni parte pugna conserta erat. Ab Romanis oc-
toginta naves pugnabant, ex quibus Rhodiæ duæ et viginti
2 erant; hostium classis undenonaginta navium fuit; maximæ
formæ naves tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore
navium et virtute militum Romani longe præstabant, Rhodiæ
naves agilitate et arte gubernatorum et scientia remigum.
3 Maximo tamen terrori hostibus fuere, quæ ignes præ se por-
tabant, et quod unum iis ad Panhormum circumventis saluti
4 fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. Nam
metu ignis adversi regiæ naves, ne prora concurrerent, quum
declinassent, neque ipsæ ferire rostro hostem poterant et ob-
5 liquas se ipsæ ad ictus præbebant, et si qua concurrerat,
obruebatur infuso igni, magisque ad incendium quam ad prœ-
6 lium trepidabant. Plurimum tamen, quæ solet, militum virtus
in bello valuit. Mediam namque aciem hostium Romani quum ru-
pissent, circumvecti ab tergo pugnantibus adversus Rhodios regiis
sese obiecerunt; momentoque temporis et media acies Antiochi
7 et lævo cornu circumventæ naves mergebantur. Dextera pars
integra sociorum magis clade quam suo periculo terrebatur;
ceterum postquam alias circumventas, prætoriam navem Po-
lyxenidæ relictis sociis vela dantem videre, sublatis raptim
dolonibus (et erat secundus petentibus Ephesum ventus) ca-
pessunt fugam, quadraginta duabus navibus in ea pugna amissis,
8 quarum tredecim captæ in potestatem hostium venerunt,
ceteræ incensæ aut demersæ. Romanorum duæ naves fractæ
9 sunt, vulneratæ aliquot; Rhodia una capta memorabili casu.
Nam quum rostro percussisset Sidoniam navem, ancora ictu
ipso excussa e nave sua unco dente, velut ferrea manu iniecta,
10 alligavit alterius proram; inde tumultu iniecto, quum divellere
se ab hoste cupientes inhiberent Rhodii, tractum ancorale et
implicitum remis latus alterum detersit; debilitatam ea ipsa,

quæ icta cohæserat, navis cepit. Hoc maxime modo ad Myonnesum navali prœlio pugnatum est.

Quo territus Antiochus, quia possessione maris pulsus 31
longinqua tueri diffidebat se posse, præsidium ab Lysimachia,
ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci pravo, ut res ipsa
postea docuit, consilio iussit. Non enim tueri solum Lysima- 2
chiam a primo impetu Romanorum facile erat, sed obsidionem
etiam per totam hiemem tolerare et obsidentes quoque ad
ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, et interim spem
pacis per occasionem tentare. Nec Lysimachiam tantum ho- 3
stibus tradidit post adversam navalem pugnam, sed etiam
Colophonis obsidione abscessit et Sardis recepit se; atque inde 4
in Cappadociam ad Ariarathem, qui auxilia accerserent, et
quocunque alio poterat, ad copias contrahendas, in unum iam
consilium, ut acie dimicaret, intentus misit.

Regillus Æmilius post victoriam navalem profectus Ephe- 5
sum, directis ante portum navibus, quum confessionem ulti-
mam concessi maris hosti expressisset, Chium, quo ante
navale prœlium cursum ab Samo intenderat, navigat. Ibi 6
naves in prœlio quassatas quum refecisset, L. Æmilium
Scaurum cum triginta navibus Hellespontum ad exercitum
traiiciendum misit, Rhodios parte prædæ et spoliis navalibus
decoratos domum redire iubet. Rhodii impigre prævertere 7
ad traiiciendas copias consulis ire, atque eo quoque functi
officio, tum demum Rhodum rediere. Classis Romana ab 8
Chio Phocæam traiecit. In sinu maris intimo posita hæc
urbs est, oblonga forma. Duum millium et quingentorum
passuum spatium murus amplectitur; coit deinde ex utraque
parte in artiorem velut cuneum; Lamptera ipsi appellant.
Mille et ducentos passus ibi latitudo patet; inde lingua in 9
altum mille passuum excurrens medium fere sinum velut nota
distinguit. Ubi cohæret faucibus angustis, duos in utramque
regionem versos portus tutissimos habet. Qui in meridiem 10
vergit, ab re appellant Naustathmon, quia ingentem vim na-

32 vium capit; alter prope ipsum Lamptera est. Hos portus
tutissimos quum occupasset Romana classis, priusquam aut
scalis aut operibus mœnia aggrederetur, mittendos censuit
prætor, qui principum magistratuumque animos tentarent.
Postquam obstinatos vidit, duobus simul locis oppugnare est
2 adortus. Altera pars infrequens ædificiis erat; templa deum
aliquantum tenebant loci; ea prius ariete admoto quatere muros
3 turresque cœpit. Dein quum eo multitudo occurreret ad de-
fendendum, altera quoque parte admotus aries, et iam utrinque
4 sternebantur muri. Ad quorum casum quum impetum Ro-
mani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alii scalis
5 etiam adscensum in muros tentarent, adeo obstinate restitere
oppidani, ut facile appareret, plus in armis et virtute quam
6 in mœnibus auxilii esse. Coactus ergo periculo militum præ-
tor receptui cani iussit, ne obiiceret incautos furentibus de-
7 speratione ac rabie. Dirempto prœlio, ne tum quidem ad
quietem versi, sed undique omnes ad munienda et obmolienda,
8 quæ ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis
supervenit Q. Antonius, a prætore missus, qui, castigata per-
tinacia eorum, maiorem curam Romanis quam illis ostenderet
9 esse, ne in perniciem urbis pugnaretur; si absistere furore
vellent, potestatem iis dari eadem condicione, qua prius C.
10 Livii in fidem venissent, se tradendi. Hæc quum audissent,
quinque dierum spatio ad deliberandum sumpto, tentata in-
terim spe auxilii ab Antiocho, postquam legati missi ad re-
gem nihil in eo præsidii esse retulerant, tum portas aperu-
11 erunt, pacti, ne quid hostile paterentur. Quum signa in urbem
inferrentur et pronuntiasset prætor, parci se deditis velle, cla-
mor undique est sublatus, indignum facinus esse, Phocæenses,
nunquam fidos socios, semper infestos hostes, impune eludere.
12 Ab hac voce, velut signo a prætore dato, ad diripiendam
urbem passim discurrunt. Æmilius primo resistere et revo-
care, dicendo, captas, non deditas diripi urbes, et in his tamen
13 imperatoris, non militum arbitrium esse. Postquam ira et
avaritia imperio potentiora erant, præconibus per urbem missis

liberos omnes in forum ad se convenire iubet, ne violarentur; et in omnibus, quæ ipsius potestatis fuerunt, fides constitit prætoris. Urbem agrosque et suas leges iis restituit; et, quia 14
hiems iam appetebat, Phocææ portus ad hibernandum classi delegit.

Per idem fere tempus consuli, transgresso Æniorum 33
Maronitarumque fines, nuntiatur, victam regiam classem ad Myonnesum relictamque a præsidio Lysimachiam esse. Id 2
multo quam de navali victoria lætius fuit, utique postquam eo venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus, velut in adventum exercitus præparatis, eos excepit, ubi inopiam ultimam laboremque in obsidenda urbe proposuerant sibi. Paucos dies stativa habuere, ut impedimenta ægrique 3
consequerentur, qui passim per omnia Thraciæ castella, fessi morbis ac longitudine viæ, relicti erant. Receptis omnibus, 4
ingressi rursus iter per Chersonesum Hellespontum perveniunt; ubi, omnibus cura regis Eumenis ad traiiciendum præparatis, velut in pacata litora, nullo prohibente, aliis alio delatis navibus, sine tumultu traiecere. Ea vero res Romanis auxit animos, 5
concessum sibi transitum cernentibus in Asiam, quam rem magni certaminis futuram crediderant. Stativa deinde ad 6
Hellespontum aliquamdiu habuerunt, quia dies forte, quibus ancilia moventur, religiosi ad iter inciderant. Iidem dies P. 7
Scipionem propiore etiam religione, quia salius erat, disiunxerant ab exercitu; causaque et is ipse moræ erat, dum consequeretur.

Per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra venerat 34
Byzantius Heraclides, de pace afferens mandata; quam impe- 2
trabilem fore, magnam ei spem attulit mora et cunctatio Romanorum, quos, simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius con- 3
sulem adire quam P. Scipionem, et ita mandatum a rege erat. In eo maximam spem habebat, præterquam quod et magnitudo animi et satietas gloriæ placabilem eum maxime faciebat, notumque erat gentibus, qui victor ille in Hispania, 4

qui deinde in Africa fuisset, etiam quod filius eius captus in
5 potestate regis erat. Is ubi et quando et quo casu captus
sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. Alii
principio belli, a Chalcide Oreum petentem, circumventum ab
6 regiis navibus tradunt; alii, postquam transitum in Asiam est,
cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra,
effuso obviam equitatu quum reciperet sese, in eo tumultu delapsum
ex equo, cum duobus equitibus oppressum, ita ad
7 regem deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo
Romano maneret hospitiumque privatim regi cum Scipionibus
esset, neque liberalius neque benignius haberi colique adole-
8 scentem, quam cultus est, potuisse. Ob hæc quum adventum
P. Scipionis legatus exspectasset, ubi is venit, consulem adit
35 petitque, ut mandata audiret. Advocato frequenti consilio
2 legati verba sunt audita. Is, multis ante legationibus ultro
citroque nequicquam de pace missis, eam ipsam fiduciam impetrandi
sibi esse dixit, quod priores legati nihil impetrassent.
Smyrnam enim et Lampsacum et Alexandream Troadem et
Lysimachiam in Europa iactatas in illis disceptationibus esse.
3 Quarum Lysimachia iam cessisse regem, ne quid habere eum
in Europa dicerent; eas, quæ in Asia sint, civitates tradere
paratum esse, et si quas alias Romani, quas suarum partium
4 ediderint, vindicare ab imperio regio velint. Impensæ quoque
in bellum factæ partem dimidiam regem præstaturum populo
5 Romano. Hæ condiciones erant pacis; reliqua oratio fuit, ut,
memores rerum humanarum, et suæ fortunæ moderarentur et
6 alienam ne urgerent. Finirent Europa imperium; id quoque
immensum esse; et parari singula acquirendo facilius potuisse
7 quam universa teneri posse. Quod si Asiæ quoque partem
aliquam abstrahere velint, dummodo non dubiis regionibus
finiant, vinci suam temperantiam Romana cupiditate pacis et
8 concordiæ causa regem passurum. Ea, quæ legato magna ad
pacem impetrandam videbantur, parva Romanis visa; nam et
impensam, quæ in bellum facta esset, omnem præstare regem
9 æquum censebant, cuius culpa bellum excitatum esset, et non

Ionia modo atque Æolide deduci debere regia præsidia, sed, 10
sicut Græcia omnis liberata esset, ita, quæ in Asia sint, omnes
liberari urbes; id aliter fieri non posse, quam ut cis Taurum
montem possessione Asiæ Antiochus cedat.

Legatus postquam nihil æqui in consilio impetrare se 36
censebat, privatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis
tentare animum est conatus. Omnium primum filium ei sine 2
pretio redditurum regem dixit; deinde ignarus et animi Sci-
pionis et moris Romani, auri pondus ingens pollicitus *est*, et
nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per
eum pacem impetrasset. Ad ea Scipio: „Quod Romanos 3
omnes, quod me, ad quem missus es, ignoras, minus miror,
quum te fortunam eius, a quo venis, ignorare cernam. Lysi- 4
machia tenenda erat, ne Chersonesum intraremus, aut ad
Hellespontum obsistendum, ne in Asiam traiiceremus, si pacem
tanquam ab sollicitis de belli eventu petituri eratis. Concesso 5
vero in Asiam transitu et non solum frenis, sed etiam iugo
accepto, quæ disceptatio ex æquo, quum imperium patiendum
sit, relicta est? Ego ex munificentia regia maximum donum 6
filium habebo; aliis, deos precor, ne unquam fortuna egeat mea;
animus certe non egebit. Pro tanto in me munere gratum 7
me in se esse sentiet, si privatam gratiam pro privato be-
neficio desiderabit; publice nec habebo quicquam ab illo nec
dabo. Quod in præsentia dare possim, fidele consilium est. 8
Abi, nuntia meis verbis, bello absistat, pacis condicionem
nullam recuset.“ Nihil ea moverunt regem, tutam fore belli 9
aleam ratum, quando perinde ac victo iam sibi leges dicerentur.
Omissa igitur in præsentia mentione pacis, totam curam in
belli apparatum intendit.

Consul, omnibus præparatis ad proposita exsequenda, quum 37
ex stativis movisset, Dardanum primum, deinde Rhœteum,
utraque civitate obviam effusa, venit. Inde Ilium processit, 2
castrisque in campo, qui est subiectus mœnibus, positis, in urbem
arcemque quum escendisset, sacrificavit Minervæ præsidi arcis,
et Iliensibus in omni rerum verborumque honore ab se oriundos 3

Romanos præferentibus et Romanis lætis origine sua. Inde
4 profecti sextis castris ad caput Caici amnis pervenerunt. Eo
et Eumenes rex, primo conatus ab Hellesponto reducere classem
in hiberna Elæam, adversis deinde ventis quum aliquot diebus
superare Lecton promuntorium non potuisset, in terram
egressus, ne deesset principiis rerum, qua proximum fuit, in
5 castra Romana cum parva manu contendit. Ex castris Per-
gamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento,
quibus iusserat consul, in eadem stativa rediit. Inde, plurium
dierum præparatis cibariis, consilium erat ire ad hostem, prius-
quam hiems opprimeret.

6 Regia castra circa Thyatiram erant. Ubi quum audisset
Antiochus, P. Scipionem ægrum Elæam delatum, legatos, qui
7 filium ad eum reducerent, misit. Non animo solum patrio
gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit;
8 satiatusque tandem complexu filii „Renuntiate" inquit, „gra-
tias regi me agere; referre aliam gratiam nunc non posse,
quam ut suadeam, ne ante in aciem descendat, quam in ca-
9 stra me redisse audierit." Quanquam sexaginta duo millia
peditum, plus duodecim millia equitum animos interdum ad
spem certaminis faciebant, motus tamen Antiochus tanti auc-
toritate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunæ
posuerat subsidia, recepit se, et transgressus Phrygium amnem
10 circa Magnesiam, quæ ad Sipylum est, posuit castra; et ne,
si extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarent, fos-
sam sex cubita altam, duodecim latam quum duxisset, extra
11 duplex vallum fossæ circumdedit; interiore labro murum cum
turribus crebris obiecit, unde facile arceri transitu fossæ hostis
posset.

38 Consul, circa Thyatiram esse regem ratus, continuis itine-
2 ribus quinto die ad Hyrcanum campum descendit; inde quum
profectum audisset, secutus vestigia citra Phrygium amnem
3 quattuor millia ab hoste posuit castra. Eo mille ferme equites
(maxima pars Gallogræci erant, et Dahæ quidam aliarumque
gentium sagittarii equites intermixti), tumultuose amni traiecto,

in stationes impetum fecerunt. Primo turbaverunt incompositos; 4
dein quum longius certamen fieret *et* Romanorum ex pro-
pinquis castris facili subsidio cresceret numerus, regii fessi iam
et plures non sustinentes, recipere se conati circa ripam amnis,
priusquam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot
interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit, neutris 5
transgredientibus amnem; tertio post die Romani simul omnes
transgressi sunt et duo millia fere et quingentos passus ab
hoste posuerunt castra. Metantibus et muniendo occupatis tria 6
millia delecta equitum peditumque regiorum magno terrore ac
tumultu advenere. Aliquanto pauciores in statione erant; hi 7
tamen per se, nullo *a* munimento castrorum milite avocato,
et primo æquum prœlium sustinuerunt et, crescente certamine,
pepulerunt hostes, centum ex iis occisis, centum ferme captis.
Per quatriduum insequens instructæ utrinque acies pro vallo 8
stetere; quinto die Romani processere in medium campi;
Antiochus nihil promovit signa, ita ut extremi minus mille 9
pedes a vallo abessent.

Consul postquam detrectari certamen vidit, postero die **39**
in consilium advocavit, quid sibi faciendum esset, si Antiochus
pugnandi copiam non faceret. Instare hiemem; aut sub pellibus 2
habendos milites fore, aut, si concedere in hiberna vellet,
differendum esse in æstatem bellum. Nullum unquam hostem 3
Romani æque contempserunt. Conclamatum undique est,
duceret extemplo et uteretur ardore militum, qui, tanquam 4
non pugnandum cum tot millibus hostium, sed par numerus
pecorum trucidandus esset, per fossas, per vallum castra
invadere parati erant, si in prœlium hostis non exiret. Cn. 5
Domitius ad explorandum iter, et qua parte adiri hostium
vallum posset, missus, postquam omnia certa retulit, postero
die propius admoveri castra placuit; tertio signa in medium
campi prolata et instrui acies cœpta est. Nec Antiochus ultra 6
tergiversandum ratus, ne et suorum animos minueret detrec-
tando certamen et hostium spem augeret, et ipse copias
eduxit, tantum progressus a castris, ut dimicaturum appareret.

7 Romana acies unius prope formæ fuit et hominum et
armorum genere. Duæ legiones Romanæ, duæ socium ac
Latini nominis erant; quina millia et quadringenos singulæ
8 habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt;
hastatorum prima signa, dein principum erant, triarii postremos
9 claudebant. Extra hanc velut iustam aciem a parte dextra
consul Achæorum cætratis immixtos auxiliares Eumenis, tria
millia ferme peditum, æquata fronte instruxit; ultra eos equitum
minus tria millia opposuit, ex quibus Eumenis octingenti,
10 reliquus omnis Romanus equitatus erat; extremos Tralles et
Cretenses (quingentorum utrique numerum explebant) statuit.
11 Lævum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen
ab ea parte ripæque deruptæ claudebant; quattuor tamen inde
12 turmæ equitum oppositæ. Hæc summa copiarum erat Romanis
et duo millia mixtorum Macedonum Thracumque, qui voluntate
13 secuti erant; hi præsidio relicti sunt castris. Sedecim elephantos
post triarios in subsidio locaverunt; nam præterquam quod
multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quattuor et
quinquaginta) sustinere non videbantur posse, ne pari quidem
numero Indicis Africi resistunt, sive quia magnitudine (longe
enim illi præstant) sive robore animorum vincuntur.

40 Regia acies varia magis multis gentibus, dissimilitudine
armorum auxiliorumque erat. Decem et sex millia peditum
more Macedonum armati fuere, qui phalangitæ appellabantur.
2 Hæc media acies fuit, in fronte in decem partes divisa; partes
eas interpositis binis elephantis distinguebat; a fronte introrsus
3 in duos et triginta ordines armatorum acies patebat. Hoc et
roboris in regiis copiis erat, et perinde quum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis magnum terrorem præbe-
4 bat. Ingentes ipsi erant; addebant speciem frontalia et cristæ et tergo
impositæ turres turribusque superstantes præter rectorem quaterni
5 armati. Ad latus dextrum phalangitarum mille et quingentos
Gallogræcorum pedites opposuit. His tria millia equitum
loricatorum (cataphractos ipsi appellant) adiunxit. Addita
6 his ala mille ferme equitum; agema eam vocabant; Medi

erant, lecti viri; et eiusdem regionis mixti multarum gentium
equites. Continens his grex sedecim elephantorum est oppositus
in subsidiis. Ab eadem parte, paululum producto cornu, regia 7
cohors erat; argyraspides a genere armorum appellabantur.
Dahæ deinde, equites sagittarii, mille et ducenti. Tum levis 8
armatura; trium millium, pari ferme numero, pars Cretenses,
pars Tralles. Duo millia et quingenti Mysi sagittarii his
adiuncti erant. Extremum cornu claudebant quattuor millia, 9
mixti Cyrtii funditores et Elymæi sagittarii. Ab lævo cornu 10
phalangitis adiuncti erant Gallogræci pedites mille et quingenti
et similiter his armati duo millia Cappadocum, ab Ariarathe
missi rege. Inde auxiliares mixti omnium generum, duo 11
millia septingenti, et tria millia cataphractorum equitum et mille
alii equites, regia ala levioribus tegumentis suis equorumque,
alio haud dissimili habitu; Syri plerique erant Phrygibus et
Lydis immixti. Ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ et 12
cameli, quos appellant dromadas. His insidebant Arabes
sagittarii, gladios tenues habentes, longos quaterna cubita,
ut ex tanta altitudine contingere hostem possent. Inde alia 13
multitudo, par ei, quæ in dextro cornu erat: primi Tarentini,
deinde Gallogræcorum equitum duo millia et quingenti, inde
Neocretes mille et eodem armatu Cares et Cilices mille et
quingenti et totidem Tralles et quattuor millia cætratorum; Pisidæ
hi erant et Pamphylii et Lycii; tum Cyrtiorum et Elymæorum 14
paria in dextro cornu locatis auxilia, et sedecim elephanti
modico intervallo distantes. Rex ipse in dextro cornu erat; **41**
Seleucum filium et Antipatrum fratris filium in lævo præposuit;
media acies tribus permissa, Minnioni et Zeuxidi et Philippo,
magistro elephantorum.

Nebula matutina crescente die levata in nubes 2
caliginem dedit; humor inde ab austro velut perfudit omnia.
Quæ nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis 3
erant; nam et obscuritas lucis in acie modica Romanis non
adimebat in omnes partes conspectum, et humor, toto fere
gravi armatu, nihil gladios aut pila hebetabat; regii tam lata 4

acie ne ex medio quidem cornua sua conspicere poterant,
nedum extremi inter se conspicerentur, et humor arcus
5 fundasque et iaculorum amenta emollierat. Falcatæ quoque
quadrigæ, quibus se perturbaturum hostium aciem Antiochus
6 crediderat, in suos terrorem verterunt. Armatæ autem in hunc
maxime modum erant. Cuspides circa temonem ab iugo decem
cubita exstantes velut cornua habebant, quibus, quicquid obvium
7 daretur, transfigerent, et in extremis iugis binæ circa eminebant
falces, altera æquata iugo, altera inferior in terram devexa,
illa ut, quicquid ab latere obiiceretur, abscideret, hæc ut
prolapsos subeuntesque contingeret; item ab axibus rotarum
8 utrinque binæ eodem modo diversæ deligabantur falces. Sic
armatas quadrigas, quia, si in extremo aut in medio locatæ
forent, per suos agendæ erant, in prima acie, ut ante dictum
9 est, locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus
pugnæ, et quam anceps esset auxilii genus, si quis pavorem
magis equis iniiceret quam iusta adoriretur pugna, Cretenses
sagittarios funditoresque et iaculatores † equitum, non confertos,
sed, quam maxime possent, dispersos excurrere iubet et ex
10 omnibus simul partibus tela ingerere. Hæc velut procella
partim vulneribus missilium undique coniectorum, partim
clamoribus dissonis ita consternavit equos, ut repente velut
11 effrenati passim incerto cursu ferrentur; quorum impetus et
levis armatura et expediti funditores et velox Cretensis momento
declinabant; et eques insequendo tumultum ac pavorem equis
camelisque, et ipsis simul consternatis, augebat, clamore et
12 ab alia circumstantium turba multiplici adiecto. Ita medio
inter duas acies campo exiguntur quadrigæ, amotoque inani
ludibrio, tum demum ad iustum prœlium signo utrinque dato
42 concursum est. Ceterum vana illa res veræ mox cladis causa
fuit. Auxilia enim subsidiaria, quæ proxima locata erant,
pavore et consternatione quadrigarum territa, et ipsa in fugam
2 versa nudarunt omnia usque ad cataphractos equites. Ad
quos quum, dissipatis subsidiis, pervenisset equitatus Romanus,
ne primum quidem impetum sustinuerunt; pars eorum fusi sunt,

alii propter gravitatem tegumentorum armorumque oppressi [sunt].
Totum deinde lævum cornu inclinavit et, turbatis auxiliaribus, qui 3
inter equitem et quos appellant phalangitas erant, usque ad mediam
aciem terror pervenit. Ubi semel perturbati ordines et impeditus 4
intercursu suorum usus prælongarum hastarum (sarisas Macedones
vocant), intulere signa Romanæ legiones et pila in perturbatos
coniecere. Ne interpositi quidem elephanti militem Romanum 5
deterrebant, assuetum iam ab Africis bellis et vitare impetum
beluæ et ex transverso aut pilis incessere aut, si propius
subire posset, gladio nervos incidere. Iam media acies fere 6
omnis a fronte prostrata erat, et subsidia circumita ab tergo
cædebantur, quum in parte alia fugam suorum et prope iam
ad ipsa castra clamorem paventium accepere. Namque 7
Antiochus a dextro cornu, quum ibi fiducia fluminis nulla
subsidia cerneret præter quattuor turmas equitum, et eas,
dum applicant se suis, ripam nudantes, impetum in eam
partem cum auxiliis et cataphracto equitatu fecit; nec a fronte 8
tantum instabat, sed, circumito a flumine cornu, iam ab latere
urgebat, donec fugati equites primum, dein proximi peditum
effuso cursu ad castra compulsi sunt. Præerat castris M. 43
Æmilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post paucos
annos pontifex maximus factus est. Is qua fugam cernebat 2
suorum, cum præsidio omni occurrit, et stare primo, deinde
redire in pugnam iubebat, pavorem et turpem fugam increpans;
minæ exinde erant, in suam perniciem cæcos ruere, ni dicto 3
parerent; postremo dat suis signum, ut primos fugientium
cædant, turbam insequentium ferro et vulneribus in hostem
redigant. Hic maior timor minorem vicit; ancipiti coacti 4
metu primo constiterunt; deinde et ipsi redierunt in pugnam, et
Æmilius cum suo præsidio (erant autem duo millia virorum
fortium) effuse sequenti regi acriter restitit. Et Attalus, Eumenis 5
frater, ab dextro cornu, quo lævum hostium primo impetu
fugatum fuerat, *ut* ab sinistro fugam suorum et tumultum
circa castra vidit, in tempore cum ducentis equitibus advenit.
Antiochus postquam et eos, quorum terga modo viderat, 6

repetentes pugnam et aliam et a castris et ex acie affluentem
7 turbam conspexit, in fugam vertit equum. Ita utroque cornu
victores Romani per acervos corporum, quos in media maxime
acie cumulaverant, ubi et robur fortissimorum virorum et arma
gravitate fugam impediebant, pergunt ad castra diripienda.
8 Equites primi omnium Eumenis, deinde et alius equitatus toto
passim campo sequuntur hostem et postremos, ut quosque
9 adepti sunt, cædunt. Ceterum fugientibus maior pestis, inter-
mixtis quadrigis elephantisque et camelis, erat sua ipsorum
turba, quum solutis ordinibus velut cæci super alios alii
10 ruerent et incursu beluarum obtererentur. In castris quoque
ingens et maior prope quam in acie cædes est edita; nam et
primorum fuga in castra maxime inclinavit, et huius fiducia
multitudinis, qui in præsidio erant, pertinacius pro vallo pugnarunt.
11 Retenti in portis valloque, quæ se impetu ipso capturos credi-
derant, Romani, postquam tandem perruperunt, ab ira graviorem
44 ediderunt cædem. Ad quinquaginta millia peditum cæsa eo
die dicuntur, equitum quattuor millia; mille et quadringenti capti
2 et quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot
vulnerati sunt; ceciderunt non plus trecenti pedites, quattuor
et viginti equites, et de Eumenis exercitu quinque et viginti.
3 Et illo quidem die victores, direptis hostium castris, cum
magna præda in sua reverterunt; postero die spoliabant cæsorum
4 corpora et captivos contrahebant. Legati ab Thyatira et
5 Magnesia ab Sipylo ad dedendas urbes venerunt. Antiochus
cum paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se,
modica manu armatorum media ferme nocte Sardis contendit.
6 Inde, quum audisset, Seleucum filium et quosdam amicorum
Apameam prægressos, et ipse quarta vigilia cum coniuge ac
filia petit Apameam, Xenoni tradita custodia urbis, Timone
7 Lydiæ præposito; quibus spretis, consensu oppidanorum et
militum, qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt.
45 Sub idem fere tempus et ab Trallibus et ab Magnesia, quæ
super Mæandrum est, et ab Epheso ad dedendas urbes
2 venerunt. Reliquerat Ephesum Polyxenidas audita pugna, et

classi usque ad Patara Lyciæ pervectus, metu stationis
Rhodiarum navium, quæ ad Megisten erat, in terram egressus
cum paucis itinere pedestri Syriam petiit. Asiæ civitates in 3
fidem consulis dicionemque populi Romani sese tradebant.
Sardibus iam consul erat; eo et P. Scipio ab Elæa, quum
primum pati laborem viæ potuit, venit.

Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. 4
Scipionem a consule petiit impetravitque, ut oratores mittere
liceret regi. Paucos post dies Zeuxis, qui præfectus Lydiæ 5
fuerat, et Antipater, fratris filius, venerunt. Hi prius Eumene 6
convento, quem propter vetera certamina aversum maxime
a pace credebant esse, et placatiore eo et sua et regis spe
invento, tum P. Scipionem et per eum consulem adierunt;
præbitoque iis petentibus frequenti consilio ad mandata edenda, 7
„Non tam, quid ipsi dicamus, habemus“ inquit Zeuxis, „quam
a vobis quærimus, Romani, quo piaculo expiare errorem
regis, pacem veniamque impetrare a victoribus possimus.
Maximo semper animo victis regibus populisque ignovistis; 8
quanto id maiore et placatiore animo decet vos facere in hac
victoria, quæ vos dominos orbis terrarum fecit? Positis iam 9
adversus omnes mortales certaminibus, haud secus quam deos
consulere et parcere vos generi humano oportet.“ Iam ante- 10
quam legati venirent, decretum erat, quid responderetur.
Respondere Africanum placuit; is in hunc modum locutus 11
fertur: „Romani ex iis, quæ in deum immortalium potestate
erant, ea habemus, quæ dii dederunt; animos, qui nostræ 12
mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus gerimusque;
neque eos secundæ res extulerunt nec adversæ minuerunt.
Eius rei, ut alios omittam, Hannibalem vestrum vobis testem
darem, nisi vos ipsos dare possem. Postquam traiecimus 13
Hellespontum, priusquam castra regia, priusquam aciem
videremus, quum communis Mars et incertus belli eventus
esset, de pace vobis agentibus quas pares paribus ferebamus
condiciones, easdem nunc victores victis ferimus. Europa abs- 14
tinete; Asia omni, quæ cis Taurum montem est, decedite.

Pro impensis deinde in bellum factis quindecim millia talentum
Euboicorum dabitis, quingenta præsentia, duo millia et quingenta,
quum senatus populusque Romanus pacem comprobaverint;
15 *millia* deinde talentum per duodecim annos. Eumeni quoque
reddi quadringenta talenta et quod frumenti reliquum ex eo,
16 quod patri debitum est, placet. Hæc quum pepigerimus,
facturos vos ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod
pignus, si obsides viginti nostro arbitratu dabitis; sed nunquam
satis liquebit nobis, ibi pacem esse populo Romano, ubi
17 Hannibal erit; eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoque
Ætolum, concitorem Ætolici belli, qui et illorum fiducia vos
et vestra illos in nos armavit, dedetis, et cum eo Mnasilochum
18 Acarnana et Chalcidenses Philonem et Eubulidam. In deteriore
sua fortuna pacem faciet rex, quia serius facit, quam facere potuit.
Si nunc moratus fuerit, sciat, regum maiestatem difficilius ab
summo fastigio ad medium detrahi quam a mediis ad ima
19 præcipitari.“ Cum iis mandatis ab rege missi erant legati,
ut omnem pacis condicionem acciperent; itaque Romam mitti
legatos placuit. Consul in hiberna exercitum Magnesiam ad
20 Mæandrum et Tralles Ephesumque divisit. Ephesum ad consulem
paucos post dies obsides ab rege adducti sunt, et legati, qui
21 Romam irent, venerunt. Eumenes quoque eodem tempore
profectus est Romam, quo legati regis. Secutæ eos sunt
legationes omnium Asiæ populorum.

46 Dum hæc in Asia geruntur, duo fere sub idem tempus
cum triumphi spe proconsules de provinciis Romam redierunt,
2 Q. Minucius ex Liguribus, M'. Acilius ex Ætolia. Auditis
utriusque rebus gestis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno
consensu decretus, isque triumphans de rege Antiocho et Ætolis
3 urbem est invectus. Prælata in eo triumpho sunt signa militaria
ducenta triginta et argenti infecti tria millia pondo, signati
tetrachmum Atticum centum decem tria millia, cistophori ducenta
undequinquaginta; vasa argentea cælata multa magnique ponderis.
4 Tulit et supellectilem regiam argenteam ac vestem magnificam,
coronas aureas, dona sociarum civitatium, quadraginta quinque,

spolia omnis generis. Captivos nobiles, Ætolos et regios duces,
sex et triginta duxit. Damocritus, Ætolorum dux, paucos ante 5
dies, quum e carcere noctu effugisset, in ripa Tiberis consecutis
custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit.
Milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt; alioqui 6
magnificus et spectaculo et fama rerum triumphus fuit.

Huius triumphi minuit lætitiam nuntius ex Hispania tristis, 7
adversa pugna in Bastetanis ductu L. Æmilii proconsulis apud
oppidum Lyconem cum Lusitanis septem millia de Romano exercitu
cecidisse; ceteros paventes intra vallum compulsos ægre castra 8
defendisse, et in modum fugientium magnis itineribus in agrum
pacatum reductos. Hæc ex Hispania nuntiata; ex Gallia 9
legatos Placentinorum et Cremonensium L. Aurunculeius prætor
in senatum introduxit. Iis querentibus inopiam colonorum, aliis 10
belli casibus, aliis morbo absumptis, quosdam tædio accolarum
Gallorum reliquisse colonias, decrevit senatus, uti C. Lælius consul,
si ei videretur, septem millia familiarum conscriberet, quæ in eas
colonias dividerentur, et ut L. Aurunculeius prætor triumviros
crearet ad eos colonos deducendos. Creati M. Atilius Serranus, 11
L. Valerius P. filius Flaccus, L. Valerius C. filius Tappo. Haud **47**
ita multo post, quum iam consularium comitiorum appeteret
tempus, C. Lælius consul ex Gallia Romam rediit. Is non 2
solum ex facto absente se senatus consulto in supplementum
Cremonæ et Placentiæ colonos scripsit, sed, ut novæ coloniæ
duæ in agrum, qui Boiorum fuisset, deducerentur, et retulit
et auctore eo patres censuerunt.

Eodem tempore litteræ L. Æmilii prætoris allatæ de 3
navali pugna ad Myonnesum facta, et L. Scipionem consulem
in Asiam exercitum traiecisse. Victoriæ navalis ergo in diem 4
unum supplicatio decreta est; in alterum diem, quod exercitus
Romanus tum primum in Asia posuisset castra, ut ea res
prospera et læta eveniret. Vicenis maioribus hostiis in singulas 5
supplicationes sacrificare consul est iussus. Inde consularia
comitia magna contentione habita. M. Æmilius Lepidus 6
petebat adversa fama hominum, quod provinciam Siciliam

6*

petendi causa, non consulto senatu, ut sibi id facere liceret,
7 reliquisset. Petebant cum eo M. Fulvius Nobilior, Cn. Manlius
Vulso, M. Valerius Messalla. Fulvius consul unus creatur,
quum ceteri centurias non explessent; isque postero die Cn.
Manlium Lepido deiecto (nam Messalla iacuit) collegam dixit.
8 Prætores exinde facti duo Q. Fabii, Labeo et Pictor (Pictor
flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat), M. Sempronius
Tuditanus, Sp. Postumius Albinus, L. Plautius Hypsæus,
L. Bæbius Dives.

48 M. Fulvio Nobiliore et Cn. Manlio Vulsone consulibus
A. u. c. 565. A. Ch. 189. Valerius Antias auctor est rumorem celebrem Romæ fuisse
2 et pæne pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis
causa consulem L. Scipionem et cum eo P. Africanum in
3 colloquium evocatos regis et ipsos comprehensos esse, et
ducibus captis confestim ad castra Romana exercitum ductum,
eaque expugnata et deletas omnes copias Romanorum esse.
4 Ob hæc Ætolos sustulisse animos et abnuisse imperata facere,
principesque eorum in Macedoniam et in Dardanos et in
5 Thraciam ad conducenda mercede auxilia profectos. Hæc
qui nuntiarent Romam, A. Terentium Varronem et M. Claudium
Lepidum ab A. Cornelio proprætore ex Ætolia missos esse.
6 Subtexit deinde fabulæ huic, legatos Ætolos in senatu inter
cetera hoc quoque interrogatos esse, unde audissent, imperatores
Romanos in Asia captos ab Antiocho rege et exercitum deletum
7 esse; Ætolos respondisse, ab suis legatis se, qui cum consule
fuerint, certiores factos. Rumoris huius quia neminem alium
auctorem habeo, neque affirmata res mea opinione sit nec
pro vana prætermissa.

49 Ætoli legati in senatum introducti, quum et causa eos
sua et fortuna hortaretur, ut confitendo seu culpæ seu errori
2 veniam supplices peterent, orsi a beneficiis in populum Romanum
et prope exprobrantes virtutem suam in Philippi bello, et
3 offenderunt aures insolentia sermonis et eo, vetera et oblitterata
repetendo, rem adduxerunt, ut haud paulo plurium maleficiorum
gentis quam beneficiorum memoria subiret animos patrum, et

quibus misericordia opus erat, iram et odium irritarent.
Interrogati ab uno senatore, permitterentne arbitrium de se 4
populo Romano, deinde ab altero, habiturine eosdem, quos
populus Romanus, socios et hostes essent, nihil ad ea respondentes
egredi templo iussi sunt. Conclamatum deinde prope ab universo 5
senatu est, totos adhuc Antiochi Ætolos esse et ex unica ea
spe pendere animos eorum; itaque bellum cum haud dubiis
hostibus gerendum perdomandosque feroces animos esse. Illa 6
etiam res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem ab
Romanis petebant, Dolopiæ atque Athamaniæ bellum inferebant.
Senatus consultum in M'. Acilii sententiam, qui Antiochum 7
Ætolosque devicerat, factum est, ut Ætoli eo die iuberentur
proficisci ab urbe et intra quintum decimum diem Italia excedere.
A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus, denuntia- 8
tumque, si qua deinde legatio ex Ætolis nisi permissu imperatoris,
qui eam provinciam obtineret, et cum legato Romano venisset
Romam, pro hostibus omnes futuros. Ita dimissi Ætoli.

De provinciis deinde consules retulerunt. Sortiri eos 50
Ætoliam et Asiam placuit. Ei, qui Asiam sortitus esset, 2
exercitus, quem L. Scipio haberet, est decretus, et in eum 3
supplementum quattuor millia peditum Romanorum, ducenti
equites, et sociorum ac Latini nominis octo millia peditum,
quadringenti equites; eis copiis ut bellum cum Antiocho gereret.
Alteri consuli exercitus, qui erat in Ætolia, est decretus, et ut 4
in supplementum scriberet permissum civium sociorumque eundem
numerum, quem collega. Naves quoque idem consul, quæ 5
priore anno paratæ erant, ornare iussus ac ducere secum; nec
cum Ætolis solum bellum gerere, sed etiam in Cephalleniam
insulam traiicere. Mandatum eidem, ut, si per commodum 6
rei publicæ facere posset, ut ad comitia Romam rediret;
nam præterquam quod magistratus annui subrogandi essent, 7
censores quoque placere creari. Si qua res eum teneret,
senatum certiorem faceret, se ad comitiorum tempus occurrere
non posse. Ætolia M. Fulvio, Asia Cn. Manlio sorte evenit. 8
Prætores deinde sortiti sunt, Sp. Postumius Albinus urbanam

et inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q.
Fabius Pictor, flamen Quirinalis, Sardiniam, Q. Fabius Labeo
classem, L. Plautius Hypsæus Hispaniam citeriorem, L. Bæbius
9 Dives Hispaniam ulteriorem. Siciliæ legio una et classis, quæ
in ea provincia erat, decreta, et ut duas decimas frumenti
novus prætor imperaret Siculis; earum alteram in Asiam,
10 alteram in Ætoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque
ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari
11 iussum. L. Bæbio supplementum in Hispaniam datum mille
Romani pedites, equites quinquaginta, et sex millia peditum
12 Latini nominis, ducenti equites; Plautio Hypsæo in Hispaniam
citeriorem mille Romani dati sunt pedites, duo millia socium
Latini nominis et ducenti equites, cum his supplementis
13 ut singulas legiones duæ Hispaniæ haberent. Prioris anni
magistratibus, C. Lælio cum suo exercitu prorogatum in annum
imperium est; prorogatum et P. Iunio proprætori in Etruria
cum eo exercitu, qui in provincia esset, et M. Tuccio pro-
prætori in Bruttiis et Apulia.

51 Priusquam in provincias prætores irent, certamen inter
P. Licinium pontificem maximum fuit et Q. Fabium Pictorem,
flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum
2 et Postumium Albinum fuerat. Consulem illum cum C. Lutatio
collega in Siciliam ad classem proficiscentem ad sacra retinuerat
3 Metellus, pontifex maximus; prætorem hunc, ne in Sardiniam
proficisceretur, P. Licinius tenuit. Et in senatu et ad populum
4 magnis contentionibus certatum est, et imperia inhibita ultro
citroque et pignera capta et multæ dictæ et tribuni appellati
5 et provocatum ad populum est. Religio ad postremum vicit,
et dicto audiens esse flamen pontifici iussus est; multa iussu
6 populi ei remissa. Ira provinciæ ereptæ prætorem magistratu
abdicare se conantem patres auctoritate sua deterruerunt et,
7 ut ius inter peregrinos diceret, decreverunt. Dilectibus deinde
intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant)
perfectis, consules prætoresque in provincias proficiscuntur.
8 Fama dein de rebus in Asia gestis temere vulgata sine

auctore; et post dies paucos nuntii certi litteræque imperatoris
Romam allatæ, quæ non tantum gaudium ab recenti metu 9
attulerunt (desierant enim victum in Ætolia *regem* metuere),
quam a vetere fama, quod ineuntibus id bellum gravis hostis
et suis viribus, et quod Hannibalem rectorem militiæ haberet,
visus fuerat. Nihil tamen aut de consule mittendo in Asiam 10
mutandum aut minuendas eius copias censuerunt, metu, ne
cum Gallis foret bellandum.

Haud multo post M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, **52**
cum Antiochi regis legatis, et Eumenes rex Rhodiique Romam
venerunt. Cotta in senatu primum, deinde in contione iussu 2
patrum, quæ acta in Asia essent, exposuit. Supplicatio inde
in triduum decreta est, et quadraginta maiores hostiæ immolari
iussæ. Tum omnium primum Eumeni senatus datus est. Is 3
quum breviter et egisset gratias patribus, quod obsidione se ac
fratrem exemissent regnumque ab iniuriis Antiochi vindicassent,
et gratulatus esset, quod terra marique res prospere gessissent,
quodque regem Antiochum fusum fugatumque et exutum castris 4
prius Europa, post et Asia, quæ cis Taurum montem est,
expulissent, sua deinde merita malle eos ex imperatoribus 5
suis legatisque quam se commemorante cognoscere dixit.
Hæc approbantibus cunctis iubentibusque dicere ipsum, 6
omissa in id verecundia, quid sibi ab senatu populoque
Romano tribui æquum censeret; propensius cumulatiusque, si
quo possit, prout eius merita sint, senatum facturum, ad ea 7
rex, si ab aliis sibi præmiorum optio deferretur, libenter, data
modo facultate consulendi senatum Romanum, consilio amplissimi
ordinis usurum fuisse, ne quid aut immoderate cupisse aut
petisse parum modeste videri posset; verum enimvero quum 8
ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fratresque
suos ipsorum arbitrii debere esse. Nihil hac oratione eius patres 9
conscripti deterriti sunt, quo minus dicere ipsum iuberent, et
quum aliquamdiu hinc indulgentia, hinc modestia, inter permittentes
in vicem, non magis mutua quam inexplicabili facilitate certatum
esset, Eumenes templo excessit. Senatus in eadem perstare 10

sententia, ut absurdum esse diceret, ignorare regem, quid
sperans aut petens venerit; quæ accommodata regno suo sint,
ipsum optime scire; Asiam longe melius quam senatum nosse;
revocandum igitur et cogendum, quæ vellet quæque sentiret,
53 expromere. Reductus a prætore in templum rex et dicere
iussus „Perseverassem“ inquit „tacere, patres conscripti, nisi
Rhodiorum legationem mox vocaturos vos scirem, et illis
2 auditis mihi necessitatem fore dicendi. Quæ quidem eo
difficilior oratio erit, quod ea postulata eorum futura sunt,
ut non solum nihil, quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos
3 quidem proprie pertineat, petere videantur. Agent enim causam
civitatium Græcarum et liberari eas dicent debere. Quo
impetrato, cui dubium est, quin et a nobis aversuri sint non
eas modo civitates, quæ liberabuntur, sed etiam veteres
4 stipendiarias nostras, ipsi autem tanto obligatos beneficio verbo
socios, re vera subiectos imperio et obnoxios habituri sint?
5 Et, si dis placet, quum has tantas opes affectabunt, dissimulabunt
ulla parte id ad se pertinere; vos modo id decere et conveniens
6 esse ante factis dicent. Hæc vos ne decipiat oratio, providendum
vobis erit, neve non solum inæqualiter alios nimium deprimatis
ex sociis vestris, alios præter modum extollatis, sed etiam ne,
qui adversus vos arma tulerint, in meliore statu sint quam
7 socii et amici vestri. Quod ad me attinet, in aliis rebus
cessisse intra finem iuris mei cuilibet videri malim quam
nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendisse; in certamine
autem amicitiæ vestræ, benevolentiæ erga vos, honoris, qui
8 a vobis habebitur, minime æquo animo vinci possum. Hanc
ego maximam hereditatem a patre accepi, qui primus omnium
Asiam Græciamque incolentium in amicitiam venit vestram
eamque perpetua et constanti fide ad extremum vitæ finem
9 perduxit; nec dumtaxat animum in vos fidelem ac bonum
præstitit, sed omnibus interfuit bellis, quæ in Græcia gessistis,
terrestribus, navalibus; omni genere commeatuum, ita ut nemo
sociorum vestrorum ulla parte æquari posset, vos adiuvit;
10 postremo, quum Bœotos ad societatem vestram hortaretur, in

ipsa contione intermortuus, haud multo post exspiravit. Huius 11
ego vestigia ingressus voluntati quidem et studio in colendis
vobis adiicere (etenim inexsuperabilia hæc erant) nihil potui;
rebus ipsis meritisque et impensis officiorum ut superare possem, 12
fortuna, tempora, Antiochus et bellum in Asia gestum præ-
buerunt materiam. Rex Asiæ et partis Europæ Antiochus 13
filiam suam in matrimonium mihi dabat; restituebat extemplo
civitates, quæ defecerant a nobis; spem magnam in posterum
amplificandi regni faciebat, si secum bellum adversus vos
gessissem. Non gloriabor eo, quod nihil in vos deliquerim; 14
illa potius, quæ vetustissima domus nostræ vobiscum amicitia
digna sunt, referam. Pedestribus navalibusque copiis, ut nemo 15
sociorum vestrorum me æquiperare posset, imperatores vestros
adiuvi; commeatus terra marique suppeditavi; navalibus prœliis,
quæ multis locis facta sunt, omnibus affui; nec labori meo nec
periculo usquam peperci. Quod miserrimum est in bello, 16
obsidionem passus sum, Pergami inclusus cum discrimine ultimo
simul vitæ regnique. Liberatus deinde obsidione, quum alia 17
parte Antiochus, alia Seleucus circa arcem regni mei castra
haberent, relictis meis rebus tota classe ad Hellespontum
L. Scipioni consuli vestro occurri, ut eum in traiiciendo
exercitu adiuvarem. Postquam in Asiam exercitus vester 18
est transgressus, nunquam a consule abscessi. Nemo miles
Romanus magis assiduus in castris fuit vestris quam ego
fratresque mei; nulla expeditio, nullum equestre prœlium sine
me factum est; in acie ibi steti, eam partem sum tutatus, in 19
qua me consul esse voluit. Non sum hoc dicturus, patres
conscripti: Quis hoc bello meritis erga vos mecum comparari
potest? Ego nulli omnium neque populorum neque regum, 20
quos in magno honore habetis, non ausim me comparare.
Masinissa hostis vobis ante quam socius fuit, nec incolumi 21
regno cum auxiliis suis, sed extorris, expulsus, amissis omnibus
copiis, cum turma equitum in castra confugit vestra; tamen 22
eum, quia in Africa adversus Syphacem et Carthaginienses
fideliter atque impigre vobiscum stetit, non in patrium solum
regnum restituistis, sed, adiecta opulentissima parte Syphacis

23 regni, præpotentem inter Africæ reges fecistis. Quo tandem
igitur nos præmio atque honore digni apud vos sumus, qui
24 nunquam hostes, semper socii fuimus? Pater, ego, fratres mei
non in Asia tantum, sed etiam procul ab domo in Peloponneso,
in Bœotia, in Ætolia, Philippi, Antiochi, Ætolico bello, terra
25 marique pro vobis arma tulimus. Quid ergo postulas? dicat
aliquis. Ego, patres conscripti, quoniam dicere utique volentibus
vobis parendum est, si vos ea mente ultra Tauri iuga emostis
Antiochum, ut ipsi teneretis eas terras, nullos accolas nec
26 finitimos habere quam vos malo, nec ulla re alia tutius
27 stabiliusque regnum meum futurum spero; sed si vobis
decedere inde atque deducere exercitus in animo est, neminem
digniorem esse ex sociis vestris, qui bello a vobis parta possideat,
28 quam me dicere ausim. At enim magnificum est liberare
civitates servas. Ita, opinor, si nihil hostile adversus vos
fecerunt; sin autem Antiochi partis fuerunt, quanto est vestra
prudentia et æquitate dignius sociis bene meritis quam hostibus
vos consulere?"

54 Grata oratio regis patribus fuit, et facile apparebat
2 munifice omnia et propenso animo facturos. Interposita
Smyrnæorum brevis legatio est, quia non aderat quidam
Rhodiorum. Collaudatis egregie Smyrnæis, quod omnia
ultima pati quam se regi tradere maluissent, introducti Rhodii
3 sunt. Quorum princeps legationis, expositis initiis amicitiæ
cum populo Romano meritisque Rhodiorum Philippi prius,
4 deinde Antiochi bello, „Nihil" inquit „nobis tota nostra actione,
patres conscripti, neque difficilius neque molestius est, quam
5 quod cum Eumene nobis disceptatio est, cum quo uno maxime
regum et privatim singulis et, quod magis nos movet, publicum
6 civitati nostræ hospitium est. Ceterum non animi nostri, patres
conscripti, nos, sed rerum natura, quæ potentissima est, disiungit,
ut nos liberi etiam aliorum libertatis causam agamus, reges
7 serva omnia et subiecta imperio suo esse velint. Utcunque
tamen res se habet, magis verecundia nostra adversus regem
nobis obstat, quam ipsa disceptatio aut nobis impedita est

aut vobis perplexam deliberationem præbitura videtur. Nam 8
si aliter socio atque amico regi et bene merito hoc ipso in
bello, de cuius præmiis agitur, honos haberi nullus posset,
nisi liberas civitates ei in servitutem traderetis, esset deliberatio 9
anceps, ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut
decederetis instituto vestro gloriamque Philippi bello partam
nunc servitute tot civitatium deformaretis; sed ab hac necessi- 10
tate aut gratiæ in amicum minuendæ aut gloriæ vestræ egregie
vos fortuna vindicat. Est enim deum benignitate non gloriosa
magis quam dives victoria vestra, quæ vos facile isto velut
ære alieno exsolvat. Nam et Lycaonia et Phrygia utraque 11
et Pisidia omnis et Chersonesus, quæque circumiacent Europæ,
in vestra sunt potestate, quarum una quælibet regio adiecta 12
multiplicare regnum Eumenis potest, omnes vero datæ maxi-
mis eum regibus æquare. Licet ergo vobis et præmiis belli 13
ditare socios et non decedere instituto vestro et meminisse,
quem titulum prætenderitis prius adversus Philippum, nunc
adversus Antiochum belli, quid feceritis Philippo victo, quid 14
nunc a vobis, non magis quia fecistis, quam quia id vos fa-
cere decet, desideretur atque exspectetur. Alia enim aliis et
honesta est et probabilis causa armorum. Illi agrum, hi 15
vicos, hi oppida, hi portus oramque aliquam maris ut possi-
deant; vos nec cupistis hæc, antequam haberetis, nec nunc,
quum orbis terrarum in dicione vestra sit, cupere potestis.
Pro dignitate et gloria apud omne humanum genus, quod ve- 16
strum nomen imperiumque iuxta ac deos immortales iam pri-
dem intuetur, pugnastis. Quæ parare et quærere arduum fuit,
nescio an tueri difficilius sit. Gentis vetustissimæ nobilissi- 17
mæque vel fama rerum gestarum vel omni commendatione
humanitatis doctrinarumque tuendam ab servitio regio libertatem
suscepistis; hoc patrocinium receptæ in fidem et in clientelam
vestram universæ gentis perpetuum vos præstare decet. Non, 18
quæ in solo [modo] antiquo sunt, Græcæ magis urbes sunt
quam coloniæ earum, illinc quondam profectæ in Asiam, nec
terra mutata mutavit genus aut mores. Certare pio certamine 19

cuiuslibet bonæ artis ac virtutis ausi sumus cum parentibus
20 quæque civitas et conditoribus suis. Adistis Græciæ, adistis
Asiæ urbes plerique; nisi quod longius a vobis absumus,
21 nulla vincimur alia re. Massilienses, quos, si natura insita
velut ingenio terræ vinci posset, iam pridem efferassent tot
indomitæ circumfusæ gentes, in eo honore, in ea merito digni-
tate audimus apud vos esse, ac si medium umbilicum Græciæ
22 incolerent. Non enim sonum modo linguæ vestitumque et ha-
bitum, sed ante omnia mores et leges et ingenium sincerum
23 integrumque a contagione accolarum servarunt. Terminus
est nunc imperii vestri mons Taurus. Quicquid intra eum
cardinem est, nihil longinquum vobis debet videri; quo arma
24 vestra pervenerunt, eodem ius hinc profectum perveniat. Bar-
bari, quibus pro legibus semper dominorum imperia fuerunt,
quo gaudent, reges habeant; Græci suam fortunam, vestros
25 animos gerunt. Domesticis quondam viribus etiam imperium
amplectebantur; nunc imperium, ubi est, ibi ut sit perpetuum,
optant; libertatem vestris tueri armis satis habent, quoniam
26 suis non possunt. At enim quædam civitates cum Antiocho
senserunt. Et aliæ prius cum Philippo, et cum Pyrrho Ta-
rentini; ne alios populos enumerem, Carthago libera cum suis
27 legibus est. Huic vestro exemplo quantum debeatis, videte,
patres conscripti; inducetis in animum negare Eumenis cupi-
28 ditati, quod iustissimæ iræ vestræ negastis. Rhodii *et in hoc*
et in omnibus bellis, quæ in illa ora gessistis, quam forti
fidelique vos opera adiuverimus, vestro iudicio relinquimus.
Nunc in pace consilium id afferimus, quod si comprobaveritis,
magnificentius vos victoria usos esse quam vicisse omnes exi-
stimaturi sint."

55 Apta magnitudini Romanæ oratio visa est. Post Rhodios
Antiochi legati vocati sunt. Ii vulgato petentium veniam more
2 errorem fassi regis, obtestati sunt patres conscriptos, ut suæ
potius clementiæ quam regis culpæ, qui satis superque pœna-
rum dedisset, memores consulerent; postremo pacem datam a
L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confirmarent

auctoritate sua. Et senatus eam pacem servandam censuit, 3
et paucos post dies populus iussit. Fœdus in Capitolio cum
Antipatro principe legationis et eodem fratris filio regis Antiochi est ictum.

Auditæ deinde et aliæ legationes ex Asia sunt. Quibus 4
omnibus datum est responsum, decem legatos more maiorum
senatum missurum ad res Asiæ disceptandas componendasque;
summam tamen hanc fore, ut cis Taurum montem, quæ intra 5
regni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur præter Lyciam Cariamque usque ad Mæandrum amnem; ea civitatis
Rhodiorum essent; ceteræ civitates Asiæ, quæ Attali stipen- 6
diariæ fuissent, eædem vectigal Eumeni penderent; quæ vectigales Antiochi fuissent, eæ liberæ atque immunes essent.
Decem legatos hos decreverunt, Q. Minucium Rufum, L. Fu- 7
rium Purpurionem, Q. Minucium Thermum, App. Claudium
Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Iunium Brutum, L.
Aurunculeium, L. Æmilium Paulum, P. Cornelium Lentulum,
P. Ælium Tuberonem. His, quæ præsentis disceptationis 56
essent, libera mandata; de summa rerum senatus constituit.
Lycaoniam omnem et Phrygiam utramque et Mysiam regiam 2
et Milyas et Lydiæ Ioniæque extra ea oppida, quæ libera
fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, et nomi- 3
natim Magnesiam ad Sipylum, et Cariam, quæ Hydrela appellatur, agrumque Hydrelitanum ad Phrygiam vergentem, et
castella vicosque ad Mæandrum amnem, et oppida, nisi quæ
libera ante bellum fuissent, Telmessum item nominatim et 4
castra Telmessium, præter agrum, qui Ptolemæi Telmessii fuisset, hæc omnia, quæ supra sunt scripta, regi Eumeni iussa
dari. Rhodiis Lycia data extra eundem Telmessum et castra 5
Telmessium et agrum, qui Ptolemæi Telmessii fuisset; hic et
ab Eumene et Rhodiis exceptus. Ea quoque iis pars Cariæ 6
data, quæ propior Rhodum insulam trans Mæandrum amnem
est, oppida, vici, castella, agri, qui ad Pisidiam vergunt, nisi
quæ eorum oppida in libertate fuissent pridie, quam cum Antiocho rege in Asia pugnatum est.

7 Pro his quum gratias egissent Rhodii, de Solis urbe,
quæ in Cilicia est, egerunt; Argis et illos, sicut sese, oriundos
esse; ab ea germanitate fraternam sibi cum iis caritatem esse;
petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex servi-
8 tute regia eximerent. Vocati sunt legati regis Antiochi, ac-
tumque cum iis est, nec quicquam impetratum, testante fœ-
dera Antipatro, adversus quæ ab Rhodiis non Solos, sed Ci-
9 liciam peti et iuga Tauri transcendi. Revocatis in senatum
Rhodiis, quum, quantopere tenderet legatus regius, exposuissent,
adiecerunt, si utique eam rem ad civitatis suæ dignitatem
pertinere censerent Rhodii, senatum omni modo expugnaturum
10 pertinaciam legatorum. Tum vero impensius quam ante Rhodii
gratias egerunt, cessurosque sese potius arrogantiæ Antipatri
quam causam turbandæ pacis præbituros dixerunt. Ita nihil
de Solis mutatum est.

57 Per eos dies, quibus hæc gesta sunt, legati Massiliensium
nuntiarunt, L. Bæbium prætorem in provinciam Hispaniam
proficiscentem ab Liguribus circumventum, magna parte comitum
2 cæsa, vulneratum ipsum cum paucis sine lictoribus Massiliam
3 perfugisse, et intra triduum exspirasse. Senatus, ea re audita,
decrevit, uti P. Iunius Brutus, qui proprætor in Etruria esset,
provincia exercituque traditis uni, cui videretur, ex legatis,
ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur, eaque ei provincia
4 esset. Hoc senatus consultum litteræque a Sp. Postumio præ-
tore in Etruriam missæ sunt, profectusque in Hispaniam est
5 P. Iunius proprætor. In qua provincia prius aliquanto, quam
successor veniret, L. Æmilius Paulus, qui postea regem Persea
magna gloria vicit, quum priore anno haud prospere rem
gessisset, tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum
6 Lusitanis pugnavit. Fusi fugatique hostes; cæsa duodeviginti
millia armatorum; duo millia trecenti capti et castra expugnata.
Huius victoriæ fama tranquilliores in Hispania res fecit.

7 Eodem anno ante diem tertium calendas Ianuarias Bo-
noniam Latinam coloniam ex senatus consulto L. Valerius
Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappo triumviri

deduxerunt. Tria millia hominum sunt deducta; equitibus 8
septuagena iugera, ceteris colonis quinquagena sunt data.
Ager captus de Gallis Boiis fuerat; Galli Tuscos expulerant.

Eodem anno censuram multi et clari viri petierunt; quæ 9
res tanquam in se parum magni certaminis causam haberet,
aliam contentionem multo maiorem excitavit. Petebant T. 10
Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. filius Scipio, L. Valerius
Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, M'. Acilius
Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Ætolosque devicerat.
In hunc maxime, quod multa † congiaria habuerat, quibus 11
magnam partem hominum obligaverat, favor populi se inclinabat.
Id quum ægre paterentur tot nobiles, novum sibi hominem 12
tantum præferri, P. Sempronius Gracchus et C. Sempronius
Rutilus, *tribuni plebis*, ei diem dixerunt, quod pecuniæ regiæ
prædæque aliquantum, captæ in Antiochi castris, neque in tri-
umpho tulisset neque in ærarium retulisset. Varia testimonia 13
legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios
testes conspiciebatur, cuius auctoritatem perpetuo tenore vitæ
partam toga candida elevabat. Is testis, quæ vasa aurea 14
atque argentea castris captis inter aliam prædam regiam vi-
disset, ea se in triumpho negabat vidisse. Postremo in huius 15
maxime invidiam desistere se petitione Glabrio dixit, quando,
quod taciti indignarentur nobiles homines, id æque novus com-
petitor intestabili periurio incesseret. Centum millium multa **58**
irrogata erat. Bis de ea re certatum est; tertio, quum de
petitione destitisset reus, nec populus de multa suffragium ferre
voluit, et tribuni eo negotio destiterunt. Censores T. Quinc- 2
tius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati.

Per eos dies L. Æmilio Regillo, qui classe præfectum 3
Antiochi regis devicerat, extra urbem in æde Apollinis quum
senatus datus esset, auditis rebus gestis eius, quantis cum
classibus hostium dimicasset, quot inde naves demersisset aut
cepisset, magno consensu patrum triumphus navalis est decretus.
Triumphavit calendis Februariis. In eo triumpho undequin- 4
quaginta coronæ aureæ translatæ sunt; pecunia nequaquam

[tanta] pro specie regii triumphi, tetrachma Attica triginta
quattuor millia septingenta, cistophori centum triginta duo
5 millia trecenti. Supplicationes deinde fuerunt ex senatus consulto, quod L. Æmilius in Hispania prospere rem publicam
gessisset.

6 Haud ita multo post L. Scipio ad urbem venit, qui, ne
cognomini fratris cederet, Asiaticum se appellari voluit. Et
7 in senatu et in contione de rebus ab se gestis disseruit. Erant,
qui fama id maius bellum quam difficultate rei fuisse interpretarentur: uno memorabili prœlio debellatum, gloriamque
8 eius victoriæ præfloratam ad Thermopylas esse. Ceterum vere
æstimanti Ætolicum magis ad Thermopylas bellum quam
regium fuit; quota enim parte virium suarum ibi dimicavit
Antiochus? In Asia totius Asiæ steterunt vires, ab ultimis
59 Orientis omnium gentium contractis auxiliis. Merito ergo et diis
immortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos,
quod ingentem victoriam facilem etiam fecissent, *et* imperatori
2 triumphus est decretus. Triumphavit mense intercalario pridie
calendas Martias. Qui triumphus spectaculo oculorum maior
quam Africani fratris eius fuit, recordatione rerum et æstimatione periculi certaminisque non magis comparandus, quam
si imperatorem imperatori aut Antiochum ducem Hannibali
3 conferres. Tulit in triumpho signa militaria ducenta triginta
quattuor, oppidorum simulacra centum triginta quattuor, eburneos
dentes mille ducentos triginta unum, aureas coronas ducentas
4 triginta quattuor, argenti pondo centum quadraginta septem millia
quadringenta viginti, tetrachmum Atticorum ducenta viginti
quattuor millia, cistophori trecenta viginti unum millia septuaginta, nummos aureos Philippeos ** centum quadraginta;
5 vasorum argenteorum (omnia cælata erant) mille pondo et quadringenta viginti tria, aureorum mille pondo viginti tria. Et
duces regii, præfecti, purpurati, duo et triginta ante currum
6 ducti. Militibus quini viceni denarii dati, duplex centurioni,
triplex equiti. Et stipendium militare et frumentum duplex

post triumphum datum; prœlio in Asia facto duplex[1]) dederat. Triumphavit anno fere post, quam consulatu abiit.

60 Eodem fere tempore et Cn. Manlius consul in Asiam et Q. Fabius Labeo prætor ad classem venit. Ceterum consuli 2
non deerat cum Gallis belli materia; mare pacatum erat devicto Antiocho. Cogitanti Q. Fabio, cui rei potissimum insisteret, ne otiosam provinciam habuisse videri posset, optimum visum est in Cretam insulam traiicere. Cydoniatæ bellum 3
adversus Gortynios Gnosiosque gerebant, et captivorum Romanorum atque Italici generis magnus numerus in servitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, 4
quum primum Cretæ litus attigit, nuntios circa civitates misit, ut armis absisterent, captivosque in suis quæque urbibus agrisque conquisitos reducerent, et legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenses moverunt; 5
captivos, præter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias 6
ad quattuor millia captivorum, quia belli minas timuerint, ex tota insula reddita scripsit; eamque causam Fabio, quum rem nullam aliam gessisset, triumphi navalis impetrandi ab senatu fuisse. A Creta Ephesum rediit Fabius; inde tribus navibus 7
in Thraciæ oram missis, ab Æno et Maronea præsidia Antiochi deduci iussit, ut in libertate eæ civitates essent.

[1]) Alteroutro loco triplex Livius scripsisse videtur.

Liber XXXVIII.

1 Dum in Asia bellum geritur, ne in Ætolia quidem res quietæ
2 fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea
tempestate, pulso Amynandro, sub præfectis Philippi regio
tenebatur præsidio, qui superbo atque immodico imperio desi-
3 derium Amynandri fecerant. Exsulanti tum Amynandro in
Ætolia litteris suorum, indicantium statum Athamaniæ, spes
4 recuperandi regni facta est, remissique nuntii ab eo ad prin-
cipes Argitheam (id enim caput Athamaniæ erat), si popularium
animos satis perspectos haberet, impetrato ab Ætolis auxilio
in Athamaniam se venturum. *Agit deinde* cum delectis Æto-
5 lorum, quod consilium est gentis, et Nicandro prætore; quos
ubi ad omnia paratos esse vidit, certiores subinde facit, quo
6 die cum exercitu Athamaniam ingressurus esset. Quattuor
primo fuerunt coniurati adversus Macedonum præsidium; hi
senos sibi adiutores ad rem gerendam assumpserunt; dein
paucitate parum freti, quæ celandæ rei quam agendæ aptior
7 erat, parem priori numerum adiecerunt. Ita duo et quinqua-
ginta facti quadrifariam se diviserunt; pars una Heracleam,
altera Tetraphyliam petit, ubi custodia regiæ pecuniæ esse so-
8 lita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter
omnes convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem

agendam venissent, in foro obversarentur; die certa multitudinem
omnem convocarent ad præsidia Macedonum arcibus expellenda.
Ubi ea dies advenit et Amynander cum mille Ætolis in finibus 9
erat, ex composito quattuor simul locis præsidia Macedonum
expulsa, litteræque in alias urbes passim dimissæ, ut vindicarent
sese ab impotenti dominatione Philippi et restituerent in patrium
ac legitimum regnum. Undique Macedones expelluntur. Theium 10
oppidum, litteris a Xenone præfecto præsidii interceptis et arce
ab regiis occupata, paucos dies obsidentibus restitit; deinde 11
id quoque traditum Amynandro est, et omnis Athamania in
potestate erat præter Athenæum castellum, finibus Macedoniæ
subiectum. Philippus, audita defectione Athamaniæ, cum sex 2
millibus armatorum profectus ingenti celeritate Gomphos
pervenit. Ibi relicta maiore parte exercitus (neque enim ad 2
tanta itinera suffecissent) cum duobus millibus Athenæum,
quod unum a præsidio suo retentum fuerat, pervenit. Inde 3
proximis tentatis, quum facile animadvertisset, cetera hostilia
esse, Gomphos regressus, omnibus copiis simul in Athamaniam
redit. Inde Xenonem cum mille peditibus præmissum Alopam 4
occupare iubet, opportune Argitheæ imminentem; quem ubi 5
teneri ab suis locum vidit, ipse circa templum Iovis Acræi
posuit castra. Ibi unum diem fœda tempestate retentus,
postero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo 6
apparuere Athamanes in tumulos imminentes viæ discurrentes.
Ad quorum conspectum constitere prima signa, totoque agmine
pavor et trepidatio erat, et pro se quisque, quidnam futurum 7
esset, cogitare, si in valles subiectas rupibus agmen foret
demissum. Hæc tumultuatio regem cupientem, si se sequerentur, 8
raptim evadere angustias, revocare primos et eadem, qua venerat,
via referre coegit signa. Athamanes primo ex intervallo quieti 9
sequebantur; postquam Ætoli se coniunxerunt, hos, ut ab tergo
agmini instarent, reliquerunt, ipsi ab lateribus se circumfuderunt,
quidam per notas calles breviore via prægressi transitus insedere; 10
tantumque tumultus Macedonibus est iniectum, ut fugæ magis
effusæ quam itineris ordinati modo, multis armis virisque

11 relictis, flumen traiecerint. Hic finis sequendi fuit; inde tuto
Macedones Gomphos et a Gomphis in Macedoniam redierunt.
12 Athamanes Ætolique Alopam ad Xenonem ac mille Macedonas
13 opprimendos undique concurrerunt. Macedones, parum loco
freti, ab Alopa in altiorem deruptioremque undique tumulum
concessere; quo pluribus ex locis aditu invento expulere eos
14 Athamanes, dispersosque et per invia atque ignotas rupes
iter fugæ non expedientes partim ceperunt, partim interfecerunt.
Multi pavore in derupta præcipitati; perpauci cum Xenone ad
regem evaserunt; postea per indutias sepeliendi cæsos potestas
facta est.

3 Amynander, recuperato regno, legatos et Romam ad
senatum et ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum
2 cum Antiocho prœlium morantes, misit. Pacem petebat,
excusabatque sese, quod per Ætolos recuperasset paternum
3 regnum; Philippum incusabat. Ætoli ex Athamania in
Amphilochos profecti sunt, et maioris partis voluntate in ius
4 dicionemque totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta
(nam fuerat quondam Ætolorum), eadem spe in Aperantiam
transcenderunt; ea quoque magna ex parte sine certamine
5 in deditionem venit. Dolopes nunquam Ætolorum fuerant,
Philippi erant. Hi primo ad arma concurrerunt; ceterum
postquam Amphilochos cum Ætolis esse fugamque ex Athamania
Philippi et cædem præsidii eius accepere, et ipsi a Philippo
6 ad Ætolos deficiunt. Quibus circumiectis gentibus iam undique
se a Macedonibus tutos credentibus esse Ætolis fama affertur,
Antiochum in Asia victum ab Romanis; nec ita multo post
legati ab Roma rediere sine spe pacis, Fulviumque consulem
7 nuntiantes cum exercitu iam traiecisse. His territi, prius ab
Rhodo et Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem
civitatium earum suæ preces nuper repudiatæ faciliorem
aditum ad senatum haberent, principes gentis ad tentandam
8 spem ultimam Romam miserunt, nihil, ne bellum haberent,
9 priusquam pæne in conspectu hostis erat, præmeditati. Iam
M. Fulvius, Apolloniam exercitu traiecto, cum Epirotarum

principibus consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis
Ambraciam placebat aggredi, quæ tum contribuerat se Ætolis:
Sive ad tuendam eam venirent Ætoli, apertos circa campos 10
ad dimicandum esse, sive detrectarent certamen, oppugnationem
fore haud difficilem; nam et copiam in propinquo materiæ 11
ad aggeres excitandos et cetera opera esse, et Arethontem,
navigabilem amnem, opportunum ad comportanda, quæ usui
sint, præter ipsa mœnia fluere; et æstatem aptam rei gerendæ
adesse. His persuaserunt, ut per Epirum duceret. Consuli **4**
ad Ambraciam advenienti magni operis oppugnatio visa est.
Ambracia tumulo aspero subiecta est; Perranthem incolæ vocant.
Urbs, qua murus vergit in campos et flumen, occidentem, arx, 2
quæ imposita est tumulo, orientem spectat. Amnis Aretho 3
ex Athamania fluens cadit in sinum maris ab nomine propinquæ
urbis Ambracium appellatum. Præterquam quod hinc amnis 4
munit, hinc tumuli, muro quoque firmo sæpta erat, patente
in circuitu paulo amplius quattuor millia passuum. Fulvius 5
bina a campo castra, modico inter se distantia intervallo, unum
castellum loco edito contra arcem obiecit; ea omnia vallo 6
atque fossa ita iungere parat, ne exitus inclusis ab urbe
neve aditus foris ad auxilia intromittenda esset. Ad famam
oppugnationis Ambraciæ Stratum iam edicto Nicandri prætoris
convenerant Ætoli. Inde primo copiis omnibus ad prohibendam 7
obsidionem venire in animo fuerat; dein, postquam urbem iam
magna ex parte operibus sæptam viderunt, Epirotarum trans
flumen loco plano castra posita esse, dividere copias placuit.
Cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus per 8
nondum commissa inter se munimenta urbem intravit. Nicandro 9
cum cetera manu primo Epirotarum castra nocte aggredi
consilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen
intererat; dein, periculosum inceptum ratus, ne qua sentirent 10
Romani et regressus inde in tuto non esset, deterritus ab
hoc consilio ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.
Consul, iam munimentis, quibus sæpienda urbs erat, iam **5**
operibus, quæ admovere muris parabat, perfectis, quinque

2 simul locis mœnia est aggressus. Tria paribus intervallis,
faciliore aditu a campo, adversus Pyrrheum, quod vocant,
admovit, unum e regione Æsculapii, unum adversus arcem.
3 Arietibus muros quatiebat, asseribus falcatis detergebat pinnas.
Oppidanos primo et ad speciem et ad ictus mœnium cum
4 terribili sonitu editos pavor ac trepidatio cepit; deinde, ut
præter spem stare muros viderunt, collectis rursus animis, in
arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum stipitesve
robustos incutiebant; falces, ancoris ferreis iniectis, in interiorem
5 partem muri trahentes asserem præfringebant; ad hoc eruptionibus
et nocturnis in custodias operum et diurnis in stationes ultro
terrorem inferebant.

6 In hoc statu res ad Ambraciam quum essent, iam Ætoli
a populatione Acarnaniæ Stratum redierant. Inde Nicander
prætor, spem nactus solvendæ incepto forti obsidionis, Nicodamum
7 quendam cum Ætolis quingentis Ambraciam intromittit. Noctem
certam tempusque etiam noctis constituit, quo et illi ab urbe opera
hostium, quæ adversus Pyrrheum erant, aggrederentur, et ipse
ad castra Romana terrorem faceret, posse ratus ancipiti tumultu,
8 et nocte augente pavorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus
intempesta nocte, quum alias custodias fefellisset, per alias impetu
constanti perrupisset, superato brachio in urbem penetrat, animique
aliquantum ad omnia audenda et spei obsessis adiecit, et, simul
constituta nox venit, ex composito repente opera est aggressus.
9 Id inceptum conatu quam effectu gravius fuit, quia nulla ab
10 exteriore parte vis admota est, seu metu deterrito prætore
Ætolorum, seu quia potius visum est Amphilochis nuper receptis
ferre opem, quos Perseus, Philippi filius, missus ad Dolopiam
6 Amphilochosque recipiendos, summa vi oppugnabat. Tribus
locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera Romana erant.
Quæ omnia simul, sed nec apparatu nec vi simili, Ætoli
2 aggressi sunt; alii cum ardentibus facibus, alii stuppam
picemque et malleolos ferentes, tota collucente flammis acie
3 advenere. Multos primo impetu custodes oppresserunt; dein,
postquam clamor tumultusque in castra est perlatus datumque

a consule signum, arma capiunt et omnibus portis ad opem
ferendam effunduntur. Uno in loco ferro ignique gesta res; 4
ab duobus irrito incepto, quum tentassent magis quam inissent
certamen, Ætoli abscesserunt; atrox pugna in unum inclinaverat 5
locum. Ibi diversis partibus duo duces Eupolemus et Nicodamus
pugnantes hortabantur et prope certa fovebant spe, iam Nicandrum
ex composito affore et terga hostium invasurum. Hæc res ali- 6
quamdiu animos pugnantium sustinuit; ceterum postquam nullum
ex composito signum a suis accipiebant et crescere numerum
hostium cernebant, destituti segnius instare; postremo re omissa, 7
iam vix tuto regressu, fugientes in urbem compelluntur, parte
operum incensa et pluribus aliquanto, quam ipsi ceciderant,
interfectis. Quod si ex composito acta res fuisset, haud dubium
erat, expugnari una utique parte opera cum magna cæde
hostium potuisse. Ambracienses quique intus erant Ætoli, 8
non ab eius solum noctis incepto recessere, sed in reliquum
quoque tempus velut proditi ab suis segniores ad pericula erant.
Iam nemo eruptionibus, ut ante, in stationes hostium, sed dispositi 9
per muros et turres ex tuto pugnabant.

Perseus ubi adesse Ætolos audivit, omissa obsidione urbis, 7
quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochia
excessit atque in Macedoniam rediit. Et Ætolos inde 2
avocavit populatio maritimæ oræ. Pleuratus, Illyriorum rex,
cum sexaginta lembis Corinthium sinum invectus, adiunctis
Achæorum, quæ Patris erant, navibus, maritima Ætoliæ
vastabat; adversus quos mille Ætoli missi, quacunque se 3
classis circumegerat per litorum anfractus, brevioribus semitis
occurrebant. Et Romani ad Ambraciam, pluribus locis quatiendo 4
arietibus muros, aliquantum urbis nudaverant, nec tamen penetrare
in urbem poterant; nam et pari celeritate novus pro diruto murus 5
obiiciebatur, et armati ruinis superstantes instar munimenti erant.
Itaque quum aperta vi parum procederet consuli res, cuniculum 6
occultum, vineis ante contecto loco, agere instituit; et ali-
quamdiu, quum dies noctesque in opere essent, non solum sub
terra fodientes, sed egerentes etiam humum fefellere hostem.

7 Repente cumulus terræ eminens index operis oppidanis fuit,
pavidique, ne iam subrutis muris facta via esset in urbem,
fossam intra murum e regione eius operis, quod vineis con-
8 tectum erat, ducere instituunt. Cuius ubi ad tantam altitudinem,
quantæ esse solum infimum cuniculi poterat, pervenerunt,
silentio facto, pluribus locis aure admota, sonitum fodientium
9 captabant. Quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuni-
culum viam; nec fuit magni operis; momento enim ad inane,
10 suspenso fulturis ab hostibus muro, pervenerunt. Ibi com-
missis operibus, quum e fossa in cuniculum pateret iter, primo
ipsis ferramentis, quibus in opere usi erant, deinde celeriter
armati etiam subeuntes occultam sub terra ediderunt pugnam.
Segnior deinde ea facta est, intersæpientibus cuniculum, ubi
vellent, nunc ciliciis prætentis, nunc foribus raptim obiectis.
11 Nova etiam haud magni operis adversus eos, qui in cuniculo
erant, excogitata res. Dolium a fundo pertusum, qua fistula
modica inseri posset, et ferream fistulam operculumque dolii
ferreum, et ipsum pluribus locis perforatum, fecerunt. Hoc
tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verso posuerunt.
12 Per operculi foramina prælongæ hastæ, quas sarisas vocant,
ad summovendos hostes eminebant. Scintillam levem ignis
inditam plumæ folle fabrili ad caput fistulæ imposito flando
13 accenderunt. Inde non solum magna vis fumi, sed acrior
etiam fœdo quodam odore ex adusta pluma quum totum
cuniculum complesset, vix durare quisquam intus poterat.

8 Quum in hoc statu ad Ambraciam res esset, legati ab
Ætolis Phæneas et Damoteles cum liberis mandatis, decreto
2 gentis, ad consulem venerunt. Nam prætor eorum quum alia
parte Ambraciam oppugnari cerneret, alia infestam oram
navibus hostium esse, alia Amphilochos Dolopiam*que* a
Macedonibus vastari, nec Ætolos ad tria simul diversa bella
occursantes sufficere, convocato concilio, Ætoliæ principes,
3 quid agendum esset, consuluit. Omnium eo sententiæ decur-
rerunt, ut pax, si posset, æquis, si minus, tolerandis condicio-
4 nibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum; Antiocho

terra marique superato et prope extra orbem terræ ultra iuga
Tauri exacto, quam spem esse sustinendi belli? Phæneas et 5
Damoteles, quod e re Ætolorum, ut in tali casu, fideque sua
esse censerent, agerent; quod enim sibi consilium aut cuius
rei electionem a fortuna relictam? Cum his mandatis legati 6
missi orare consulem, ut parceret urbi, misereretur gentis
quondam sociæ, nolle dicere iniuriis, miseriis certe coactæ
insanire. Non plus mali meritos Ætolos Antiochi bello, quam 7
boni ante, quum adversus Philippum bellatum sit, fecisse.
Nec tum large gratiam relatam sibi, nec nunc immodice
pœnam iniungi debere. Ad ea consul respondit, magis sæpe
quam vere unquam Ætolos pacem petere. Imitarentur An-
tiochum in petenda pace, quem in bellum traxissent. Non 8
paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum sit, sed
omni Asia cis Taurum montem, opimo regno, excessisse.
Ætolos nisi inermes de pace agentes non auditurum se. 9
Arma illis prius equosque omnes tradendos esse, deinde mille
talentum argenti populo Romano dandum, cuius summæ 10
dimidium præsens numeraretur, si pacem habere vellent. Ad
ea adiecturum etiam in fœdus esse, ut eosdem, quos populus
Romanus, amicos atque hostes habeant. Adversus quæ legati, 9
et quia gravia erant et quia suorum animos indomitos ac
mutabiles noverant, nullo reddito responso, domum regressi
sunt, ut etiam atque etiam, quid agendum esset, re integra
prætorem et principes consulerent. Clamore et iurgio excepti, 2
quam diu rem traherent, qualemcunque pacem referre iussi,
quum redirent Ambraciam, Acarnanum insidiis prope viam
positis, cum quibus bellum erat, circumventi Thyrreum custo-
diendi deducuntur. Hæc mora iniecta est paci, quum iam 3
Atheniensium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro
iis venerant, apud consulem essent. Amynander quoque 4
Athamanum rex fide accepta venerat in castra Romana, magis
pro Ambracia urbe, ubi maiorem partem temporis exsula-
verat, quam pro Ætolis sollicitus. Per hos certior factus 5
consul de casu legatorum adduci eos a Thyrreo iussit;

6 quorum post adventum agi cœptum est de pace. Amynander,
quod sui maxime operis erat, impigre agebat, ut Ambracienses
7 compelleret ad deditionem. *In* id quum per colloquia principum
succedens murum parum proficeret, postremo consulis permissu
ingressus urbem partim consilio, partim precibus evicit, ut
8 permitterent se Romanis. Et Ætolos C. Valerius, Lævini
filius, qui cum ea gente primum amicitiam pepigerat, consulis
9 frater matre eadem genitus, egregie adiuvit. Ambracienses
prius pacti, ut Ætolorum auxiliares sine fraude emitterent,
aperuerunt portas. Dein **[1]) quingenta Euboica ut darent
talenta, ex quibus ducenta præsentia, trecenta per annos sex
pensionibus æquis; captivos perfugasque redderent Romanis;
10 urbem ne quam formulæ sui iuris facerent, quæ post id
tempus, quo T. Quinctius traiecisset in Græciam, aut vi capta
ab Romanis esset aut voluntate in amicitiam venisset;
11 Cephallenia insula ut extra ius fœderis esset. Hæc quanquam
spe ipsorum aliquanto leviora erant, petentibus Ætolis, ut ad
12 concilium referrent, permissum est. Parva disceptatio de
urbibus tenuit, quæ quum sui iuris aliquando fuissent, avelli
velut a corpore suo ægre patiebantur; ad unum omnes tamen
13 accipi pacem iusserunt. Ambracienses coronam auream consuli
centum et quinquaginta pondo dederunt. Signa aenea marmoreaque et tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia, quia
regia ibi Pyrrhi fuerat, quam ceteræ regionis eius urbes
14 erant, sublata omnia avectaque; nihil præterea tactum
violatumve.

10 Profectus ab Ambracia consul in mediterranea Ætoliæ,
ad Argos Amphilochium (viginti duo millia ab Ambracia
abest) castra posuit. Eo tandem legati Ætoli, mirante consule,
2 quod morarentur, venerunt. Inde, postquam approbasse
pacem concilium Ætolorum accepit, iussis proficisci Romam
ad senatum, permissoque, ut et Rhodii et Athenienses deprecatores irent, dato, qui simul cum iis proficisceretur, C.
3 Valerio fratre, ipse in Cephalleniam traiecit. Præoccupatas

[1]) Exciderunt quædam huiusmodi: Ætolis pacis leges dictæ.

aures animosque principum Romæ criminibus Philippi invenerunt,
qui per legatos, per litteras Dolopas Amphilochosque et
Athamaniam ereptas sibi querens, præsidiaque sua, postremo
filium etiam Persea ex Amphilochis pulsum, averterat senatum
ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen et Athenienses 4
cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon Hicesiæ
filius eloquentia etiam dicitur movisse; qui vulgata similitudine, 5
mari tranquillo, quod ventis concitaretur, æquiperando mul-
titudinem Ætolorum, usus, quum in fide Romanæ societatis
mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos aiebat; post- 6
quam flare ab Asia Thoas et Dicæarchus, ab Europa
Menestas et Damocritus cœpissent, tum illam tempestatem
coortam, quæ ad Antiochum eos sicuti in scopulum intulisset.
Diu iactati Ætoli tandem, ut condiciones pacis convenirent, 11
effecerunt. Fuerunt autem hæ: „Imperium maiestatemque 2
populi Romani gens Ætolorum conservato sine dolo malo.
Ne quem exercitum, qui adversus socios amicosque eorum
ducetur, per fines suos transire sinito neve ulla ope iuvato.
Hostes eosdem habeto, quos populus Romanus, armaque in 3
eos ferto bellumque pariter gerito. Perfugas, fugitivos, cap- 4
tivos reddito Romanis sociisque, præterquam si qui capti,
quum domos redissent, iterum capti sunt, aut si qui eo tempore
ex iis capti sunt, qui tum hostes erant Romanis, quum intra
præsidia Romana Ætoli essent. Aliorum qui comparebunt, 5
intra dies centum Corcyræorum magistratibus sine dolo malo
tradantur; qui non comparebunt, quando quisque eorum pri-
mum inventus erit, reddatur. Obsides quadraginta arbitratu 6
consulis Romanis dato, ne minores duodecim annorum neu
maiores quadraginta. Obses ne esto prætor, præfectus equitum, 7
scriba publicus, neu quis, qui ante obses fuit apud Romanos.
Cephallenia extra pacis leges esto.“ De pecuniæ summa, 8
quam penderent, pensionibusque eius nihil ex eo, quod cum
consule convenerat, mutatum; pro argento si aurum dare
mallent, darent, convenit, dum pro argenteis decem aureus
unus valeret. „Quæ urbes, qui agri, qui homines Ætolorum 9
iuris aliquando fuerunt, qui eorum T. Quinctio, Cn. Domitio

consulibus[1]) postve eos consules aut armis subacti aut voluntate
in dicionem populi Romani venerunt, ne quem eorum Ætoli
recepisse velint. Œniadæ cum urbe agrisque Acarnanum
sunto." His legibus fœdus ictum cum Ætolis est.

12 Eadem non æstate solum, sed etiam iisdem prope diebus,
quibus hæc a M. Fulvio consule in Ætolia gesta sunt, consul
alter Cn. Manlius in Gallogræcia bellum gessit, quod nunc
2 ordiri pergam. Vere primo Ephesum consul venit, acceptisque
copiis ab L. Scipione et exercitu lustrato contionem apud
3 milites habuit, qua, collaudata virtute eorum, quod cum
Antiocho uno prœlio debellassent, adhortatus eos *ad* novum
cum Gallis suscipiendum bellum, qui et auxiliis iuvissent
4 Antiochum et adeo indomita haberent ingenia, ut nequicquam
Antiochus emotus ultra iuga Tauri montis esset, nisi frange-
rentur opes Gallorum, de se quoque pauca, nec falsa nec
5 immodica, adiecit. Læti milites cum frequenti assensu con-
sulem audiverunt, partem virium Antiochi fuisse Gallos cre-
dentes; rege superato, nullum momentum in solis per se
6 Gallorum copiis fore. Eumenen haud in tempore abesse
(Romæ tum erat) credere consul, gnarum locorum hominum-
7 que et cuius interesset frangi Gallorum opes. Attalum igitur
fratrem eius accersit a Pergamo, hortatusque ad capessendum
secum bellum, pollicentem suam suorumque operam domum
8 ad comparandum dimittit. Paucos post dies profecto ab Epheso
consuli ad Magnesiam occurrit Attalus cum mille peditibus
equitibusque quingentis, Athenæo fratre iusso cum ceteris
copiis subsequi, commendata iis custodia Pergami, quos fratri
9 regnoque fidos credebat. Consul, collaudato iuvene, cum
omnibus copiis ad Mæandrum progressus castra posuit, quia
vado superari amnis non poterat et contrahendæ naves erant
10 ad exercitum traiiciendum. Transgressi Mæandrum pervenerunt
13 ad Hieran Comen. Fanum ibi augustum Apollinis et ora-
culum; sortes versibus haud inconditis dare vates dicuntur.
2 Hinc alteris castris ad Harpasum flumen perventum est; quo

[1]) Cn. Domitium cum T. Quinctio cons. Livius errore coniunxit.

legati ab Alabandis venerunt, ut castellum, quod ab ipsis
nuper descisset, aut auctoritate aut armis cogeret iura antiqua
pati. Eodem et Athenæus, Eumenis et Attali frater, cum 3
Cretense Leuso et Corrago Macedone venit; mille pedites
mixtarum gentium et trecentos equites secum adduxerunt.
Consul, tribuno militum misso cum modica manu, castellum vi 4
cepit, captum Alabandensibus reddit; ipse nihil via degressus
ad Antiochiam super Mæandrum amnem posuit castra.
Huius amnis fontes Celænis oriuntur. Celænæ urbs caput 5
quondam Phrygiæ fuit; migratum inde haud procul veteribus
Celænis, novæque urbi Apameæ nomen inditum ab Apama
sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis, haud procul a 6
Mæandri fontibus oriens, in Mæandrum cadit, famaque ita
tenet, Celænis Marsyan cum Apolline tibiarum cantu certasse.
Mæander ex arce summa Celænarum ortus, media urbe de- 7
currens, per Caras primum, deinde Ionas in sinum maris
editur, qui inter Prienen et Miletum est. Ad Antiochiam in 8
castra consulis Seleucus, Antiochi filius, ex fœdere icto cum
Scipione ad frumentum exercitui dandum venit. Parva dis- 9
ceptatio de Attali auxiliaribus orta est, quod Romano tantum
militi pactum Antiochum ut daretur frumentum Seleucus
dicebat. Discussa ea quoque est constantia consulis, qui 10
misso tribuno edixit, ne Romani milites acciperent, priusquam
Attali auxilia accepissent. Inde ad Gordiutichos, quod vocant, 11
processum est; ex eo loco ad Tabas tertiis castris perventum.
In finibus Pisidarum posita urbs est, in ea parte, quæ vergit
ad Pamphylium mare. Integris viribus regionis eius, feroces
ad bellandum habebat viros; tum quoque equites in agmen 12
Romanum eruptione facta haud modice primo impetu tur-
bavere; deinde ut apparuit, nec numero se nec virtute pares
esse, in urbem compulsi veniam erroris petebant, dedere urbem
parati. Quinque et viginti talenta argenti et decem millia 13
medimnum tritici imperata; ita in deditionem accepti.

Tertio inde die ad Casum amnem perventum; inde **14**
profecti Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabusion 2
castellum imminens flumini Indo ventum est, cui fecerat

3 nomen Indus ab elephanto deiectus. Haud procul a Cibyra
aberant, nec legatio ulla a Moagete, tyranno civitatis eius,
4 homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. Ad tentandum
eius animum C. Helvium cum quattuor millibus
peditum et quingentis equitibus consul præmittit. Huic agmini
iam fines ingredienti legati occurrerunt nuntiantes, paratum
5 esse tyrannum imperata facere; orabant, ut pacatus fines
iniret cohiberetque a populatione agri militem, et in corona
6 aurea quindecim talenta afferebant. Helvius integros a
populatione agros servaturum pollicitus ire ad consulem lega-
7 tos iussit. Quibus eadem referentibus consul „Neque Romani"
inquit „bonæ voluntatis ullum signum erga nos tyranni
habemus, et ipsum talem esse inter omnes constat, ut de
pœna eius magis quam de amicitia nobis cogitandum sit."
8 Perturbati hac voce legati nihil aliud petere, quam ut coronam
acciperet veniendique ad eum tyranno potestatem et copiam
9 loquendi ac purgandi se faceret. Permissu consulis postero
die in castra tyrannus venit, vestitus comitatusque vix ad
privati modice locupletis habitum, et oratio fuit summissa et
infracta, extenuantis opes suas urbiumque suæ dicionis egesta-
10 tem querentis. Erant autem sub eo, præter Cibyram, et
Sylleum et ad Limnen, quæ appellatur. Ex his, ut se suosque
spoliaret, quinque et viginti talenta se confecturum, prope ut
11 diffidens, pollicebatur. „Enimvero" inquit consul „ferri iam
ludificatio ista non potest. Parum est non erubuisse absentem,
quum per legatos frustrareris nos; præsens quoque
12 in eadem impudentia perstas. Quinque et viginti talenta
tyrannidem tuam exhaurient? Quingenta ergo talenta nisi
triduo numeras, populationem in agris, obsidionem in urbe
13 exspecta." Hac denuntiatione conterritus perstare tamen in
14 pertinaci simulatione inopiæ, et paulatim illiberali adiectione,
nunc per cavillationem, nunc precibus et simulatis lacrimis,
ad centum talenta est perductus. Adiecta decem millia medimnum
frumenti. Hæc omnia intra sex dies exacta.

15 A Cibyra per agros Sindensium exercitus ductus, trans-

gressusque Caularem amnem posuit castra. Postero die [est] 2
præter Caralitin paludem agmen ductum; ad Mandrupyum
manserunt. Inde progredientibus ab Lago, proxima urbe,
metu incolæ fugerunt; vacuum hominibus et refertum rerum 3
omnium copia oppidum diripuerunt. Inde ad Lysis fluminis
fontes, postero die ad Cobulatum amnem progressi. Ter- 4
messenses eo tempore Isiondensium arcem, urbe capta, oppugna-
bant. Inclusi, quum alia spes auxilii nulla esset, legatos ad
consulem orantes opem miserunt: cum coniugibus ac liberis 5
in arce inclusos se mortem in dies, aut ferro aut fame patien-
dam, exspectare. Volenti consuli causa in Pamphyliam
devertendi oblata est. Adveniens obsidione Isiondenses exemit;
Termesso pacem dedit quinquaginta talentis argenti acceptis; 6
item Aspendiis ceterisque Pamphyliæ populis. Ex Pamphylia 7
rediens ad fluvium Taurum primo die, postero ad Xylinen,
quam vocant, Comen posuit castra. Profectus inde continen-
tibus itineribus ad Cormasa urbem pervenit. Darsa proxima 8
urbs erat; eam metu incolarum desertam, plenam omnium
rerum copia invenit. Progredienti præter paludes legati ab
Lysinoe dedentes civitatem venerunt. Inde in agrum Saga- 9
lassenum, uberem fertilemque omni genere frugum, ventum est.
Colunt Pisidæ, longe optimi bello regionis eius. Quum ea
res animos fecit, tum agri fecunditas et multitudo hominum
et situs inter paucas munitæ urbis. Consul, quia nulla legatio 10
ad finem præsto fuerat, prædatum in agros misit; tum demum
fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas viderunt.
Legatis missis pacti quinquaginta talentis et viginti millibus 11
medimnum tritici, viginti hordei, pacem impetraverunt. Pro- 12
gressus inde ad Rhotrinos fontes, ad vicum, quem Aporidos
Comen vocant, posuit castra. Eo Seleucus ab Apamea
postero die venit. Ægros inde et inutilia impedimenta quum 13
Apameam dimisisset, ducibus itinerum ab Seleuco acceptis,
profectus eo die in Metropolitanum campum, postero die
Dinias Phrygiæ processit. Inde Synnada venit, metu omnibus 14
circa oppidis desertis. Quorum præda iam grave agmen

trahens, vix quinque millium die toto itinere perfecto, ad
15 Beudos, quod vetus appellant, pervenit. Ad Anabura inde,
et altero die ad Alandri fontes, tertio ad Brassium posuit
castra. Ibi plures dies stativa habuit, quia perventum erat
ad Tolistobogiorum fines.

16 Hi Galli, magna hominum vis, seu inopia agri seu prædæ
spe, nullam gentem, per quas ituri essent, parem armis rati,
2 Brenno duce in Dardanos pervenerunt. Ibi seditio orta est;
ad viginti millia hominum cum Lonorio ac Lutario regulis,
3 secessione facta a Brenno, in Thraciam iter averterunt. Ubi
cum resistentibus pugnando, pacem petentibus stipendium im-
ponendo Byzantium quum pervenissent, aliquamdiu oram Pro-
pontidis vectigales habendo regionis eius urbes obtinuerunt.
4 Cupido inde eos in Asiam transeundi, audientes ex propinquo,
quanta ubertas eius terræ esset, cepit et, Lysimachia fraude
capta Chersonesoque omni armis possessa, ad Hellespontum
5 descenderunt. Ibi vero exiguo divisam freto cernentibus Asiam
multo magis animi ad transeundum accensi, nuntiosque ad
Antipatrum præfectum eius oræ de transitu mittebant. Quæ res
quum lentius spe ipsorum traheretur, alia rursus nova inter
6 regulos seditio orta est. Lonorius retro, unde venerat, cum maiore
parte hominum repetit Byzantium; Lutarius Macedonibus per
speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis duas
tectas naves et tres lembos adimit. Iis alios atque alios dies
noctesque travehendo, intra paucos dies omnes copias traiecit.
7 Haud ita multo post Lonorius, adiuvante Nicomede Bithyniæ
8 rege, a Byzantio transmisit. Coeunt deinde in unum rursus Galli,
et auxilia Nicomedi dant adversus Zibœtam, tenentem partem
9 Bithyniæ, gerenti bellum; atque eorum maxime opera devictus
Zibœta est, Bithyniaque omnis in dicionem Nicomedis concessit.
Profecti ex Bithynia in Asiam processerunt. Non plus ex
10 viginti millibus hominum quam decem armata erant; tamen
tantum terroris omnibus, quæ cis Taurum incolunt, gentibus
iniecerunt, ut, quas adissent quasque non adissent, pariter
11 ultimæ propinquis, imperio parerent. Postremo, quum tres

essent gentes, Tolistobogii, Trocmi, Tectosages, in tres partes, qua cuique populorum suorum vectigalis Asia esset, diviserunt. Trocmis Hellesponti ora data; Tolistobogii Æolida atque 12
Ioniam, Tectosages mediterranea Asiæ sortiti sunt. Et stipendium tota cis Taurum Asia exigebant, sedem autem ipsi 13
sibi circa Halyn flumen cepere; tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna subole aucta, ut Syriæ quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Primus Asiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis; 14
audacique incepto præter opinionem omnium affuit fortuna, et signis collatis superior fuit. Non tamen ita infregit animos eorum, ut absisterent imperio; eædem opes usque ad bellum 15
Antiochi cum Romanis manserunt. Tum quoque, pulso Antiocho, magnam spem habuerunt, quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad se non perventurum.

Cum hoc hoste, tam terribili omnibus regionis eius, quia 17
bellum gerendum erat, pro contione milites in hunc maxime modum allocutus est consul: „Non me præterit, milites, om- 2
nium, quæ Asiam colunt, gentium Gallos fama belli præstare. Inter mitissimum genus hominum ferox natio, pervagata bello 3
prope orbem terrarum, sedem cepit. Procera corpora, promissæ et rutilatæ comæ, vasta scuta, prælongi gladii; ad hoc 4
cantus ineuntium prœlium et ululatus et tripudia et quatientium scuta in patrium quendam modum horrendus armorum crepitus, omnia de industria composita ad terrorem. Sed hæc, 5
quibus insolita atque insueta sunt, Græci et Phryges et Cares timeant; Romanis Gallici tumultus assueti, etiam vanitates notæ sunt. Semel primo congressu ad Aliam eos olim fugerunt 6
maiores nostri; ex eo tempore per ducentos iam annos pecorum in modum consternatos cædunt fugantque, et plures prope de Gallis triumphi quam de toto orbe terrarum acti sunt. Iam usu hoc cognitum est: si primum impetum, quem 7
fervido ingenio et cæca ira effundunt, sustinueris, fluunt sudore et lassitudine membra, labant arma; mollia corpora, molles, ubi ira consedit, animos sol, pulvis, sitis, ut ferrum non ad-

8 moveas, prosternunt. Non legionibus legiones eorum solum
experti sumus, sed vir unus cum viro congrediendo, T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana
9 virtus, docuerunt. Iam M. Manlius unus agmine scandentes in
Capitolium detrusit Gallos. Et illis maioribus nostris cum
haud dubiis Gallis, in sua terra genitis, res erat; hi iam degeneres sunt, mixti et Gallogræci vere, quod appellantur;
10 sicut in frugibus pecudibusque non tantum semina ad servandam indolem valent, quantum terræ proprietas cælique,
11 sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandream in
Ægypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias sparsas
per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos,
12 Ægyptios degenerarunt. Massilia inter Gallos sita traxit
aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex Spar-
13 tana dura illa et horrida disciplina mansit? Generosius in sua
quicquid sede gignitur; insitum alienæ terræ, in id, quo alitur,
natura vertente se, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, victos victores
14 cædetis. Magis vereor, ne parum inde gloriæ, quam ne ni-
15 mium belli sit. Attalus eos rex sæpe fudit fugavitque. Nolite
existimare, beluas tantum recens captas feritatem illam silvestrem primo servare, dein, quum diu manibus humanis
alantur, mitescere, in hominum feritate mulcenda non eandem
16 naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum
avique fuerunt? Extorres inopia agrorum profecti domo per
asperrimam Illyrici oram, Pæoniam inde et Thraciam pugnando cum ferocissimis gentibus emensi, has terras ceperunt.
17 Duratos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quæ copia
omnium rerum saginaret. Uberrimo agro, mitissimo cælo,
clementibus accolarum ingeniis omnis illa, cum qua venerant,
18 mansuefacta est feritas. Vobis mehercule, Martiis viris, cavenda ac fugienda quam primum amœnitas est Asiæ; tantum
hæ peregrinæ voluptates ad exstinguendum vigorem animorum
possunt; tantum contagio disciplinæ morisque accolarum valet.
19 Hoc tamen feliciter evenit, quod sicut vim adversus vos ne-

quaquam, ita famam apud Græcos parem illi antiquæ obtinent,
cum qua venerunt, bellique gloriam victores eandem inter 20
socios habebitis, quam si servantes antiquum specimen animorum Gallos vicissetis."

18 Contione dimissa, missisque ad Eposognatum legatis, qui
unus ex regulis et in Eumenis manserat amicitia et negaverat
Antiocho adversus Romanos auxilia, castra movit. Primo
die ad flumen Alandrum, postero ad vicum, quem vocant
Tyscon, ventum. Eo legati Oroandensium quum venissent 2
amicitiam petentes, ducenta talenta iis sunt imperata, precantibusque, ut domum renuntiarent, potestas facta. Ducere inde 3
exercitum consul ad Plitendum; deinde ad Alyattos castra
posita. Eo missi ad Eposognatum redierunt, et legati reguli
orantes, ne Tectosagis bellum inferret: ipsum in eam gentem
iturum Eposognatum persuasurumque, ut imperata faciant.
Data venia regulo. Duci inde exercitus per Axylon, quam 4
vocant, terram cœptus. Ab re nomen habet; non ligni modo
quicquam, sed ne spinas quidem aut ullum aliud alimentum
fert ignis; fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum, 5
Gallogræciæ castellum, castra habentibus Romanis apparuere
cum magno tumultu hostium equites, nec turbarunt tantum
Romanas stationes repente invecti, sed quosdam etiam occiderunt. Qui tumultus quum in castra perlatus esset, effusus 6
repente omnibus portis equitatus Romanus fudit fugavitque
Gallos, et aliquot fugientes occidit. Inde consul, ut qui iam 7
ad hostes perventum cerneret, explorato deinde et cum cura
coacto agmine procedebat. Et continentibus itineribus quum ad
Sangarium flumen venisset, pontem, quia vado nusquam transitus erat, facere instituit. Sangarius ex Adoreo monte per 8
Phrygiam fluens miscetur ad Bithyniam Tymbreti fluvio; inde
maior iam geminatis aquis per Bithyniam fertur et in Propontidem sese effundit, non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piscium accolis ingentem vim præbet. Trans- 9
gressis ponte perfecto flumen, præter ripam euntibus Galli
Matris Magnæ a Pessinunte occurrere cum insignibus suis,

vaticinantes fanatico carmine, deam Romanis viam belli et
10 victoriam dare imperiumque eius regionis. Accipere se omen
quum dixisset consul, castra eo ipso loco posuit. Postero
11 die ad Gordium pervenit. Id haud magnum quidem oppidum
est, sed plus quam mediterraneum celebre et frequens em-
12 porium. Tria maria pari ferme distantia intervallo habet,
Hellespontum *et Pontum* ad Sinopen et alterius oræ litora,
qua Cilices maritimi colunt; multarum magnarumque præterea
gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime
13 locum mutui usus contraxere. Id tum desertum fuga inco-
larum oppidum, refertum idem copia rerum omnium invenerunt.
14 Ibi stativa habentibus legati ab Eposognato venerunt
nuntiantes, profectum eum ad regulos Gallorum nihil æqui
15 impetrasse; ex campestribus vicis agrisque frequentes demi-
grare et cum coniugibus ac liberis, quæ ferre atque agere
possint, præ se agentes portantesque Olympum montem petere,
19 ut inde armis locorumque situ sese tueantur. Certiora postea
Oroandensium legati attulerunt. Tolistobogiorum civitatem
Olympum montem cepisse; diversos Tectosagos alium montem,
2 Magaba qui dicatur, petisse; Trocmos, coniugibus ac liberis
apud Tectosagos depositis, armatorum agmine Tolistobogiis
statuisse auxilium ferre. Erant autem tunc trium populorum
3 reguli Ortiago et Combolomarus et Gaulotus. Iis hæc maxime
ratio belli sumendi fuerat, quod, quum montes editissimos re-
gionis eius tenerent, convectis omnibus, quæ ad usum quamvis
longi temporis sufficerent, tædio se fatigaturos hostem censebant;
4 nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua loca subire
eos, et, si conarentur, vel parva manu prohiberi aut deturbari
posse, nec quietos in radicibus montium gelidorum sedentes
5 frigus aut inopiam laturos. Et quum ipsa altitudo locorum
eos tutaretur, fossam quoque et alia munimenta verticibus iis,
6 quos insederant, circumiecere. Minima apparatus missilium
telorum cura fuit, quod saxa affatim præbituram asperitatem
20 ipsam locorum credebant. Consul quia non cominus pugnam,
sed procul locis oppugnandis futuram præceperat animo, in-

gentem vim pilorum, velitarium hastarum, sagittarum glandisque
et modicorum, qui funda mitti possent, lapidum paraverat;
instructusque missilium apparatu ad Olympum montem ducit, 2
et a quinque ferme millibus castra locat.
Postero die cum quadringentis equitibus et Attalo pro- 3
gressum eum ad naturam montis situmque Gallicorum castrorum
visendum equites hostium, duplex numerus, effusi e castris,
in fugam averterunt; occisi quoque pauci fugientium, vulne-
rati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda 4
profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit, tuto
circumvectus montem, animadvertit meridiana regione terrenos
et placide acclives ad quendam finem colles esse, ad septen-
trionem arduas et rectas prope rupes, atque, omnibus ferme 5
aliis inviis, itinera tria esse, unum medio monte, qua terrena
erant, duo difficilia ab hiberno solis ortu et ab æstivo occasu.
Hæc contemplatus, eo die sub ipsis radicibus posuit castra;
postero, sacrificio facto, quum primis hostiis litasset, tri- 6
fariam exercitum divisum ducere ad hostem pergit. Ipse cum 7
maxima parte copiarum, qua æquissimum aditum præbebat
mons, adscendit. L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quoad
loca patiantur et tuto possit, subire iubet; si qua periculosa 8
et prærupta occurrant, non pugnare cum iniquitate locorum
neque inexsuperabilibus vim afferre, sed obliquo monte ad se
declinare et suo agmini coniungi. C. Helvium cum tertia 9
parte circumire sensim per infima montis, deinde ab occasu
æstivo erigere agmen. Et Attali auxilia trifariam æquo numero
divisit; secum esse ipsum iuvenem iussit. Equitatum cum
elephantis in proxima tumulis planitie reliquit; edictum præ- 10
fectis, ut intenti, quid ubique geratur, animadvertant opemque
ferre, quo postulet res, possint. Galli ab duobus lateribus 21
satis fidentes invia esse, ab ea parte, quæ in meridiem vergeret,
ut armis clauderent viam, quattuor millia fere armatorum
ad tumulum imminentem viæ minus mille passuum a castris
occupandum mittunt, eo se rati veluti castello iter impedituros.
Quod ubi Romani viderunt, expediunt sese ad pugnam. Ante 2

signa modico intervallo velites eunt et ab Attalo Cretenses
3 sagittarii et funditores et Tralli *et* Thraces; signa peditum, ut
per arduum, leni gradu ducuntur, ita præ se habentium scuta,
ut missilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pug-
4 naturi. Missilibus ex intervallo loci prœlium commissum est,
primo par, Gallos loco adiuvante, Romanos varietate et copia
telorum; procedente certamine nihil iam æqui erat. Scuta
longa, ceterum ad amplitudinem corporum parum lata, et ea
5 ipsa plana, male tegebant Gallos, nec tela iam alia habebant
præter gladios, quorum, quum manum hostis non consereret,
6 nullus usus erat. Saxis nec modicis, ut quæ non præparassent,
sed quod cuique temere trepidanti ad manum venisset, *et*, ut
7 insueti, nec arte nec viribus adiuvantes ictum, utebantur; sa-
gittis, glande, iaculis incauti ab omni parte configebantur,
nec, quid agerent, ira et pavore occæcatis animis cernebant,
et erant deprensi genere pugnæ, in quod minime apti sunt.
8 Nam quemadmodum cominus, ubi in vicem pati et inferre
vulnera licet, accendit ira animos eorum, ita, ubi ex occulto
et procul levibus telis vulnerantur nec, quo ruant cæco impetu,
9 habent, velut feræ transfixæ in suos temere incurrunt. De-
tegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, et sunt fusa et
candida corpora, ut quæ nunquam nisi in pugna nudentur;
ita et plus sanguinis ex multa carne fundebatur, et fœdiores
patebant plagæ, et candor corporum magis sanguine atro
10 maculabatur. Sed non tam patentibus plagis moventur; inter-
dum insecta cute, ubi latior quam altior plaga est, etiam
11 gloriosius se pugnare putant; iidem, quum aculeus sagittæ aut
glandis abditæ introrsus tenui vulnere in speciem urit, et scru-
tantes, qua evellant, telum non sequitur, tum in rabiem et
pudorem tam parvæ perimentis versi pestis prosternunt cor-
12 pora humi. Sic quum passim procumberent, alii ruentes in
hostem undique configebantur et, quum cominus venerant,
13 gladiis a velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam
habet et in dextera hastas, quibus eminus utitur; gladio Hi-
spaniensi est cinctus; quod si pede collato pugnandum est,

translatis in lævam hastis, stringit gladium. Pauci iam super- 14
erant Gallorum; qui postquam ab levi armatura superatos
se viderunt et instare legionum signa, effusa fuga castra repe-
tunt pavoris et tumultus iam plena, ut ubi feminæ puerique
et alia imbellis turba permixta esset. Romanos victores de- 15
serti fuga hostium acceperunt tumuli. Sub idem tempus L. 22
Manlius et C. Helvius, quum, quoad viam colles obliqui
dederunt, escendissent, postquam ad invia ventum est, flexere
iter in partem montis, quæ una habebat iter, et sequi consulis 2
agmen modico uterque intervallo velut ex composito cœperunt,
quod primo optimum factu fuisset, in id necessitate ipsa com-
pulsi. Subsidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo 3
sæpe usui fuerunt, ut, primis forte deturbatis, secundi et tegant
pulsos et integri pugnam excipiant. Consul, postquam ad 4
tumulos ab levi armatura captos prima signa legionum per-
venerunt, respirare et conquiescere paulisper militem iubet.
Simul strata per tumulos corpora Gallorum ostentat, et quum 5
levis armatura prœlium tale ediderit, quid ab legionibus, quid
ab iustis armis, quid ab animis fortissimorum militum exspec-
tari? Castra illis capienda esse, in quæ compulsus ab levi
armatura hostis trepidet. Præcedere tamen iubet levem ar- 6
maturam, quæ, quum staret agmen, colligendis per tumulos
telis, ut missilia sufficerent, haud segne id ipsum tempus con-
sumpserat. Iam castris appropinquabant, et Galli, ne parum 7
se munimenta sua tegerent, armati pro vallo constiterant.
Obruti deinde omni genere telorum, quum, quo plures atque
densiores erant, eo minus vani quicquam intercideret teli, intra
vallum momento temporis compelluntur, stationibus tantum
firmis ad ipsos aditus portarum relictis. In multitudinem 8
compulsam in castra vis ingens missilium telorum coniiciebatur,
et vulnerari multos clamor permixtus mulierum atque puerorum
ploratibus significabat. In eos, qui portas stationibus suis 9
clauserant, legionum antesignani pila coniecerunt. Iis vero
non vulnerabantur, sed, transverberatis scutis, plerique inter se
conserti hærebant; nec diutius impetum Romanorum sustinuerunt.

23 Patentibus iam portis, priusquam irrumperent victores, fuga e
castris Gallorum in omnes partes facta est. Ruunt cæci per
vias, per invia; nulla præcipitia, saxa, nullæ rupes obstant;
2 nihil præter hostem metuunt; itaque plerique præcipites per
vastam altitudinem prolapsi debilitati exanimantur. Consul
captis castris direptione prædaque abstinet militem; sequi pro
se quemque et instare et perculsis pavorem addere iubet.
3 Supervenit et alterum cum L. Manlio agmen; nec eos castra
intrare sinit; protinus ad persequendos hostes mittit, et ipse
paulo post, tradita captivorum custodia tribunis militum,
sequitur, debellatum ratus, si in illo pavore quam plurimi cæsi
4 forent aut capti. Egresso consule, C. Helvius cum tertio
agmine advenit; nec continere suos ab direptione castrorum
valuit, prædaque eorum, iniquissima sorte, qui pugnæ non
interfuerant, facta est. Equites diu ignari et pugnæ et vic-
5 toriæ suorum steterunt; deinde et ipsi, quantum equis subire
poterant, sparsos fuga Gallos circa radices montis consectati
6 cecidere aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri
potuit, quia late per omnes anfractus montium fugaque et
7 cædes fuit, et magna pars rupibus inviis in profundæ altitu-
dinis convalles delapsa est, pars in silvis vepribusque occisa.
8 Claudius, qui bis pugnatum in Olympo monte scribit, ad qua-
draginta millia hominum auctor est cæsa, Valerius Antias,
qui magis immodicus in numero augendo esse solet, non plus
9 decem millia. Numerus captivorum haud dubie millia qua-
draginta explevit, quia omnis generis ætatisque turbam secum
traxerant, demigrantium magis quam in bellum euntium modo.
10 Consul, armis hostium [in] uno concrematis cumulo, ceteram
prædam conferre omnes iussit, et aut vendidit, quod eius in
publicum redigendum erat, aut cum cura, ut quam æquissima
11 esset, per milites divisit. Laudati quoque pro contione omnes
sunt, donatique pro merito quisque, ante omnes Attalus, summo
ceterorum assensu; nam singularis eius iuvenis quum virtus
et industria in omnibus laboribus periculisque, tum modestia
etiam fuerat.

Supererat bellum integrum cum Tectosagis. Ad eos 24
profectus consul tertiis castris Ancyram, nobilem in illis locis
urbem, pervenit, unde hostes paulo plus decem millia aberant.
Ubi quum stativa essent, facinus memorabile a captiva factum 2
est. Ortiagontis reguli uxor forma eximia custodiebatur
inter plures captivos, cui custodiæ centurio præerat et libidinis
et avaritiæ militaris. Is primo animum tentavit, quem 3
quum abhorrentem a voluntario videret stupro, corpori, quod
servum fortuna erat, vim fecit. Deinde ad leniendam indig- 4
nitatem iniuriæ spem reditus ad suos mulieri facit, et ne eam
quidem, ut amans, gratuitam. Certo auri pondere pactus,
ne quem suorum conscium haberet, ipsi permittit, ut, quem
vellet, unum ex captivis nuntium ad suos mitteret. Locum 5
prope flumen constituit, quo duo ne plus necessarii captivæ
cum auro venirent nocte insequenti ad eam accipiendam.
Forte ipsius mulieris servus inter captivos eiusdem custodiæ 6
erat; hunc nuntium primis tenebris extra stationes centurio
educit. Nocte insequenti et duo necessarii mulieris ad con- 7
stitutum locum et centurio cum captiva venit. Ubi quum 8
aurum ostenderent, quod summam talenti Attici (tanti enim
pepigerat) expleret, mulier lingua sua, stringerent ferrum et
centurionem pensantem aurum occiderent, imperavit. Iugulati 9
præcisum caput ipsa involutum veste ferens ad virum Ortiagon-
tem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit; quem prius- 10
quam complecteretur, caput centurionis ante pedes eius abiecit,
mirantique, cuiusnam id caput hominis aut quod id facinus
haudquaquam muliebre esset, et iniuriam corporis et ultionem
violatæ per vim pudicitiæ confessa viro est; aliaque, ut tra- 11
ditur, sanctitate et gravitate vitæ huius matronalis facinoris
decus ad ultimum conservavit.

Ad Ancyram in stativa oratores Tectosagum ad consulem 25
venerunt, petentes, ne ante ab Ancyra castra moveret, quam collo-
cutus cum suis regibus esset: nullas condiciones pacis iis non bello
fore potiores. Tempus in posterum diem constituitur, locusque, 2
qui medius maxime inter castra Gallorum et Ancyram est

3 visus. Quo quum consul ad tempus cum præsidio quingen-
torum equitum venisset, nec ullo Gallorum ibi viso, regressus
4 in castra esset, oratores iidem redeunt, excusantes, religione
obiecta venire reges non posse; principes gentis, per quos
5 æque res transigi posset, venturos. Consul se quoque Atta-
lum missurum dixit. Ad hoc colloquium utrinque ventum
est. Trecentos equites Attalus præsidii causa quum addux-
6 isset, iactatæ sunt pacis condiciones; finis rei quia absen-
tibus ducibus imponi non poterat, convenit, uti consul reges-
7 que eo loco postero die congrederentur. Frustratio Gallorum
eo spectabat, primum ut tererent tempus, donec res suas,
quibus periclitari nolebant, cum coniugibus et liberis trans
Halyn flumen traiicerent, deinde quod ipsi consuli, parum
8 cauto adversus colloquii fraudem, insidiabantur. Mille ad eam
rem ex omni numero audaciæ expertæ delegerunt equites; et
successisset fraudi, ni pro iure gentium, cuius violandi con-
9 silium initum erat, stetisset fortuna. Pabulatores lignatoresque
Romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat, ducti
sunt, tutius id futurum tribunis ratis, quia consulis præsidium
10 et ipsum pro statione habituri erant hosti oppositum; suam
tamen alteram stationem propius castra sexcentorum equitum
11 posuerunt. Consul, affirmante Attalo, venturos reges et trans-
igi rem posse, profectus e castris, quum eodem, quo antea,
præsidio equitum quinque millia fere processisset nec multum a con-
stituto loco abesset, repente concitatis equis cum impetu hostili
12 videt Gallos venientes. Constituit agmen et, expedire tela animos-
que equitibus iussis, primo constanter initium pugnæ accepit nec
cessit; dein, quum prægravaret multitudo, cedere sensim nihil con-
13 fusis turmarum ordinibus cœpit; postremo, quum iam plus in mora
periculi quam in ordinibus conservandis præsidii esset, omnes passim
in fugam effusi sunt. Tum vero instare dissipatis Galli et
cædere; magnaque pars oppressa foret, ni statio pabulatorum
14 sexcenti equites occurrissent. Ii, procul clamore pavido suo-
rum audito, quum tela equosque expedissent, integri pro-
15 fligatam pugnam acceperunt. Itaque versa extemplo fortuna

est, versus a victis in victores terror. Et primo impetu fusi
Galli sunt, et ex agris concurrebant pabulatores, et undique
obvius hostis Gallis erat, ut ne fugam quidem tutam aut
facilem haberent, quia recentibus equis Romani fessos seque-
bantur. Pauci ergo effugerunt; captus est nemo; maior 16
multo pars per fidem violati colloquii pœnas morte luerunt.
Romani, ardentibus ira animis, postero die omnibus copiis ad
hostem perveniunt.

Biduum natura montis per se ipsum exploranda, ne quid 26
ignoti esset, absumpsit consul; tertio die, quum auspicio ope-
ram dedisset, deinde immolasset, in quattuor partes divisas
copias educit, duas ut medio monte duceret, duas ab lateribus 2
ut adversus cornua Gallorum erigeret. Hostium quod roboris 3
erat, Tectosagi et Trocmi mediam tenebant aciem, millia
hominum quinquaginta; equitatum, quia equorum nullus erat
inter inæquales rupes usus, ad pedes deductum, decem millia
hominum, ab dextro locaverant cornu; Ariarathis Cappadocis 4
et Morzii auxiliares in lævo quattuor ferme millium numerum
explebant. Consul, sicut in Olympo monte, prima in acie
locata levi armatura, telorum omnis generis ut æque magna
vis ad manum esset, curavit. Ubi appropinquarunt, omnia 5
eadem utrinque, quæ fuerant in priore prœlio, erant præter
animos et victoribus ab re secunda auctos et hostibus *fractos*,
quia, etsi non ipsi victi erant, suæ gentis hominum cladem 6
pro sua ducebant. Itaque a paribus initiis cœpta res eun-
dem exitum habuit. Velut nubes levium telorum coniecta 7
obruit aciem Gallorum. Nec aut procurrere quisquam ab
ordinibus suis, ne nudarent undique corpus ad ictus, audebant,
et stantes, quo densiores erant, hoc plura, velut destinatum
petentibus, vulnera accipiebant. Consul, iam per se turbatis 8
si legionum signa ostendisset, versuros extemplo in fugam
omnes ratus, receptis inter ordines velitibus et alia turba
auxiliorum, aciem promovit. Galli, et memoria Tolistobo- 27
giorum cladis territi et inhærentia corporibus gerentes tela
fessique et stando *et* vulneribus, ne primum quidem impetum

2 et clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad castra inclinavit;
sed pauci intra munimenta sese recepere; pars maior dextra
3 lævaque prælati, qua quemque impetus tulit, fugerunt. Victores
usque ad castra secuti ceciderunt terga; deinde in castris
4 cupiditate prædæ hæserunt, nec sequebatur quisquam. In cornibus
Galli diutius steterunt, quia serius ad eos perventum
est; ceterum ne primum quidem coniectum telorum tulerunt.
5 Consul quia ingressos in castra ab direptione abstrahere non
poterat, eos, qui in cornibus fuerant, protinus ad sequendos
6 hostes misit. Per aliquantum spatium secuti non plus tamen
octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt;
7 reliqui flumen Halyn traiecerunt. Romanorum pars magna
ea nocte in castris hostium mansit; ceteros in sua castra consul
reduxit. Postero die captivos prædamque recensuit, quæ
tanta fuit, quantam avidissima rapiendi gens, quum cis montem
Taurum omnia armis per multos annos tenuisset, coa-
8 cervare potuit. Galli ex dissipata passim fuga in unum locum
congregati, magna pars saucii aut inermes, nudati omnibus
rebus, oratores de pace ad consulem miserunt. Eos Manlius
9 Ephesum venire iussit. Ipse (iam enim medium autumni erat)
locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans
victorem exercitum in hiberna maritimæ oræ reduxit.

28 Dum hæc in Asia geruntur, in ceteris provinciis tranquillæ
res fuerunt. Censores Romæ T. Quinctius Flamininus
2 et M. Claudius Marcellus senatum legerunt. Princeps in
senatu tertium lectus P. Scipio Africanus; quattuor soli præteriti
sunt, nemo curuli usus honore. Et in equitatu recen-
3 sendo mitis admodum censura fuit. Substructionem super
Æquimælium in Capitolio et viam silice sternendam a porta
4 Capena ad Martis locaverunt. Campani ubi censerentur, senatum
consuluerunt; decretum, uti Romæ censerentur. Aquæ
ingentes eo anno fuerunt; Tiberis duodecies campum Martium
planaque urbis inundavit.

5 Ab Cn. Manlio consule bello in Asia cum Gallis perfecto,
alter consul M. Fulvius, perdomitis Ætolis quum traie-

cisset in Cephalleniam, circa civitates insulæ misit percontatum, utrum se dedere Romanis an belli fortunam experiri mallent. Metus ad omnes valuit, ne deditionem recusarent. 6
Obsides inde imperatos pro viribus inopes populi, *quadraginta Pronnæi*, vicenos autem Cranii et Palenses et Samæi dederunt. Insperata pax Cephalleniæ affulserat, quum repente una 7
civitas, incertum quam ob causam, Samæi desciverunt. Quia 8
opportuno loco urbs posita esset, timuisse se aiebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis; ceterum, ipsine sibi eum finxerint metum et timore vano quietem exuerint, an iactata sermonibus res apud Romanos perlata ad eos sit, nihil comperti est, nisi quod datis iam obsidibus repente portas clau- 9
serunt et ne suorum quidem precibus (miserat enim sub muros consul ad tentandam misericordiam parentium populariumque) desistere ab incepto voluerunt. Oppugnari deinde, post- 10
quam nihil pacati respondebatur, cœpta urbs est. Apparatum omnem tormentorum machinarumque travectum ab Ambraciæ oppugnatione habebat, et opera quæ facienda erant, impigre 11
milites perfecerunt. Duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros. Nec ab Samæis quicquam, quo aut opera 29
aut hostis arceri posset, prætermissum est. Duabus tamen 2
maxime resistebant rebus, una, interiorem semper iuxta validum pro diruto novum obstruentes murum, altera, eruptionibus subitis nunc in opera hostium, nunc in stationes; et plerumque his prœliis superiores erant. Una ad coercendos in- 3
venta haud magna memoratu res est. Centum funditores ab Ægio et Patris et Dymis acciti. A pueris hi, more quodam 4
gentis, saxis globosis, quibus ferme arenæ immixtis strata litora sunt, funda mare apertum incessentes exercebantur; itaque longius certiusque et validiore ictu quam Baliaris fun- 5
ditor eo telo usi sunt. Et est non simplicis habenæ, ut Baliari- 6
ca aliarumque gentium funda, sed triplex scutale, crebris suturis duratum, ne fluxa habena volutetur in iactu glans, sed, librata quum sederit, velut nervo missa excutiatur. Coronas modici 7
circuli magno ex intervallo loci assueti traiicere, non capita

solum hostium vulnerabant, sed quem locum destinassent oris.
8 Hæ fundæ Samæos cohibuerunt, ne tam crebro neve tam audacter
erumperent, adeo ut precarentur ex muris Achæos, ut parumper
abscederent et se cum Romanis stationibus pugnantes quiete specta-
9 rent. Quattuor menses obsidionem Same sustinuit. Quum ex pau-
cis quotidie aliqui eorum caderent aut vulnerarentur et, qui super-
10 erant, fessi et corporibus et animis essent, Romani nocte per
arcem, quam † Cyneatidem vocant (nam urbs in mare devexa
in occidentem vergit), muro superato, in forum pervenerunt.
11 Samæi postquam captam partem urbis ab hostibus senserunt,
cum coniugibus ac liberis in maiorem refugerunt arcem. Inde
postero die dediti, direpta urbe, sub corona omnes venierunt.

30 Consul compositis rebus Cephalleniæ, præsidio Samæ
imposito, in Peloponnesum, iam diu accersentibus Ægiensibus
2 maxime ac Lacedæmoniis, traiecit. Ægium a principio Achaici
concilii semper conventus gentis indicti sunt, seu dignitati
3 urbis id seu loci opportunitati datum est. Hunc morem Phi-
lopœmen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat
ferre, ut in omnibus civitatibus, quæ Achaici concilii essent,
4 in vicem conventus agerentur; et sub adventum consulis da-
miurgis civitatium, qui summus est magistratus, Ægium evo-
cantibus, Philopœmen (prætor tum erat) Argos conventum
5 edixit. Quo quum appareret omnes ferme conventuros, consul
quoque, quanquam Ægiensium favebat causæ, Argos venit;
ubi quum disceptatio fuisset et rem inclinatam cerneret, incepto
6 destitit. Lacedæmonii deinde eum in sua certamina aver-
terunt. Sollicitam eam civitatem exsules maxime habebant;
quorum magna pars in maritimis Laconicæ oræ castellis, quæ
7 omnis adempta erat, habitabant. Id ægre patientes Lacedæ-
monii, ut aliqua liberum ad mare haberent aditum, si quando
Romam aliove quo mitterent legatos, simulque ut emporium
et receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset,
nocte adorti vicum maritimum nomine Lan improviso occu-
8 paverunt. Vicani, quique ibi exsules habitabant, primo ino-
pinata re territi sunt; deinde sub lucem congregati levi cer-

tamine expulerunt Lacedæmonios. Terror tamen omnem mari- 9
timam oram pervasit, legatosque communiter et castella omnia
vicique et exsules, quibus ibi domicilia erant, ad Achæos
miserunt. Philopœmen prætor, iam inde ab initio exsulum 31
causæ amicus et auctor semper Achæis minuendi opes et
auctoritatem Lacedæmoniorum, concilium querentibus dedit,
decretumque referente eo factum est, quum in fidem Achæ- 2
orum tutelamque T. Quinctius et Romani Laconicæ oræ ca-
stella et vicos tradidissent, et, quum abstinere iis ex fœdere
Lacedæmonii deberent, Las vicus oppugnatus esset cædesque
ibi facta, qui eius rei auctores affinesque essent, nisi dederentur
Achæis, violatum videri fœdus. Ad exposcendos eos legati 3
extemplo Lacedæmonem missi sunt. Id imperium adeo su-
perbum et indignum Lacedæmoniis visum est, ut, si antiqua
civitatis fortuna esset, haud dubie arma extemplo capturi
fuerint. Maxime autem consternavit eos metus, si semel 4
primis imperiis obediendo iugum accepissent, ne, id quod iam
diu moliretur Philopœmen, exsulibus Lacedæmonem traderet.
Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione, cum qua 5
consiliorum aliqua societas Philopœmeni atque exsulibus erat,
interfectis, decreverunt, renuntiandam societatem Achæis, lega-
tosque extemplo Cephalleniam mittendos, qui consuli M. Fulvio
quique Romanis Lacedæmonem dederent orarentque eum, ut 6
veniret in Peloponnesum ad urbem Lacedæmonem in fidem
dicionemque populi Romani accipiendam. Id ubi legati ad 32
Achæos retulerunt, omnium civitatium, quæ eius concilii erant,
consensu bellum Lacedæmoniis indictum est. Ne extemplo
gereretur, hiems impediit; incursionibus tamen parvis, latro- 2
cinii magis quam belli modo, non terra tantum, sed etiam
navibus a mari fines eorum vastati. Hic tumultus consulem 3
Peloponnesum adduxit; iussuque eius Elin concilio indicto,
Lacedæmonii ad disceptandum exciti. Magna ibi non discep- 4
tatio modo, sed altercatio fuit, cui consul, quum alia, satis
ambitiose partem utramque fovendo, incerta respondisset, una
denuntiatione, ut bello abstinerent, donec Romam ad senatum

5 legatos misissent, finem imposuit. Utrinque legatio missa
Romam est; exsules quoque Lacedæmoniorum suam causam
6 legationemque Achæis iniunxerunt. Diophanes et Lycortas,
Megalopolitani ambo, principes legationis Achæorum fuerunt;
qui, dissidentes in re publica, tum quoque minime inter se
7 convenientes orationes habuerunt. Diophanes senatui discep-
tationem omnium rerum permittebat: eos optime controversias
8 inter Achæos ac Lacedæmonios finituros esse; Lycortas ex
præceptis Philopœmenis postulabat, ut Achæis ex fœdere ac
legibus suis, quæ decressent, agere liceret, libertatemque sibi
9 illibatam, cuius ipsi auctores essent, præstarent. Magnæ aucto-
ritatis apud Romanos tum gens Achæorum erat; novari tamen
nihil de Lacedæmoniis placebat. Ceterum responsum ita
perplexum fuit, ut et Achæi sibi de Lacedæmone permissum
10 acciperent, et Lacedæmonii non omnia concessa iis inter-
pretarentur. Hac potestate immodice Achæi ac superbe usi
33 sunt. Philopœmeni continuatur magistratus. Qui veris initio
exercitu indicto, castra in finibus Lacedæmoniorum posuit;
2 legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, et
civitatem in pace futuram, si id fecisset, pollicens, et illos
3 nihil indicta causa passuros. Silentium præ metu ceterorum
fuit; quos nominatim depoposcerat, ipsi se ituros professi sunt,
fide accepta a legatis, vim afuturam, donec causam dixissent.
4 Ierunt etiam alii illustres viri, et advocati privatis, et quia
5 pertinere causam eorum ad rem publicam censebant. Nun-
quam alias exsules Lacedæmoniorum Achæi secum adduxerant
in fines, quia nihil æque alienaturum animos civitatis videbatur;
6 tunc exercitus totius prope antesignani exsules erant. Hi veni-
entibus Lacedæmoniis ad portam castrorum agmine facto
occurrerunt; et primo lacessere iurgiis, deinde, altercatione
orta, quum accenderentur iræ, ferocissimi exsulum impetum
7 in Lacedæmonios fecerunt. Quum illi deos et fidem legatorum
testarentur, et legati et prætor summovere turbam et protegere
Lacedæmonios vinclaque iam quosdam iniicientes arcere.
8 Crescebat turba tumultu concitato; et Achæi ad spectaculum

primo concurrebant; deinde vociferantibus exsulibus, quæ passi
forent, et orantibus opem affirmantibusque simul, nunquam 9
talem occasionem habituros, si eam prætermisissent; fœdus,
quod in Capitolio, quod Olympiæ, quod in arce Athenis
sacratum fuisset, irritum per illos esse; priusquam alio de
integro fœdere obligarentur, noxios puniendos esse, accensa his 10
vocibus multitudo ad vocem unius, qui, ut ferirent, inclamavit,
saxa coniecit, atque ita decem septem, quibus vincula per
tumultum iniecta erant, interfecti sunt. Sexaginta tres postero 11
die comprehensi, a quibus prætor vim arcuerat, non quia
salvos vellet, sed quia perire causa indicta nolebat, obiecti
multitudini iratæ, quum aversis auribus pauca locuti essent,
damnati omnes et traditi sunt ad supplicium. Hoc metu 34
iniecto, Lacedæmoniis imperatum primum, uti muros diruerent;
deinde, ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos
militassent, terra Laconica excederent; tum uti, quæ servitia 2
tyranni liberassent (ea magna multitudo erat), ante diem certam
abirent; qui ibi mansissent, eos prendendi, abducendi, vendendi
Achæis ius esset; Lycurgi leges moresque abrogarent, Achæorum 3
assuescerent legibus institutisque: ita unius eos corporis fore
et de omnibus rebus facilius consensuros. Nihil obedientius 4
fecerunt, quam ut muros diruerent, nec ægrius passi sunt
quam exsules reduci; decretum Tegeæ in concilio communi 5
Achæorum de restituendis iis factum est. Et mentione illata, 6
externos auxiliares dimissos ac Lacedæmoniis adscriptos (ita
enim vocabant, qui ab tyrannis liberati erant) urbe excessisse
et in agros dilapsos, priusquam dimitteretur exercitus, ire
prætorem cum expeditis et comprehendere id genus hominum
et vendere iure prædæ placuit. Multi comprehensi venierunt; 7
porticus ex ea pecunia Megalopoli permissu Achæorum refecta
est, quam Lacedæmonii diruerant. Et ager Belbinates, quem 8
iniuria tyranni Lacedæmoniorum possederant, restitutus eidem
civitati ex decreto vetere Achæorum, quod factum erat Philippo
Amyntæ filio regnante. Per hæc velut enervata civitas Lace- 9
dæmoniorum diu Achæis obnoxia fuit; nulla tamen res tanto

erat damno quam disciplina Lycurgi, cui per octingentos annos assuerant, sublata.

35 A concilio, ubi apud consulem inter Achæos Lacedæmoniosque disceptatum est, M. Fulvius, quia iam in exitu annus erat, comitiorum causa profectus Romam creavit consules M. Valerium Messallam et C. Livium Salinatorem, quum M. Æmilium Lepidum inimicum eo quoque anno
2 petentem deiecisset. Prætores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius, P. Claudius
3 Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitiis perfectis, consulem M. Fulvium in provinciam et ad exercitum redire placuit, eique et collegæ Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est.
4 Eo anno in æde Herculis signum dei ipsius ex decemvirorum responso, et seiuges in Capitolio aurati a P. Cornelio positi;
5 consulem dedisse inscriptum est. Et duodecim clipea aurata ab ædilibus curulibus P. Claudio Pulchro et Ser. Sulpicio Galba sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam com-
6 pressam damnarunt; et ædilis plebi Q. Fulvius Flaccus duo signa aurata uno reo damnato (nam separatim accusaverant)
7 posuit; collega eius A. Cæcilius neminem condemnavit. Ludi Romani ter, plebeii quinquies toti instaurati.

A. u. c. 566. A. Ch. 188. M. Valerius Messalla inde et C. Livius Salinator consulatum idibus Martiis quum inissent, de re publica deque provinciis
8 et exercitibus senatum consuluerunt. De Ætolia et Asia nihil mutatum est; consulibus alteri Pisæ cum Liguribus,
9 alteri Gallia provincia decreta est. Comparare inter se aut sortiri iussi, et novos exercitus, binas legiones, scribere, et ut sociis Latini nominis quina dena millia peditum imperarent
10 et mille et ducentos equites. Messallæ Ligures, Salinatori obtigit Gallia. Prætores inde sortiti sunt; M. Claudio urbana, P. Claudio peregrina iurisdictio evenit; Q. Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem,
36 C. Atinius ulteriorem est sortitus. De exercitibus ita placuit: e Gallia legiones, quæ sub C. Lælio fuerant, ad M. Tuccium
2 proprætorem in Bruttios traduci, et, qui in Sicilia esset, dimitti

exercitum, et classem, quæ ibi esset, Romam reducere M.
Sempronium proprætorem. Hispaniis singulæ legiones, quæ 3
tum in iis provinciis erant, decretæ, et ut terna millia peditum,
ducenos equites ambo prætores in supplementum sociis imperarent
secumque transportarent. Priusquam in provincias novi magistratus 4
proficiscerentur, supplicatio triduum pro collegio decemvirorum
imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam
ferme et quartam tenebræ obortæ fuerant, et novendiale sacrificium
indictum est, quod in Aventino lapidibus pluvisset.

Campani, quum eos ex senatus consulto, quod factum 5
erat priore anno, censores Romæ censeri coegissent (nam
antea incertum fuerat, ubi censerentur), petierunt, ut sibi
cives Romanas ducere uxores liceret et, si qui prius duxissent, 6
ut habere eas, et nati ante eam diem uti iusti sibi liberi
heredesque essent. Utraque res impetrata. De Formianis 7
Fundanisque municipibus et Arpinatibus C. Valerius Tappo
tribunus plebis promulgavit, ut iis suffragii latio (nam antea
sine suffragio habuerant civitatem) esset. Huic rogationi 8
quattuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur,
quum intercederent, edocti, populi esse, non senatus ius
suffragium, quibus velit, impertire, destiterunt incepto. Rogatio 9
perlata est, ut in Æmilia tribu Formiani et Fundani, in
Cornelia Arpinates ferrent; atque in his tribubus tum primum
ex Valerio plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, 10
sorte superato T. Quinctio, lustrum condidit. Censa sunt
civium capita ducenta quinquaginta octo millia trecenta decem
et octo. Lustro perfecto consules in provincias profecti sunt.

Hieme ea, qua hæc Romæ gesta sunt, ad Cn. Manlium, 37
consulem primum, dein pro consule, hibernantem in Asia,
legationes undique ex omnibus civitatibus gentibusque, quæ
cis Taurum montem incolunt, conveniebant. Et ut clarior 2
nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit quam de
Gallis, ita lætior sociis erat de Gallis quam de Antiocho.
Tolerabilior regia servitus fuerat quam feritas immanium 3
barbarorum incertusque in dies terror, quo velut tempestas

4 eos populantes inferret. Itaque, ut quibus libertas Antiocho
pulso, pax Gallis domitis data esset, non gratulatum modo
venerant, sed coronas etiam aureas pro suis quæque facultatibus
5 attulerant. Et ab Antiocho legati et ab ipsis Gallis, ut pacis
leges dicerentur, et ab Ariarathe, rege Cappadocum, venerunt,
ad veniam petendam luendamque pecunia noxam, quod auxiliis
6 Antiochum iuvisset. Huic sexcenta talenta argenti sunt imperata;
Gallis responsum, quum Eumenes rex venisset, tum daturum
iis leges; civitatium legationes cum benignis responsis, lætiores
7 etiam quam venerant, dimissæ; Antiochi legati pecuniam in
Pamphyliam frumentumque ex pacto cum L. Scipione fœdere
8 iussi advehere; eo se cum exercitu venturum. Principio
deinde veris, lustrato exercitu profectus, die octavo Apameam
venit. Ibi triduum stativis habitis, tertiis rursus ab Apamea
castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios
9 convehere iusserat, pervenit. *Duo* millia et quingenta talenta
argenti accepta Apameam deportantur; frumentum exercitui
dividitur. Inde ad Pergam ducit, quæ una in iis locis regio
10 tenebatur præsidio. Appropinquanti præfectus præsidii obvius
fuit, triginta dierum tempus petens, ut regem Antiochum de
urbe tradenda consuleret. Dato tempore, ad eam diem præsidio
11 decessum est. A Perga L. Manlio fratre cum quattuor millibus
militum Oroanda ad reliquum pecuniæ ex eo, quod pepigerant,
exigendum misso, ipse, quia Eumenem regem et decem legatos
ab Roma Ephesum venisse audierat, iussis sequi Antiochi legatis,
38 Apameam exercitum reduxit. Ibi ex decem legatorum sententia
fœdus in hæc verba fere cum Antiocho conscriptum est:
2 „Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus et
condicionibus esto. Ne quem exercitum, qui cum populo
Romano sociisve bellum gesturus erit, rex per fines regni sui
eorumve, qui sub dicione eius erunt, transire sinito, neu
3 commeatu neu qua alia ope iuvato. Idem Romani sociique
Antiocho et iis, qui sub imperio eius erunt, præstent. Belli
gerendi ius Antiocho ne esto cum iis, qui insulas colunt, neve
4 in Europam transeundi. Excedito urbibus, agris, vicis, castellis cis

Taurum montem usque ad Halyn amnem, et, ea valle Tauri,
usque ad iuga, qua in Lycaoniam vergit. Ne qua *præter* 5
arma efferto ex iis oppidis, agris castellisque, quibus excedat;
si qua extulit, quo quæque oportebit, recte restituito. Ne
militem neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui 6
earum urbium cives, quæ regno abscedunt, cum rege Antiocho
intraque fines regni eius sunt, Apameam omnes ante diem
certam redeunto. Qui ex regno Antiochi apud Romanos 7
sociosque nunc sunt, iis ius abeundi manendique esto. Servos seu 8
fugitivos seu bello captos, seu quis liber captus aut transfuga erit,
reddito Romanis sociisque. Elephantos tradito omnes, neque alios
parato. Tradito et naves longas armamentaque earum, neu plures
quam decem naves *tectas neve plures quam* * *naves* actuarias, quarum
nulla plus quam triginta remis agatur, habeto neve † monerem
ex belli causa, quod ipse illaturus erit. Ne navigato citra 9
Calycadnum neu Sarpedonium promuntoria, extraquam si qua
navis pecuniam *in* stipendium aut legatos aut obsides portabit.
Milites mercede conducendi ex iis gentibus, quæ sub dicione 10
populi Romani sunt, Antiocho regi ius ne esto; ne voluntarios
quidem recipiendi. Rhodiorum sociorumve quæ ædes ædificiaque 11
intra fines regni Antiochi sunt, quo iure ante bellum fuerunt,
eo Rhodiorum sociorumve sunto. Si quæ pecuniæ debentur,
earum exactio esto; si quid ablatum est, id conquirendi, 12
cognoscendi repetendique item ius esto. Si quas urbes, quas
tradi oportet, ii tenent, quibus Antiochus dedit, et ex iis
præsidia deducito, utique recte tradantur, curato. Argenti 13
probi talenta Attica duodecim millia dato intra duodecim
annos pensionibus æquis (talentum ne minus pondo octoginta
Romanis ponderibus pendat), et tritici quingenta quadraginta
millia modium. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta 14
intra quinquennium dato, et pro frumento, quod æstimatione fit,
talenta centum viginti septem. Obsides Romanis viginti dato, 15
et triennio mutato, ne minores octonum denum annorum neu
maiores quinum quadragenum. Si qui sociorum populi Romani 16
ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi ius esto, dum

ne quam urbem aut belli iure teneat aut in amicitiam accipiat.
17 Controversias inter se iure ac iudicio disceptanto aut, si utrisque
18 placebit, bello.“ De Hannibale Pœno et Ætolo Thoante et
Mnasilocho Acarnane et Chalcidensibus Eubulida et Philone
dedendis in hoc quoque fœdere adscriptum est, et ut, si quid
postea addi, demi mutarive placuisset, ut id salvo fœdere fieret.
39 Consul in hoc fœdus iuravit; ab rege qui exigerent ius iurandum,
profecti Q. Minucius Thermus et L. Manlius, qui tum forte
2 ab Oroandis rediit. Et Q. Fabio Labeoni, qui classi præerat,
scripsit, ut Patara extemplo proficisceretur, quæque ibi naves
3 regiæ essent, concideret cremaretque. Profectus ab Epheso
quinquaginta tectas naves aut concidit aut incendit. Telmessum
eadem expeditione, territis subito adventu classis oppidanis,
4 recepit. Ex Lycia protinus, iussis ab Epheso sequi, qui ibi
relicti erant, per insulas in Græciam traiecit. Athenis paucos
moratus dies, dum Piræum ab Epheso naves venirent, totam
inde classem in Italiam reduxit.

5 Cn. Manlius quum inter cetera, quæ accipienda ab Antiocho
erant, elephantos quoque accepisset donoque Eumeni omnes
dedisset, causas deinde civitatium, multis inter novas res
6 turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniæ
imperatæ beneficio Eumenis, cui desponderat per eos dies filiam,
7 remissa, in amicitiam est acceptus. Civitatium autem cognitis
causis decem legati aliam aliarum fecerunt condicionem. Quæ
stipendiariæ regi Antiocho fuerant et cum populo Romano
8 senserant, iis immunitatem dederunt; quæ partium Antiochi
fuerant aut stipendiariæ Attali regis, eas omnes vectigal pendere
Eumeni iusserunt. Nominatim præterea Colophoniis, qui in
Notio habitant, et Cymæis et Mylasenis immunitatem concesserunt;
9 Clazomeniis super immunitatem et Drymussam insulam dono
dederunt, et Milesiis, quem sacrum appellant, agrum restituerunt,
10 et Iliensibus Rhœteum et Gergithum addiderunt, non tam ob
recentia ulla merita quam originum memoria. Eadem et
11 Dardanum liberandi causa fuit. Chios quoque et Smyrnæos
et Erythræos, pro singulari fide, quam eo bello præstiterant,

et agro donarunt et in omni præcipuo honore habuerunt.
Phocæensibus et ager, quem ante bellum habuerant, redditus 12
et, ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodiis affirmata, 13
quæ data priore decreto erant; Lycia et Caria datæ usque
ad Mæandrum amnem præter Telmessum. Regi Eumeni 14
Chersonesum in Europa et Lysimachiam, castella, vicos, agrum,
quibus finibus tenuerat Antiochus, adiecerunt; in Asia Phrygiam 15
utramque (alteram ad Hellespontum, maiorem alteram vocant),
et Mysiam, quam Prusia rex ademerat, ei restituerunt; et 16
Lycaoniam et Milyada et Lydiam et nominatim urbes Tralles
atque Ephesum et Telmessum. De Pamphylia disceptatum 17
inter Eumenem et Antiochi legatos quum esset, quia pars
eius citra, pars ultra Taurum est, integra ad senatum *res* reiicitur.

His fœderibus decretisque datis, Manlius cum decem **40**
legatis omnique exercitu ad Hellespontum profectus, evocatis
eo regulis Gallorum, leges, quibus pacem cum Eumene servarent,
dixit, denuntiavit, ut morem vagandi cum armis finirent agrorum- 2
que suorum terminis se continerent. Contractis deinde ex omni 3
ora navibus, et Eumenis etiam classe per Athenæum, fratrem
regis, ab Elæa adducta, copias omnes in Europam traiecit.
Inde per Chersonesum modicis itineribus grave præda omnis 4
generis agmen trahens Lysimachiæ stativa habuit, ut quam
maxime recentibus et integris iumentis Thraciam, per quam
iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus est ab 5
Lysimachia die, ad amnem Melana, quem vocant, inde postero
die Cypsela pervenit. A Cypselis via decem millium fere 6
silvestris, angusta, confragosa excipiebat, propter cuius
difficultatem itineris in duas partes divisus exercitus, et
præcedere una iussa, altera magno intervallo cogere agmen;
media impedimenta interposuit; plaustra cum pecunia publica
erant pretiosaque alia præda. Ita quum per saltum iret, 7
Thracum decem haud amplius millia ex quattuor populis,
Astii et Cæni et Maduateni et Coreli, ad ipsas angustias viam
circumsederunt. Opinio erat, non sine Philippi Macedonum regis 8
fraude id factum; eum scisse, non alia quam per Thraciam

redituros Romanos, et quantam pecuniam secum portarent.
9 In primo agmine imperator erat, sollicitus propter iniquitatem
locorum. Thraces nihil se moverunt, donec armati transirent;
10 postquam primos superasse angustias viderunt, postremos
nondum appropinquantes, impedimenta et sarcinas invadunt,
cæsisque custodibus, partim ea, quæ in plaustris erant, diripere,
11 partim sub oneribus iumenta abstrahere. Unde postquam clamor
primum ad eos, qui iam ingressi saltum sequebantur, deinde
etiam ad primum agmen est perlatus, utrinque in medium
concurritur, et inordinatum pluribus simul locis prœlium
12 conseritur. Thracas præda ipsa impeditos oneribus et plerosque,
ut ad rapiendum vacuas manus haberent, inermes ad cædem
præbet; Romanos iniquitas locorum barbaris per calles notas
occursantibus et latentibus interdum per cavas valles prodebat.
13 Ipsa etiam onera plaustraque, ut fors tulit, his aut illis
incommode obiecta, pugnantibus impedimento sunt. Alibi
14 prædo, alibi prædæ vindex cadit; prout locus iniquus æquusve
his aut illis, prout animus pugnantium est, prout numerus
(alii enim pluribus, quam ipsi erant, alii paucioribus occurrerant),
15 varia fortuna pugnæ est; multi utrinque cadunt. Iam nox
appetebat, quum prœlio excedunt Thraces, non fuga vulnerum
41 aut mortis, sed quia satis prædæ habebant. Romanorum
primum agmen extra saltum circa templum Bendidium castra
loco aperto posuit; pars altera ad custodiam impedimentorum
2 medio in saltu, duplici circumdato vallo, mansit. Postero die,
prius explorato saltu, quam moverent, primis se coniungunt.
3 In eo prœlio quum et impedimentorum et calonum pars et
milites aliquot, quum passim toto prope saltu pugnaretur,
cecidissent, plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est
4 acceptum, fortis ac strenui viri. Eo die ad Hebrum flumen
perventum est. Inde Æniorum fines præter Apollinis, Zerynthium
5 quem vocant incolæ, templum superant. Aliæ angustiæ circa
Tempyra excipiunt (hoc loco nomen est), nec minus confragosæ
quam priores; sed quia nihil silvestre circa est, ne latebras
6 quidem ad insidiandum præbent. Huc ad eandem spem prædæ

Thrausi, gens et ipsa Thracum, convenere; sed quia nudæ valles, procul ut conspicerentur angustias obsidentes, efficiebant, minus terroris tumultusque fuit apud Romanos; quippe, etsi iniquo loco, prœlio tamen iusto, acie aperta, signis collatis dimicandum erat. Conferti subeunt et, cum clamore impetu 7
facto, primum expulere loco hostes, deinde avertere; fuga inde cædesque, suis ipsos impedientibus angustiis, fieri cœpta est; Romani victores ad vicum Maronitarum (Salen appellant) 8
posuerunt castra. Postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit; triduumque ibi frumentum accipientes manserunt, partem ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partem ex navibus suis, quæ cum omnis generis commeatu sequebantur. Ab stativis diei via Apolloniam fuit; hinc per Abderitarum 9
agrum Neapolim perventum est. Hoc omne per Græcorum 10
colonias pacatum iter fuit, reliquum inde per medios Thracas dies noctesque, etsi non infestum, tamen suspectum, donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, 11
quum a Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam causam, quam quod prædæ minus, quod peteretur, fuerat; quanquam tunc quoque Claudius auctor est ad quindecim 12
millia Thracum præcedenti ad exploranda loca agmen Muttini Numidæ occurrisse; quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos; Muttinis filium per medios hostes cum 13
centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse; eundem mox, quum iam Muttines, in medio elephantis locatis, in cornua equitibus dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo præbuisse, atque inde turbatos equestri 14
velut procella hostes ad peditum agmen non accessisse. Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum traduxit. 15
Inde per Epirum Apolloniam quum pervenisset, nondum adeo hiberno contempto mari, ut traiicere auderet, Apolloniæ hibernavit.

Exitu prope anni M. Valerius consul ex Liguribus ad magistratus subrogandos Romam venit, nulla memorabili in provincia gesta re, ut ea probabilis moræ causa esset, quod 42

2 solito serius ad comitia venisset. Comitia consulibus rogandis
3 fuerunt ante diem duodecimum calendas Martias; creati M.
4 Æmilius Lepidus, C. Flaminius. Postero die prætores facti
App. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius
Culleo, L. Terentius Massiliota, Q. Fulvius Flaccus, M. Fu-
5 rius Crassipes. Comitiis perfectis, quas provincias prætoribus
esse placeret, retulit ad senatum consul. Decreverunt duas
Romæ iuris dicundi causa, duas extra Italiam, Siciliam ac
6 Sardiniam, duas in Italia, Tarentum et Galliam, et extemplo,
priusquam inirent magistratum, sortiri iussi. Ser. Sulpicius
urbanam, Q. Terentius peregrinam est sortitus, L. Terentius
Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, App. Claudius Tarentum, M.
Furius Galliam.

7 Eo anno L. Minucius Myrtilus et L. Manlius, quod le-
gatos Carthaginienses pulsasse dicebantur, iussu M. Claudii
prætoris urbani per fetiales traditi sunt legatis et Carthaginem
avecti.

8 In Liguribus magni belli, et gliscentis in dies magis fama
A. u. c. 567. A. Ch. 187. erat; itaque consulibus novis, quo die de provinciis et de re
publica retulerunt, senatus utrisque Ligures provinciam decre-
9 vit. Huic senatus consulto Lepidus consul intercedebat, in-
dignum esse prædicans, consules ambos in valles Ligurum
10 includi, M. Fulvium et Cn. Manlium biennium iam, alterum
in Europa, alterum in Asia, velut pro Philippo atque An-
tiocho substitutos regnare. Si exercitus in his terris esse
placeat, consules iis potius quam privatos præesse oportere.
11 Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum in-
dictum non sit, pacem pretio venditantes. Si eas provincias
exercitibus obtinere opus esset, sicut M'. Acilio L. Scipio
consul, L. Scipioni M. Fulvius et Cn. Manlius successissent
12 consules, ita Fulvio Manlioque C. Livium et M. Valerium
consules debuisse succedere. Nunc certe, perfecto Ætolico
bello, recepta ab Antiocho Asia, devictis Gallis, aut consules
ad exercitus consulares mitti aut reportari legiones inde red-
13 dique tandem rei publicæ debere. Senatus, his auditis, in

sententia perseveravit, ut consulibus ambobus Ligures provincia esset; Manlium Fulviumque decedere de provinciis et exercitus inde deducere ac redire Romam placuit.

Inimicitiæ inter M. Fulvium et M. Æmilium consulem 43
erant, et super cetera Æmilius serius biennio se consulem factum M. Fulvii opera ducebat. Itaque ad invidiam ei fa- 2
ciundam legatos Ambracienses in senatum subornatos criminibus introduxit, qui sibi, quum in pace essent imperataque 3
prioribus consulibus fecissent et eadem obedienter præstare M. Fulvio parati essent, bellum illatum questi, agros primum 4
depopulatos, terrorem direptionis et cædis urbi iniectum, ut eo metu claudere cogerentur portas; obsessos deinde et op- 5
pugnatos se, et omnia exempla belli edita in se cædibus, incendiis, ruinis, direptione urbis; coniuges, liberos in servitium 6
abstractos, bona adempta et, quod se ante omnia moveat, templa tota urbe spoliata ornamentis; simulacra deum, deos immo ipsos, convulsos ex sedibus suis ablatos esse; parietes postesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur et supplicent, Ambraciensibus superesse, — hæc querentes interrogando 7
criminose ex composito consul ad plura, velut non sua sponte, dicenda eliciebat. Motis patribus, alter consul C. Flaminius 8
M. Fulvii causam excepit, qui veterem viam et obsoletam ingressos Ambracienses dixit; sic M. Marcellum ab Syracu- 9
sanis, sic Q. Fulvium a Campanis accusatos. Quin eadem opera T. Quinctium a Philippo rege, M'. Acilium et L. Scipionem ab Antiocho, Cn. Manlium a Gallis, ipsum M. Fulvium ab Ætolis et Cephalleniæ populis accusari paterentur? „Ambraciam oppugnatam et captam et signa inde ornamen- 10
taque ablata et cetera facta, quæ captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fulvio aut ipsum M. Fulvium censetis, patres conscripti, qui ob has res gestas triumphum a 11
vobis postulaturus sit, Ambraciam captam signaque, quæ ablata criminantur, et cetera spolia eius urbis ante currum laturus et fixurus in postibus suis? Nihil est, quod se ab 12
Ætolis separent; eadem Ambraciensium et Ætolorum causa

13 est. Itaque collega meus vel in alia causa inimicitias exer-
ceat vel, si in hac utique mavult, retineat Ambracienses suos
14 in adventum M. Fulvii; ego nec de Ambraciensibus nec de
44 Ætolis decerni quicquam absente M. Fulvio patiar." Quum
Æmilius callidam malitiam inimici velut notam omnibus in-
simularet et tempus eum morando extracturum diceret, ne
consule inimico Romam veniret, certamine consulum biduum
2 absumptum est; nec præsente Flaminio decerni quicquam vi-
3 debatur posse. Captata occasio est, quum æger forte Fla-
minius abesset, et referente Æmilio senatus consultum factum
4 est, ut Ambraciensibus suæ res omnes redderentur; in liber-
tate essent ac legibus suis uterentur; portoria, quæ vellent,
terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac socii
5 nominis Latini essent; signa aliaque ornamenta, quæ que-
rerentur ex ædibus sacris sublata esse, de iis, quum M. Ful-
vius Romam revertisset, placere ad collegium pontificum re-
6 ferri et, quod ii censuissent, fieri. Neque his contentus consul
fuit, sed postea per infrequentiam adiecit senatus consultum,
Ambraciam vi captam esse non videri.

7 Supplicatio inde ex decemvirorum decreto pro valetudine
populi per triduum fuit, quia gravis pestilentia urbem atque
8 agros vastabat. Latinæ inde fuerunt. Quibus religionibus
liberati consules et dilectu perfecto (novis enim uterque ma-
luit uti militibus), in provinciam profecti sunt, veteresque
omnes dimiserunt.

9 Post consulum profectionem Cn. Manlius proconsul Ro-
mam venit; cui quum ab Ser. Sulpicio prætore senatus ad
10 ædem Bellonæ datus esset et ipse, commemoratis rebus ab se
gestis, postulasset, ut ob eas diis immortalibus honos habere-
11 tur sibique triumphanti urbem invehi liceret, contradixerunt
pars maior decem legatorum, qui cum eo fuerant, et ante
45 alios L. Furius Purpurio et L. Æmilius Paulus: Legatos
sese Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendæ causa
fœderisque legum, quæ cum L. Scipione inchoatæ fuissent, per-
2 ficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, ut eam

pacem turbaret et Antiochum, si sui potestatem fecisset, in-
sidiis exciperet; sed illum, cognita fraude consulis, quum sæpe
colloquiis petitis captatus esset, non congressum modo, sed
conspectum etiam eius vitasse. Cupientem transire Taurum 3
ægre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllæ præ-
dictam superantibus terminos fatales cladem experiri vellet,
retentum admosse tamen exercitum et prope ipsis iugis ad
divortia aquarum castra posuisse. Quum ibi nullam belli 4
causam inveniret, quiescentibus regiis, circumegisse exercitum ad
Gallogræcos; cui nationi non ex senatus auctoritate, non po- 5
puli iussu bellum illatum; quod quem unquam de sua sententia
facere ausum? Antiochi, Philippi, Hannibalis et Pœnorum
recentissima bella esse; de omnibus his consultum senatum, 6
populum iussisse, per legatos ante res repetitas, postremo, qui
bellum indicerent, missos. „Quid eorum, Cn. Manli, factum 7
est, ut istud publicum populi Romani bellum et non tuum
privatum latrocinium ducamus? At eo ipso contentus fuisti; 8
recto itinere exercitum duxisti ad eos, quos tibi hostes de-
sumpseras; an per omnes anfractus viarum, quum ad bivia
consisteres, ut, quo flexisset agmen Attalus, Eumenis frater, 9
eo consul mercenarius cum exercitu Romano sequereris, Pisi-
diæ Lycaoniæque et Phrygiæ recessus omnes atque angulos
peragrasti, stipem ab tyrannis castellanisque deviis colligens?
Quid enim tibi cum Oroandis? quid cum aliis æque innoxiis 10
populis? Bellum autem ipsum, cuius nomine triumphum petis,
quo modo gessisti? Loco æquo, tempore tuo pugnasti? Tu 11
vero recte, ut diis immortalibus honos habeatur, postulas,
primum quod pro temeritate imperatoris, nullo gentium iure
bellum inferentis, pœnas luere exercitum noluerunt; deinde
quod beluas, non hostes nobis obiecerunt. Nolite nomen tan- **46**
tum existimare mixtum esse Gallogræcorum; multo ante et
corpora et animi mixti ac vitiati sunt. An, si illi Galli es- 2
sent, cum quibus millies vario eventu in Italia pugnatum est,
quantum in imperatore vestro fuit, nuntius illinc redisset?
Bis cum iis pugnatum est; bis loco iniquo subiit; in valle 3

inferiore pedibus pæne hostium aciem subiecit. Ut non tela
ex superiore loco mitterent, sed corpora sua nuda iniicerent,
4 obruere nos potuerunt. Quid igitur incidit? Magna fortuna
populi Romani est, magnum et terribile nomen. Recenti
ruina Hannibalis, Philippi, Antiochi prope attoniti erant.
Tantæ corporum moles fundis sagittisque in fugam consternatæ
5 sunt; gladius in acie cruentatus non est Gallico bello; velut
6 avium examina ad crepitum primum missilium avolavere. At
hercule iidem nos (monente fortuna, quid, si hostem habuissemus,
casurum fuisset) quum redeuntes in latrunculos Thra-
7 cas incidissemus, cæsi, fugati, exuti impedimentis sumus. Q.
Minucius Thermus, in quo haud paulo plus damni factum est,
quam si Cn. Manlius, cuius temeritate ea clades inciderat,
8 perisset, cum multis viris fortibus cecidit; exercitus spolia
regis Antiochi referens trifariam dissipatus, alibi primum,
alibi postremum agmen, alibi impedimenta, inter vepres in
9 latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus
petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiæque foret acceptum,
de quibus hostibus triumphum peteres? De iis, ut opinor,
quos tibi hostes senatus aut populus Romanus dedisset.
10 Sic huic L. Scipioni, sic illi M'. Acilio de rege Antiocho, sic
paulo ante T. Quinctio de rege Philippo, sic P. Africano de
11 Hannibale et Pœnis et Syphace triumphus datus. Et minima
illa, quum iam senatus censuisset bellum, quæsita tamen sunt,
quibus nuntiandum esset: ipsis utique regibus nuntiaretur, an
12 satis esset ad præsidium aliquod nuntiari. Vultis ergo hæc
omnia pollui et confundi, tolli fetialia iura, nullos esse fetiales?
Fiat (pace deum dixerim) iactura religionis; oblivio deorum
13 capiat pectora vestra; num senatum quoque de bello consuli
non placet? non ad populum ferri, velint iubeantne cum Gallis
14 bellum geri? Modo certe consules Græciam atque Asiam
volebant; tamen perseverantibus vobis Ligures provinciam
15 decernere dicto audientes fuerunt. Merito ergo a vobis prospere
bello gesto triumphum petent, quibus auctoribus gesserunt."

Talis oratio Furii et Æmilii fuit. Manlium in hunc 47
maxime modum respondisse accepi: „Tribuni plebis antea
solebant triumphum postulantibus adversari, patres conscripti;
quibus ego gratiam habeo, quod seu mihi seu magnitudini 2
rerum gestarum hoc dederunt, ut non solum silentio compro-
barent honorem meum, sed referre etiam, si opus esset, vide-
rentur parati esse; ex decem legatis, si diis placet, quod con- 3
silium dispensandæ cohonestandæque victoriæ imperatoribus
maiores dederunt nostri, adversarios habeo. L. Furius et 4
L. Æmilius currum triumphalem me conscendere prohibent,
coronam insignem capiti detrahunt, quos ego, si tribuni
triumphare me prohiberent, testes citaturus fui rerum a me
gestarum. Nullius equidem invideo honori, patres conscripti. 5
Vos tribunos plebei nuper, viros fortes ac strenuos, impedi-
entes Q. Fabii Labeonis triumphum auctoritate vestra deter-
ruistis. Triumphavit, quem non bellum iniustum gessisse, sed
hostem omnino non vidisse inimici iactabant; ego, qui cum 6
centum millibus ferocissimorum hostium signis collatis toties
pugnavi, qui plus quadraginta millia hominum cepi aut occidi,
qui bina castra eorum expugnavi, qui citra iuga Tauri omnia
pacatiora, quam terra Italia est, reliqui, non triumpho modo
fraudor, sed causam apud vos, patres conscripti, accusantibus 7
meis ipse legatis dico. Duplex eorum, ut animadvertistis, 8
patres conscripti, accusatio fuit; nam nec gerendum mihi fuisse
bellum cum Gallis, et gestum temere atque imprudenter dixe-
runt. „Non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos imperata
facientes violasti.“ Non sum postulaturus a vobis, patres con- 9
scripti, ut, quæ communiter de immanitate gentis Gallorum, de
infestissimo odio in nomen Romanum scitis, ea de illis quoque,
qui Asiam incolunt, existimetis Gallis; remota universæ gentis 10
infamia atque invidia, per se ipsos æstimate. Utinam rex
Eumenes, utinam Asiæ omnes civitates adessent, et illos po-
tius querentes quam me accusantem audiretis. Mittite, age 11
dum, legatos circa omnes Asiæ urbes et quærite, utra graviori
servitute, Antiocho ultra Tauri iuga emoto an Gallis subactis,

12 liberati sint. Quoties agri eorum vastati sint, quoties prædæ
abactæ, referant, quum vix redimendi captivos copia esset, et
mactatas humanas hostias immolatosque liberos suos audirent.
13 Stipendium scitote pependisse socios vestros Gallis et nunc,
liberatos per vos regio imperio, fuisse pensuros, si a me foret
48 cessatum. Quo longius Antiochus emotus esset, hoc impoten-
tius in Asia Galli dominarentur, et, quicquid est terrarum
citra Tauri iuga, Gallorum imperio, non vestro adiecissetis.
2 At enim sunt quidem ista; verum etiam Delphos quondam,
commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum,
Galli spoliaverunt, nec ideo populus Romanus iis bellum
3 indixit aut intulit. Equidem aliquid interesse rebar inter id
tempus, quo nondum in iure ac dicione vestra Græcia atque
Asia erat, ad curandum animadvertendumque, quid in his
4 terris fieret, et hoc, quo finem imperii Romani Taurum mon-
tem statuistis, quo libertatem, immunitatem civitatibus datis,
quo aliis fines adiicitis, alias agro multatis, aliis vectigal im-
ponitis, regna augetis, minuitis, donatis, adimitis, curæ vestræ
5 censetis esse, ut pacem terra mareque habeant. An, nisi
præsidia deduxisset Antiochus, quæ quieta in suis arcibus
erant, non putaretis liberatam Asiam; si Gallorum exercitus
effusi vagarentur, rata dona vestra, quæ dedistis, regi Eumeni,
6 rata libertas civitatibus esset? Sed quid ego hæc ita argu-
mentor, tanquam non acceperim, sed fecerim hostes Gallos?
Te, L. Scipio, appello, cuius ego mihi, succedens in vicem
imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non frustra ab diis
7 immortalibus precatus sum, te, P. Scipio, qui legati ius, col-
legæ maiestatem et apud fratrem consulem et apud exercitum
habuisti, sciatisne in exercitu Antiochi Gallorum legiones
8 fuisse, videritis in acie eos, in cornu utroque (id enim roboris
esse videbatur) locatos; pugnaveritis ut cum hostibus iustis,
9 cecideritis, spolia eorum retuleritis. Atqui cum Antiocho, non
cum Gallis bellum et senatus decreverat et populus iusserat.
Sed simul, ut opinor, cum his decreverant iusserantque, qui
10 intra præsidia eius fuissent; ex quibus præter Antiochum, cum

quo pacem pepigerat Scipio et cum quo nominatim fœdus ut
fieret mandaveratis, omnes hostes erant, qui pro Antiocho
arma adversus nos tulerunt. In qua causa quum Galli ante 11
omnes fuissent et reguli quidam et tyranni, ego tamen et cum
aliis, pro dignitate imperii vestri coactis luere peccata sua,
pacem pepigi, et Gallorum animos, si possent mitigari a feri- 12
tate insita, tentavi, et postquam indomitos atque implacabiles
cernebam, tum demum vi atque armis coercendos ratus sum.
Nunc, quoniam suscepti belli purgatum est crimen, gesti red- 13
denda est ratio; in quo confiderem equidem causæ meæ, etiam-
si non apud Romanum, sed apud Carthaginiensem senatum
agerem, ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, si prospero
eventu, pravo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea civitate, 14
quæ ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque deos adhibet,
quia nullius calumniæ subiicit ea, quæ dii comprobaverunt, et
in sollemnibus verbis habet, quum supplicationem aut trium-
phum decernit, „quod bene ac feliciter rem publicam admi-
nistrarit“, si nollem, si grave ac superbum existimarem vir- 15
tute gloriari, *si* pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam
nationem sine ulla militum iactura devicimus, postularem, ut
diis immortalibus honos haberetur et ipse triumphans in Ca- 16
pitolium adscenderem, unde votis rite nuncupatis profectus
sum, negaretis hoc mihi cum diis immortalibus? Iniquo enim **49**
loco dimicavi. Dic igitur, quo æquiore potuerim dimicare.
Quum hostes montem cepissent, loco se munito tenerent,
nempe eundum ad hostes erat, si vincere vellem. Quid, si 2
urbem eo loco haberent et mœnibus se tenerent? Nempe
oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas æquone loco M'. 3
Acilius cum rege Antiocho pugnavit? Quid? Philippum non
eodem modo super Aoum amnem iuga tenentem montium T.
Quinctius deiecit? Equidem adhuc, qualem aut sibi fingant
aut vobis videri velint hostem fuisse, non invenio. Si dege- 4
nerem et emollitum amœnitate Asiæ, quid periculi vel iniquo
loco subeuntibus fuit? Si timendum et feritate animorum et
robore corporum, huicine tantæ victoriæ triumphum negatis? Cæca 5

invidia est, patres conscripti, nec quicquam aliud scit quam
detrectare virtutes, corrumpere honores ac præmia earum.
6 Mihi quæso ita ignoscatis, patres conscripti, si longiorem
orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria cri-
7 minum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes,
qui angusti erant, et plana ex arduis et culta ex silvestri-
8 bus facere potui, et præstare, necubi notis sibi latebris deli-
tescerent latrones Thraces, ne quid sarcinarum raperetur, ne
quod iumentum ex tanto agmine abstraheretur, ne quis vul-
neraretur, ne ex vulnere vir fortis ac strenuus Q. Minucius
9 moreretur? In hoc, quod infeliciter incidit, ut talem civem
10 amitteremus, hærent; quod saltu iniquo, loco alieno quum
adortus nos hostis esset, duæ simul acies primi et novissimi
agminis hærentem ad impedimenta nostra exercitum barbaro-
11 rum circumvenerunt; quod multa millia *illo* ipso die, plura multo
post dies paucos ceciderunt et ceperunt, hoc, si ipsi tacuerint,
vos scituros, quum testis orationis meæ totus exercitus sit,
12 non credunt? Si gladium in Asia non strinxissem, si hostem
non vidissem, tamen proconsul triumphum in Thracia duobus
13 prœliis merueram. Sed iam dictum satis est; quin pro eo,
quod pluribus verbis vos, quam vellem, fatigavi, veniam a vobis
petitam impetratamque velim, patres conscripti."

50 Plus crimina eo die quam defensio valuisset, ni alter-
cationem in serum perduxissent. Dimittitur senatus in ea
2 opinione, ut negaturus triumphum fuisse videretur. Postero
die et cognati amicique Cn. Manlii summis opibus annisi
3 sunt, et auctoritas seniorum valuit, negantium exemplum pro-
ditum memoriæ esse, ut imperator, qui devictis perduellibus,
confecta provincia exercitum reportasset, sine curru et laurea
privatus inhonoratusque urbem iniret. Hic pudor malignitatem
vicit, triumphumque frequentes decreverunt.

4 Oppressit deinde mentionem memoriamque omnem con-
tentionis huius maius et cum maiore et clariore viro certamen
5 ortum. P. Scipioni Africano, ut Valerius Antias auctor est,
duo Q. Petilii diem dixerunt. Id, prout cuiusque ingenium

erat, interpretabantur. Alii non tribunos plebis, sed univer- 6
sam civitatem, quæ id pati posset, incusabant: Duas maximas 7
orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes
inventas, Romam ingratiorem, si quidem victa Carthago vic-
tum Hannibalem in exsilium expulisset, Roma victrix vic-
torem Africanum expellat. Alii, neminem unum civem 8
tantum eminere debere, ut legibus interrogari non possit;
nihil tam æquandæ libertatis esse, quam potentissimum quem-
que posse dicere causam. Quid autem tuto cuiquam, nedum 9
summam rem publicam, permitti, si ratio non sit reddenda?
Qui ius æquum pati non possit, in eum vim haud iniustam
esse. Hæc agitata sermonibus, donec dies causæ dicendæ 10
venit. Nec alius antea quisquam nec ille ipse Scipio consul
censorve maiore omnis generis hominum frequentia quam
reus illo die in forum est deductus. Iussus dicere causam, 11
sine ulla criminum mentione orationem adeo magnificam
de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem
unquam neque melius neque verius laudatum esse. Dicebantur 12
enim ab *eo* eodem animo ingenioque, quo gesta erant; et aurium
fastidium aberat, quia pro periculo, non in gloriam refere-
bantur. Tribuni vetera luxuriæ crimina Syracusanorum hiber- 51
norum et Locris Pleminianum tumultum quum ad fidem præ-
sentium criminum retulissent, suspicionibus magis quam argu-
mentis pecuniæ captæ reum accusarunt: Filium captum sine 2
pretio redditum, omnibusque aliis rebus Scipionem, tanquam
in eius unius manu pax Romana bellumque esset, ab Antiocho
cultum; dictatorem eum consuli, non legatum in provincia 3
fuisse, nec ad aliam rem eo profectum, quam ut id, quod
Hispaniæ, Galliæ, Siciliæ, Africæ iam pridem persuasum esset,
hoc Græciæ Asiæque et omnibus ad orientem versis regibus
gentibusque appareret, unum hominem caput columenque imperii 4
Romani esse, sub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terra-
rum latere; nutum eius pro decretis patrum, pro populi iussis esse.
Infamia intactum invidia, qua possunt, urgent. Orationibus in 5
noctem perductis, prodicta dies est. Ubi ea venit, tribuni in rostris

6 prima luce consederunt. Citatus reus magno agmine amicorum
clientiumque per mediam contionem ad rostra subiit, silentioque
7 facto, „Hoc" inquit „die, tribuni plebis vosque, Quirites, cum
Hannibale et Carthaginiensibus signis collatis in Africa bene ac
8 feliciter pugnavi. Itaque quum hodie litibus et iurgiis supersederi
sederi æquum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Iovem
optimum maximum Iunonemque et Minervam ceterosque deos,
9 qui Capitolio atque arci præsident, salutandos ibo, iisque
gratias agam, quod mihi et hoc ipso die et sæpe alias egregie
10 gerendæ rei publicæ mentem facultatemque dederunt. Vestrum
quoque quibus commodum est, Quirites, ite mecum, et orate
11 deos, ut mei similes principes habeatis, ita, si ab annis septendecim
tendecim ad senectutem semper vos ætatem meam honoribus
vestris anteistis, ego vestros honores rebus gerendis præcessi."
12 Ab rostris in Capitolium adscendit. Simul se universa contio
avertit et secuta Scipionem est, adeo ut postremo scribæ viatoresque
resque tribunos relinquerent, nec cum iis præter servilem
comitatum et præconem, qui reum ex rostris citabat, quis-
13 quam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam
urbem omnia templa deum cum populo Romano circumiit.
14 Celebratior is prope dies favore hominum et æstimatione vera
magnitudinis eius fuit, quam quo triumphans de Syphace rege
et Carthaginiensibus urbem est invectus.

52 Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit; post quem
quum invidiam et certamina cum tribunis prospiceret, die
longiore prodicta, in Literninum concessit certo consilio, ne
2 ad causam dicendam adesset. Maior animus et natura erat
ac maiori fortunæ assuetus, quam ut reus esse sciret et sum-
3 mittere se in humilitatem causam dicentium. Ubi dies venit
citarique absens est cœptus, L. Scipio morbum causæ esse,
4 cur abesset, excusabat. Quam excusationem quum tribuni,
qui diem dixerant, non acciperent, et ab eadem superbia non
venire ad causam dicendam arguerent, qua iudicium et tri-
5 bunos plebis et contionem reliquisset et, quibus ius sententiæ
de se dicendæ et libertatem ademisset, his comitatus, vel-

ut captos trahens, triumphum de populo Romano egisset,
secessionemque eo die in Capitolium a tribunis plebis fecisset:
— „Habetis ergo temeritatis illius mercedem. Quo duce et 6
auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis, et tantum ani- 7
morum in dies nobis decrescit, ut, ad quem ante annos sep-
tendecim, exercitum et classem habentem, tribunos plebis
ædilemque mittere in Siciliam ausi sumus, qui prenderent eum
et Romam reducerent, ad eum privatum ex villa sua extra-
hendum ad causam dicendam mittere non audeamus" — tri- 8
buni plebis appellati ab L. Scipione ita decreverunt, si morbi
causa excusaretur, sibi placere accipi eam causam diemque a
collegis prodici. Tribunus plebis eo tempore Ti. Sempronius 9
Gracchus erat, cui inimicitiæ cum P. Scipione intercedebant.
Is quum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi,
tristioremque omnes sententiam exspectarent, ita decrevit, quum 10
L. Scipio excusasset, morbum esse causæ fratri, satis id sibi
videri; se P. Scipionem, priusquam Romam redisset, accusari
non passurum; tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum,
ne causam dicat; ad id fastigium rebus gestis, honoribus 11
populi Romani P. Scipionem deorum hominumque consensu
pervenisse, ut sub rostris reum stare et præbere aures adole-
scentium conviciis populo Romano magis deforme quam ipsi
sit. Adiecit decreto indignationem: „Sub pedibus vestris 53
stabit, tribuni, domitor ille Africæ Scipio? Ideo quattuor 2
nobilissimos duces Pœnorum in Hispania; quattuor exercitus
fudit fugavitque; ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit,
Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (recipit enim 3
fratrem consortem huius gloriæ L. Scipio) ultra iuga Tauri
emovit, ut duobus Petiliis succumberet? Vos de P. Africano
palmam peti feretis? Nullisne meritis suis, nullis vestris ho- 4
noribus unquam in arcem tutam et velut sanctam clari viri
pervenient, ubi, si non venerabilis, inviolata saltem senectus
eorum considat?" Movit et decretum et adiecta oratio non 5
ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores, et deliberaturos
se, quid iuris sui et officii esset, dixerunt. Senatus deinde, 6

concilio plebis dimisso, haberi est cœptus. Ibi gratiæ in-
gentes ab universo ordine, præcipue a consularibus seniori-
busque, Ti. Graccho actæ sunt, quod rem publicam privatis
7 simultatibus potiorem habuisset, et Petilii vexati sunt probris,
quod splendere aliena invidia voluissent et spolia ex Africani
8 triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. Vitam
Literni egit sine desiderio urbis. Morientem rure eo ipso
loco sepeliri se iussisse ferunt monumentumque ibi ædificari,
9 ne funus sibi in ingrata patria fieret. Vir memorabilis; bellicis
tamen quam pacis artibus memorabilior, *et illustrior* prima
pars vitæ quam postrema fuit, quia in iuventa bella assidue
gesta, cum senecta res quoque defloruere nec præbita est
10 materia ingenio. Quid ad primum consulatum secundus, etiam-
si censuram adiicias? quid Asiatica legatio, et valetudine
adversa inutilis et filii casu deformata et post reditum neces-
sitate aut subeundi iudicii aut simul cum patria deserendi?
11 Punici tamen belli perpetrati, quo nullum *neque* maius neque
periculosius Romani gessere, unus præcipuam gloriam tulit.

54 Morte Africani crevere inimicorum animi, quorum princeps
fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo allatrare magnitudi-
2 nem eius solitus erat. Hoc auctore existimantur Petilii et
vivo Africano rem ingressi et mortuo rogationem promulgasse.
3 Fuit autem rogatio talis: „Velitis iubeatis, Quirites, quæ pe-
cunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est quique sub
4 imperio eius fuerunt, quod eius in publicum relatum non est,
uti de ea re Ser. Sulpicius prætor urbanus ad senatum referat,
quem eam rem velit senatus quærere de iis, qui prætores
5 nunc sunt.“ Huic rogationi primo Q. et L. Mummii inter-
cedebant; senatum quærere de pecunia non relata in publi-
cum, ita ut antea semper factum esset, æquum censebant.
6 Petilii nobilitatem et regnum in senatu Scipionum accusabant.
L. Furius Purpurio consularis, qui in decem legatis in Asia
7 fuerat, latius rogandum censebat, non quæ ab Antiocho modo
pecuniæ captæ forent, sed quæ ab aliis regibus gentibusque,
8 Cn. Manlium inimicum incessens. Et L. Scipio, quem magis

pro se quam adversus legem dicturum apparebat, dissuasor
processit. Is morte P. Africani fratris, viri omnium for-
tissimi clarissimique, eam exortam rogationem est con-
questus; parum enim fuisse non laudari pro rostris P. Afri- 9
canum post mortem, nisi etiam accusaretur; et Carthagi- 10
nienses exsilio Hannibalis contentos esse, populum Romanum
ne morte quidem P. Scipionis exsatiari, nisi et ipsius fama
sepulti laceretur et frater insuper accessio invidiæ mactetur.
M. Cato suasit rogationem (exstat oratio eius de pecunia 11
regis Antiochi), et Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne
adversarentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem, 12
omnes tribus „uti rogas" iusserunt. Ser. Sulpicio deinde 55
referente, quem rogatione Petilia quærere vellent, Q. Teren-
tium Culleonem patres iusserunt. Ad hunc prætorem, adeo 2
amicum Corneliæ familiæ, ut, qui Romæ mortuum elatumque
P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum,
sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum isse
memoriæ prodiderint et ad portam Capenam mulsum pro-
secutis funus dedisse, quod ab eo inter alios captivos in Africa
ex hostibus receptus esset, aut ideo inimicum eundem, ut propter 3
insignem simultatem ab ea factione, quæ adversa Scipionibus
erat, delectus sit potissimum ad quæstionem exercendam, —
ceterum ad hunc nimis æquum aut iniquum prætorem reus 4
extemplo factus L. Scipio. Simul et delata et recepta no-
mina legatorum eius, A. et L. Hostiliorum Catonum et C.
Furii Aculeonis quæstoris et, ut omnia contacta societate 5
peculatus viderentur, scribæ quoque duo et accensus. L. Ho-
stilius et scribæ et accensus, priusquam de Scipione iudi-
cium fieret, absoluti sunt, Scipio et A. Hostilius legatus et
C. Furius damnati: quo commodior pax Antiocho daretur, 6
Scipionem sex millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti
plus accepisse, quam in ærarium retulerit, A. Hostilium octoginta 7
pondo auri, argenti quadringenta tria, Furium quæstorem auri
pondo centum triginta, argenti ducenta. Has ego summas 8
auri et argenti relatas apud Antiatem inveni. In L. Sci-

pione malim equidem librarii mendum quam mendacium scrip-
9 toris esse in summa auri atque argenti; similius enim veri
est argenti quam auri maius pondus fuisse, et potius qua-
10 dragies quam ducenties quadragies litem æstimatam, eo magis,
quod tantæ summæ rationem etiam ab ipso P. Scipione re-
11 quisitam esse in senatu tradunt, librumque rationis eius quum
Lucium fratrem afferre iussisset, inspectante senatu suis ipsum
12 manibus concerpsisse indignantem, quod, quum bis millies in
13 ærarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur. Ab
eadem fiducia animi, quum quæstores pecuniam ex ærario
contra legem promere non auderent, poposcisse claves, et se
aperturum ærarium dixisse, qui, ut clauderetur, effecisset.

56 Multa alia in Scipionis exitu maxime vitæ dieque dicta,
morte, funere, sepulcro, in diversum trahunt, ut, cui famæ,
2 quibus scriptis assentiar, non habeam. Non de accusatore
convenit (alii M. Nævium, alii Petilios diem dixisse scribunt),
non de tempore, quo dicta dies sit, non de anno, quo mor-
3 tuus sit, non ubi mortuus aut elatus sit; alii Romæ, alii Li-
terni et mortuum et sepultum. Utrobique monumenta osten-
duntur et statuæ; nam et Literni monumentum monumentoque
statua superimposita fuit, quam tempestate deiectam nuper
4 vidimus ipsi, et Romæ extra portam Capenam in Scipionum
monumento tres statuæ sunt, quarum duæ P. et L. Scipionum
5 dicuntur esse, tertia poetæ Q. Ennii. Nec inter scriptores
rerum discrepat solum, sed orationes quoque, si modo ipsorum
sunt, quæ feruntur, P. Scipionis et Ti. Gracchi abhorrent
6 inter se. Index orationis P. Scipionis nomen M. Nævii tri-
buni plebis habet, ipsa oratio sine nomine est accusatoris;
7 modo nebulonem, modo nugatorem appellat. Ne Gracchi
quidem oratio aut Petiliorum accusatorum Africani aut diei
8 dictæ Africano ullam mentionem habet. Alia tota serenda
fabula est Gracchi orationi conveniens, et illi auctores se-
quendi sunt, qui, quum L. Scipio et accusatus et damnatus
sit pecuniæ captæ ab rege, legatum in Etruria fuisse Africa-
9 num tradunt, quo post famam de casu fratris allatam, relicta

legatione, cucurrisse eum Romam et, quum a porta recta ad
forum se contulisset, quod in vincula duci fratrem dictum erat,
repulisse a corpore eius viatorem et tribunis retinentibus ma-
gis pie quam civiliter vim fecisse. Hæc enim ipsa Ti. Grac- 10
chus queritur, dissolutam esse a privato tribuniciam potestatem,
et ad postremum, quum auxilium L. Scipioni pollicetur, adiicit,
tolerabilioris exempli esse, a tribuno plebis potius quam a
privato victam videri et tribuniciam potestatem et rem publi-
cam esse. Sed ita hanc unam impotentem eius iniuriam in- 11
vidia onerat, ut increpando, quod degenerarit tantum a se
ipse, cumulatas ei veteres laudes moderationis et temperantiæ
pro reprehensione præsenti reddat; castigatum enim quondam 12
ab eo populum ait, quod eum perpetuum consulem et dicta-
torem vellet facere; prohibuisse statuas sibi in comitio, in
rostris, in curia, in Capitolio, in cella Iovis poni; prohibuisse, 13
ne decerneretur, ut imago sua triumphali ornatu e templo
Iovis optimi maximi exiret. Hæc vel in laudatione posita 57
ingentem magnitudinem animi moderantis ad civilem habitum
honoribus significarent, quæ exprobrando inimicus fatetur.
Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam maior P. Cor- 2
nelio Nasicæ haud dubie a patre collocata erat) nuptam fuisse
convenit; illud parum constat, utrum post mortem patris et 3
desponsa sit et nupserit, an veræ illæ opiniones sint, Grac-
chum, quum L. Scipio in vincula duceretur nec quisquam
collegarum auxilio esset, iurasse, sibi inimicitias cum Scipio- 4
nibus, quæ fuissent, manere, nec se gratiæ quærendæ causa
quicquam facere, sed, in quem carcerem reges et imperatores
hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem
eius duci non passurum. Senatum eo die forte in Capitolio 5
cenantem consurrexisse et petisse, ut inter epulas Graccho
filiam Africanus desponderet. Quibus ita inter publicum sol- 6
lemne sponsalibus rite factis, quum se domum recepisset, Sci-
pionem Æmiliæ uxori dixisse, filiam se minorem despondisse.
Quum illa muliebriter indignabunda, nihil de communi filia 7
secum consultatum, adiecisset, non, si Ti. Graccho daret,

8 expertem consilii debuisse matrem esse, lætum Scipionem tam
concordi iudicio ei ipsi desponsam respondisse. Hæc de tanto
viro, quanquam et opinionibus et monumentis litterarum va-
riarent, proponenda erant.

58 Iudiciis a Q. Terentio prætore perfectis, Hostilius et
Furius damnati prædes eodem die quæstoribus urbanis dede-
2 runt; Scipio quum contenderet, omnem, quam accepisset, pe-
cuniam in ærario esse, nec se quicquam publici habere, in
3 vincula duci est cœptus. P. Scipio Nasica tribunos appellavit,
orationemque habuit plenam veris decoribus non communiter
4 modo Corneliæ gentis, sed proprie familiæ suæ. Parentes
suos et P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem ducere-
5 tur, fuisse Cn. et P. Scipiones, clarissimos viros. Eos, quum
per aliquot annos in terra Hispania adversus multos Pœno-
rum Hispanorumque et duces et exercitus nominis Romani
6 famam auxissent non bello solum, sed quod Romanæ tempe-
rantiæ fideique specimen illis gentibus dedissent, ad extremum
7 ambo pro re publica mortem occubuisse. Quum illorum glo-
riam tueri posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas
superiecisse laudes, ut fidem fecerit, non sanguine humano, sed
8 stirpe divina satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur,
ut, quæ in Hispania, quæ in Africa, quum legatus fratris esset,
gessisset, prætereantur, consulem et ab senatu dignum visum,
cui extra sortem Asia provincia et bellum cum Antiocho rege
decerneretur, et a fratre, cui post duos consulatus censuram-
9 que et triumphum legatus in Asiam iret. Ibi ne magnitudo
et splendor legati laudibus consulis officeret, forte ita inci-
disse, ut, quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio
Antiochum devicisset, æger P. Scipio Elææ dierum aliquot
10 via abesset. Non fuisse minorem eum exercitum quam Han-
nibalis, cum quo in Africa esset pugnatum; Hannibalem eun-
dem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator
Punici belli fuerit. Et bellum quidem ita gestum esse, ut ne
11 fortunam quidem quisquam criminari possit; in pace crimen
quæri; eam dici venisse. Hic decem legatos simul argui,

quorum ex consilio data pax esset; quanquam exstitisse ex 12
decem legatis, qui Cn. Manlium accusarent; tamen non modo
ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi eam
accusationem valuisse. At hercule in Scipione leges ipsas **59**
pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse; in-
tegrum enim ei regnum relictum; omnia possidere eum vic- 2
tum, quæ ante bellum eius fuerint; auri et argenti quum vim
magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in priva-
tum versum; an præter omnium oculos tantum auri argen- 3
tique in triumpho L. Scipionis, quantum non decem aliis
triumphis, si omne in unum conferatur, latum? Nam quid de 4
finibus regni dicam? Asiam omnem et proxima Europæ
tenuisse Antiochum. Ea quanta regio orbis terrarum sit, a 5
Tauro monte in Ægæum usque prominens mare, quot non
urbes modo, sed gentes amplectatur, omnes scire. Hanc 6
regionem, dierum plus triginta *iter* in longitudinem, decem inter
duo maria in latitudinem patentem, usque ad Tauri montis
iuga Antiocho ademptam, expulso in ultimum angulum orbis
terrarum. Quid, si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? 7
Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedæmonem relictam,
nec Quinctio crimen quæsitum; non enim habuisse eum Afri-
canum fratrem, cuius quum gloria prodesse L. Scipioni de-
buisset, invidiam nocuisse. Tantum auri argentique iudicatum 8
esse in domum L. Scipionis illatum, quantum venditis omni-
bus bonis redigi non posset. Ubi ergo esse regium aurum,
ubi tot hereditates acceptas? In domo, quam sumptus non 9
exhauserint, exstare debuisse novæ fortunæ cumulum. At
enim, quod ex bonis redigi non possit, ex corpore et tergo
per vexationem et contumelias L. Scipionis petituros inimicos,
ut in carcere inter fures nocturnos et latrones vir claris- 10
simus includatur, et in robore et tenebris exspiret, deinde
nudus ante carcerem proiiciatur. Non id Corneliæ magis fa- 11
miliæ quam urbi Romanæ fore erubescendum.

Adversus ea Terentius prætor rogationem Petiliam et **60**
senatus consultum et iudicium de L. Scipione factum recitavit;

2 se, ni referatur pecunia in publicum, quæ iudicata sit, nihil habere, quod faciat, nisi ut prendi damnatum et in vincula
3 duci iubeat. Tribuni quum in consilium secessissent, paulo post C. Fannius ex sua collegarumque aliorum, præter Gracchum, sententia pronuntiavit, prætori non intercedere tribunos,
4 quo minus sua potestate utatur. Ti. Gracchus ita decrevit, quo minus ex bonis L. Scipionis, quod iudicatum sit, redigatur,
5 se non intercedere prætori; L. Scipionem, qui regem opulentissimum orbis terrarum devicerit, imperium populi Romani propagaverit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem,
6 Rhodios, alias tot Asiæ urbes devinxerit populi Romani beneficiis, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit, non passurum inter hostes populi Romani in carcere
7 et vinculis esse, mittique eum se iubere. Tanto assensu auditum est decretum, adeo dimissum Scipionem læti homines viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factum iudicium.
8 In bona deinde L. Scipionis possessum publice quæstores prætor misit; neque in iis non modo vestigium ullum comparuit pecuniæ regiæ, sed nequaquam tantum redactum est,
9 quantæ summæ damnatus fuerat. Collata ea pecunia ab cognatis amicisque et clientibus est L. Scipioni, ut, si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat.
10 Nihil accepit; quæ necessaria ad cultum erant, redempta ei a proximis cognatis sunt, verteratque Scipionum invidia in prætorem et consilium eius et accusatores.

Liber XXXIX.

Dum hæc, si modo hoc anno acta sunt, Romæ aguntur, con- 1
sules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hostis velut 2
natus ad continendam inter magnorum intervalla bellorum
Romanis militarem disciplinam erat, nec alia provincia militem
magis ad virtutem acuebat. Nam Asia et amœnitate urbium 3
et copia terrestrium maritimarumque rerum et mollitia hostium
regiisque opibus ditiores quam fortiores exercitus faciebat.
Præcipue sub imperio Cn. Manlii solute ac negligenter habiti 4
sunt; itaque asperius paulo iter in Thracia et exercitatior
hostis magna clade eos castigavit. In Liguribus omnia erant, 5
quæ militem excitarent, loca montana et aspera, quæ et ipsis
capere labor erat et ex præoccupatis deiicere hostem, itinera
ardua, angusta, infesta insidiis, hostis levis et velox et repen- 6
tinus, qui nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut
securum esse sineret, oppugnatio necessaria munitorum castel-
lorum, laboriosa simul periculosaque, inops regio, quæ parsi-
monia adstringeret milites, prædæ haud multum præberet.
Itaque non lixa sequebatur, non iumentorum longus ordo 7
agmen extendebat; nihil præter arma et viros omnem spem
in armis habentes erat. Nec deerat unquam cum iis vel 8
materia belli vel causa, quia propter domesticam inopiam

vicinos agros incursabant; nec tamen in discrimen summæ
rerum pugnabatur.

2 C. Flaminius consul, cum Friniatibus Liguribus in agro
eorum pluribus prœliis secundis factis, in deditionem gentem
2 accepit et arma ademit. Ea quia non sincera fide tradebant,
quum castigarentur, relictis vicis in montem Auginum pro-
3 fugerunt. Confestim secutus est consul; ceterum effusi rursus,
et pars maxima inermes, per invia et rupes deruptas præci-
pitantes fugerunt, qua sequi hostis non posset. Ita trans Appen-
ninum abierunt; qui castris se tenuerant, circumsessi et ex-
4 pugnati sunt. Inde trans Appenninum ductæ legiones. Ibi
montis, quem ceperant, altitudine paulisper se tutati, mox in
deditionem concesserunt. Tum conquisita cum intentiore cura
5 arma et omnia adempta. Translatum deinde ad Apuanos
Ligures bellum, qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita
6 incursaverant, ut coli non possent. His quoque perdomitis,
consul pacem dedit finitimis. Et quia, a bello quieta ut esset
provincia, effecerat, ne in otio militem haberet, viam a Bono-
7 nia perduxit Arretium. M. Æmilius alter consul agros Li-
gurum vicosque, qui in campis aut vallibus erant, ipsis montes
duos, Ballistam Suismontiumque, tenentibus, deussit depopula-
8 tusque est. Deinde eos, qui in montibus erant, adortus primo
levibus prœliis fatigavit; postremo coactos in aciem descen-
9 dere iusto prœlio devicit, in quo et ædem Dianæ vovit. Sub-
actis cis Appenninum omnibus, tum transmontanos adortus
(in his et Friniates Ligures erant, quos non adierat C. Fla-
minius) omnes Æmilius subegit, armaque ademit, et de mon-
10 tibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus,
exercitum in agrum Gallicum duxit, viamque a Placentia,
11 ut Flaminiæ committeret, Ariminum perduxit. Prœlio ultimo,
quo cum Liguribus signis collatis conflixit, ædem Iunoni re-
ginæ vovit.

3 Hæc in Liguribus eo anno gesta; in Gallia M. Furius
prætor insontibus Cenomanis, in pace speciem belli quærens,
2 ademerat arma. Id Cenomani questi Romæ apud senatum,

reiectique ad consulem Æmilium, cui, ut cognosceret statueretque, senatus permiserat, magno certamine cum prætore habito tenuerunt causam. Arma reddere Cenomanis, decedere pro- 3
vincia prætor iussus.

Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto undique 4
ex Latio frequentes convenerant, senatus datus est. His querentibus, magnam multitudinem civium suorum Romam commigrasse et ibi censos esse, Q. Terentio Culleoni prætori 5
negotium datum est, ut eos conquireret et, quem C. Claudio, M. Livio censoribus postve eos censores ipsum parentemve eius apud se censum esse probassent socii, ut redire eo cogeret, ubi censi essent. Hac conquisitione duodecim millia 6
Latinorum domos redierunt, iam tum multitudine alienigenarum urbem onerante.

Priusquam consules redirent Romam, M. Fulvius pro- 4
consul ex Ætolia rediit; isque ad ædem Apollinis in senatu 2
quum de rebus in Ætolia Cephalleniaque ab se gestis disseruisset, petiit a patribus, ut, *si* æquum censerent, ob rem publicam bene ac feliciter gestam et diis immortalibus honorem haberi iuberent et sibi triumphum decernerent. M. Abu- 3
rius tribunus plebis, si quid de ea re ante M. Æmilii consulis adventum decerneretur, intercessurum se ostendit; eum con- 4
tradicere velle, proficiscentemque in provinciam ita sibi mandasse, uti ea disceptatio integra in adventum suum servaretur; Fulvium temporis iacturam facere; senatum etiam consule præsente, quod vellet, decreturum. *Tum* Fulvius, si aut si- 5
multas M. Æmilii secum ignota hominibus esset aut, quam is eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret, tamen 6
non fuisse ferendum, absentem consulem et deorum immortalium honori obstare et meritum debitumque triumphum morari, imperatorem, rebus egregie gestis, victoremque exercitum cum 7
præda et captivis ante portas stare, donec consuli ob hoc ipsum moranti redire Romam libitum esset. Verum enimvero 8
quum sint notissimæ sibi cum consule inimicitiæ, quid ab eo quemquam posse æqui exspectare, qui per infrequentiam

furtim senatus consultum factum ad ærarium detulerit, Am-
9 braciam non videri vi captam, quæ aggere ac vineis oppug-
nata sit, ubi, incensis operibus, alia de integro facta sint, ubi
circa muros supra subterque terram per dies quindecim pug-
10 natum, ubi a prima luce, quum iam transcendisset muros miles,
usque ad noctem diu anceps prœlium tenuerit, ubi plus tria
11 millia hostium sint cæsa. Iam de deorum immortalium templis
spoliatis in capta urbe qualem calumniam** ad pontifices attulerit?
12 Nisi Syracusarum ceterarumque captarum civitatium orna-
mentis urbem exornari fas fuerit, in Ambracia una capta non
13 valuerit belli ius. Se et patres conscriptos orare et ab tri-
buno petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinant.
5 Undique omnes alii deprecari tribunum, alii castigare. Ti.
2 Gracchi collegæ plurimum oratio movit. Ne suas quidem
simultates pro magistratu exercere boni exempli esse; alienarum
vero simultatium tribunum plebis cognitorem fieri, turpe et
3 indignum collegii eius potestate et sacratis legibus esse. Suo
quemque iudicio et homines odisse aut diligere et res probare
aut improbare debere, non pendere ex alterius vultu ac nutu
nec alieni momentis animi circumagi, adstipularique irato con-
4 suli tribunum plebei et, quid privatim M. Æmilius mandaverit,
meminisse, tribunatum sibi a populo Romano mandatum obli-
visci, et mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non
5 pro consulari regno. Ne hoc quidem cernere eum, fore, ut
memoriæ ac posteritati mandetur, eiusdem collegii alterum e
duobus tribunis plebis suas inimicitias remisisse rei publicæ,
6 alterum alienas et mandatas exercuisse. His victus castiga-
tionibus tribunus quum templo excessisset, referente Ser. Sul-
7 picio prætore, triumphus M. Fulvio est decretus. Is quum
gratias patribus conscriptis egisset, adiecit, ludos magnos se
Iovi optimo maximo eo die, quo Ambraciam cepisset, vovisse;
in eam rem sibi centum pondo auri a civitatibus collatum;
8 petere, ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in ærario
9 positurus esset, id aurum secerni iuberent. Senatus pontificum
collegium consuli iussit, num omne id aurum in ludos consumi

necesse esset. Quum pontifices negassent ad religionem
pertinere, quanta impensa in ludos fieret, senatus Fulvio, 10
quantum impenderet, permisit, dum ne summam octoginta
millium excederet. Triumphare mense Ianuario statuerat; sed 11
quum audisset, consulem M. Æmilium, litteris M. Aburii tri-
buni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad im- 12
pediendum triumphum Romam venientem ægrum in via sub-
stitisse, ne plus in triumpho certaminum quam in bello haberet,
prætulit triumphi diem. Triumphavit ante diem decimum ca- 13
lendas Ianuarias de Ætolis et de Cephallenia. Aureæ coronæ 14
centum duodecim pondo ante currum latæ sunt; argenti pondo
millia octoginta tria, auri pondo ducenta quadraginta tria,
tetrachma Attica centum octodecim millia, Philippei nummi 15
duodecim millia trecenti viginti duo, signa aenea septingenta
octoginta quinque, signa marmorea ducenta triginta, arma,
tela, cetera spolia hostium, magnus numerus, ad hoc catapultæ, 16
ballistæ, tormenta omnis generis; duces aut Ætoli et Cephal-
lenes aut regii ab Antiocho ibi relicti ad viginti septem.
Multos eo die, priusquam in urbem inveheretur, in circo 17
Flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos
sociosque, donis militaribus donavit. Militibus ex præda vi-
cenos quinos denarios divisit, duplex centurioni, triplex equiti.

Iam consularium comitiorum appetebat tempus; quibus 6
quia M. Æmilius, cuius sortis ea cura erat, occurrere non
potuit, C. Flaminius Romam venit. Ab eo creati consules 2
Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Prætores inde
facti T. Mænius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M.
Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quinctius Crispinus.

Extremo anni, magistratibus iam creatis, ante diem tertium 3
nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis, qui Asiam in-
colunt, triumphavit. Serius ei triumphandi causa fuit, ne Q. 4
Terentio Culleone prætore causam lege Petilia diceret et in-
cendio alieni iudicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret,
eo infensioribus in se quam in illum iudicibus, quod discipli- 5
nam militarem, severe ab eo conservatam, successorem ipsum

6 omni genere licentiæ corrupisse fama attulerat. Neque ea
sola infamiæ erant, quæ in provincia procul ab oculis facta
narrabantur, sed ea etiam magis, quæ in militibus eius quo-
7 tidie adspiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu
Asiatico invecta in urbem est. Ii primum lectos æratos,
vestem stragulam pretiosam, plagulas et alia textilia, et, quæ
tum magnificæ supellectilis habebantur, monopodia et abacos
8 Romam advexerunt. Tunc psaltriæ sambucistriæque et con-
vivalia [alia] ludorum oblectamenta addita epulis; epulæ quoque
9 ipsæ et cura et sumptu maiore apparari cœptæ; tum coquus,
vilissimum antiquis mancipium et æstimatione et usu, in pretio
esse et, quod ministerium fuerat, ars haberi cœpta. Vix tamen
illa, quæ tum conspiciebantur, semina erant futuræ luxuriæ.
7 In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas ducenta duo-
decim pondo, argenti pondo ducenta viginti millia, auri pondo
duo millia centum tria, tetrachmum Atticum centum viginti
septem millia, cistophori ducenta quinquaginta, Philippeorum
aureorum nummorum sedecim millia trecentos viginti; et arma
2 spoliaque multa Gallica carpentis travecta; duces hostium duo
et quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos
binos denarios divisit, duplex centurioni, triplex in equites, et
3 stipendium duplex dedit. Multi omnium ordinum homines donati
militaribus donis currum secuti sunt, carminaque a militibus ea
in imperatorem dicta, ut facile appareret, in ducem indulgentem
ambitiosumque ea dici; triumphum esse militari magis favore
4 quam populari celebrem. Sed ad populi quoque gratiam
conciliandam amici Manlii valuerunt, quibus annitentibus senatus
5 consultum factum est, ut ex pecunia, quæ in triumpho translata
esset, stipendium collatum a populo in publicum, quod eius
solutum antea non esset, solveretur. Vicenos quinos et semisses
in millia æris quæstores urbani cum cura et fide solverunt.
6 Per idem tempus tribuni militum duo ex duabus Hispaniis
cum litteris C. Atinii et L. Manlii, qui eas provincias obtine-
7 bant, venerunt. Ex iis litteris cognitum est, Celtiberos Lusi-
tanosque in armis esse et sociorum agros populari. De ea

re consultationem integram senatus ad novos magistratus
reiecit.

Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, 8
A. Postumius Albinus faciebant, malus in circo instabilis in
signum Pollentiæ procidit atque id deiecit. Ea religione moti 9
patres et diem unum adiiciendum ludorum censuerunt, et signa
duo pro uno reponenda, et novum auratum faciendum. Et 10
plebeii ludi ab ædilibus C. Sempronio Blæso et M. Furio
Lusco diem unum instaurati sunt.

Insequens annus Sp. Postumium Albinum et Q. Marcium 8
Philippum consules ab exercitu bellorumque et provinciarum A. u. c. 568. A. Ch. 186.
cura ad intestinæ coniurationis vindictam avertit. Prætores 2
provincias sortiti sunt T. Mænius urbanam, M. Licinius Lu-
cullus inter cives et peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam,
P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quinctius Crispinus Hispaniam
citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam ulteriorem; consulibus 3
ambobus quæstio de clandestinis coniurationibus decreta est.

Græcus ignobilis in Etruriam primum venit nulla cum
arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum
nobis eruditissima omnium gens invexit, sacrificulus et vates,
nec is, qui aperta religione, propalam et quæstum et disciplinam 4
profitendo, animos errore imbueret, sed occultorum et noctur-
norum antistes sacrorum. Initia erant, quæ primo paucis 5
tradita sunt, deinde vulgari cœpta sunt per viros mulieresque.
Additæ voluptates religioni vini et epularum, quo plurium animi
illicerentur. Quum vinum animos *incendisset*, et nox et mixti 6
feminis mares, ætatis teneræ maioribus, discrimen omne pudoris
exstinxissent, corruptelæ primum omnis generis fieri cœptæ,
quum ad id quisque, quo natura pronioris libidinis esset,
paratam voluptatem haberet. Nec unum genus noxæ stupra 7
promiscua ingenuorum feminarumque erant; sed [falsi testes,]
falsa signa testimoniaque et indicia ex eadem officina exibant;
venena indidem intestinæque cædes, ita ut ne corpora quidem 8
interdum ad sepulturam exstarent. Multa dolo, pleraque per
vim audebantur; occulebat vim, quod præ ululatibus tympano-

rumque et cymbalorum strepitu nulla vox quiritantium inter
9 stupra et cædes exaudiri poterat. Huius mali labes ex Etruria
Romam veluti contagione morbi penetravit. Primo urbis
magnitudo capacior patientiorque talium malorum ea celavit;
tandem indicium hoc maxime modo ad Postumium consulem
pervenit.
2 P. Æbutius, cuius pater publico equo stipendia fecerat,
pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus sub tutela Duroniæ
3 matris et vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat. Et
mater dedita viro erat, et vitricus, quia tutelam ita gesserat,
ut rationem reddere non posset, aut tolli pupillum aut ob-
noxium sibi vinculo aliquo fieri cupiebat. Via una corruptelæ
4 Bacchanalia erant. Mater adolescentulum appellat: se pro
ægro eo vovisse, ubi primum convaluisset, Bacchis eum se
initiaturam; damnatam voti benignitate deum, exsolvere id
velle. Decem dierum castimonia opus esse; decimo die ce-
5 natum, deinde pure lautum in sacrarium deducturam. Scortum
nobile, libertina Hispala Fecenia, non digna quæstu, cui an-
cillula assuerat, etiam postquam manumissa erat, eodem se
6 genere tuebatur. Huic consuetudo iuxta vicinitatem cum
Æbutio fuit, minime adolescentis aut rei aut famæ damnosa;
ultro enim amatus appetitusque erat, et, maligne omnia præ-
7 bentibus suis, meretriculæ munificentia sustinebatur. Quin eo
processerat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia
in nullius manu erat, tutore ab tribunis et prætore petito, quum
10 testamentum faceret, unum Æbutium institueret heredem. Hæc
amoris pignora quum essent, nec quicquam secretum alter ab
altero haberent, per iocum adolescens vetat eam mirari, si
2 per aliquot noctes secubuisset; religionis se causa, ut voto pro
valetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari velle. Id ubi
mulier audivit, perturbata „Dii meliora!“ inquit; mori et sibi
et illi satius esse, quam id faceret; et in caput eorum detestari
3 minas periculaque, qui id suasissent. Admiratus quum verba,
tum perturbationem tantam adolescens parcere exsecrationibus
4 iubet; matrem id sibi assentiente vitrico imperasse. „Vitricus

ergo“ inquit „tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non
sit) pudicitiam, famam, spem vitamque tuam perditum ire hoc
facto properat.“ Eo magis mirabundo quærentique, quid rei 5
esset, pacem veniamque precata deorum dearumque, si coacta
caritate eius silenda enuntiasset, ancillam se ait dominæ co-
mitem id sacrarium intrasse, liberam nunquam eo accessisse;
scire, corruptelarum omnis generis eam officinam esse, et iam 6
biennio constare neminem initiatum ibi maiorem annis viginti;
ut quisque introductus sit, velut victimam tradi sacerdotibus; 7
eos deducere in locum, qui circumsonet ululatibus cantuque
symphoniæ et cymbalorum et tympanorum pulsu, ne vox
quiritantis, quum per vim stuprum inferatur, exaudiri possit.
Orare inde atque obsecrare, ut eam rem quocunque modo 8
discuteret nec se eo præcipitaret, ubi omnia infanda patienda
primum, deinde facienda essent; neque ante dimisit eum, quam 9
fidem dedit adolescens, ab his sacris se temperaturum. Post- 11
quam domum venit, et mater mentionem intulit, quid eo die,
quid deinceps ceteris, quæ ad sacra pertinerent, faciendum
esset, negat eorum se quicquam facturum, nec initiari sibi in
animo esse. Aderat sermoni vitricus. Confestim mulier ex- 2
clamat, Hispalæ concubitu carere eum decem noctes non posse;
illius excetræ delenimentis et venenis imbutum nec parentis
nec vitrici nec deorum verecundiam habere. Iurgantes hinc
mater, hinc vitricus cum quattuor eum servis domo exegerunt.
Adolescens inde ad Æbutiam se amitam contulit, causamque 3
ei, cur esset a matre eiectus, narravit; deinde ex auctoritate
eius postero die ad consulem Postumium arbitris remotis rem
detulit. Consul post diem tertium redire ad se iussum dimisit; 4
ipse Sulpiciam, gravem feminam, socrum suam, percontatus
est, ecquam anum Æbutiam ex Aventino nosset. Quum ea, 5
nosse probam et antiqui moris feminam, respondisset, opus
esse sibi ea conventa dixit; mitteret nuntium ad eam, ut
veniret. Æbutia accita ad Sulpiciam venit, et consul paulo 6
post, velut forte intervenisset, sermonem de Æbutio fratris
eius filio infert. Lacrimæ mulieri obortæ, et miserari casum 7

adolescentis cœpit, qui spoliatus fortunis, a quibus minime
oporteret, apud se tunc esset, eiectus a matre, quod probus
adolescens (dii propitii essent) obscenis, ut fama esset, sacris
12 initiari nollet. Satis exploratum de Æbutio ratus consul, non
vanum auctorem esse, Æbutia dimissa, socrum rogat, ut Hi-
spalam indidem ex Aventino libertinam, non ignotam viciniæ,
arcesseret ad sese; eam quoque esse quæ percontari vellet.
2 Ad cuius nuntium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem
et gravem feminam ignara causæ arcesseretur, postquam lic-
tores in vestibulo turbamque consularem et consulem ipsum
3 conspexit, prope exanimata est. In interiorem partem ædium
abductam socru adhibita consul, si vera dicere inducere in
4 animum posset, negat perturbari debere; fidem vel a Sulpicia,
tali femina, vel ab se acciperet; exprometeret sibi, quæ in luco
5 Stimulæ Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri. Hoc
ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mu-
6 lierem cepit, ut diu hiscere non posset. Tandem confirmata,
puellam admodum se ancillam initiatam cum domina, ait;
aliquot annis, ex quo manumissa sit, nihil, quid ibi fiat, scire.
7 Iam id ipsum consul laudare, quod initiatam se non infitia-
8 retur; sed et cetera eadem fide expromeret. Neganti, ultra
quicquam scire, non eandem dicere, si coarguatur ab alio, ac per
se fatenti veniam aut gratiam fore; eum sibi omnia exposuisse,
13 qui ab illa audisset. Mulier haud dubie, id quod erat,
Æbutium indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciæ procidit
2 et eam primo orare cœpit, ne mulieris libertinæ cum amatore
sermonem in rem non seriam modo, sed capitalem etiam
verti vellet; se terrendi eius causa, non quod sciret quicquam,
3 ea locutam esse. Hic Postumius accensus ira, tum quoque
ait eam cum Æbutio se amatore cavillari credere, non in
domo gravissimæ feminæ et cum consule loqui; et Sulpicia
attollere paventem, simul illam adhortari, simul iram generi
4 lenire. Tandem confirmata, multum incusata perfidia Æbutii,
5 qui optime in eo ipso meritæ talem gratiam retulisset, magnum
sibi metum deorum, quorum occulta initia enuntiaret, maiorem

multo dixit hominum esse, qui se indicem manibus suis dis-
cerpturi essent. Itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, 6
ut se extra Italiam aliquo amandarent, ubi reliquum vitæ de-
gere tuto posset. Bono animo esse iubere eam consul et 7
sibi curæ fore dicere, ut Romæ tuto habitaret. Tum Hispala 8
originem sacrorum expromit. Primo sacrarium id feminarum
fuisse, nec quemquam eo virum admitti solitum. Tres in anno
statos dies habuisse, quibus interdiu Bacchis initiarentur;
sacerdotes in vicem matronas creari solitas. Pacullam Anniam 9
Campanam sacerdotem omnia, tanquam deum monitu, immu-
tasse; nam et viros eam primam filios suos initiasse, Minium
et Herennium Cerrinios, et nocturnum sacrum ex diurno, et
pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus dies initi-
orum fecisse. Ex quo in promiscuo sacra sint et permixti 10
viri feminis, et noctis licentia accesserit, nihil ibi facinoris,
nihil flagitii prætermissum. Plura virorum inter sese quam
feminarum esse stupra. Si qui minus patientes dedecoris sint 11
et pigriores ad facinus, pro victimis immolari. Nihil nefas
ducere, hanc summam inter eos religionem esse. Viros, velut 12
mente capta, cum iactatione fanatica corporis vaticinari; ma-
tronas Baccharum habitu crinibus sparsis cum ardentibus fa-
cibus decurrere ad Tiberim, demissasque in aquam faces, quia
vivum sulphur cum calce insit, integrâ flamma efferre. Raptos 13
a diis homines dici, quos machinæ illigatos ex conspectu in
abditos specus abripiant; eos esse, qui aut coniurare aut so-
ciari facinoribus aut stuprum pati noluerint. Multitudinem 14
ingentem, alterum iam prope populum esse, in his nobiles
quosdam viros feminasque. Biennio proximo institutum esse,
ne quis maior viginti annis initiaretur; captari ætates et erroris
et stupri patientes. Peracto indicio advoluta rursus genibus **14**
preces easdem, ut se ablegaret, repetivit. Consul rogat 2
socrum, ut aliquam partem ædium vacuam faceret, quo Hi-
spala immigraret. Cenaculum super ædes datum est, scalis
ferentibus in publicum obseratis, aditu in ædes verso. Res 3

omnes Feceniæ extemplo translatæ et familia arcessita, et
Æbutius migrare ad consulis clientem iussus.

Ita quum indices ambo in potestate essent, rem ad se-
natum Postumius defert, omnibus ordine expositis, quæ delata
4 primo, quæ deinde ab se inquisita forent. Patres pavor in-
gens cepit, quum publico nomine, ne quid eæ coniurationes
cœtusque nocturni fraudis occultæ aut periculi importarent,
tum privatim suorum cuiusque vicem, ne quis affinis ei noxæ
5 esset. Censuit autem senatus, gratias consuli agendas, quod
eam rem et cum singulari cura et sine ullo tumultu investi-
6 gasset. Quæstionem deinde de Bacchanalibus sacrisque noc-
turnis extra ordinem consulibus mandant; indicibus Æbutio
ac Feceniæ ne fraudi ea res sit, curare et alios indices præ-
7 miis invitare iubent; sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu
feminæ essent, non Romæ modo, sed per omnia fora et con-
ciliabula conquiri, ut in consulum potestate essent; edici præ-
8 terea in urbe Roma et per totam Italiam edicta mitti, ne
quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut convenisse sacrorum
causa velit, neu quid talis rei divinæ fecisse; ante omnia ut
quæstio de iis habeatur, qui coierint coniuraverintve, quo
9 stuprum flagitiumve inferretur. Hæc senatus decrevit. Con-
sules ædilibus curulibus imperarunt, ut sacerdotes eius sacri
omnes conquirerent, comprehensosque libero conclavi ad quæ-
stionem servarent; ædiles plebis viderent, ne qua sacra in operto
10 fierent. Triumviris capitalibus mandatum est, ut vigilias
disponerent per urbem servarentque, ne qui nocturni cœtus
fierent, utque ab incendiis caveretur; adiutores triumviris
quinqueviri uls, cis Tiberim suæ quisque regionis ædificiis
præessent.

15 Ad hæc officia dimissis magistratibus, consules in rostra
escenderunt, et contione advocata, quum sollemne carmen
precationis, quod præfari, priusquam populum alloquantur,
2 magistratus *solent*, peregisset consul, ita cœpit: „Nulli unquam
contioni, Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria
hæc sollemnis deorum comprecatio fuit, quæ vos admoneret,

hos esse deos, quos colere, venerari precarique maiores vestri
instituissent, non illos, qui pravis et externis religionibus captas 3
mentes velut furialibus stimulis ad omne scelus et ad omnem
libidinem agerent. Equidem nec quid taceam nec quatenus 4
proloquar, invenio. Si aliquid ignorabitis, ne locum negligentiæ
dem, si omnia nudavero, ne nimium terroris offundam vobis,
vereor. Quicquid dixero, minus quam pro atrocitate et magni- 5
tudine rei dictum scitote esse; ut ad cavendum satis sit, da-
bitur opera a nobis. Bacchanalia tota iam pridem Italia et 6
nunc per urbem etiam multis locis esse, non fama solum ac-
cepisse vos, sed crepitibus etiam ululatibusque nocturnis, qui
personant tota urbe, certum habeo, ceterum, quæ ea res sit,
ignorare; alios deorum aliquem cultum, alios concessum ludum 7
et lasciviam credere esse, et, qualecunque sit, ad paucos per-
tinere. Quod ad multitudinem eorum attinet, si dixero, multa 8
millia hominum esse, illico necesse est exterreamini, nisi
adiunxero, qui qualesque sint. Primum igitur mulierum magna 9
pars est, et is fons mali huiusce fuit; deinde simillimi feminis
mares, stuprati et constupratores, fanatici, vigiliis, vino, stre-
pitibus clamoribusque nocturnis attoniti. Nullas adhuc vires 10
coniuratio, ceterum incrementum ingens virium habet, quod
in dies plures fiunt. Maiores vestri ne vos quidem, nisi quum 11
aut vexillo in arce posito comitiorum causa exercitus eductus
esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex
magistratibus ad contionem vocasset, forte temere coire volu-
erunt, et, ubicunque multitudo esset, ibi et legitimum rectorem
multitudinis censebant debere esse. Quales primum nocturnos 12
cœtus, deinde promiscuos mulierum ac virorum esse creditis?
Si, quibus ætatibus initientur mares, sciatis, non misereat vos 13
eorum solum, sed etiam pudeat. Hoc sacramento initiatos
iuvenes milites faciendos censetis, Quirites? iis ex obsceno
sacrario eductis arma committenda? Hi, cooperti stupris suis 14
alienisque, pro pudicitia coniugum ac liberorum vestrorum
ferro decernent? Minus tamen esset, si flagitiis tantum effe- **16**
minati forent (ipsorum id magna ex parte dedecus erat), a

2 facinoribus manus, mentem a fraudibus abstinuissent. Nunquam
tantum malum in re publica fuit, nec ad plures nec ad plura
pertinens. Quicquid his annis libidine, quicquid fraude, quicquid
scelere peccatum est, ex illo uno sacrario scitote ortum
3 esse; necdum omnia, in quæ coniurarunt, edita facinora
habent. Adhuc privatis noxiis, quia nondum ad rem publicam
opprimendam satis virium est, coniuratio sese impia tenet;
crescit et serpit quotidie malum; iam maius est, quam ut
capere id privata fortuna possit; ad summam rem publicam
4 spectat. Nisi præcavetis, Quirites, iam huic diurnæ, legitime
ab consule vocatæ, par nocturna contio esse poterit. Nunc
illi vos singuli universos contionantes timent; iam ubi vos
dilapsi domos et in rura vestra eritis, illi coierint, consultabunt
de sua salute simul ac vestra pernicie; tum singulis
5 vobis universi timendi erunt. Optare igitur unusquisque vestrum
debet, ut bona mens suis omnibus fuerit. Si quem
libido, *si* furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum
quibus in omne flagitium et facinus coniuravit, non suum
6 iudicet esse. Ne quis etiam errore labatur vestrum quoque,
non sum securus; nihil enim in speciem fallacius est quam
7 prava religio. Ubi deorum numen prætenditur sceleribus,
subit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini
iuris aliquid immixtum violemus. Hac vos religione innumerabilia
decreta pontificum, senatus consulta, haruspicum
8 denique responsa liberant. Quoties hoc patrum avorumque
ætate negotium est magistratibus datum, uti sacra externa
fieri vetarent, sacrificulos vatesque foro, circo, urbe prohiberent,
vaticinos libros conquirerent comburerentque, omnem disciplinam
9 sacrificandi præterquam more Romano abolerent? Iudicabant
enim prudentissimi viri omnis divini humanique iuris, nihil
æque dissolvendæ religionis esse, quam ubi non patrio, sed
10 externo ritu sacrificaretur. Hæc vobis prædicenda ratus sum,
ne qua superstitio agitaret animos vestros, quum demolientes
nos Bacchanalia discutientesque nefarios cœtus cerneretis.
11 Omnia diis propitiis volentibusque ea faciemus, qui quia suum

numen sceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt, nec patefieri, ut impunita essent, sed ut vindicarentur et opprimerentur, voluerunt. Senatus quæstionem extra ordinem de ea re mihi 12
collegæque meo mandavit. Nos, quæ ipsis nobis agenda sunt, impigre exsequemur; vigiliarum nocturnarum curam per urbem 13
minoribus magistratibus mandavimus; vos quoque æquum est, quæ vestra munia sunt, quo quisque loco positus erit, quod imperabitur, impigre præstare, et dare operam, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur."

Recitari deinde senatus consulta iusserunt, indicique præ- 17
mium proposuerunt, si quis quem ad se deduxisset nomenve absentis detulisset; qui nominatus profugisset, diem certam se finituros, ad quam nisi citatus respondisset, absens damnaretur; 2
si quis eorum, qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur, ei laxiorem diem daturos, si venire ad causam dicendam vellet. Edixerunt deinde, ne quis quid fugæ causa vendidisse 3
neve emisse vellet; ne quis reciperet, celaret, ope ulla iuvaret fugientes.

Contione dimissa, terror magnus urbe tota fuit; nec mœ- 4
nibus se tantum urbis aut finibus Romanis continuit, sed passim per totam Italiam, litteris hospitum de senatus consulto et contione et edicto consulum acceptis, trepidari cœptum est. Multi ea nocte, quæ diem insecuta est, quo in contione res 5
palamfacta est, custodiis circa portas positis, fugientes a triumviris comprehensi et reducti sunt; multorum delata nomina. Quidam ex iis viri feminæque mortem sibi consciverunt. Coniurasse supra septem millia virorum ac mulierum dicebantur; 6
capita autem coniurationis constabat esse M. et C. Atinios de plebe Romana et Faliscum L. Opiternium et Minium Cerrinium Campanum; ab his omnia facinora et flagitia orta, eos maximos 7
sacerdotes conditoresque eius sacri esse. Data opera, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad consules fassique de se nullam moram indicio fecerunt. Ceterum 18
tanta fuga ex urbe facta erat, ut, quia multis actiones et res

peribant, cogerentur prætores T. Mænius et M. Licinius per
senatum res in diem tricesimum differre, donec quæstiones a
2 consulibus perficerentur. Eadem solitudo, quia Romæ non
respondebant nec inveniebantur, quorum nomina delata erant,
coegit consules circa fora proficisci ibique quærere et iudicia
3 exercere. Qui tantum initiati erant et ex carmine sacro,
præeunte verba sacerdote, precationes fecerant, in quibus ne-
fanda coniuratio in omne facinus ac libidinem continebatur,
nec earum rerum ullam, in quas iure iurando obligati erant,
4 in se aut alios admiserant, eos in vinculis relinquebant; qui
stupris aut cædibus violati erant, qui falsis testimoniis, signis
adulterinis, subiectione testamentorum, fraudibus aliis conta-
5 minati, eos capitali pœna afficiebant. Plures necati quam in
vincula coniecti sunt; magna vis in utraque causa virorum
6 mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum
manu essent, tradebant, ut ipsi in privato animadverterent in
eas; si nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico anim-
7 advertebatur. Datum deinde consulibus negotium est, ut
omnia Bacchanalia Romæ primum, deinde per totam Italiam
diruerent, extraquam si qua ibi vetusta ara aut signum con-
8 secratum esset. In reliquum deinde senatus consulto cautum
est, ne qua Bacchanalia Romæ neve in Italia essent; si quis
tale sacrum sollemne et necessarium duceret, nec sine religione
et piaculo se id omittere posse, apud prætorem urbanum
9 profiteretur, prætor senatum consuleret; si ei permissum esset,
quum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret,
dum ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecunia
communis neu quis magister sacrorum aut sacerdos esset.
19 Aliud deinde huic coniunctum, referente Q. Marcio consule,
senatus consultum factum est, ut de iis, quos pro indicibus
consules habuissent, integra res ad senatum referretur, quum
2 Sp. Postumius quæstionibus perfectis Romam redisset. Minium
Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum censuerunt,
magistratibusque Ardeatium prædicendum, ut intentiore eum
custodia asservarent, non solum ne effugeret, sed ne mortis

consciscendæ locum haberet. Sp. Postumius aliquanto post 3
Romam venit. Eo referente de P. Æbutii et Hispalæ Fe-
ceniæ præmio, quod eorum opera indicata Bacchanalia essent,
senatus consultum factum est, uti singulis his centena millia 4
æris quæstores urbani ex ærario darent; utique consul cum
tribunis plebis ageret, uti ad plebem primo quoque tempore
ferrent, ut P. Æbutio emerita stipendia essent, ne invitus
militaret neve censor ei equum publicum assignaret; utique 5
Feceniæ Hispalæ datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris
optio item esset, quasi ei vir testamento dedisset, utique ei
ingenuo nubere liceret, neu quid ei, qui eam duxisset, ob id
fraudi ignominiæve esset; utique consules prætoresque, qui 6
nunc essent quique postea futuri essent, curarent, ne quid ei
mulieri iniuriæ fieret, utique tuto esset; id senatum velle et
æquum censere ut ita fieret. Ea omnia lata ad plebem fac- 7
taque sunt ex senatus consulto; et de ceterorum indicum im-
punitate præmiisque consulibus permissum est.

Et iam Q. Marcius, quæstionibus suæ regionis perfectis, 20
in Ligures provinciam proficisci parabat, tribus millibus peditum
Romanorum, centum quinquaginta equitibus, et quinque millibus
Latini nominis peditum, ducentis equitibus in supplementum
acceptis. Eadem provincia, idem numerus peditum equitumque 2
et collegæ decretus erat; exercitus acceperunt, quos priore
anno C. Flaminius et M. Æmilius consules habuerant. Duas 3
præterea legiones novas ex senatus consulto scribere iussi sunt,
et viginti millia peditum sociis et nomini Latino imperarunt
et equites mille trecentos, et tria millia peditum Romanorum,
ducentos equites; totum hunc exercitum præter legiones in 4
supplementum Hispaniensis exercitus duci placebat. Itaque
consules, dum ipsi quæstionibus impediebantur, T. Mænium
dilectui habendo præfecerunt. Perfectis quæstionibus, prior 5
Q. Marcius in Ligures Apuanos est profectus. Dum penitus 6
in abditos saltus, quæ latebræ receptaculaque illis semper
fuerant, persequitur, in præoccupatis angustiis loco iniquo est
circumventus. Quattuor millia militum amissa, et legionis 7

secundæ signa tria, undecim vexilla socium Latini nominis in
potestatem hostium venerunt, et arma multa, quæ quia impe-
dimento fugientibus per silvestres semitas erant, passim iacta-
8 bantur. Prius sequendi Ligures finem quam fugæ Romani
9 fecerunt. Consul ubi primum ex hostium agro evasit, ne,
quantum deminutæ copiæ forent, appareret, in locis pacatis
10 exercitum dimisit; non tamen oblitterare famam rei male gestæ
potuit; nam saltus, unde eum Ligures fugaverant, Marcius est
appellatus.

21 Sub hunc nuntium ex Ligustinis vulgatum litteræ ex
2 Hispania mixtam gaudio tristitiam afferentes venerunt. C. Atinius,
qui biennio ante prætor in eam provinciam profectus erat, cum
Lusitanis in agro Astensi signis collatis pugnavit; ad sex millia
3 hostium sunt cæsa, ceteri fusi et fugati castrisque exuti. Ad
oppidum deinde Astam oppugnandum legiones ducit; id quoque
haud multo maiore certamine cepit quam castra; sed dum
incautius subit muros, ictus ex vulnere post dies paucos
4 moritur. Litteris de morte proprætoris recitatis, senatus cen-
suit mittendum, qui ad Lunæ portum C. Calpurnium præto-
rem consequeretur nuntiaretque, senatum æquum censere, ne
5 sine imperio provincia esset, maturare eum proficisci. Quarto
die, qui missus erat, Lunam venit; paucis ante diebus Cal-
6 purnius profectus erat. Et in citeriore Hispania L. Manlius
Acidinus, qui eodem tempore, quo C. Atinius, in provinciam
7 ierat, cum Celtiberis acie conflixit. Incerta victoria discessum
est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte proxima moverunt,
Romanis et suos sepeliendi et spolia legendi ex hostibus po-
8 testas facta est. Paucos post dies maiore coacto exercitu
Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro lacessiverunt prœlio
9 Romanos. Nihil traditur, quæ causa numero aucto infirmiores
eos fecerit; superati prœlio sunt; ad duodecim millia hominum
10 cæsa, plus duo capta, et castris Romanus potitur; et nisi
successor adventu suo inhibuisset impetum victoris, subacti
Celtiberi forent. Novi prætores ambo in hiberna exercitus
deduxerunt.

Per eos dies, quibus hæc ex Hispania nuntiata sunt, ludi 22
Taurii per biduum facti religionis causa. Apparatos deinde
ludos M. Fulvius, quos voverat Ætolico bello, fecit. Multi 2
artifices ex Græcia venerunt honoris eius causa; athletarum
quoque certamen tum primo Romanis spectaculo fuit, et
venatio data leonum et pantherarum, et prope huius sæculi
copia ac varietate ludicrum celebratum est. Novendiale deinde 3
sacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluverat
ignesque cælestes multifariam orti adussisse complurium levi
afflatu vestimenta maxime dicebantur. Addita et unum diem 4
supplicatio est ex decreto pontificum, quod ædes Opis in Capitolio
de cælo tacta erat. Hostiis maioribus consules procurarunt
urbemque lustraverunt. Sub idem tempus et ex 5
Umbria nuntiatum est, semimarem duodecim ferme annos natum
inventum. Id prodigium abominantes arceri Romano agro
necarique quam primum iusserunt.

Eodem anno Galli Transalpini transgressi in Venetiam 6
sine populatione aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileia
est, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Romanis de 7
ea re trans Alpes missis responsum est, neque profectos ex
auctoritate gentis eos nec, quid in Italia facerent, sese scire.

L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vovisse 8
sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus civitatibusque
per dies decem fecit. Legatum eum post damnationem et 9
bona vendita missum in Asiam ad dirimenda inter Antiochum
et Eumenem reges certamina, Valerius Antias est auctor; tum 10
collatas ei pecunias congregatosque per Asiam artifices, et
quorum ludorum post bellum, in quo votos diceret, mentionem
non fecisset, de iis post legationem demum in senatu actum.

Quum iam in exitu annus esset, Q. Marcius absens ma- 23
gistratu abiturus erat; Sp. Postumius, quæstionibus cum summa
fide curaque perfectis, comitia habuit. Creati consules sunt 2
App. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die A. u. c. 569. A. Ch. 185.
prætores facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus,
C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Postumius Temp-

3 sanus, M. Claudius Marcellinus. Extremo anni, quia Sp.
Postumius consul renuntiaverat, peragrantem se propter quæ-
stiones utrumque litus Italiæ desertas colonias Sipontum supero,
4 Buxentum infero mari invenisse, triumviri ad colonos eo scri-
bendos ex senatus consulto ab T. Mænio prætore urbano
creati sunt L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Bæbius
Tamphilus.
5 Cum Perseo rege et Macedonibus bellum quod imminebat,
non, unde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo causas cepit;
inchoata initia a Philippo sunt; et is ipse, si diutius vixisset,
6 id bellum gessisset. Una eum res, quum victo leges impone-
rentur, maxime angebat, quod, qui Macedonum ab se defe-
cerant in bello, in eos ius sæviendi ademptum ei ab senatu
7 erat, quum, quia rem integram Quinctius in condicionibus pacis
8 distulerat, non desperasset impetrari posse. Antiocho rege
deinde bello superato ad Thermopylas, divisis partibus quum
per eosdem dies consul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam
9 oppugnasset, capta Heraclea quia iussus abscedere a mœni-
bus Lamiæ erat, Romanisque oppidum deditum est, ægre
10 eam rem tulerat. Permulsit iram eius consul, quod ad Nau-
pactum ipse festinans, quo se ex fuga Ætoli contulerant, Phi-
lippo permisit, *ut* Athamaniæ et Amynandro bellum inferret
et urbes, quas Thessalis Ætoli ademerant, regno adiiceret.
11 Haud magno certamine et Amynandrum Athamania expulerat
12 et urbes receperat aliquot; Demetriadem quoque, urbem vali-
dam et ad omnia opportunam, et Magnetum gentem suæ
13 dicionis fecit. Inde et in Thracia quasdam urbes, novæ atque
insuetæ libertatis vitio, seditionibus principum, turbatas, parti-
bus, quæ domestico certamine vincerentur, adiungendo sese
24 cepit. His sedata in præsentia regis ira in Romanos est;
nunquam tamen remisit animum a colligendis in pace viribus,
quibus, quandoque data fortuna esset, ad bellum uteretur.
2 Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum portoriisque
maritimis auxit, sed metalla etiam et vetera intermissa recoluit
3 *et* nova multis locis instituit. Ut vero antiquam multitudinem

hominum, quæ belli cladibus amissa erat, restitueret, non sub-
olem tantum stirpis parabat cogendis omnibus procreare atque
educare liberos, sed Thracum etiam magnam multitudinem in 4
Macedoniam traduxerat, quietusque aliquamdiu a bellis omni
cura in augendas regni opes intentus fuerat. Rediere deinde 5
causæ, quæ de integro iram moverent in Romanos. Thessa- 6
lorum et Perrhæborum querelæ de urbibus suis ab eo possessis
et legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim
occupatis traductaque in Macedoniam multitudine ita auditæ
erant, ut eas non negligi satis appareret. Maxime moverat 7
senatum, quod iam Æni et Maroneæ affectari possessionem
audierant; minus Thessalos curabant. Athamanes quoque 8
venerant legati, non partis amissæ, non finium iacturam que-
rentes, sed totam Athamaniam sub ius iudiciumque regis
venisse. Et Maronitarum exsules venerant, pulsi, quia liber- 9
tatis causam defendissent ab regio præsidio; ei non Maroneam
modo, sed etiam Ænum in potestate narrabant esse Philippi.
Venerant et a Philippo legati ad purganda ea, qui nihil nisi 10
permissu Romanorum imperatorum factum, affirmabant; civi- 11
tates Thessalorum et Perrhæborum et Magnetum et cum
Amynandro Athamanum gentem in eadem causa, qua Ætolos,
fuisse; Antiocho rege pulso, occupatum oppugnandis Ætolicis 12
urbibus consulem ad recipiendas eas civitates Philippum misisse;
armis subactos parere. Senatus, ne quid absente rege statueret, 13
legatos ad eas controversias disceptandas misit Q. Cæcilium
Metellum, M. Bæbium Tamphilum, Ti. Sempronium, quorum 14
sub adventum ad Thessalica Tempe omnibus iis civitatibus,
quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est.

Ibi quum Romani legati disceptatorum loco, Thessali 25
Perrhæbique et Athamanes haud dubii accusatores, Philippus
ad audienda crimina tanquam reus consedissent, pro ingenio 2
quisque eorum, qui principes legationum erant, et gratia cum
Philippo aut odio acerbius leniusve egerunt. In controversiam 3
autem veniebant Philippopolis, Tricca, Phaloria et Eurymenæ
et cetera circa eas oppida, utrum, Thessalorum iuris quum 4

essent, vi ademptæ possessæque ab Ætolis forent (nam Philip-
pum Ætolis ademisse eas constabat), an Ætolica antiquitus ea
5 oppida fuissent: ita enim Acilium regi concessisse, si Ætolorum
fuissent, et si voluntate, non si vi atque armis coacti cum
6 Ætolis essent. Eiusdem formulæ disceptatio de Perrhæborum
Magnetumque oppidis fuit; omnium enim iura possidendo per
7 occasiones Ætoli miscuerant. Ad hæc, quæ disceptationis
erant, querelæ Thessalorum adiectæ, quod ea oppida, si iam
8 redderentur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset; nam
præter belli casibus amissos, quingentos principes iuventutis in
Macedoniam abduxisse, et opera eorum in servilibus abuti
ministeriis, et quæ reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut
9 redderet, curasse. Thebas Phthias unum maritimum emporium
fuisse quondam Thessalis, quæstuosum et frugiferum; ibi
navibus onerariis comparatis regem, quæ præter Thebas De-
metriadem cursum dirigerent, negotiationem maritimam omnem
10 eo avertisse. Iam ne a legatis quidem, qui iure gentium
sancti sint, violandis abstinere; insidias positas euntibus ad
11 T. Quinctium. Itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos
coniectos, ut non in civitatibus suis, non in communibus gentis
conciliis quisquam hiscere audeat; procul enim abesse libertatis
auctores Romanos; lateri adhærere gravem dominum, prohi-
bentem uti beneficiis populi Romani. Quid autem, si vox
12 libera non sit, liberum esse? Nunc se fiducia et præsidio
legatorum ingemiscere magis quam loqui. Nisi provideant
aliquid Romani, quo et Græcis Macedoniam accolentibus me-
tus et audacia Philippo minuatur, nequicquam et illum victum
13 et se liberatos esse. Ut equum tenacem [non parentem,]
14 frenis asperioribus castigandum esse. Hæc acerbe postremi,
quum priores leniter permulsissent iram eius petentes, ut
15 ignosceret pro libertate loquentibus, et ut, deposita domini
acerbitate, assuesceret socium atque amicum sese præstare et
imitaretur populum Romanum, qui caritate quam metu adiun-
16 gere sibi socios mallet. Thessalis auditis, Perrhæbi Gonnocon-
dylum, quod Philippus Olympiadem appellaverat, Perrhæbiæ

fuisse, et ut sibi restitueretur, agebant; et de Mallœa et Eri-
cinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant 17
et castella Athenæum et Pœtneum. Philippus, ut accusatoris 26
potius quam rei speciem haberet, et ipse a querelis orsus,
Menelaidem in Dolopia, quæ regni sui fuisset, Thessalos vi
atque armis expugnasse questus est, item Petram in Pieria
ab iisdem Thessalis Perrhæbisque captam; Xynias quidem, 2
haud dubie Ætolicum oppidum, sibi contribuisse eos; et Para-
cheloida, quæ sub Athamania esset, nullo iure Thessalorum
formulæ factam. Nam quæ sibi crimina obiiciantur de insi- 3
diis legatorum et maritimis portubus frequentatis aut desertis,
alterum deridiculum esse, se reddere rationem, quos portus 4
mercatores aut nautici petant, alterum mores respuere suos.
Tot annos esse, per quos nunquam cessaverint legati nunc ad 5
imperatores Romanos, nunc Romam ad senatum crimina de
se deferre; quem unquam verbo violatum esse? Semel eunti- 6
bus ad Quinctium insidias dici factas; sed quid iis acciderit,
non adiici. Quærentium, quod falso obiiciant, quum veri nihil
habeant, ea crimina esse. Insolenter et immodice abuti Thes- 7
salos indulgentia populi Romani, velut ex diutina siti nimis
avide meram haurientes libertatem; ita servorum modo 8
præter spem repente manumissorum licentiam vocis et linguæ
experiri et iactare sese insectatione et conviciis dominorum.
Elatus deinde ira adiecit, nondum omnium dierum solem occi- 9
disse. Id minaciter dictum non Thessali modo in sese, sed
etiam Romani acceperunt. Et quum fremitus post eam vocem 10
ortus et tandem sedatus esset, Perrhæborum inde Athamanum-
que legatis respondit, eandem, de quibus illi agant, civitatium
causam esse. Consulem Acilium et Romanos sibi dedisse eas, 11
quum hostium essent. Si suum munus, qui dedissent, adimere 12
velint, scire cedendum esse; sed meliori et fideliori amico
in gratiam levium et inutilium sociorum iniuriam eos
facturos. Nec enim ullius rei minus diuturnam esse gratiam 13
quam libertatis, præsertim apud eos, qui male utendo eam
corrupturi sint. Causa cognita, pronuntiarunt legati, placere 14

deduci præsidia Macedonum ex iis urbibus et antiquis Mace-
doniæ terminis regnum finiri. De iniuriis, quas ultro citroque
illatas querantur, quo modo inter eas gentes et Macedonas
disceptetur, formulam iuris exsequendi constituendam esse.
27 Inde, graviter offenso rege, Thessalonicen ad cognoscen-
2 dum de Thraciæ urbibus proficiscuntur. Ibi legati Eumenis,
si liberas esse Ænum et Maroneam velint Romani, nihil sui
pudoris esse ultra dicere, quam ut admoneant, re, non verbo
eos liberos relinquant nec suum munus intercipi ab alio pati-
3 antur. Sin autem minor cura sit civitatium in Thracia posi-
tarum, multo verius esse, quæ sub Antiocho fuerint, præmia
4 belli Eumenem quam Philippum habere, vel pro patris Attali
meritis bello, quod adversus Philippum ipsum gesserit populus
Romanus, vel suis, quod Antiochi bello terra marique laboribus
5 periculisque omnibus interfuerit. Habere eum præterea decem
legatorum in eam rem præiudicium, qui quum Chersonesum
Lysimachiamque dederint, Maroneam quoque atque Ænum
profecto dedisse, quæ ipsa propinquitate regionis velut appendices
6 maioris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut
merito in populum Romanum aut iure imperii, quum tam pro-
cul a finibus Macedoniæ absint, civitatibus his præsidia impo-
suisse? Vocari Maronitas iuberent; ab iis certiora omnia de
7 statu civitatium earum scituros. Legati Maronitarum vocati,
non uno loco tantum urbis præsidium regium esse, sicut in
aliis civitatibus, dixerunt, sed pluribus simul, et plenam Ma-
8 cedonum Maroneam esse. Itaque dominari assentatores re-
gios; his solis loqui et in senatu et in contionibus licere; eos
9 omnes honores et capere ipsos et dare aliis. Optimum quem-
que, quibus libertatis, quibus legum cura sit, aut exsulare
pulsos patria aut inhonoratos et deterioribus obnoxios silere.
10 De iure etiam finium pauca adiecerunt. Q. Fabium Labeonem,
quum in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo veterem
viam regiam, quæ ad Thraciæ Paroream subeat, nusquam ad
mare declinantem; Philippum novam postea deflexisse viam,
28 qua Maronitarum urbes agrosque amplectatur. Ad ea Phi-

lippus longe aliam, quam adversus Thessalos Perrhæbosque
nuper, ingressus disserendi viam „Non cum Maronitis“ inquit
„mihi aut cum Eumene disceptatio est, sed iam vobiscum,
Romani, a quibus nihil æqui me impetrare iam diu animad-
verto. Civitates Macedonum, quæ a me inter indutias defe- 2
cerant, reddi mihi æquum censebam, non quia magna accessio
ea regni futura esset (sunt enim et parva oppida et in finibus
extremis posita), sed quia multum ad reliquos Macedonas
continendos exemplum pertinebat; negatum est mihi. Bello 3
Ætolico Lamiam oppugnare iussus a consule M'. Acilio, quum
diu fatigatus ibi operibus prœliisque essem, transcendentem
me iam muros a capta prope urbe revocavit consul et ab-
ducere copias inde coegit. Ad huius solatium iniuriæ permis- 4
sum est, ut Thessaliæ Perrhæbiæque et Athamanum reciperem
quædam castella magis quam urbes; ea quoque ipsa vos
mihi, Q. Cæcili, paucos ante dies ademistis. Pro non dubio 5
paulo ante, si diis placet, legati Eumenis sumebant, quæ An-
tiochi fuerunt, Eumenem æquius esse quam me habere. Id
ego longe aliter iudico esse. Eumenes enim non, nisi vicis-
sent Romani, sed nisi bellum gessissent, manere in regno suo
non potuit; itaque ille vestrum meritum habet, non vos illius; 6
mei autem regni tantum aberat ut ulla pars in discrimine
fuerit, ut tria millia talentum et quinquaginta tectas naves et
omnes Græciæ civitates, quas antea tenuissem, pollicentem ultro
Antiochum in mercedem societatis sim aspernatus. Hostem- 7
que ei me esse prius etiam, quam M'. Acilius exercitum
in Græciam traiiceret, prætuli. Et cum eo consule belli
partem, quamcunque mihi delegavit, gessi, et insequenti con- 8
suli L. Scipioni, quum terra statuisset ducere exercitum ad
Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed
vias etiam munivi, pontes feci, commeatus præbui, nec per 9
Macedoniam tantum, sed per Thraciam etiam, ubi inter cetera
pax quoque præstanda a barbaris erat. Pro hoc studio meo 10
erga vos, ne dicam merito, utrum adiicere vos, Romani, ali-
quid et amplificare et augere regnum meum munificentia vestra

oportebat an, quæ haberem aut meo iure aut beneficio vestro,
11 eripere, id quod nunc facitis? Macedonum civitates, quas
regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes tan-
quam ad Antiochum spoliandum me venit et, si diis pla-
cet, decem legatorum decretum calumniæ impudentissimæ præ-
12 tendit, quo maxime et refelli et coargui potest; disertis-
sime enim planissimeque in eo scriptum est, Chersonesum et
Lysimachiam Eumeni dari. Ubi tandem Ænus et Maronea
et Thraciæ civitates adscriptæ sunt? Quod ab illis ne postu-
lare quidem est ausus, id apud vos, tanquam ab illis impe-
13 traverit, obtinebit? Quo in numero me apud vos esse velitis,
refert. Si tanquam inimicum et hostem insectari propositum
14 est, pergite, ut cœpistis, facere; sin aliquis est respectus mei
ut socii atque amici regis, deprecor, ne me tanta iniuria dig-
29 num indicetis." Movit aliquantum oratio regis legatos; itaque
medio responso rem suspenderunt: si decem legatorum de-
2 creto Eumeni datæ civitates eæ essent, nihil se mutare; si
Philippus bello cepisset eas, præmium victoriæ iure belli ha-
biturum; si neutrum eorum foret, cognitionem placere senatui
reservari, et ut omnia in integro manerent, præsidia, quæ in
iis urbibus sint, deduci.

3 Hæ causæ maxime animum Philippi alienaverunt ab
Romanis, ut non a Perseo filio eius novis causis motum, sed
4 ob has a patre bellum relictum filio videri possit. Romæ
nulla Macedonici belli suspicio erat. L. Manlius proconsul
ex Hispania redierat; cui postulanti ab senatu in æde Bel-
lonæ triumphum rerum gestarum magnitudo impetrabilem fa-
5 ciebat; exemplum obstabat, quod ita comparatum more maio-
rum erat, ne quis, qui exercitum non deportasset, triumpharet,
nisi perdomitam pacatamque provinciam tradidisset successori.
Medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans urbem iniret.
6 Tulit coronas aureas quinquaginta duas, auri præterea pondo
7 centum triginta duo, argenti sedecim millia trecenta, et pro-
nuntiavit in senatu, decem millia pondo argenti et octoginta

auri Q. Fabium quæstorem advehere; id quoque se in ærarium delaturum.

Magnus motus servilis eo anno in Apulia fuit. Taren- 8
tum provinciam L. Postumius prætor habebat. Is de pasto- 9
rum coniuratione, qui vias latrociniis pascuaque publica infesta
habuerant, quæstionem severe exercuit. Ad septem millia
hominum condemnavit; multi inde fugerunt; de multis sump-
tum est supplicium. Consules, diu retenti ad urbem dilectibus, 10
tandem in provincias profecti sunt.

Eodem anno in Hispania prætores C. Calpurnius et L. **30**
Quinctius, quum primo vere ex hibernis copias eductas in
Bæturia iunxissent, in Carpetaniam, ubi hostium castra erant,
progressi sunt, communi animo consilioque parati rem gerere.
Haud procul Dipone et Toleto urbibus inter pabulatores 2
pugna orta est, quibus dum utrinque subvenitur a castris,
paulatim omnes copiæ in aciem eductæ sunt. In eo tumul- 3
tuario certamine et loca sua et genus pugnæ pro hoste fuere;
duo exercitus Romani fusi atque in castra compulsi sunt.
Non institere perculsis hostes. Prætores Romani, ne postero 4
die castra oppugnarentur, silentio proximæ noctis tacito signo
exercitum abduxerunt. Luce prima Hispani acie instructa ad 5
vallum accesserunt, vacuaque præter spem castra ingressi,
quæ derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt,
regressique in castra sua paucos dies quieti iis stativis manse-
runt. Romanorum sociorumque in prœlio fugaque ad quinque 6
millia occisa, quorum se spoliis hostes armarunt. Inde ad
Tagum flumen profecti sunt. Prætores interim Romani omne 7
id tempus contrahendis ex civitatibus sociis Hispanorum aux-
iliis et reficiendis ab terrore adversæ pugnæ militum animis
consumpserunt. Ubi satis placuere vires et iam miles quo- 8
que ad delendam priorem ignominiam hostem poscebat, duode-
cim millia passuum ab Tago flumine posuerunt castra. Inde 9
tertia vigilia sublatis signis, quadrato agmine principio lucis
ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hostium 10
castra erant. Extemplo, qua duobus locis vada nudabat

amnis, dextra parte Calpurnius, læva Quinctius exercitus
traduxerunt, quieto hoste, dum miratur subitum adventum
consultatque, qui tumultum iniicere trepidantibus in ipso trans-
11 itu amnis potuisset. Interim Romani, impedimentis quoque
omnibus traductis contractisque in unum locum, quia iam
moveri videbant hostem nec spatium erat castra communi-
12 endi, aciem instruxerunt. In medio locatæ quinta Calpurnii
legio et octava Quinctii; id robur totius exercitus erat; cam-
pum apertum usque ad hostium castra habebant, liberum a
31 metu insidiarum. Hispani postquam in citeriore ripa duo
Romanorum agmina conspexerunt, ut, priusquam se iungere
atque instruere possent, occuparent eos, castris repente effusi
2 cursu ad pugnam tendunt. Atrox in principio prœlium fuit,
et Hispanis recenti victoria inflatis et insueta ignominia mi-
3 lite Romano accenso. Acerrime media acies, duæ fortissimæ
legiones dimicabant; quas quum aliter moveri loco non posse
hostis cerneret, cuneo institit pugnare, et usque plures confer-
4 tioresque medios urgebant. Ibi postquam laborare aciem
Calpurnius prætor vidit, *T.* Quinctilium Varum et *L.* Iuven-
tium Thalnam legatos ad singulas legiones adhortandas pro-
5 pere mittit; docere et monere iubet, in illis spem omnem
vincendi et retinendæ Hispaniæ esse; si illi loco cedant, ne-
minem eius exercitus non modo Italiam, sed ne Tagi quidem
6 ulteriorem ripam unquam visurum. Ipse cum equitibus dua-
rum legionum paulum circumvectus in cuneum hostium, qui
7 mediam urgebat aciem, ab latere incurrit. Quinctius cum
suis equitibus alterum hostium latus invadit. Sed longe acrius
8 Calpurniani equites pugnabant, et prætor ante alios; nam et
primus hostem percussit et ita se immiscuit mediis, ut vix,
9 utrius partis esset, nosci posset. Et equites prætoris eximia
virtute et equitum pedites accensi sunt. Pudor movit primos
centuriones, qui inter tela hostium prætorem conspexerunt;
itaque urgere signiferos pro se quisque, iubere inferre signa
10 et confestim militem sequi. Renovatur ab omnibus clamor;
impetus fit velut ex superiore loco. Haud secus ergo quam

torrentis modo fundunt sternuntque perculsos, nec sustineri
alii super alios inferentes sese possunt. Fugientes in castra 11
equites persecuti sunt et permixti turbæ hostium intra vallum
penetraverunt, ubi ab relictis in præsidio castrorum prœlium
instauratum, coactique sunt Romani equites descendere ex equis.
Dimicantibus iis legio quinta supervenit; deinde, ut quæque 12
potuerant, copiæ affluebant. Cæduntur passim Hispani per 13
tota castra, nec plus quam quattuor millia hominum effuge-
runt. Inde tria millia fere, qui arma retinuerant, montem
propinquum ceperunt; mille semermes maxime per agros
palati sunt. Supra triginta quinque millia hostium fuerant, 14
ex quibus tam exigua pars pugnæ superfuit. Signa capta
centum triginta duo. Romani sociique paulo plus sexcenti et 15
provincialium auxiliorum centum quinquaginta ferme cecide-
runt. Tribuni militum quinque amissi et pauci equites Ro- 16
mani cruentæ maxime victoriæ speciem fecerunt. In castris
hostium, quia ipsis spatium sua communiendi non fuerat,
manserunt. Pro contione postero die laudati donatique a C. 17
Calpurnio equites phaleris, pronuntiavitque, eorum maxime
opera hostes fusos, castra capta et expugnata esse. Quinc- 18
tius alter prætor suos equites catellis ac fibulis donavit. Do-
nati et centuriones ex utriusque exercitu permulti, maxime
qui mediam aciem tenuerunt.

Consules, dilectibus aliisque, quæ Romæ agendæ erant, 32
peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerunt.
Sempronius a Pisis profectus in Apuanos Ligures, vastando 2
agros urendoque vicos et castella eorum aperuit saltum usque
ad fluvium Macram et Lunæ portum. Hostes montem, anti- 3
quam sedem maiorum suorum, ceperunt, et inde, superata
locorum iniquitate, prœlio deiecti sunt. Et App. Claudius 4
felicitatem virtutemque collegæ in Liguribus Ingaunis æquavit
secundis aliquot prœliis. Sex præterea oppida eorum ex-
pugnavit; multa millia hominum in iis cepit; belli auctores
tres et quadraginta securi percussit.

Iam comitiorum appetebat tempus; prior tamen Claudius 5

quam Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam
6 venit, quia P. Claudius frater eius consulatum petebat. Competitores habebat patricios L. Æmilium, Q. Fabium, Ser.
Sulpicium Galbam, veteres candidatos et ab repulsis eo magis
7 debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes; etiam
quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat, artior
8 petitio quattuor petentibus erat. Plebeii quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Bæbius
Tamphilus, et hi repulsis in spem impetrandi tandem ali-
9 quando honoris dilati. Claudius ex omnibus unus novus
candidatus erat. Opinione hominum haud dubie destinabantur
10 Q. Fabius Labeo et L. Porcius Licinus; sed Claudius consul
sine lictoribus cum fratre toto foro volitans, clamitantibus ad-
11 versariis et maiore parte senatus, meminisse eum debere, se
prius consulem populi Romani quam fratrem P. Claudii esse;
quin ille sedens pro tribunali aut arbitrum aut tacitum spectatorem comitiorum se præberet? coerceri tamen ab effuso
12 studio nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebis, qui aut contra consulem aut pro studio eius pugnabant,
comitia aliquoties turbata, donec pervicit Appius, ut deiecto
13 Fabio fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher præter
spem suam et ceterorum. Locum suum tenuit L. Porcius Licinus,
quia moderatis studiis, non vi Claudiana inter plebeios certatum
14 est. Prætorum inde comitia sunt habita; C. Decimius Flavus,
P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Nævius
Matho, C. Sempronius Blæsus, A. Terentius Varro prætores facti
15 Hæc eo anno, quo App. Claudius, M. Sempronius consules
33 fuerunt, domi militiæque gesta. Principio insequentis anni P.
A. u. c. 570. Claudius, L. Porcius consules, quum Q. Cæcilius, M. Bæbius,
A. Ch. 184. Ti. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum et
2 Eumenem reges Thessalorumque civitates missi erant, legationem renuntiassent, regum quoque eorum civitatiumque le-
3 gatos in senatum introduxerunt. Eadem utrinque iterata, quæ
dicta apud legatos in Græcia erant. Aliam deinde novam
legationem patres, cuius princeps App. Claudius fuit, in Græ-

ciam et Macedoniam decreverunt ad visendum, redditæne
civitates Thessalis et Perrhæbis essent. Iisdem mandatum, 4
ut ab Æno et Maronea præsidia deducerentur maritimaque
omnis Thraciæ ora a Philippo et Macedonibus liberaretur.
Peloponnesum quoque adire iussi, unde prior legatio disces- 5
serat incertiore statu rerum, quam si non venissent; nam super
cetera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat
Achæorum concilium. De qua re querente graviter Q. Cæ- 6
cilio, et simul Lacedæmoniis deplorantibus mœnia diruta, ab-
ductam plebem in Achaiam et venundatam, ademptas, qui-
bus ad eam diem civitas stetisset, Lycurgi leges, Achæi 7
maxime concilii negati crimen excusabant recitando legem,
quæ nisi belli pacisve causa, et quum legati ab senatu cum
litteris aut scriptis mandatis venirent, vetaret indici concilium.
Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus, curæ iis esse 8
debere, ut legatis Romanis semper adeundi concilium gentis
potestas fieret, quemadmodum et illis, quoties vellent, senatus
daretur.

Dimissis iis legationibus, Philippus a suis certior factus, 34
cedendum civitatibus deducendaque præsidia esse, infensus
omnibus in Maronitas iram effundit. Onomasto, qui præerat 2
maritimæ oræ, mandat, ut partis adversæ principes interficeret.
Ille per Casandrum quendam, unum ex regiis iam diu habi-
tantem Maroneæ, nocte Thracibus intromissis velut in bello
capta urbe cædem fecit. Apud legatos Romanos querentes, 3
tam crudeliter adversus innoxios Maronitas, tam superbe ad-
versus populum Romanum factum, ut, quibus libertatem resti-
tuendam senatus censuisset, ii pro hostibus trucidarentur, ab-
nuebat, quicquam eorum ad se aut quemquam suorum perti-
nere; seditione inter ipsos dimicatum, quum alii ad se, alii 4
ad Eumenem civitatem traherent; id facile scituros esse, si
percontarentur ipsos Maronitas, — haud dubius, perculsis om- 5
nibus terrore tam recentis cædis, neminem hiscere adversus
se ausurum. Negare Appius, rem evidentem pro dubia quæ- 6
rendam. Si ab se culpam removere vellet, Onomastum et

Casandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut
7 eos senatus percontari posset. Primo adeo perturbavit ea
vox regem, ut non color, non vultus ei constaret; deinde,
collecto tandem animo, Casandrum, qui Maroneæ fuisset, si
8 utique vellent, se missurum dixit; ad Onomastum quidem quid
eam rem pertinere, qui non modo Maroneæ, sed ne in re-
9 gione quidem propinqua fuisset? Et parcebat magis Ono-
masto, honoratiori amico, et eundem indicem haud paulo plus
timebat, quia et ipse sermonem contulerat cum eo et multo-
10 rum talium ministrum et conscium habebat. Casander quo-
que, missis, qui per Epirum ad mare prosequerentur eum,
35 ne qua indicium emanaret, veneno creditur sublatus. Et le-
gati a Philippi colloquio ita digressi sunt, ut præ se ferrent,
2 nihil eorum sibi placere, et Philippus minime, quin rebellan-
dum esset, dubius. Quia tamen immaturæ ad id vires erant,
ad moram interponendam Demetrium, minorem filium, mittere
Romam simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam
3 iram senatus statuit, satis credens, ipsum etiam iuvenem,
quod Romæ obses specimen indolis regiæ dedisset, aliquid
4 momenti facturum. Interim per speciem auxilii Byzantiis
ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum iniiciendum
profectus, perculsis iis uno prœlio et Amadoco duce capto,
in Macedoniam rediit, missis ad accolas Histri fluminis bar-
baros, ut in Italiam irrumperent, sollicitandos.
5 Et in Peloponneso adventus legatorum Romanorum, qui
ex Macedonia in Achaiam ire iussi erant, exspectabatur; ad-
versus quos ut præparata consilia haberent, Lycortas prætor
6 concilium indixit. Ibi de Lacedæmoniis actum. Ex hostibus
eos accusatores factos, et periculum esse, ne victi magis ti-
mendi forent, quam bellantes fuissent. Quippe in bello sociis
Romanis Achæos usos; nunc eosdem Romanos æquiores La-
7 cedæmoniis quam Achæis esse, ubi Areus etiam et Alcibiades,
ambo exsules suo beneficio restituti, legationem Romam ad-
versus gentem Achæorum ita de ipsis meritam suscepissent,
adeoque infesta oratione usi essent, ut pulsi patria, non restituti

in eam viderentur. Clamor undique ortus, referret nominatim 8
de iis; et quum omnia ira, non consilio gererentur, capitis
damnati sunt. Paucos post dies Romani legati venerunt; his
Clitore in Arcadia datum est concilium. Priusquam agerent 36
quicquam, terror Achæis iniectus erat et cogitatio, quam non
ex æquo disceptatio futura esset, quod Areum et Alcibiadem 2
capitis ab se concilio proximo damnatos cum legatis videbant; nec hiscere quisquam audebat. Appius ea, quæ apud 3
senatum questi erant Lacedæmonii, displicere senatui ostendit,
cædem primum ad Compasium factam eorum, qui a Philopœmene ad causam dicendam evocati venissent; deinde, quum 4
in homines ita sævitum esset, ne ulla parte crudelitas
eorum cessaret, muros dirutos urbis nobilissimæ esse, leges
vetustissimas abrogatas inclitamque per gentes disciplinam
Lycurgi sublatam. Hæc quum Appius dixisset, Lycortas, et 5
quia prætor, et quia Philopœmenis, auctoris omnium, quæ
Lacedæmone acta fuerant, factionis erat, ita respondit: „Diffi- 6
cilior nobis, App. Claudi, apud vos oratio est, quam Romæ
nuper apud senatum fuit. Tunc enim Lacedæmoniis accusan- 7
tibus respondendum erat; nunc a vobis ipsis accusati sumus,
apud quos causa est dicenda. Quam iniquitatem condicionis 8
subimus illa spe, iudicis animo te auditurum esse, posita contentione, qua paulo ante egisti. Ego certe, quum ea, quæ et
hic antea apud Q. Cæcilium et postea Romæ questi sunt Lacedæmonii, a te paulo ante relata sint, non tibi, sed illis me
apud te respondere credam. Cædem obiicitis eorum, qui a 9
Philopœmene prætore evocati ad causam dicendam interfecti
sunt. Hoc ego crimen non modo a vobis, Romani, sed ne
apud vos quidem nobis obiiciendum fuisse arbitror. Quid ita?
Quia in vestro fœdere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedæmonii. Quo tempore armis captis urbes, a quibus abstinere 10
iussi erant, nocturno impetu occupaverunt, si T. Quinctius, si
exercitus Romanus, sicut antea, in Peloponneso fuisset, eo
nimirum capti et oppressi confugissent; quum vos procul essetis, 11
quo alio nisi ad nos, socios vestros, quos antea Gytheo opem

ferentes, quos Lacedæmonem vobiscum simili de causa oppug-
12 nantes viderant, confugerent? Pro vobis igitur iustum piumque
bellum suscepimus. Quod quum alii laudent, reprehendere ne
Lacedæmonii quidem possint, dii quoque ipsi comprobaverint,
qui nobis victoriam dederunt, quonam modo ea, quæ belli iure
acta sunt, in disceptationem veniunt? Quorum tamen maxima
13 pars nihil pertinet ad nos. Nostrum est, quod evocavimus
ad causam dicendam eos, qui ad arma multitudinem exciverant,
qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui cædem
14 principum fecerant. Quod vero illi venientes in castra inter-
fecti sunt, vestrum est, Areu et Alcibiade, qui nunc nos, si
15 diis placet, accusatis, non nostrum. Exsules Lacedæmoniorum,
quo ex numero hi quoque duo fuerunt, et tunc nobiscum erant
et, quod domicilio sibi delegerant maritima oppida, se petitos
credentes, in eos, quorum opera patria extorres ne in tuto
quidem exsilio posse consenescere se indignabantur, impetum
16 fecerunt. Lacedæmonii igitur Lacedæmonios, non Achæi inter-
37 fecerunt, nec, iure an iniuria cæsi sint, argumentari refert. At
enim illa certe vestra sunt, Achæi, quod leges disciplinamque
2 vetustissimam Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis. Quæ
utraque ab iisdem obiici qui possunt, quum muri Lacedæmoniis
non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissolvendam
3 Lycurgi disciplinam exstructi sint? Tyranni enim nuper eos
arcem et munimentum sibi, non civitati paraverunt, et, si
exsistat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum et
4 nunc se patriam et Spartam antiquam agnoscere dicat. Non
Philopœmenem exspectare nec Achæos, sed vos ipsi, Lacedæ-
monii, vestris manibus amoliri et diruere omnia vestigia ty-
5 rannidis debuistis. Vestræ enim illæ deformes veluti cicatrices
servitutis erant et, quum sine muris per octingentos prope
annos liberi, aliquando etiam principes Græciæ fuissetis, muris
velut compedibus circumdatis vincti per centum annos servistis.
6 Quod ad leges ademptas attinet, ego antiquas Lacedæmoniis
leges tyrannos ademisse arbitror, nos non suas ademisse, quas
7 non habebant, sed nostras leges dedisse, nec male consuluisse

civitati, quum concilii nostri eam fecerimus et nobis miscueri-
mus, ut corpus unum et concilium totius Peloponnesi esset.
Tunc, ut opinor, si aliis ipsi legibus viveremus, alias istis 8
iniunxissemus, queri se iniquo iure esse et indignari possent.
Scio ego, App. Claudi, hanc orationem, qua sum adhuc usus, 9
neque sociorum apud socios neque liberæ gentis esse, sed
vere servorum disceptantium apud dominos. Nam si non vana 10
vox illa præconis fuit, qua liberos esse omnium primos Achæos
iussistis, si fœdus ratum est, si societas et amicitia ex æquo
observatur, cur ego, quid Capua capta feceritis Romani, non
quæro, vos rationem reposcitis, quid Achæi Lacedæmoniis bello
victis fecerimus? Interfecti aliqui sunt. Finge, a nobis. Quid? 11
Vos senatores Campanos securi non percussistis? Muros di- 12
ruimus. Vos non muros tantum, sed urbem agrosque ademistis.
„Specie“ inquis „æquum est fœdus; re apud Achæos precaria 13
libertas, apud Romanos etiam imperium est.“ Sentio, Appi, et, 14
si non oportet, non indignor; sed oro vos, quantumlibet intersit
inter Romanos et Achæos, modo ne in æquo hostes vestri
nostrique apud vos sint ac nos socii, immo ne meliore iure
sint. Nam ut in æquo essent, nos fecimus, quum leges iis 15
nostras dedimus, quum, ut Achaici concilii essent, effecimus.
Parum est victis, quod victoribus satis est; plus postulant
hostes, quam socii habent. Quæ iure iurando, quæ monumentis 16
litterarum in lapide insculptis in æternam memoriam sancta
atque sacrata sunt, ea cum periurio nostro tollere parant.
Veremur quidem vos, Romani, et, si ita vultis, etiam timemus; 17
sed plus et veremur et timemus deos immortales.“ Cum as- 18
sensu maximæ partis est auditus, et locutum omnes pro maie-
state magistratus censebant, ut facile appareret, molliter agendo
dignitatem suam tenere Romanos non posse. Tum Appius 19
suadere se magnopere Achæis dixit, ut, dum liceret voluntate
sua facere, gratiam inirent, ne mox inviti et coacti facerent.
Hæc vox audita quidem cum omnium gemitu est, sed metum 20
iniecit imperata recusandi; id modo petierunt, ut Romani, quæ 21
viderentur, de Lacedæmoniis mutarent nec Achæos religione

obstringerent irrita ea, quæ iure iurando sanxissent, faciendi;
damnatio tantum Arei et Alcibiadis, quæ nuper facta erat,
sublata est.

38 Romæ principio eius anni, quum de provinciis consulum
et prætorum actum est, consulibus Ligures, quia bellum
2 nusquam alibi erat, decreti. Prætores C. Decimius Flavus
urbanam, P. Cornelius Cethegus inter cives et peregrinos
3 sortiti sunt, C. Sempronius Blæsus Siciliam, Q. Nævius Matho
Sardiniam et ut idem quæreret de veneficiis, A. Terentius
Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispaniam
4 ulteriorem. De iis duabus provinciis legati per id fere tempus
5 L. Iuventius Thalna et T. Quinctilius Varus venerunt, qui,
quantum bellum iam profligatum in Hispania esset, senatu
edocto, postularunt simul, ut pro rebus tam prospere gestis
diis immortalibus haberetur honos et ut prætoribus exercitum
6 deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta est; de le-
gionibus deportandis, quum de consulum prætorumque exer-
7 citibus ageretur, rem integram referri iusserunt. Paucos post
dies consulibus in Ligures binæ legiones, quas App. Claudius
8 et M. Sempronius habuerant, decretæ sunt; de Hispaniensibus
exercitibus magna contentio fuit inter novos prætores et amicos
9 absentium, Calpurnii Quinctiique. Utraque causa tribunos
plebis, utraque consulem habebat. Hi se intercessuros senatus
consulto, si deportandos censerent exercitus, denuntiabant; illi,
si hæc intercessio fieret, nullam rem aliam se decerni passuros.
10 Victa postremo absentium gratia est et senatus consultum
factum, ut prætores quattuor millia peditum Romanorum scri-
berent, trecentos equites, et quinque millia peditum sociorum
Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam
11 portarent; quum eos *in* legiones quattuor descripsissent, quo plus
quam quina millia peditum, treceni equites in singulis legioni-
12 bus essent, dimitterent, eos primum, qui emerita stipendia ha-
berent, deinde ut cuiusque fortissima opera Calpurnius et
Quinctius in prœlio usi essent.

Hac sedata contentione, alia subinde C. Decimii prætoris 39
morte exorta est. Cn. Sicinius et L. Pupius, qui ædiles 2
proximo anno fuerant, et C. Valerius, flamen Dialis, et Q.
Fulvius Flaccus (is, quia ædilis curulis designatus erat, sine toga
candida, sed maxima ex omnibus contentione) petebant; certa- 3
menque ei cum flamine erat. Et postquam primo æquare,
mox superare etiam est visus, pars tribunorum plebis negare
rationem eius habendam esse, quod duos simul unus magi- 4
stratus, præsertim curules, neque capere posset nec gerere;
pars legibus eum solvi æquum censere, ut, quem vellet, præ-
torem creandi populo potestas fieret. L. Porcius consul primo 5
in ea sententia esse, ne nomen eius acciperet; deinde, ut ex 6
auctoritate senatus idem faceret, convocatis patribus, referre se
ad eos dixit, quod nec iure ullo nec exemplo tolerabili liberæ
civitati ædilis curulis designatus præturam peteret; sibi, nisi
quid aliud iis videretur, in animo esse e lege comitia habere.
Patres censuerunt, uti L. Porcius consul cum Q. Fulvio ageret, 7
ne impedimento esset, quo minus comitia prætoris in locum C.
Decimii subrogandi e lege haberentur. Agenti consuli ex 8
senatus consulto respondit Flaccus, nihil, quod se indignum
esset, facturum. Medio responso spem ad voluntatem
interpretantibus fecerat, cessurum patrum auctoritati esse;
comitiis acrius etiam quam ante petebat criminando, extorqueri 9
sibi a consule et senatu populi Romani beneficium, et invidiam
fieri geminati honoris, tanquam non appareret, ubi designatus
prætor esset, extemplo ædilitate se abdicaturum. Consul quum 10
et pertinaciam petentis crescere et favorem populi magis
magisque in eum inclinari cerneret, dimissis comitiis senatum
vocavit. Censuerunt frequentes, quoniam Flaccum auctoritas
patrum nihil movisset, ad populum cum Flacco agendum.
Contione advocata quum egisset consul, ne tum quidem de 11
sententia motus gratias populo Romano egit, quod tanto
studio, quotiescunque declarandæ voluntatis potestas facta
esset, prætorem se voluisset facere; ea sibi studia civium 12
suorum destituere non esse in animo. Hæc vero tam obstinata

vox tantum ei favorem accendit, ut haud dubius prætor esset,
13 si consul accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis et
inter se ipsos et cum consule fuit, donec senatus a consule
14 est habitus decretumque, quoniam, prætoris subrogandi comitia
ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci et prava studia hominum
15 impedirent, senatum censere satis prætorum esse; P. Cornelius
utramque in urbe iurisdictionem haberet Apollinique ludos
faceret.

40 His comitiis prudentia et virtute senatus sublatis, alia
maioris certaminis, quo et maiore de re et inter plures poten-
2 tioresque viros, sunt exorta. Censuram summa contentione
petebant L. Valerius Flaccus, P. et L. Scipiones, Cn. Manlius
3 Vulso, L. Furius Purpurio patricii, plebeii autem M. Porcius
Cato, M. Fulvius Nobilior, Ti. et M. Sempronii, Longus et
Tuditanus; sed omnes patricios plebeiosque nobilissimarum
4 familiarum M. Porcius longe anteibat. In hoc viro tanta vis
animi ingeniique fuit, ut, quocunque loco natus esset, fortunam
sibi ipse facturus fuisse videretur. Nulla ars neque privatæ
neque publicæ rei gerendæ ei defuit. Urbanas rusticasque res
5 pariter callebat. Ad summos honores alios scientia iuris, alios
eloquentia, alios gloria militaris provexit; huic versatile inge-
nium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum dice-
6 res, quodcunque ageret. In bello manu fortissimus multisque
insignibus clarus pugnis; idem, postquam ad magnos honores
pervenit, summus imperator; idem in pace, si ius consuleres,
7 peritissimus, si causa oranda esset, eloquentissimus, nec is
tantum, cuius lingua vivo eo viguerit, monumentum eloquentiæ
nullum exstet; vivit immo vigetque eloquentia eius sacrata
8 scriptis omnis generis. Orationes et pro se multæ et pro
aliis et in alios; nam non solum accusando, sed etiam cau-
9 sam dicendo fatigavit inimicos. Simultates nimio plures et
exercuerunt eum et ipse exercuit eas, nec facile dixeris, utrum
magis presserit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem.
10 Asperi procul dubio animi et linguæ acerbæ et immodice liberæ
fuit, sed invicti a cupiditatibus animi, rigidæ innocentiæ, con-

temptor gratiæ *et* divitiarum. In parsimonia, in patientia laboris 11
periculi*que* ferrei prope corporis animique; quem ne senectus
quidem, quæ solvit omnia, fregerit; qui sextum et octogesimum 12
annum agens causam [dixerit,] ipse pro se oraverit scripseritque,
nonagesimo anno Ser. Galbam ad populi adduxerit iudicium.
Hunc, sicut omni vita, tum prensantem premebat nobilitas; **41**
consenserantque præter L. Flaccum, qui collega in consulatu
fuerat, candidati omnes ad deiiciendum honore, non solum 2
ut ipsi potius adipiscerentur, nec quia indignabantur novum
hominem censorem videre, sed etiam quod tristem censuram
periculosamque multorum famæ et ab læso a plerisque et
lædendi cupido exspectabant. Etenim tum quoque minita- 3
bundus petebat, refragari sibi, qui liberam et fortem censuram
timerent, criminando; et simul L. Valerio suffragabatur; illo 4
uno collega castigare se nova flagitia et priscos revocare mores
posse. His accensi homines, adversa nobilitate, non M. Por-
cium modo censorem fecerunt, sed collegam ei L. Valerium
Flaccum adiecerunt.

Secundum comitia censorum consules prætoresque in pro- 5
vincias profecti præter Q. Nævium, quem quattuor non minus
menses, priusquam in Sardiniam iret, quæstiones veneficii,
quarum magnam partem extra urbem per municipia concilia-
bulaque habuit, quia ita aptius visum erat, tenuerunt. Si 6
Antiati Valerio credere libet, ad duo millia hominum damnavit.
Et L. Postumius prætor, cui Tarentum provincia evenerat,
magnas pastorum coniurationes vindicavit, et reliquias Baccha-
nalium quæstionis cum cura exsecutus est. Multos, qui 7
aut citati non affuerant aut vades deseruerant, in ea regione
Italiæ latentes partim noxios iudicavit, partim comprehensos
Romam ad senatum misit; in carcerem omnes a P. Cornelio
coniecti sunt.

In Hispania ulteriore, fractis proximo bello Lusitanis, **42**
quietæ res fuerunt; in citeriore A. Terentius in Suessetanis
oppidum Corbionem vineis et operibus expugnavit, captivos
vendidit; quieta deinde hiberna et citerior provincia habuit.

2 Veteres prætores, C. Calpurnius Piso et L. Quinctius, Romam
redierunt; utrique magno patrum consensu triumphus est de-
3 cretus. Prior C. Calpurnius de Lusitanis et Celtiberis trium-
phavit; coronas aureas tulit octoginta tres et duodecim millia
4 pondo argenti. Paucos post dies L. Quinctius Crispinus ex
iisdem Lusitanis et Celtiberis triumphavit; tantundem auri
atque argenti in eo triumpho prælatum.

5 Censores M. Porcius et L. Valerius metu mixta exspec-
tatione senatum legerunt. Septem moverunt senatu, ex qui-
bus unum insignem et nobilitate et honoribus, L. Quinctium
6 Flamininum consularem. Patrum memoria institutum fertur,
ut censores motis senatu adscriberent notas. Catonis et aliæ
quidem acerbæ orationes exstant in eos, quos aut senatorio
7 loco movit aut quibus equos ademit; longe gravissima in L.
Quinctium oratio est, qua si accusator ante notam, non cen-
sor post notam usus esset, retinere L. Quinctium in senatu
ne frater quidem T. Quinctius, si tum censor esset, potuisset.
8 Inter cetera obiecit ei Philippum Pœnum, carum ac nobile
scortum, ab Roma in Galliam provinciam spe ingentium do-
9 norum perductum. Eum puerum, *per* lasciviam quum cavil-
laretur, exprobrare consuli persæpe solitum, quod sub ipsum
spectaculum gladiatorium abductus ab Roma esset, ut obse-
10 quium amatori iactaret. Forte epulantibus iis, quum iam vino
incaluissent, nuntiatum in convivio esse, nobilem Boium cum
liberis transfugam venisse; convenire consulem velle, ut ab eo
11 fidem præsens acciperet. Introductum in tabernaculum per in-
terpretem alloqui consulem cœpisse; inter cuius sermonem
Quinctius scorto „Vis tu" inquit, „quoniam gladiatorium specta-
12 culum reliquisti, iam hunc Gallum morientem videre?" et
quum is vixdum serio annuisset, ad nutum scorti consulem
stricto gladio, qui super caput pendebat, loquenti Gallo caput
primum percussisse, deinde fugienti fidemque populi Romani
43 atque eorum, qui aderant, imploranti latus transfodisse. Va-
lerius Antias, ut qui nec orationem Catonis legisset et fabulæ
tantum sine auctore editæ credidisset, aliud argumentum, simile

tamen et libidine et crudelitate, peragit. Placentiæ famosam 2
mulierem, cuius amore deperiret, in convivium arcessitam
scribit. Ibi iactantem sese scorto inter cetera retulisse, quam
acriter quæstiones exercuisset et quam multos capitis damna-
tos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. Tum 3
illam infra eum accubantem negasse unquam vidisse quem-
quam securi ferientem, et pervelle id videre. Hic indulgen-
tem amatorem unum ex illis miseris attrahi iussum securi
percussisse. Facinus, sive eo modo, quo censor obiecit, sive, 4
ut Valerius tradit, commissum est, sævum atque atrox, inter
pocula atque epulas, ubi libare diis dapes, ubi bene precari
mos esset, ad spectaculum scorti procacis, in sinu consulis
recubantis, mactatam humanam victimam esse et cruore men-
sam respersam. In extrema oratione Catonis condicio Quinctio 5
fertur, ut, si id factum negaret ceteraque, quæ obiecisset,
sponsione defenderet sese; sin fateretur, ignominiane sua
quemquam doliturum censeret, quum ipse vino et Venere
amens sanguine hominis in convivio lusisset?

In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asiageni ademp- 44
tus equus. In censibus quoque accipiendis tristis et aspera
in omnes ordines censura fuit. Ornamenta et vestem muliebrem 2
et vehicula, quæ pluris quam quindecim millium æris essent,
decies pluris in censum referre iuratores iussi; item mancipia 3
minora annis viginti, quæ post proximum lustrum decem milli-
bus æris aut pluris eo venissent, uti ea quoque decies tanto
pluris, quam quanti essent, æstimarentur, et his rebus omni-
bus terni in millia æris attribuerentur. Aquam publicam om- 4
nem in privatum ædificium aut agrum fluentem ademerunt et,
quæ in loca publica inædificata immolitave privati habebant,
intra dies triginta demoliti sunt. Opera deinde facienda ex 5
decreta in eam rem pecunia, lacus sternendos lapide deter-
gendasque, qua opus esset, cloacas, in Aventino et in aliis
partibus, qua nondum erant, faciendas locaverunt; et sepa- 6
ratim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo
esset, et viam per Formianum montem, Cato atria duo, Mæ- 7

nium et Titium, in lautumiis et quattuor tabernas in publicum
emit, basilicamque ibi fecit, quæ Porcia appellata est. Et
vectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis locaverunt.
8 Quas locationes quum senatus precibus et lacrimis victus
publicanorum induci et de integro locari iussisset, censores,
edicto summotis ab hasta, qui ludificati priorem locationem
erant, omnia eadem paululum imminutis pretiis locaverunt.
9 Nobilis censura fuit simultatiumque plena, quæ M. Porcium,
cui acerbitas ea assignabatur, per omnem vitam exercuerunt.

10 Eodem anno coloniæ duæ, Potentia in Picenum, Pisaurum
in Gallicum agrum, deductæ sunt. Sena iugera in singulos
data; diviserunt agrum coloniasque deduxerunt iidem
tresviri, Q. Fabius Labeo et M. et Q. Fulvii, Flaccus et
11 Nobilior. Consules eius anni nec domi nec militiæ memo-
45 rabile quicquam egerunt; in insequentem annum crearunt
consules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem.

A. u. c. 571. A. Ch. 183.

M. Claudius, Q. Fabius idibus Martiis, quo die consulatum
inierunt, de provinciis suis prætorumque retulerunt.
2 Prætores creati erant C. Valerius, flamen Dialis, qui et priore
anno petierat, et Sp. Postumius Albinus et P. Cornelius Si-
3 senna, L. Pupius, L. Iulius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures
cum iisdem exercitibus, quos P. Claudius et L. Porcius ha-
4 buerant, provincia decreta est. Hispaniæ extra sortem prioris
anni prætoribus cum suis exercitibus servatæ. Prætores ita
sortiri iussi, uti flamini Diali utique altera iuris dicendi Romæ
5 provincia esset; peregrinam est sortitus. Sisennæ Cornelio
urbana, Sp. Postumio Sicilia, L. Pupio Apulia, L. Iulio
Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Iulius maturare est
6 iussus. Galli Transalpini per saltus ignotæ antea viæ, ut
ante dictum est, in Italiam transgressi oppidum in agro, qui
7 nunc est Aquileiensis, ædificabant. Id eos ut prohiberet,
quod eius sine bello posset, prætori mandatum est; si armis
prohibendi essent, consules certiores faceret; ex his placere
alterum adversus Gallos ducere legiones.

Extremo prioris anni comitia auguris creandi habita 8
erant in demortui Cn. Cornelii Lentuli locum; creatus erat
Sp. Postumius Albinus. Huius principio anni P. Licinius 46
Crassus pontifex maximus mortuus est, in cuius locum M.
Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus; pontifex maxi- 2
mus est creatus C. Servilius Geminus. P. Licinii funeris
causa visceratio data, et gladiatores centum viginti pugnave-
runt, et ludi funebres per triduum facti, post ludos epulum.
In quo quum toto foro triclinia strata essent, tempestas cum 3
magnis procellis coorta coegit plerosque tabernacula statuere
in foro. Eadem paulo post, quum undique disserenasset, sub- 4
lata; defunctosque vulgo ferebant, quod inter fatalia vates
cecinissent, necesse esse tabernacula in foro statui. Hac reli- 5
gione levatis altera iniecta, quod sanguine per biduum plu-
visset in area Vulcani; et per decemviros supplicatio indicta
erat eius prodigii expiandi causa.

Priusquam consules in provincias proficiscerentur, lega- 6
tiones transmarinas in senatum introduxerunt; nec unquam
ante tantum regionis eius hominum Romæ fuerat. Nam ex 7
quo fama per gentes, quæ Macedoniam accolunt, vulgata est,
crimina querimoniasque de Philippo non negligenter ab Ro-
manis audiri, multis operæ pretium fuisse queri, pro se 8
quæque civitates gentesque, singuli etiam privatim (gravis enim
accola omnibus erat) Romam aut ad spem levandæ iniuriæ
aut ad deflendæ solatium venerunt. Et ab Eumene rege 9
legatio cum fratre eius Athenæo venit ad querendum, simul
quod non deducerentur ex Thracia præsidia, simul quod in
Bithyniam Prusiæ bellum adversus Eumenem gerenti auxilia
missa forent. Respondendum ad omnia iuveni tum admodum 47
Demetrio erat. Quum haud facile esset aut ea, quæ obiiceren-
tur, aut quæ adversus ea dicenda erant, memoria complecti
(nec enim multa solum, sed etiam pleraque oppido quam 2
parva erant, de controversia finium, de hominibus raptis pe-
coribusque abactis, de iure aut dicto per libidinem aut non
dicto, de rebus per vim aut gratiam iudicatis), nihil 3

horum neque Demetrium docere dilucide nec se satis liquido
discere ab eo senatus quum cerneret posse, simul et tirocinio
et perturbatione iuvenis moveretur, quæri iussit ab eo,
ecquem de his rebus commentarium a patre accepisset.
4 Quum respondisset, accepisse se, nihil prius nec potius visum
est quam regis ipsius de singulis responsa accipere. Librum
extemplo poposcerunt; deinde, ut ipse recitaret, permiserunt.
5 Erant autem de singulis rebus in breve coactæ causæ, ut
alia fecisse se secundum decreta legatorum diceret, alia non
per se stetisse quo minus faceret, sed per eos ipsos, qui ac-
6 cusarent. Interposuerat et querelas de iniquitate decretorum,
et quam non ex æquo disceptatum apud Cæcilium foret in-
digneque sibi nec ullo suo merito insultatum ab omnibus
7 esset. Has notas irritati eius animi collegit senatus; ceterum
alia excusanti iuveni, alia recipienti futura ita, ut maxime
8 vellet senatus, responderi placuit, nihil patrem eius neque
rectius nec magis quod ex voluntate senatus esset, fecisse,
quam quod, utcunque ea gesta essent, per Demetrium filium
9 satisfieri voluisset Romanis. Multa et dissimulare et oblivisci
et pati præterita senatum posse, et credere etiam Demetrio;
10 obsidem enim se animum eius habere, etsi corpus patri red-
diderit, et scire, quantum salva in patrem pietate possit, ami-
11 cum eum populi Romani esse. Honorisque eius causa mis-
suros in Macedoniam legatos, ut, si quid minus factum sit,
quam debuerit, tum quoque sine piaculo rerum præter-
missarum fiat. Velle etiam, sentire Philippum, integra om-
nia sibi cum populo Romano Demetrii filii beneficio esse.
48 Hæc, quæ augendæ amplitudinis eius causa facta erant,
extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem adolescenti
verterunt.
2 Lacedæmonii deinde introducti sunt. Multæ et parvulæ
disceptationes iactabantur; sed quæ maxime rem continerent,
duæ erant: utrum restituerentur, quos Achæi damnaverant,
3 necne, inique an iure occidissent, quos occiderant, certa-
batur, et utrum manerent in Achaico concilio Lacedæmonii,

an, ut ante fuerat, secretum eius unius in Peloponneso civi-
tatis ius esset. Restitui iudiciaque facta tolli placuit, Lace- 4
dæmonem manere in Achaico concilio, scribique id decretum
et consignari a Lacedæmoniis et Achæis.

Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus, iussus 5
idem in Peloponneso sociorum res adspicere; nam ibi quoque
et ex veteribus discordiis residui motus erant, et Messenii
desciverant a concilio Achaico. Cuius belli et causas et or- 6
dinem si expromere velim, immemor sim propositi, quo sta-
tui non ultra attingere externa, nisi qua Romanis cohærerent
rebus; eventus memorabilis est, quod, quum bello superiores 49
essent Achæi, Philopœmen prætor eorum capitur. Ad præoc-
cupandam Coronen, quam hostes petebant,** in valle iniqua
cum equitibus paucis oppressus. Ipsum potuisse effugere 2
Thracum Cretensiumque auxilio tradunt; sed pudor relin-
quendi equites, nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos,
tenuit. Quibus dum locum ad evadendas angustias cogendo 3
ipse agmen præbet, sustinens impetus hostium, prolapso equo,
et suo ipse casu et onere equi super eum ruentis haud mul-
tum afuit quin exanimaretur, septuaginta annos iam natus 4
et diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus
admodum attenuatis. Iacentem hostes superfusi oppresserunt; 5
cognitumque primum a verecundia memoriaque meritorum
haud secus quam ducem suum attollunt reficiuntque et ex
valle devia in viam portant, vix sibimet ipsi præ necopinato
gaudio credentes; pars nuntios Messenen præmittunt, debella- 6
tum esse, Philopœmenem captum adduci. Primum adeo in- 7
credibilis visa res, ut non pro vano modo, sed vix pro sano
nuntius audiretur; deinde ut super alium alius idem omnes
affirmantes veniebant, tandem facta fides; et priusquam ap- 8
propinquare urbi satis scirent, ad spectaculum omnes, simul
liberi ac servi, pueri quoque cum feminis, effunduntur. Ita-
que clauserat portam turba, dum pro se quisque, nisi ipse
oculis suis credidisset, vix pro comperta tantam rem habitu-
rus videtur. Ægre summoventes obvios intrare portam, qui 9

adducebant Philopœmenem, potuerunt. Æque conferta turba
10 iter reliquum clauserat; et quum pars maxima exclusa a
spectaculo esset, theatrum repente, quod propinquum viæ erat,
compleverunt et, ut eo adduceretur in conspectum populi,
11 una voce omnes exposcebant. Magistratus et principes, veriti,
ne quem motum misericordia præsentis tanti viri faceret,
quum alios verecundia pristinæ maiestatis collatæ præsenti fortunæ,
alios recordatio ingentium meritorum motura esset, pro-
12 cul in conspectu eum statuerunt, deinde raptim ex oculis hominum
abstraxerunt, dicente prætore Dinocrate, esse, quæ
pertinentia ad summam belli percontari eum magistratus vellent.
Inde abducto eo in curiam, et senatu vocato, consul-
50 tari cœptum. Iam invesperascebat, et non modo cetera, sed
ne in proximam quidem noctem ubi satis tuto custodiretur,
2 expediebant. Obstupuerant ad magnitudinem pristinæ eius
fortunæ virtutisque, et neque ipsi domum recipere custodiendum
audebant, nec cuiquam uni custodiam eius satis crede-
3 bant. Admonent deinde quidam, esse thesaurum publicum
sub terra, saxo quadrato sæptum; eo vinctus dimittitur, et
saxum ingens, quo operitur, machina superimpositum est.
4 Ita loco potius quam homini cuiquam credendam custodiam
5 rati, lucem insequentem exspectaverunt. Postero die multitudo
quidem integra, memor pristinorum eius in civitatem
meritorum, parcendum ac per eum remedia quærenda esse
6 præsentium malorum censebant; defectionis auctores, quorum
in manu res publica erat, in secreto consultantes omnes ad
necem eius consentiebant; sed utrum maturarent an differrent,
7 ambigebatur. Vicit pars avidior pœnæ, missusque, qui venenum
ferret. Accepto poculo nihil aliud locutum ferunt quam
quæsisse, si incolumis Lycortas (is alter imperator Achæorum
8 erat) equitesque evasissent. Postquam dictum est, incolumes
esse, „Bene habet“ inquit et, poculo impavide exhausto, haud
9 ita multo post exspiravit. Non diuturnum mortis eius gaudium
auctoribus crudelitatis fuit. Victa namque Messene
bello exposcentibus Achæis dedidit noxios, ossaque reddita

Philopœmenis sunt, et sepultus ab universo Achaico est con-
cilio, adeo omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis
quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Græcis Latinis- 10
que tantum huic viro tribuitur, ut a quibusdam eorum velut
ad insignem notam huius anni memoriæ mandatum sit, tres
claros imperatores eo anno decessisse, Philopœmenem, Hanni-
balem, P. Scipionem; adeo in æquo eum duarum potentissi- 11
marum gentium summis imperatoribus posuerunt.

Ad Prusiam regem legatus T. Quinctius Flamininus ve- **51**
nit, quem suspectum Romanis et receptus post fugam An-
tiochi Hannibal et bellum adversus Eumenem motum faciebat.
Ibi seu quia a Flaminino inter cetera obiectum Prusiæ erat, 2
hominem omnium, qui viverent, infestissimum populo Romano
apud eum esse, qui patriæ suæ primum, deinde, fractis eius
opibus, Antiocho regi auctor belli adversus populum Romanum
fuisset, seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur præsenti Fla- 3
minino Romanisque, per se necandi, aut tradendi eius in po-
testatem consilium cepit, a primo colloquio Flaminini milites
extemplo ad domum Hannibalis custodiendam missi sunt. Sem- 4
per talem exitum vitæ suæ Hannibal prospexerat animo, et Ro-
manorum inexpiabile odium in se cernens et fidei regum nihil
sane fretus; Prusiæ vero levitatem etiam expertus erat; Fla-
minini quoque adventum velut fatalem sibi horruerat. Ad 5
omnia undique infesta ut iter semper aliquod præparatum
fugæ haberet, septem exitus e domo fecerat, et ex iis quos-
dam occultos, ne custodia sæpirentur. Sed grave imperium 6
regum nihil inexploratum, quod vestigari volunt, efficit; totius
circuitum domus ita custodiis complexi sunt, ut nemo inde
elabi posset. Hannibal, postquam est nuntiatum, milites re- 7
gios in vestibulo esse, postico, quod devium maxime atque
occultissimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque occursu 8
militum obsæptum sensit et omnia circa clausa custodiis
dispositis esse, venenum, quod multo ante præparatum ad
tales habebat casus, poposcit. „Liberemus“ *inquit* „diuturna 9
cura populum Romanum, quando mortem senis exspectare

10 longum censent. Nec magnam nec memorabilem ex inermi
proditoque Flamininus victoriam feret. Mores quidem populi
Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit.
11 Horum patres Pyrrho regi, hosti armato, exercitum in Italia
habenti, ut a veneno caveret, prædixerunt; hi legatum con-
sularem, qui auctor esset Prusiæ per scelus occidendi hospitis,
12 miserunt." Exsecratus deinde in caput regnumque Prusiæ,
et hospitales deos violatæ ab eo fidei testes invocans, pocu-
lum exhausit. Hic vitæ exitus fuit Hannibalis.

52 Scipionem et Polybius et Rutilius hoc anno mortuum
scribunt. Ego neque his neque Valerio assentior, his, quod
censoribus M. Porcio, L. Valerio *L. Valerium* principem se-
natus ipsum censorem lectum invenio, quum superioribus
2 duobus[1]) lustris Africanus fuisset, quo vivo, nisi ut ille senatu
moveretur, quam notam nemo memoriæ prodidit, alius prin-
3 ceps in locum eius lectus non esset. Antiatem auctorem
refellit tribunus plebis M. Nævius, adversus quem oratio
4 inscripta P. Africani est. Hic Nævius in magistratuum libris
est tribunus plebis P. Claudio, L. Porcio consulibus; sed
iniit tribunatum App. Claudio, M. Sempronio consulibus ante
5 diem quartum idus Decembres; inde tres menses ad idus
Martias sunt, quibus P. Claudius, L. Porcius consulatum
6 inierunt. Ita vixisse in tribunatu Nævii videtur, diesque
ei dici ab eo potuisse, decessisse autem ante L. Valerii et
M. Porcii censuram.

7 Trium clarissimorum suæ cuiusque gentis virorum non
magis tempore congruente comparabilis mors videtur esse,
quam quod nemo eorum satis dignum splendore vitæ exitum
8 habuit. Nam primum omnes non *in* patrio solo mortui nec
sepulti sunt. Veneno absumpti Hannibal et Philopœmen;
exsul Hannibal, proditus ab hospite, captus Philopœmen in
9 carcere et in vinculis exspiravit. Scipio etsi non exsul neque
damnatus, die tamen dicta, ad quam non affuerat reus, ab-
sens citatus, voluntarium non sibimet ipse solum, sed etiam
funeri suo exsilium indixit.

[1]) Livius t r i b u s scribere debuit.

Dum ea in Peloponneso, a quibus devertit oratio, geruntur, 53
reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque aliter aliorum
affecerat animos. Vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis 2
imminentis metus terruerat, Demetrium ut pacis auctorem cum
ingenti favore conspiciebant; simul et spe haud dubia regnum
ei post mortem patris destinabant; nam etsi minor ætate quam 3
Perseus esset, hunc iusta matrefamiliæ, illum pellice ortum esse;
illum ut ex vulgato corpore genitum nullam certi patris notam
habere, hunc insignem Philippi similitudinem præ se ferre;
ad hoc Romanos Demetrium in paterno solio locaturos, 4
Persei nullam apud eos gratiam esse. Hæc vulgo loquebantur. 5
Itaque et Persea cura angebat, ne parum pro se una ætas
valeret, quum aliis omnibus rebus frater superior esset, et 6
Philippus ipse vix sui arbitrii fore, quem heredem regni
relinqueret, credens, sibi quoque graviorem esse, quam vellet,
minorem filium aiebat. Offendebatur interdum concursu 7
Macedonum ad eum, et alteram iam se vivo regiam esse
indignabatur; et ipse iuvenis haud dubie inflatior redierat, 8
subnisus erga se iudiciis senatus concessisque sibi, quæ patri
negata essent. Et omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem 9
ei apud ceteros Macedonas, tantam invidiam non apud fratrem
modo, sed etiam apud patrem conciliabat, utique postquam 10
legati [alii] Romani venerunt, et cogebatur decedere Thracia
præsidiaque deducere et alia aut ex decreto priorum legatorum
aut ex nova constitutione senatus facere. Sed omnia mærens 11
quidem et gemens, eo magis, quod filium frequentiorem prope
cum illis quam secum cernebat, obedienter tamen adversus
Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli causam
præberet. Avertendos etiam animos a suspicione talium 12
consiliorum ratus, mediam in Thraciam exercitum in Odrysas
et Dentheletos et Bessos duxit. Philippopolin urbem, fuga 13
desertam oppidanorum, qui in proxima montium iuga cum
familiis receperant sese, cepit, campestresque barbaros,
depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. Relicto 14
inde ad Philippopolin præsidio, quod haud multo post ab

Odrysis expulsum est, oppidum in Deuriopo condere instituit
15 (Pæoniæ ea regio est) prope Erigonum fluvium, qui ex Illyrico
per Pæoniam fluens in Axium amnem editur, haud procul
16 Stobis, vetere urbe. Novam urbem Perseida, ut is filio maiori
haberetur honos, appellari iussit.

54 Dum hæc in Macedonia geruntur, consules in provincias
2 profecti. Marcellus nuntium præmisit ad L. Porcium pro-
consulem, ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret.
3 Advenienti consuli Galli sese dediderunt; duodecim millia
4 armatorum erant. Plerique arma ex agris rapta habebant;
ea ægre patientibus iis adempta, quæque alia aut populantes
agros rapuerant aut secum attulerant. De his rebus qui
5 quererentur, legatos Romam miserunt. Introducti in senatum
a C. Valerio prætore exposuerunt, se, superante in Gallia
multitudine, inopia coactos agri et egestate ad quærendam
sedem Alpes transgressos. Quæ inculta per solitudines
6 viderent, ibi sine ullius iniuria consedisse; oppidum quoque
ædificare cœpisse, quod indicium esset, nec agro nec urbi ulli
vim allaturos venisse. Nuper M. Claudium ad se nuntium
7 misisse, bellum se cum iis, ni dederentur, gesturum. Se
certam, etsi non speciosam pacem quam incerta belli præoptantes
dedidisse se prius in fidem quam in potestatem populi Romani.
8 Post paucos dies iussos et urbe et agro decedere sese tacitos
abire, quo terrarum possent, in animo habuisse; arma deinde
sibi et postremo omnia alia, quæ ferrent agerentque, adempta.
9 Orare se senatum populumque Romanum, ne in se innoxios
10 deditos acerbius quam in hostes sævirent. Huic orationi
senatus ita responderi iussit, neque illos recte fecisse, quum
in Italiam venerint oppidumque in alieno agro nullius Romani
magistratus, qui ei provinciæ præesset, permissu ædificare
11 conati sint, neque senatui placere deditos spoliari. Itaque se
cum iis legatos ad consulem missuros, qui, si redeant, unde
venerint, omnia iis sua reddi iubeant, quique protinus eant
trans Alpes et denuntient Gallicis populis, multitudinem suam

domi contineant; Alpes prope inexsuperabilem finem in medio 12
esse; non utique iis melius fore, qui eas primi pervias fecissent.
Legati missi L. Furius Purpurio, Q. Minucius, L. Manlius Acidinus. 13
Galli, redditis omnibus, quæ sine cuiusquam iniuria habebant,
Italia excesserunt. Legatis Romanis Transalpini populi benigne 55
responderunt. Seniores eorum nimiam lenitatem populi Romani
castigarunt, quod eos homines, qui gentis iniussu profecti 2
occupare agrum imperii Romani et in alieno solo ædificare
oppidum conati sint, impunitos dimiserint; debuisse gravem 3
temeritatis mercedem statui. Quod vero etiam sua reddiderint,
vereri, ne tanta indulgentia plures ad talia audenda impellantur.
Ut exceperunt, ita prosecuti cum donis legatos sunt. 4

M. Claudius consul, Gallis ex provincia exactis, Histricum
bellum moliri cœpit, litteris ad senatum missis, ut sibi in
Histriam traducere legiones liceret. Id senatui *haud* placuit; 5
illud agitabant, uti colonia Aquileia deduceretur, nec satis
constabat, utrum Latinam an civium Romanorum deduci placeret;
postremo Latinam potius coloniam deducendam patres censuerunt.
Triumviri creati sunt P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius 6
Acidinus. Eodem anno Mutina et Parma coloniæ civium
Romanorum sunt deductæ. Bina millia hominum in agro, qui 7
proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat, octona iugera Parmæ,
quina Mutinæ acceperunt. Deduxerunt triumviri M. Æmilius 8
Lepidus, T. Æbutius Carus, L. Quinctius Crispinus. Et 9
Saturnia colonia civium Romanorum in agrum Caletranum est
deducta. Deduxerunt triumviri Q. Fabius Labeo, C. Afranius
Stellio, Ti. Sempronius Gracchus; in singulos iugera data decem.

Eodem anno A. Terentius proconsul haud procul flumine 56
Hibero, in agro Ausetano, et prœlia secunda cum Celtiberis
fecit et oppida, quæ ibi communierant, aliquot expugnavit.
Ulterior Hispania eo anno in pace fuit, quia et P. Sempronius 2
proconsul diutino morbo est implicitus et, nullo lacessente,
peropportune quieverunt Lusitani. Nec in Liguribus memorabile 3
quicquam a Q. Fabio consule gestum.

Ex Histria revocatus M. Marcellus, exercitu dimisso,
4 Romam comitiorum causa rediit. Creavit consules Cn. Bæbium Tamphilum et L. Æmilium Paulum. Cum M. Æmilio Lepido hic ædilis curulis fuerat, a quo consule quintus annus erat, quum is ipse Lepidus post duas repulsas consul factus esset.
5 Prætores inde facti Q. Fulvius Flaccus, M. Valerius Lævinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Cæcilius Denter, C. Terentius Istra.

6 Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum causa, quod sanguine per biduum pluvisse in area Concordiæ satis credebant, nuntiatumque erat, haud procul Sicilia insulam, quæ non ante
7 fuerat, novam editam e mari esse. Hannibalem hoc anno Antias Valerius decessisse est auctor, legatis ad eam rem ad Prusiam missis præter T. Quinctium Flamininum, cuius in ea re celebre est nomen, L. Scipione Asiatico et P. Scipione Nasica.

Liber XL.

Principio insequentis anni consules prætoresque sortiti provincias 1
sunt. Consulibus nulla præter Ligures, quæ decerneretur, erat. A. u. c. 572. A. Chr. 182.
Iurisdictio urbana *M.* Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio
evenit; Hispaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio 2
ulterior, L. Cæcilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istræ Sardinia.
Dilectus habere consules iussi. Q. Fabius ex Liguribus 3
scripserat, Apuanos ad rebellionem spectare, periculumque
esse, ne impetum in agrum Pisanum facerent; et ex Hispaniis 4
citeriorem in armis esse et cum Celtiberis bellari sciebant,
in ulteriore, quia diu æger esset prætor, luxuria et otio solutam
disciplinam militarem esse. Ob ea novos exercitus conscribi 5
placuit, quattuor legiones in Ligures, uti singulæ quina millia
et ducenos pedites, trecenos haberent equites; sociorum iisdem
Latini nominis quindecim millia peditum addita et octingenti
equites; hi duo consulares exercitus essent. Scribere præterea 6
iussi septem millia peditum sociorum ac Latini nominis et
quadringentos equites et mittere ad M. Marcellum in Galliam,
cui ex consulatu prorogatum imperium erat. In Hispaniam 7
utramque quæ ducerentur, quattuor millia peditum civium
Romanorum et ducenti equites et sociorum septem millia
peditum cum trecentis equitibus scribi iussa. Et Q. Fabio 8
Labeoni cum exercitu, quem habebat, in Liguribus prorogatum
in annum imperium est.

2 Ver procellosum eo anno fuit. Pridie Parilia, medio
ferme die, atrox cum vento tempestas coorta multis sacris
profanisque locis stragem fecit; signa aenea in Capitolio deiecit;
2 forem ex æde Lunæ, quæ in Aventino est, raptam tulit et in
posticis parietibus Cereris templi affixit; signa alia in circo
3 maximo cum columnis, quibus superstabant, evertit; fastigia
aliquot templorum a culminibus abrupta fœde dissipavit.
Itaque in prodigium versa ea tempestas, procurarique haruspices
4 iusserunt. Simul procuratum est, quod tripedem mulum Reate
natum nuntiatum erat, et a Formiis, ædem Apollinis Caietæ de
cælo tactam. Ob ea prodigia viginti hostiis maioribus sacrificatum
est et diem unum supplicatio fuit.

5 Per eos dies ex litteris A. Terentii proprætoris cognitum,
P. Sempronium in ulteriore provincia, quum plus annum æger
fuisset, mortuum esse. Eo maturius in Hispaniam prætores iussi
proficisci.

6 Legationes deinde transmarinæ introductæ sunt, primæ
Eumenis et Pharnacis regum et Rhodiorum querentium de
7 Sinopensium clade. Philippi quoque legati *et* Achæorum et
Lacedæmoniorum sub idem tempus venerunt. Iis, prius Marcio
audito, qui ad res Græciæ Macedoniæque visendas missus
8 erat, responsa data sunt. Asiæ regibus ac Rhodiis responsum
3 est, legatos ad eas res visendas senatum missurum. De
Philippo auxerat curam Marcius; nam ita fecisse eum, quæ
senatui placuissent, fatebatur, ut facile appareret, non diutius,
2 quam necesse esset, facturum. Neque obscurum erat rebellaturum,
3 omniaque, quæ tunc ageret diceretque, eo spectare. Iam primum
omnem fere multitudinem civium ex maritimis civitatibus cum
familiis suis in Emathiam, quæ nunc dicitur, quondam appellata
4 Pæonia est, traduxit, Thracibusque et aliis barbaris urbes tradidit
habitandas, fidiora hæc genera hominum fore ratus in Romano bello.
5 Ingentem ea res fremitum Macedonia tota fecit, relinquentesque
penates suos cum coniugibus ac liberis pauci tacitum dolorem
continebant, exsecrationesque in agminibus proficiscentium in
6 regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus

omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat;
postremo negare propalam cœpit, satis tutum sibi quicquam 7
esse, nisi liberos eorum, quos interfecisset, comprehensos in
custodia haberet et tempore alium alio tolleret. Eam crudeli- 4
tatem, fœdam per se, fœdiorem unius domus clades fecit.
Herodicum, principem Thessalorum, multis ante annis occiderat; 2
generos quoque eius postea interfecit; in viduitate relictæ filiæ
singulos filios parvos habentes. Theoxena et Archo nomina 3
iis erant mulieribus. Theoxena, multis petentibus, aspernata
nuptias est; Archo Poridi cuidam, longe principi gentis Ænianum, 4
nupsit, et apud eum plures enisa partus, parvis admodum relictis
omnibus, decessit. Theoxena, ut in suis manibus liberi sororis 5
educarentur, Poridi nupsit et, tanquam omnes ipsa enisa foret,
suum sororisque filios in eadem habebat cura. Postquam regis 6
edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti essent,
accepit, ludibrio futuros non regis modo, sed custodum etiam
libidini rata, ad rem atrocem animum adiecit, ausaque est dicere, 7
se sua manu potius omnes interfecturam, quam in potestatem
Philippi venirent. Poris abominatus mentionem tam fœdi 8
facinoris Athenas deportaturum eos ad fidos hospites dixit,
comitemque ipsum fugæ futurum esse. Proficiscuntur ab 9
Thessalonica Æneam ad statum sacrificium, quod Æneæ
conditori cum magna cærimonia quotannis faciunt. Ibi die 10
per sollemnes epulas consumpto, navem præparatam a Poride,
sopitis omnibus, de tertia vigilia conscendunt tanquam redituri
Thessalonicam; sed traiicere in Eubœam erat propositum.
Ceterum in adversum ventum nequicquam eos tendentes prope 11
terram lux oppressit, et regii, qui præerant custodiæ portus,
lembum armatum ad retrahendam eam navim miserunt cum gravi
edicto, ne reverterentur sine ea. Quum iam appropinquabant, 12
Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque intentus erat;
interdum manus ad cælum tendens deos, ut ferrent opem, orabat.
Ferox interim femina, ad multo ante præcogitatum revoluta 13
facinus, venenum diluit ferrumque promit et, posito in conspectu
poculo strictisque gladiis, „Mors“ inquit „una vindicta est.

14 Viæ ad mortem hæ sunt; qua quemque animus fert, effugite superbiam regiam. Agite, iuvenes mei, primum, qui maiores estis, capite ferrum aut haurite poculum, si segnior mors iuvat."
15 Et hostes aderant et auctor mortis instabat. Alii alio leto absumpti semianimes e nave præcipitantur; ipsa deinde virum comitem mortis complexa in mare sese deiecit; nave vacua dominis regii potiti sunt.

5 Huius atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiæ adiecit, ut vulgo ipsum liberosque exsecrarentur; quæ diræ brevi ab omnibus diis exauditæ, ut sæviret ipse
2 in suum sanguinem, effecerunt. Perseus enim quum in dies magis cerneret favorem et dignitatem Demetrii fratris apud multitudinem Macedonum crescere et gratiam apud Romanos, sibi spem nullam regni superesse nisi in scelere ratus, ad id
3 unum omnes cogitationes intendit. Ceterum quum se ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, satis per se validum crederet, singulos amicorum patris tentare sermonibus
4 perplexis instituit. Et primo quidam ex his aspernantium tale quicquam præbuerunt speciem, quia plus in Demetrio spei
5 ponebant; deinde crescente in dies Philippi odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Demetrius summa ope adversaretur, prospicientes animo exitum incauti a fraude fraterna iuvenis, adiuvandum, quod futurum erat, rati fovendamque spem
6 potentioris, Perseo se adiungunt. Cetera in suum quæque tempus agenda differunt; in præsentia placet omni ope in Romanos accendi regem impellique ad consilia belli, ad quæ
7 iam sua sponte animum inclinasset. Simul, ut Demetrius in dies suspectior esset, ex composito sermones ad † spem Romanorum trahebant. Ibi quum alii mores et instituta eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis nondum exornatæ neque publicis neque privatis locis, alii singulos principum eluderent,
8 iuvenis incautus, et amore nominis Romani et certamine adversus fratrem, omnia tuendo suspectum se patri et opportunum criminibus
9 faciebat. Itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis consiliorum habebat; totus in Persea versus cum eo cogitationes

eius rei dies ac noctes agitabat. Redierant forte, quos 10
miserat in Bastarnas ad arcessenda auxilia, adduxerantque
inde nobiles iuvenes et regii quosdam generis, quorum unus
sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur;
erexeratque consociatio gentis eius animum regis. Tum Per- 11
seus „Quid ista prosunt?“ inquit. „Nequaquam tantum in
externis auxiliis est præsidii, quantum periculi *in* fraude do-
mestica. Proditorem nolo dicere, certe speculatorem habemus 12
in sinu, cuius, ex quo obses Romæ fuit, corpus nobis reddi-
derunt Romani, animum ipsi habent. Omnium pæne Mace- 13
donum in eum ora conversa sunt; nec regem se alium habi-
turos aiunt, quam quem Romani † dedissent.“ His per se ægra 14
mens senis stimulabatur, et animo magis quam vultu ea cri-
mina accipiebat.

Forte lustrandi exercitus venit tempus, cuius sollemne 6
est tale. Caput mediæ canis præcisæ et prior pars ad dex-
teram, cum extis posterior ad lævam viæ ponitur; inter hanc 2
divisam hostiam copiæ armatæ traducuntur. Præferuntur
primo agmini arma insignia omnium ab ultima origine Mace-
doniæ regum; deinde rex ipse cum liberis sequitur; proxima 3
est regia cohors custodesque corporis; postremum agmen
Macedonum cetera multitudo claudit. Latera regis duo filii 4
iuvenes cingebant, Perseus iam tricesimum annum agens, De-
metrius quinquennio minor, medio iuventæ robore ille, hic
flore, fortunati patris matura suboles, si mens sana esset.
Mos erat, lustrationis sacro peracto, decurrere exercitum et 5
divisas bifariam duas acies concurrere ad simulacrum pugnæ.
Regii iuvenes duces ei ludicro certamini dati; ceterum non 6
imago fuit pugnæ, sed, tanquam de regno dimicaretur, ita
concurrerunt, multaque vulnera rudibus facta, nec præter
ferrum quicquam defuit ad iustam belli speciem. Pars ea, 7
quæ sub Demetrio erat, longe superior fuit. Id ægre patiente
Perseo, lætari prudentes amici eius, eamque rem ipsam dicere
præbituram causam criminandi iuvenis. Convivium eo die 7
sodalium, qui simul decurrerant, uterque habuit, quum voca-

2 tus ad cenam ab Demetrio Perseus negasset. Festo die
benigna invitatio et hilaritas iuvenalis utrosque in vinum
3 traxit. Commemoratio ibi certaminis ludicri et iocosa dicta
in adversarios, ita ut ne ipsis quidem ducibus abstineretur,
4 iactabantur. Ad has excipiendas voces speculator ex convi-
vis Persei missus quum incautior obversaretur, exceptus a
5 iuvenibus forte triclinio egressis male mulcatur. Huius rei
ignarus Demetrius „Quin comissatum“ inquit „ad fratrem
imus et iram eius, si qua ex certamine residet, simplicitate et
6 hilaritate nostra lenimus?“ Omnes ire se conclamarunt, præter
eos, qui speculatoris ab se pulsati præsentem ultionem metue-
bant. Quum eos quoque Demetrius traheret, ferrum veste
7 abdiderunt, quo se tutari, si qua vis fieret, possent. Nihil
occulti esse in intestina discordia potest. Utraque domus
speculatorum et proditorum plena erat; præcucurrit index ad
Persea, ferro succinctos nuntians cum Demetrio quattuor
8 adolescentes venire. Etsi causa apparebat (nam ab iis pul-
satum convivam suum audierat), infamandæ rei causa ianuam
obserari iubet, et ex parte superiore ædium versisque in viam
fenestris comissatores, tanquam ad cædem suam venientes,
9 aditu ianuæ arcet. Demetrius per vinum, quod excluderetur,
paulisper vociferatus in convivium redit, totius rei ignarus.

8 Postero die Perseus, quum primum conveniendi potestas
patris fuit, regiam ingressus perturbato vultu in conspectu
2 patris tacitus procul constitit. [Cui] quum pater „Satin salve?“
et, quænam ea mæstitia esset, interrogaret eum, „De lucro
tibi“ inquit „vivere me scito. Iam non occultis a fratre
petimur insidiis; nocte cum armatis domum ad interficiendum
me venit, clausisque foribus, parietum præsidio me a furore
3 eius sum tutatus.“ Quum pavorem mixtum admiratione patri
iniecisset, „Atqui, si aures præbere potes“ inquit, „manifestam
4 rem teneas faciam.“ Enimvero se Philippus dicere auditurum,
vocarique extemplo Demetrium iussit, et seniores amicos duos,
expertes iuvenalium inter fratres certaminum, infrequentes iam
in regia, Lysimachum et Onomastum arcessit, quos in con-

silio haberet. Dum veniunt amici, solus, filio procul stante, 5
multa secum animo volutans inambulavit. Postquam venisse 6
eos nuntiatum est, secessit in partem interiorem cum duobus
amicis, totidem custodibus corporis; filiis, ut ternos inermes
secum introducerent, permisit. Ibi quum consedisset, „Sedeo“ 7
inquit „miserrimus pater iudex inter duos filios, accusatorem
parricidii et reum, aut conficti aut commissi criminis labem apud
meos inventurus. Iam pridem quidem hanc procellam imminen- 8
tem timebam, quum vultus inter vos minime fraternos cer-
nerem, quum voces quasdam exaudirem; sed interdum spes 9
animum subibat, deflagrare iras vestras, purgari suspiciones
posse; etiam hostes armis positis fœdus icisse, et privatas
multorum simultates finitas; subituram vobis aliquando ger- 10
manitatis memoriam, puerilis quondam simplicitatis consuetu-
dinisque inter vos, meorum denique præceptorum, quæ vereor
ne vana surdis auribus cecinerim. Quoties ego, audientibus 11
vobis, detestatus exempla discordiarum fraternarum, horrendos
eventus earum retuli, quibus se stirpemque suam, domos,
regna funditus evertissent? Meliora quoque exempla parte 12
altera posui, sociabilem consortionem inter binos Lacedæmo-
niorum reges, salutarem per multa sæcula ipsis patriæque;
eandem civitatem, postquam mos sibi cuique rapiendi tyranni- 13
dem exortus sit, eversam. Iam hos Eumenem Attalumque 14
fratres, ab tam exiguis rebus, prope ut puderet regii nominis,
mihi, Antiocho, cuilibet regum huius ætatis, nulla re magis
quam fraterna unanimitate regnum æquasse. Ne Romanis 15
quidem exemplis abstinui, quæ aut visa aut audita habebam:
T. et L. Quinctiorum, qui bellum mecum gesserunt, P. et L.
Scipionum, qui Antiochum devicerunt, patris patruique eorum,
quorum perpetuam vitæ concordiam mors quoque miscuit.
Neque vos illorum scelus similisque sceleri eventus deterrere 16
a vecordi discordia potuit, neque horum bona mens, bona
fortuna ad sanitatem flectere. Vivo et spirante me heredita- 17
tem meam ambo et spe et cupiditate improba crevistis. Eo 18
usque me vivere vultis, donec alterius vestrum superstes haud

ambiguum regem alterum mea morte faciam. Nec fratrem
nec patrem potestis pati; nihil cari, nihil sancti est; in om-
19 nium vicem regni unius insatiabilis amor successit. Agite,
conscelerate aures paternas; decernite criminibus, mox ferro
decreturi; dicite palam, quicquid aut veri potestis aut libet
20 comminisci. Reseratæ aures sunt, quæ posthac secretis al-
terius ab altero criminibus claudentur." Hæc furens ira quum
dixisset, lacrimæ omnibus obortæ, et diu mæstum silentium
tenuit.

9 Tum Perseus: „Aperienda nimirum nocte ianua fuit et
armati comissatores accipiendi præbendumque ferro iugulum,
quoniam non creditur nisi perpetratum facinus, et eadem petitus
2 insidiis audio, quæ latro atque insidiator. Non nequicquam
isti, unum Demetrium filium te habere, me subditum et pellice
3 genitum appellant. Nam si gradum, si caritatem filii apud
te haberem, non in me querentem deprehensas insidias, sed
4 in eum, qui fecisset, sævires, nec adeo vilis tibi vita esset
nostra, ut nec præterito periculo meo movereris, neque futuro,
5 si insidiantibus *sit* impune. Itaque, si mori tacitum oportet,
taceamus, precati tantum deos, ut a me cœptum scelus in me
6 finem habeat, nec per meum latus tu petaris; sin autem, quod
circumventis in solitudine natura ipsa subiicit, ut hominum,
quos nunquam viderint, fidem tamen implorent, mihi quoque
7 ferrum in me strictum cernenti vocem mittere licet, per te
patrium nomen, quod utri nostrum sanctius sit, iam pridem
sentis, ita me audias precor, tanquam si voce et complora-
tione nocturna excitus mihi quiritanti intervenisses, Demetrium
cum armatis nocte intempesta in vestibulo meo deprehendisses.
Quod tum vociferarer in re præsenti pavidus, hoc nunc postero
8 die queror. Frater, non comissantium in vicem *animis* iam
diu vivimus inter nos; regnare utique vis. Huic spei tuæ
obstat ætas mea, obstat gentium ius, obstat vetustus Mace-
9 doniæ mos, obstat vero etiam patris iudicium. Hæc transcen-
dere nisi per meum sanguinem non potes. Omnia moliris et
tentas. Adhuc seu cura mea seu fortuna restitit parricidio tuo.

Hesterna die in lustratione et decursu et simulacro ludicro 10
pugnæ funestum prope prœlium fecisti, nec me aliud a morte
vindicavit, quam quod me ac meos vinci passus sum. Ab 11
hostili prœlio, tanquam fraterno lusu, pertrahere me ad cenam
voluisti. Credis me, pater, inter inermes convivas cenaturum
fuisse, ad quem armati comissatum venerunt? credis nihil a
gladiis nocte pericul*i* *mihi* *futur*um fuisse, quem rudibus te
inspectante prope occiderunt? Quid hoc noctis, quid inimicus 12
ad iratum, quid cum ferro succinctis iuvenibus venis? Con-
vivam me tibi committere ausus non sum; comissatorem te
cum armatis venientem recipiam? Si aperta ianua fuisset, fu- 13
nus meum parares hoc tempore, pater, quo querentem audis.
Nihil ego, tanquam accusator, criminose nec dubia argumentis
colligendo ago. Quid enim? Negat, venisse se cum multitu- 14
dine ad ianuam meam? an ferro succinctos secum fuisse?
Quos nominavero, arcesse. Possunt quidem omnia audere,
qui hoc ausi sunt; non tamen audebunt negare. Si depre- 15
hensos intra limen meum cum ferro ad te deducerem, pro
manifesto haberes; fatentes pro deprehensis habe. Exse- **10**
crare nunc cupiditatem regni et furias fraternas concita; sed
ne sint cæcæ, pater, exsecrationes tuæ. Discerne, dispice in-
sidiatorem et petitum insidiis; noxium incesse caput. Qui 2
occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos deos; qui
periturus fraterno scelere fuit, perfugium in patris miseri-
cordia et iustitia habeat. Quo enim alio confugiam, cui non 3
sollemne lustrale exercitus tui, non decursus militum, non
domus, non epulæ, non nox, ad quietem data naturæ beneficio
mortalibus, tuta est? Si iero ad fratrem invitatus, moriendum 4
est; si recepero intra ianuam comissatum fratrem, moriendum
est. Nec eundo nec manendo insidias evito; quo me con-
feram? Nihil præter deos, pater, et te colui. Non Romanos 5
habeo, ad quos confugiam. Perisse expetunt, quia tuis iniuriis
doleo, quia tibi ademptas tot urbes, tot gentes, modo Thra-
ciæ maritimam oram indignor. Nec me nec te incolumi
Macedoniam suam futuram sperant; si me scelus fratris, 6

te senectus absumpserit aut ne ea quidem exspectata fuerit,
regem regnumque Macedoniæ sua futura sciunt. Si quid ex-
tra Macedoniam tibi Romani reliquissent, mihi quoque id re-
7 lictum crederem receptaculum. At in Macedonibus satis præ-
sidii est. Vidisti hesterno die impetum militum in me; quid
illis defuit nisi ferrum? Quod illis defuit interdiu, convivæ
8 fratris noctu sumpserunt. Quid de magna parte principum
loquar, qui in Romanis spem omnem dignitatis et fortunæ
posuerunt et in eo, qui omnia apud Romanos potest? Neque
hercule istum mihi tantum, fratri maiori, sed prope est, ut
9 tibi quoque ipsi, regi et patri, præferant. Iste enim est, cu-
ius beneficio pœnam tibi senatus remisit, qui nunc te ab armis
Romanis protegit, qui tuam senectutem obligatam et obnoxiam
10 adolescentiæ suæ esse æquum censet. Pro isto Romani stant,
pro isto omnes urbes tuo imperio liberatæ, pro isto Mace-
dones, qui pace Romana gaudent; mihi præter te, pater, quid
11 usquam aut spei aut præsidii est? Quo spectare illas litteras
ad te nunc missas T. Quinctii credis, quibus et bene te con-
suluisse rebus tuis ait, quod Demetrium Romam miseris, et
hortatur, ut iterum et cum pluribus legatis et primoribus eum
2 remittas Macedonum? T. Quinctius nunc est auctor omnium
rerum isti et magister. Eum sibi, te abdicato patre, in locum
tuum substituit; illic ante omnia clandestina cocta sunt consilia.
3 Quæruntur adiutores consiliis, quum te plures et principes
Macedonum cum isto mittere iubet. Qui hinc integri et sin-
ceri Romam eunt, Philippum regem se habere credentes, im-
4 buti illinc et infecti Romanis delenimentis redeunt. Demetrius
iis unus omnia est; eum iam regem, vivo patre, appellant.
Hæc si indignor, audiendum est statim non ab aliis solum,
5 sed etiam a te, pater, cupiditatis regni crimen. Ego vero, si
in medio ponitur, non agnosco. Quem enim suo loco moveo,
ut ipse in eius locum succedam? Unus ante me pater est, et,
6 ut diu sit, deos rogo. Superstes (et ita sim, si merebor, ut
ipse me esse velit) hereditatem regni, si pater tradet, accipiam.
7 Cupit regnum, et quidem scelerate cupit, qui transcendere

festinat ordinem ætatis, naturæ, moris Macedonum, iuris gentium. Obstat frater maior, ad quem iure, voluntate etiam patris, regnum pertinet; tollatur! non primus regnum fraterna 8
cæde petiero; pater senex et [filio] solus [orbatus] de se magis timebit, quam ut filii necem ulciscatur; Romani lætabuntur, probabunt, defendent factum. Hæ spes incertæ, pater, 9
sed non inanes sunt. Ita enim se res habet; periculum vitæ 10
propellere a me potes puniendo eos, qui ad me interficiendum ferrum sumpserunt; si facinori eorum successerit, mortem meam idem tu persequi non poteris."

Postquam dicendi finem Perseus fecit, coniecti eorum, 12
qui aderant, oculi in Demetrium sunt, velut confestim responsurus esset. Deinde diu fuit silentium, quum perfusum fletu 2
appareret omnibus loqui non posse; tandem vicit dolorem ipsa necessitas, quum dicere iuberent, atque ita orsus est. „Omnia, 3
quæ reorum antea fuerant auxilia, pater, præoccupavit accusator. Simulatis lacrimis in alterius perniciem veras meas lacrimas suspectas tibi fecit. Quum ipse, ex quo ab Roma 4
redii, per occulta cum suis colloquia dies noctesque insidietur, ultro mihi non insidiatoris modo, sed latronis manifesti et percussoris speciem induit. Periculo suo te exterret, ut innoxio 5
fratri per eundem te maturet perniciem. Perfugium sibi nusquam gentium esse ait, ut ego ne apud te quidem spei quicquam reliquæ habeam. Circumventum, solum, inopem invidia 6
gratiæ externæ, quæ obest potius quam prodest, onerat. Iam illud quam accusatorie, quod noctis huius crimen miscuit cum cetera insectatione vitæ meæ, ut et hoc, quod iam quale sit 7
scies, suspectum alio vitæ nostræ tenore faceret et illam vanam criminationem spei, voluntatis, consiliorum meorum nocturno hoc ficto et composito argumento fulciret? Simul et illud 8
quæsivit, ut repentina et minime præparata accusatio videretur, quippe ex noctis huius metu et tumultu repentino exorta. Oportuit autem, Perseu, si proditor ego patris regnique eram, 9
si cum Romanis, si cum aliis inimicis patris inieram consilia, non exspectatam fabulam esse noctis huius, sed proditionis

10 me ante accusatum; si illa, separata ab hac, vana accusatio
erat invidiamque tuam adversus me magis quam crimen meum
indicatura, hodie quoque eam aut prætermitti aut in aliud
11 tempus differri, ut per se quæreretur, utrum ego tibi an tu
mihi, novo quidem et singulari genere odii, insidias fecisses.
12 Ego tamen, quantum in hac subita perturbatione potero,
separabo ea, quæ tu confudisti, et noctis huius insidias aut
13 tuas aut meas detegam. Occidendi sui consilium inisse me
videri vult, ut scilicet, maiore fratre sublato, cuius iure gentium,
more Macedonum, tuo etiam, ut ait, iudicio regnum est
futurum, ego minor in eius, quem occidissem, succederem
14 locum. Quid ergo illa sibi vult pars altera orationis, qua
Romanos a me cultos ait atque eorum fiducia in spem regni
15 me venisse? Nam si et in Romanis tantum momenti credebam
esse, ut, quem vellent, imponerent Macedoniæ regem, et
meæ tantum apud eos gratiæ confidebam, quid opus parricidio
16 fuit? An, ut cruentum diadema fraterna cæde gererem? ut
illis ipsis, apud quos aut vera aut certe simulata probitate
partam gratiam habeo, si quam forte habeo, exsecrabilis et
17 invisus essem? Nisi T. Quinctium credis, cuius nutu et consiliis
me nunc arguis regi, quum et ipse tali pietate vivat
18 cum fratre, mihi fraternæ cædis fuisse auctorem. Idem non
Romanorum gratiam solum, sed Macedonum iudicia ac pæne
omnium deorum hominumque consensum collegit, per quæ
omnia se mibi parem in certamine non futurum crediderim;
19 idem, tanquam [in] aliis omnibus rebus inferior essem, ad
20 sceleris ultimam spem confugisse me insimulat. Vis hanc
formulam cognitionis esse, ut, uter timuerit, ne alter dignior
videretur regno, is consilium opprimendi fratris iudicetur
13 cepisse? Exsequamur tamen quocunque modo conficti ordinem
criminis. Pluribus modis se petitum criminatus est, et omnes
insidiarum vias in unum diem contulit, et quidem, si diis
2 placet, lustrationum diem. Volui interdiu eum post lustrationem,
quum concurrimus, occidere; volui, quum ad cenam
invitavi, veneno scilicet tollere; volui, quum comissatum gladiis

accincti me secuti sunt, ferro interficere. Tempora quidem 3
qualia sint ad parricidium electa, vides, lusus, convivii, comissationis. Quid dies? qualis? Quo lustratus exercitus, quo inter divisam victimam, prælatis omnium, qui unquam fuere, Macedoniæ regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera, pater, prævecti sumus, et secutum est Macedonum agmen. Hoc ego, etiamsi quid antea admisissem piaculo 4
dignum, lustratus et expiatus sacro, tum quum maxime in hostiam itineri nostro circumdatam intuens, parricidium, venena, gladios in comissationem præparatos volutabam in animo; ut quibus aliis deinde sacris contaminatam omni scelere mentem expiarem? Sed cæcus criminandi cupiditate animus dum omnia 5
suspecta efficere vult, aliud alio confundit. Nam si veneno 6
te inter cenam tollere volui, quid minus aptum fuit quam pertinaci certamine et concursu iratum te efficere, ut merito, sicut fecisti, invitatus ad cenam abnueres? Quum autem iratus 7
negasses, utrum, ut placarem te, danda opera fuit, ut aliam quærerem occasionem, quoniam semel venenum paraveram, an ab illo consilio velut transiliendum ad aliud fuit, ut ferro 8
te, et quidem eodem die, per speciem comissationis occiderem? Quo deinde modo, si te metu mortis credebam cenam 9
vitasse meam, non ab eodem metu comissationem quoque vitaturum existimabam? Non est res, qua erubescam, pater, 14
si die festo inter æquales largiore vino sum usus. Tu quoque 2
velim inquiras, qua lætitia, quo lusu apud me celebratum hesternum convivium sit, illo etiam, pravo forsitan, gaudio provehente, quod in iuvenali armorum certamine pars nostra non inferior fuerat. Miseria hæc et metus crapulam facile 3
excusserunt; quæ si non intervenissent, insidiatores nos sopiti iaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo dominum 4
interfecturus eram, non temperassem vino in unum diem, non [milites] meos abstinuissem? Et ne ego me solus nimia simplicitate 5
tuear, ipse quoque minime malus ac suspicax frater „Nihil aliud scio“ inquit, „nihil arguo, nisi quod cum ferro comissatum venerunt“. Si quæram, unde id ipsum scias, necesse erit te fateri, aut 6

speculatorum tuorum plenam domum fuisse meam, aut illos
7 ita aperte sumpsisse ferrum, ut omnes viderent. Et ne quid
ipse aut prius inquisisse aut nunc criminose argumentari videretur,
te quærere ex iis, quos nominasset, iubebat, an ferrum
habuissent, ut tanquam in re dubia, quum id quæsisses, quod
8 ipsi fatentur, pro convictis haberentur. Quin tu illud quæri
iubes, num tui occidendi causa ferrum sumpserint, num me
auctore et sciente? Hoc enim videri vis, non illud, quod
fatentur et palam est. Ei sui se tuendi causa sumpsisse
9 dicunt; recte an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem
reddent; meam causam, quæ nihil eo facto contingitur, ne
miscueris; aut explica, utrum aperte an clam te aggressuri
10 fuerimus. Si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur
nemo præter eos, qui tuum speculatorem pulsaverunt? Si
11 clam, quis ordo consilii fuit? Convivio soluto, quum comissator
ego discessissem, quattuor substitissent, ut sopitum te
aggrederentur? Quomodo fefellissent et alieni et mei et
maxime suspecti, quia paulo ante in rixa fuerant? Quomodo
autem, trucidato te, ipsi evasuri fuerunt? Quattuor gladiis
domus tua capi et expugnari potuit? Quin tu, omissa ista
nocturna fabula, ad id, quod doles, quod invidia urit, reverteris?
2 „Cur usquam [regni] tui mentio fit, Demetri? Cur dignior patris
fortunæ successor quibusdam videris quam ego? Cur spem
meam, quæ, si tu non esses, certa erat, dubiam et sollicitam
3 facis?“ Hæc sentit Perseus, etsi non dicit; hæc istum inimicum,
hæc accusatorem faciunt; hæc domum, hæc regnum
4 tuum criminibus et suspicionibus replent. Ego autem, pater,
quemadmodum nec nunc sperare regnum nec ambigere unquam
de eo forsitan debeam, quia minor sum, quia tu me
maiori cedere vis, sic illud nec debui facere nec debeo, ut
5 indignus te patre [indignus] omnibus videar; id enim vitiis
meis, non cedendi, cui ius fasque est, modestia consequar.
Romanos obiicis mihi et ea, quæ gloriæ esse debent, in crimen
6 vertis. Ego nec obses Romanis ut traderer nec ut legatus
mitterer Romam, petii; a te missus ire non recusavi. Utroque

tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti
Macedonum essem. Itaque mihi cum Romanis, pater, causa 7
amicitiæ tu fuisti. Quoad tecum illis pax manebit, mecum
quoque gratia erit; si bellum esse cœperit, qui obses, qui
legatus pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus
ero. Nec hodie, ut prosit mihi gratia Romanorum, postulo; 8
ne obsit, tantum deprecor. Nec in bello cœpit nec ad
bellum reservatur; pacis pignus fui, ad pacem retinendam
legatus missus sum; neutra res mihi nec gloriæ nec crimini
sit. Ego si quid impie in te, pater, si quid scelerate in 9
fratrem admisi, nullam deprecor pœnam; si innocens sum, ne
invidia conflagrem, quum crimine non possim, deprecor. Non 10
hodie me primum frater accusat, sed hodie primum aperte,
nullo meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te maiorem
fratrem pro minore deprecari oportebat, te adolescentiæ, te
errori veniam impetrare meo. Ubi præsidium esse oportebat,
ibi exitium est. E convivio et comissatione prope semisomnus 11
raptus sum ad causam parricidii dicendam; sine advocatis,
sine patronis ipse pro me dicere cogor. Si pro alio dicendum 12
esset, tempus ad meditandum et componendam orationem
sumpsissem, quum quid aliud quam ingenii fama periclitarer?
Ignarus, quid arcessitus essem, te iratum et iubentem dicere
causam, fratrem accusantem audivi. Ille diu ante præparata 13
ac meditata in me oratione est usus; ego id tantum temporis,
quo accusatus sum, ad cognoscendum, quid ageretur, habui.
Utrum momento illo horæ accusatorem audirem an defen- 14
sionem meditarer? Attonitus repentino atque inopinato malo,
vix, quid obiiceretur, intelligere potui; nedum satis sciam, quo
modo me tuear. Quid mihi spei esset, nisi patrem iudicem 15
haberem? Apud quem etiamsi caritate a fratre maiore vincor,
misericordia certe reus vinci non debeo. Ego enim, ut me 16
mihi tibique serves, precor; ille, ut me in securitatem suam
occidas, postulat. Quid eum, quum regnum ei tradideris,
facturum credis in me esse, qui iam nunc sanguinem meum
sibi indulgeri æquum censet?“

16 Dicenti hæc lacrimæ simul spiritum et vocem inter-
cluserunt. Philippus, summotis iis, paulisper collocutus cum
2 amicis pronuntiavit, non verbis se nec unius horæ disceptatione
tione causam eorum diiudicaturum, sed inquirendo in utriusque
vitam *ac* mores, et dicta factaque in magnis parvisque rebus
3 observando, ut omnibus appareret, noctis proximæ crimen
facile revictum, suspectam nimiam cum Romanis Demetrii gra-
tiam esse. Hæc vivo Philippo velut semina iacta sunt Mace-
donici belli, quod maxime cum Perseo gerendum erat.

4 Consules ambo in Ligures, quæ tum una consularis
provincia erat, proficiscuntur; et quia prospere ibi res gesse-
5 runt, supplicatio in unum diem decreta est. Ligurum duo
millia fere ad extremum finem provinciæ Galliæ, ubi castra
Marcellus habebat, venerunt, uti reciperentur, orantes. Mar-
cellus, opperiri eodem loco Liguribus iussis, senatum per
6 litteras consuluit. Senatus rescribere M. Ogulnium prætorem
Marcello iussit, verius fuisse consules, quorum provincia esset,
quam se, *quid e re publica esset*, *decernere*; tum quoque
non placere nisi per deditionem Ligures recipi, et receptis
arma adimi atque eos ad consules mitti senatum æquum
censere.

7 Prætores eodem tempore P. Manlius in ulteriorem Hi-
spaniam, quam et priore prætura provinciam obtinuerat, Q.
Fulvius Flaccus in citeriorem pervenit, exercitumque *ab*
A. Terentio accepit; nam ulterior morte P. Sempronii pro-
8 consulis sine imperio fuerat. Fulvium Flaccum oppidum
Hispanum Urbicuam nomine oppugnantem Celtiberi adorti
sunt. Dura ibi prœlia aliquot facta, multi Romani milites
et vulnerati et interfecti sunt. Vicit perseverantia Fulvius,
quod nulla vi abstrahi ab obsidione potuit. Celtiberi fessi
9 prœliis variis abscesserunt; urbs amoto auxilio eorum intra
paucos dies capta et direpta est; prædam militibus prætor
10 concessit. Fulvius hoc oppido capto, P. Manlius exercitu
tantum in unum coacto, qui dissipatus fuerat, nulla alia me-
morabili gesta re, exercitus in hiberna deduxerunt. Hæc ea

æstate in Hispania gesta. Terentius, qui ex ea provincia 11
decesserat, ovans urbem iniit. Translatum argenti pondo
novem millia trecenta viginti, auri octoginta pondo et duo,
coronæ aureæ [pondo] sexaginta septem.

Eodem anno inter populum Carthaginiensem et regem 17
Masinissam in re præsenti disceptatores Romani de agro
fuerunt. Ceperat eum ab Carthaginiensibus pater Masinissæ 2
Gala; Galam Syphax inde expulerat, postea in gratiam
soceri Hasdrubalis Carthaginiensibus dono dederat; Cartha- 3
ginienses eo anno Masinissa expulerat. Haud minore certa-
mine animorum, quam quum ferro et acie dimicarunt, res
acta apud Romanos. Carthaginienses, quod maiorum 4
suorum fuisset, deinde ab Syphace ad se pervenisset, repete-
bant. Masinissa paterni regni agrum se et recepisse et habere
gentium iure aiebat; et causa et possessione superiorem esse;
nihil aliud se in ea disceptatione metuere, quam ne pudor 5
Romanorum, dum vereantur, ne quid socio atque amico regi
adversus communes suos atque illius hostes indulsisse videantur,
damno sit. Legati possessionis ius non mutarunt, causam 6
integram Romam ad senatum reiecerunt.

In Liguribus nihil postea gestum. Recesserant primum
in devios saltus; deinde, dimisso exercitu, passim in vicos
castellaque sua dilapsi sunt. Consules quoque dimittere 7
exercitum voluerunt, ac de ea re patres consuluerunt. Alterum
ex iis, dimisso exercitu, ad magistratus in annum creandos
venire Romam iusserunt, alterum cum legionibus suis Pisis
hiemare. Fama erat Gallos Transalpinos iuventutem armare, 8
nec, in quam regionem Italiæ effusura se multitudo esset,
sciebatur. Ita inter se consules compararunt, ut Cn. Bæbius
ad comitia iret, quia M. Bæbius frater eius consulatum
petebat.

Comitia consulibus rogandis fuere; creati P. Cornelius 18
Lentulus, M. Bæbius Tamphilus. Prætores inde facti duo A.u.c. 573.
Q. Fabii, Maximus et Buteo, Ti. Claudius Nero, Q. Petilius A. Ch. 181.
Spurinus, M. Pinarius Rusca, L. Duronius. His, inito magi- 3

stratu, provinciæ ita sorte evenerunt: Ligures consulibus,
prætoribus Q. Petilio urbana, Q. Fabio Maximo peregrina,
Q. Fabio Buteoni Gallia, Ti. Claudio Neroni Sicilia, M.
4 Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia; et Histri adiecti, quod
Tarentini Brundisinique nuntiabant, maritimos agros infestos
transmarinarum navium latrociniis esse. Eadem Massilienses
5 de Ligurum navibus querebantur. Exercitus inde decreti,
quattuor legiones consulibus, quæ quina millia ducenos Romanos
pedites, trecenos haberent equites, et quindecim millia socium
6 ac Latini nominis, octingenti equites. In Hispaniis prorogatum
veteribus prætoribus imperium est cum exercitibus, quos
haberent, et in supplementum decreta tria millia civium
Romanorum, ducenti equites, et socium Latini nominis sex
7 millia peditum, trecenti equites. Nec rei navalis cura omissa.
Duumviros in eam rem consules creare iussi, per quos naves
viginti deductæ navalibus sociis civibus Romanis, qui servi-
tutem servissent, complerentur, ingenui tantum ut iis præessent.
8 Inter duumviros ita divisa tuenda denis navibus maritima ora,
ut promuntorium iis Minervæ velut cardo in medio esset;
alter inde dextram partem usque ad Massiliam, lævam alter
usque ad Barium tueretur.

19 Prodigia multa fœda et Romæ eo anno visa et nuntiata
2 peregre. In area Vulcani et Concordiæ sanguine pluvit; et
pontifices hastas motas nuntiavere, et Lanuvii simulacrum
3 Iunonis Sospitæ lacrimasse. Pestilentia in agris forisque
et conciliabulis et in urbe tanta erat, ut Libitina funeribus
4 vix sufficeret. His prodigiis cladibusque anxii patres decre-
verunt, ut et consules, quibus diis videretur, hostiis maioribus
5 sacrificarent, et decemviri libros adirent. Eorum decreto
supplicatio circa omnia pulvinaria Romæ in diem unum
indicta est. Iisdem auctoribus et senatus censuit et consules
edixerunt, ut per totam Italiam triduum supplicatio et feriæ
7 essent. Pestilentiæ tanta vis erat, ut, quum propter defec-
tionem Corsorum bellumque ab Iliensibus concitatum in

Sardinia octo millia peditum ex sociis Latini nominis placuisset scribi et trecentos equites, quos M. Pinarius prætor secum in Sardiniam traiiceret, tantum hominum demortuum esse, tantum 7
ubique ægrorum consules renuntiaverint, ut is numerus effici militum non potuerit. Quod deerat militum, sumere a Cn. 8
Bæbio proconsule, qui Pisis hibernabat, iussus prætor atque inde in Sardiniam traiicere.

L. Duronio prætori, cui provincia Apulia evenerat, adiecta 9
de Bacchanalibus quæstio est, cuius residua quædam velut semina ex prioribus malis iam priore anno apparuerant; sed 10
magis inchoatæ apud L. Pupium prætorem quæstiones erant quam ad exitum ullum perductæ. Id persecare novum prætorem, ne serperet iterum latius, patres iusserunt; et legem de 11
ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt.

Legationes deinde in senatum introduxerunt, regum primas, 20
Eumenis et Ariarathis Cappadocis et Pharnacis Pontici; nec ultra quicquam eis responsum est, quam missuros, qui de controversiis eorum cognoscerent statuerentque. Lacedæmoni- 2
orum deinde exsulum et Achæorum legati introducti sunt; et spes data exsulibus est, scripturum senatum Achæis, ut restituerentur; Achæi de Messene recepta compositisque ibi rebus cum assensu patrum exposuerunt. Et a Philippo rege Mace- 3
donum duo legati venerunt, Philocles et Apelles, nulla super re, quæ petenda ab senatu esset, speculatum magis inquisitumque missi de iis, quorum Perseus Demetrium insimulasset sermonum cum Romanis, maxime cum T. Quinctio, adversus fratrem de regno habitorum. Hos tanquam medios nec in 4
alterius favorem inclinatos miserat rex; erant autem et hi Persei fraudis in fratrem ministri et participes. Demetrius 5
omnium præterquam fraterno scelere, quod nuper eruperat, ignarus primo neque magnam neque nullam spem habebat, patrem sibi placari posse; minus deinde in dies patris animo fidebat, quum obsideri aures a fratre cerneret. Itaque cir- 6
cumspiciens dicta factaque sua, ne cuius suspiciones augeret, maxime ab omni mentione et contagione Romanorum abstine-

bat, ut neque scribi sibi vellet, quia hoc præcipue criminum
21 genere exasperari patris animum sentiebat. Philippus, simul
ne otio miles deterior fieret, simul avertendæ suspicionis causa,
quicquam a se agitari de Romano bello, Stobos Pæoniæ
2 exercitu indicto, in Mædicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Hæmi montis adscendendi, quia vulgatæ
opinioni crediderat, Ponticum simul et Hadriaticum mare et
Histrum amnem et Alpes conspici posse: subiecta oculis ea
haud parvi sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli.
3 Percontatus regionis peritos de adscensu Hæmi, quum satis
inter omnes constaret viam exercitui nullam esse, paucis et
4 expeditis per difficillimum aditum, ut sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat non ducere secum,
primum quærit ab eo, quum tanta difficultas itineris proponatur, utrum perseverandum sit in incepto an abstinendum. Si
pergat tamen ire, non posse oblivisci se in talibus rebus Antigoni, qui sæva tempestate iactatus, quum in eadem nave
secum suos omnes habuisset, præcepisse liberis diceretur, ut
et ipsi meminissent et ita posteris proderent, ne quis cum
6 tota gente simul in rebus dubiis periclitari auderet; memorem
ergo se præcepti eius duos simul filios non commissurum in
aleam eius, qui proponeretur, casus, et quoniam maiorem
filium secum duceret, minorem ad subsidia spei et custodiam
7 regni remissurum in Macedoniam esse. Non fallebat Demetrium, ablegari se, ne adesset consilio, quum in conspectu locorum consultaret, quæ proxime itinera ad mare Hadriaticum atque Italiam ducerent, quæque ratio belli futura esset;
8 sed non solum parendum patri, sed etiam assentiendum
9 erat, ne invitum parere suspicionem faceret. Ut tamen iter
ei tutum in Macedoniam esset, Didas ex prætoribus regiis
unus, qui Pæoniæ præerat, iussus est prosequi eum cum mo-
10 dico præsidio. Hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris
amicorum, ex quo haud cuiquam dubium esse cœperat, ad
quem regis animo ita inclinato hereditas regni pertineret,
11 inter coniuratos in fratris perniciem habuit. In præsentia dat

ei mandata, ut per omne obsequium insinuaret se in quam
maxime familiarem usum, ut elicere omnia arcana specularique
abditos eius sensus posset. Ita digreditur Demetrius cum in-
festioribus, quam si solus iret, præsidiis. Philippus Mædicam 22
primum, deinde solitudines interiacentes Mædicæ atque Hæmo
transgressus, septimis demum castris ad radices montis perve-
nit. Ibi unum moratus diem ad deligendos, quos duceret
secum, tertio die iter est ingressus. Modicus primo labor in 2
imis collibus fuit; quantum in altitudinem egrediebantur, magis
magisque silvestria et pleraque invia loca excipiebant. Perve- 3
nere deinde in tam opacum iter, ut præ densitate arborum
immissorumque aliorum in alios ramorum perspici cælum vix
posset; ut vero iugis appropinquabant, quod rarum in altis 4
locis est, adeo omnia contecta nebula, ut haud secus quam
nocturno itinere impedirentur. Tertio demum die ad verticem
perventum. Nihil vulgatæ opinioni degressi inde detraxerunt, 5
magis, credo, ne vanitas itineris ludibrio esset, quam quod
diversa inter se maria montesque et amnes ex uno loco con-
spici potuerint. Vexati omnes, et ante alios rex ipse, quo 6
gravior ætate erat, difficultate viæ est. Duabus aris ibi Iovi 7
et Soli sacratis quum immolasset, qua triduo adscenderat, biduo
est degressus, frigora nocturna maxime metuens, quæ caniculæ
ortu similia brumalibus erant. Multis per eos dies difficul- 8
tatibus conflictatus nihilo lætiora in castris invenit, ubi sum-
ma penuria erat, ut in regione, quam ab omni parte solitu-
dines clauderent. Itaque unum tantum moratus diem quietis 9
eorum causa, quos habuerat secum, itinere inde simili fugæ
in Dentheletos transcurrit. Socii erant, sed propter inopiam 10
haud secus quam hostium fines Macedones populati sunt;
rapiendo enim passim villas primum, dein quosdam etiam vicos 11
evastarunt, non sine magno pudore regis, quum sociorum voces
nequicquam deos sociales nomenque suum implorantes audiret.
Frumento inde sublato in Mædicam regressus, urbem, quam 12
Petram appellant, oppugnare est adortus. Ipse a campestri 13
aditu castra posuit; Perseum filium cum modica manu cir-

14 cummisit, ut a superioribus locis urbem aggrederetur. Oppi-
dani, quum terror undique instaret, obsidibus datis, in præ-
sentia dediderunt sese; iidem, postquam exercitus recessit,
obliti obsidum, relicta urbe, in loca munita et montes refuge-
15 runt. Philippus omni genere laboris sine ullo effectu fatigatis
militibus et fraude Didæ prætoris auctis in filium suspicionibus
23 in Macedoniam rediit. Missus hic comes, ut ante dictum est,
quum simplicitatem iuvenis incauti et suis haud immerito suc-
censentis assentando indignandoque et ipse vicem eius cap-
taret, in omnia ultro suam offerens operam, fide data arcana
2 eius elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur;
cui consilio adiutor deum beneficio oblatus videbatur Pæoniæ
prætor, per cuius provinciam spem ceperat elabi tuto posse.
3 Hoc consilium extemplo et fratri proditur et auctore eo indi-
4 catur patri. Litteræ primum ad obsidentem Petram allatæ
sunt. Inde Herodorus (princeps hic amicorum Demetrii erat)
in custodiam est coniectus et Demetrius dissimulanter asservari
5 iussus. Hæc super cetera tristem adventum in Macedoniam
regi fecerunt. Movebant eum et præsentia crimina; exspec-
tandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miserat,
6 censebat. His anxius curis quum aliquot menses egisset,
tandem legati, iam ante præmeditati in Macedonia, quæ ab
7 Roma renuntiarent, venerunt. Qui super cetera scelera falsas
etiam litteras, signo adulterino T. Quinctii signatas, reddide-
8 runt regi. Deprecatio in litteris erat, si quid adolescens
cupiditate regni prolapsus secum egisset; nihil eum adversus
suorum quemquam facturum; neque eum se esse, qui ullius
impii consilii auctor futurus videri possit. Hæ litteræ fidem
9 Persei criminibus fecerunt. Itaque Herodorus extemplo diu
24 excruciatus sine indicio rei ullius in tormentis moritur; De-
metrium iterum ad patrem accusavit Perseus. Fuga per
Pæoniam præparata arguebatur et corrupti quidam, ut comites
itineris essent; maxime falsæ litteræ T. Quinctii urgebant.
2 Nihil tamen palam gravius pronuntiatum de eo est, ut dolo
potius interficeretur, nec id cura ipsius, sed ne pœna eius

consilia adversus Romanos nudaret. Ab Thessalonice Deme- 3
triadem ipsi quum iter esset, Astræum Pæoniæ Demetrium
mittit cum eodem comite Dida, Perseum Amphipolim ad ob-
sides Thracum accipiendos. Digredienti ab se Didæ mandata 4
dedisse dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab Dida seu 5
institutum seu simulatum est, ad quod celebrandum invitatus
Demetrius ab Astræo Heracleam venit; in ea cena dicitur
venenum datum. Poculo epoto extemplo sensit, et mox coor- 6
tis doloribus, relicto convivio, quum in cubiculum recepisset
sese, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris ac
Didæ scelus incusans torquebatur. Intromissi deinde Thyrsis 7
quidam Stuberræus et Berœæus Alexander iniectis tapetibus
in caput faucesque spiritum intercluserunt. Ita innoxius 8
adolescens, quum in eo ne simplici quidem genere mortis
contenti inimici fuissent, interficitur.

Dum hæc in Macedonia geruntur, L. Æmilius, pro- 25
rogato ex consulatu imperio, principio veris in Ligures
Ingaunos duxit. Ubi primum in hostium finibus castra posuit, 2
legati ad eum per speciem pacis petendæ speculatum venerunt.
Neganti Paulo, nisi cum deditis pacisci se pacem, non tam 3
id recusabant, quam tempore aiebant opus esse, ut generi
agresti hominum persuaderetur. Ad hoc decem dierum in- 4
dutiæ quum darentur, petierunt deinde, ne trans montes
proximos castris pabulatum lignatumque milites irent; culta
ea loca suorum finium esse. Id ubi impetravere, post eos 5
ipsos montes, unde averterant hostem, exercitu omni coacto,
repente multitudine ingenti castra Romanorum oppugnare simul
omnibus portis aggressi sunt. Summa vi totum diem oppug- 6
narunt, ita ut ne efferendi quidem signa Romanis spatium nec
ad explicandam aciem locus esset; conferti in portis obstando 7
magis quam pugnando castra tutabantur. Sub occasum solis
quum recessissent hostes, duos equites ad Cn. Bæbium pro-
consulem cum litteris Pisas mittit, ut obsesso per indutias sibi
quam primum veniret subsidio. Bæbius exercitum M. Pinario 8
prætori eunti in Sardiniam tradiderat; ceterum et senatum

9 litteris certiorem fecit, obsideri a Liguribus L. Æmilium, et
M. Claudio Marcello, cuius proxima inde provincia erat,
scripsit, ut, si videretur ei, exercitum e Gallia traduceret in
10 Ligures et L. Æmilium liberaret obsidione. Hæc sera futura
auxilia erant. Ligures ad castra postero die redeunt. Æmi-
lius quum et venturos scisset et educere in aciem potuisset,
intra vallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo
26 Bæbius cum exercitu venire a Pisis posset. Romæ magnam
2 trepidationem litteræ Bæbii fecerunt, eo maiorem, quod paucos
post dies Marcellus, tradito exercitu Fabio Romam quum
venisset, spem ademit, eum, qui in Gallia esset, exercitum in
Ligures posse traduci, quia bellum cum Histris esset prohi-
3 bentibus coloniam Aquileiam deduci; eo profectum Fabium,
4 neque inde regredi bello inchoato posse. Una, et ea ipsa
tardior quam tempus postulabat, subsidii spes erat, si consules
maturassent in provinciam ire. Id ut facerent, pro se quisque
5 patrum vociferari. Consules nisi confecto dilectu negare se
ituros, nec suam segnitiam, sed vim morbi in causa esse, quo
6 serius perficeretur; non tamen potuerunt sustinere consensum
senatus, quin paludati exirent et militibus, quos conscriptos
haberent, diem edicerent, quo Pisas convenirent. Permissum,
ut, qua irent, protinus subitarios milites scriberent ducerentque
7 secum; et prætoribus Q. Petilio et Q. Fabio imperatum est,
ut Petilius duas legiones civium Romanorum tumultuarias scri-
beret et omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret,
Fabio, ut sociis Latini nominis quindecim millia peditum, oc-
8 tingentos equites imperaret. Duumviri navales creati C. Ma-
tienus et C. Lucretius, navesque iis ornatæ sunt, Matienoque, cuius
ad Gallicum sinum provincia erat, imperatum est, ut classem
primo quoque tempore duceret in Ligurum oram, si quo usui
27 esse L. Æmilio atque exercitui eius posset. Æmilius, post-
quam nihil usquam auxilii ostendebatur, interceptos credens
equites, non ultra differendum ratus, quin per se fortunam
2 tentaret, priusquam hostes venirent, qui segnius socor-
diusque oppugnabant, ad quattuor portas exercitum instruxit,

ut, signo dato, simul ex omnibus partibus eruptionem facerent.
Quattuor extraordinariis cohortibus duas adiunxit, præposito 3
M. Valerio legato; erumpere extraordinaria porta iussit. Ad 4
dexteram principalem hastatos legionis primæ instruxit; principes ex eadem legione in subsidiis posuit; M. Servilius et L.
Sulpicius tribuni militum his præpositi. Tertia legio adver- 5
sus sinistram principalem portam instructa est; id tantum mu- 6
tatum: principes primi et hastati in subsidiis locati; Sex.
Iulius Cæsar et L. Aurelius Cotta tribuni militum huic legioni
præpositi sunt. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dextera ala 7
ad quæstoriam portam positus; duæ cohortes et triarii duarum
legionum in præsidio castrorum manere iussi. Omnes portas 8
contionabundus ipse imperator circumiit et, quibuscunque irritamentis poterat, iras militum acuebat, nunc fraudem hostium 9
incusans, qui, pace petita, indutiis datis, per ipsum indutiarum
tempus contra ius gentium ad castra oppugnanda venissent,
nunc, quantus pudor esset, edocens, ab Liguribus, latronibus 10
verius quam hostibus iustis, Romanum exercitum obsideri. „Quo 11
ore quisquam vestrum, si hinc alieno præsidio, non vestra virtute
evaseritis, occurret, non dico eis militibus, qui Hannibalem, qui
Philippum, qui Antiochum, maximos ætatis nostræ reges ducesque,
vicerunt, sed iis, qui hos ipsos Ligures aliquoties pecorum modo 12
fugientes per saltus invios consectati ceciderunt? Quod Hispani, 13
quod Galli, quod Macedones Pœnive non audeant, Ligustinus hostis
vallum Romanum subit, obsidet ultro et oppugnat, quem scrutantes ante devios saltus abditum et latentem vix inveniebamus.“ Ad hæc consentiens reddebatur militum clamor, 14
nullam militum culpam esse, quibus nemo ad erumpendum
signum dedisset; daret signum; intellecturum, eosdem, qui 15
antea fuerint, et Romanos et Ligures esse. Bina eis montes **28**
castra Ligurum erant. Ex iis primis diebus, sole orto, pariter
omnes compositi et instructi procedebant; tum nisi exsatiati 2
cibo vinoque arma non capiebant; dispersi, inordinati exibant,
ut quibus prope certum esset, hostes extra vallum non elaturos signa. Adversus ita incompositos eos venientes, clamore 3

pariter omnium, qui in castris erant, calonum quoque et lixarum,
4 sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus
adeo improvisa res fuit, ut perinde, ac si insidiis circumventi
forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnæ
fuit; fuga deinde effusa et fugientium passim cædes erat,
5 equitibus dato signo, ut conscenderent equos nec effugere
quemquam sinerent. In castra omnes trepida fuga compulsi
6 sunt, deinde ipsis exuti castris. Supra quindecim millia Li-
gurum eo die occisa, capti duo millia et trecenti. Triduo
post Ligurum Ingaunorum omne nomen obsidibus datis in
7 dicionem venit. Gubernatores nautæque conquisiti, qui *in*
prædatoriis fuissent navibus, atque omnes in custodiam coniecti;
et a C. Matieno duumviro naves eius generis in Ligustina ora
8 triginta duæ captæ sunt. Hæc qui nuntiarent litterasque ad
senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus Romam
missi; simulque peterent, ut L. Æmilio confecta provincia
decedere et deducere secum milites liceret atque dimittere.
9 Utrumque permissum ab senatu et supplicatio ad omnia pul-
vinaria per triduum decreta, iussique prætores Petilius urbanas
dimittere legiones, Fabius sociis atque nomini Latino remittere
10 dilectum; et uti prætor urbanus consulibus scriberet, senatum
æquum censere, subitarios milites, tumultus causa conscriptos,
primo quoque tempore dimitti.

29 Colonia Graviscæ eo anno deducta est in agrum Etruscum,
2 de Tarquiniensibus quondam captum. Quina iugera agri data;
tresviri deduxerunt C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher,
C. Terentius Istra. Siccitate et inopia frugum insignis annus
fuit; sex menses nunquam pluvisse, memoriæ proditum est.

3 Eodem anno in agro L. Petilii scribæ sub Ianiculo, dum
cultores agri altius moliuntur terram, duæ lapideæ arcæ, octo-
nos ferme pedes longæ, quaternos latæ, inventæ sunt, operculis
4 plumbo devinctis. Litteris Latinis Græcisque utraque arca
inscripta erat, in altera Numam Pompilium Pomponis filium,
regem Romanorum, sepultum esse, in altera libros Numæ
5 Pompilii inesse. Eas arcas quum ex amicorum sententia do-

minus aperuisset, quæ titulum sepulti regis habuerat, inanis inventa, sine vestigio ullo corporis humani aut ullius rei, per tabem tot annorum omnibus absumptis; in altera duo fasces 6
candelis involuti septenos habuere libros, non integros modo, sed recentissima specie. Septem Latini de iure pontificio erant, 7
septem Græci de disciplina sapientiæ, quæ illius ætatis esse potuit. Adiicit Antias Valerius, Pythagoricos fuisse, vulgatæ 8
opinioni, qua creditur Pythagoræ auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accommodata fide. Primo ab amicis, qui 9
in re præsenti fuerunt, libri lecti; mox pluribus legentibus quum vulgarentur, Q. Petilius prætor urbanus, studiosus legendi, libros eos a L. Petilio sumpsit; et erat familiaris usus, 10
quod scribam eum quæstor Q. Petilius in decuriam legerat. Lectis rerum summis, quum animadvertisset pleraque dissol- 11
vendarum religionum esse, L. Petilio dixit, sese libros eos in ignem coniecturum esse; priusquam id faceret, se ei permittere, uti, si quod seu ius seu auxilium se habere ad eos libros repetendos existimaret, experiretur; *id* integra sua gratia eum facturum. Scriba tribunos plebis adit; ab tribunis ad senatum 12
res est reiecta. Prætor se ius iurandum dare paratum esse aiebat, libros eos legi servarique non oportere. Senatus cen- 13
suit, satis habendum, quod prætor ius iurandum polliceretur; libros primo quoque tempore in comitio cremandos esse; pretium pro libris, quantum Q. Petilio prætori maiorique parti tribunorum plebis videretur, domino solvendum esse. Id scriba non accepit. Libri in comitio, igne a victimariis 14
facto, in conspectu populi cremati sunt.

30 Magnum bellum ea æstate coortum in Hispania citeriore. Ad quinque et triginta millia hominum, quantum nunquam ferme antea, Celtiberi comparaverant. Q. Fulvius Flaccus 2
eam obtinebat provinciam. Is, quia armare iuventutem Celtiberos audierat, et ipse, quanta poterat, a sociis auxilia contraxerat, sed nequaquam numero militum hostem æquabat. Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit et castra 3
locavit ad oppidum Æburam, modico præsidio in urbe posito.

4 Paucis post diebus Celtiberi, millia duo fere inde, sub colle
posuerunt castra. Quos ubi adesse prætor Romanus sensit,
M. Fulvium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum
ad castra hostium speculatum misit, quam proxime succedere
5 ad vallum iussum, ut viseret, quanta essent; pugna abstineret
reciperetque sese, si hostium equitatum exeuntem vidisset.
Ita, ut præceptum erat, fecit. Per dies aliquot nihil ultra
motum, quam ut hæ duæ turmæ ostenderentur, deinde subduce-
6 rentur, ubi equitatus hostium castris procucurrisset. Postremo
Celtiberi, simul omnibus copiis peditum equitumque castris
egressi, acie directa medio fere spatio inter bina castra con-
7 stiterunt. Campus erat planus omnis et aptus pugnæ. Ibi
stetere Hispani hostes exspectantes; Romanus suos intra
vallum continuit. Per quatriduum continuum et illi eodem loco
8 aciem instructam tenuerunt *et* ab Romanis nihil motum. Inde
quievere in castris Celtiberi, quia pugnæ copia non fiebat;
equites tantum in stationem egrediebantur, ut parati essent,
9 si quid ab hoste moveretur. Pone castra utrique pabulatum
31 et lignatum ibant, neutri alteros impedientes. Prætor Romanus
ubi satis tot dierum quiete credidit spem factam hosti, nihil
se priorem moturum, L. Acilium cum ala sinistra et sex
millibus provincialium auxiliorum circumire montem iubet, qui
2 ab tergo hostibus erat; inde, ubi clamorem audisset, decurrere
ad castra eorum. Nocte profecti sunt, ne possent conspici.
3 Flaccus luce prima C. Scribonium, præfectum socium, ad vallum
hostium cum equitibus extraordinariis sinistræ alæ mittit.
4 Quos ubi et propius accedere et plures, quam soliti erant,
Celtiberi conspexerunt, omnis equitatus effunditur castris; simul
5 et peditibus signum ad exeundum datur. Scribonius, uti præ-
ceptum erat, ubi primum fremitum equestrem audivit, avertit
6 equos et castra repetit. Eo effusius sequi hostes, primo equi-
tes; mox et peditum acies aderat, haud dubia spe, castra eo
die se expugnaturos. Quingentos passus non plus a vallo
7 aberant. Itaque Flaccus, ubi satis abstractos eos a præsidio
castrorum suorum ratus est, intra vallum exercitu instructo,

tribus partibus simul erumpit, clamore non tantum ad ardorem
pugnæ excitandum sublato, sed etiam ut, qui in montibus
erant, exaudirent. Nec morati sunt, quin decurrerent, sicut 8
imperatum erat, ad castra, ubi quinque millium armatorum
non amplius relictum erat præsidium. Quos quum et paucitas 9
sua et multitudo hostium et improvisa res terruisset, prope
sine certamine capiuntur castra; captis, quæ pars maxime *a*
pugnantibus conspici poterat, iniecit Acilius ignem. Postremi 32
Celtiberorum, qui in acie erant, primi flammam conspexere;
deinde per totam aciem vulgatum est, castra amissa esse et
tum quum maxime ardere. Unde illis terror, inde Romanis 2
animus crevit; iam clamor suorum vincentium accidebat, iam
ardentia hostium castra apparebant. Celtiberi parumper in- 3
certis animis fluctuati sunt; ceterum postquam receptus pulsis
nullus erat nec usquam nisi in certamine spes, pertinacius de
integro capessunt pugnam. Acie media urgebantur acriter a 4
quinta legione; adversus lævum cornu, in quo sui generis
provincialia auxilia instruxisse Romanos cernebant, cum maiore
fiducia intulerunt signa. Iam prope erat, ut sinistrum cornu 5
pelleretur Romanis, ni septima legio successisset. Simul ab
oppido Æbura, qui in præsidio relicti erant, in medio ardore
pugnæ advenerunt, et Acilius ab tergo erat. Diu in medio 6
cæsi Celtiberi; qui supererant, in omnes passim partes capes-
sunt fugam. Equites bipartito in eos emissi magnam cædem
edidere. Ad viginti tria millia hostium eo die occisa; capta
quattuor millia ducenti cum equis plus quingentis, et signa
militaria octoginta octo. Magna victoria, non tamen incruenta 7
fuit; Romani milites de duabus legionibus paulo plus ducenti,
socium Latini nominis octingenti triginta, externorum auxili-
arium ferme duo millia et quadringenti ceciderunt. Prætor 8
in castra victorem exercitum reduxit, Acilius manere in captis
ab se castris iussus. Postero die spolia de hostibus lecta, et
pro contione donati, quorum insignis virtus fuerat. Sauciis 33
deinde in oppidum Æburam devectis, per Carpetaniam ad
Contrebiam ductæ legiones. Ea urbs circumsessa quum a 2

Celtiberis auxilia arcessisset, morantibus iis, non quia ipsi
cunctati sunt, sed quia profectos domo inexplicabiles continuis
imbribus viæ et inflati amnes tenebant, desperato auxilio
3 suorum in deditionem venit. Flaccus quoque tempestatibus
4 fœdis coactus exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi,
qui profecti erant [a domo] deditionis ignari, quum tandem,
superatis, ubi primum imbres remiserunt, amnibus, Contrebiam
venissent, postquam nulla castra extra mœnia viderunt, aut
in alteram partem translata rati aut recessisse hostes, per-
5 negligentiam effusi ad oppidum accesserunt. In eos duabus
portis Romani eruptionem fecerunt, et incompositos adorti
6 fuderunt. Quæ res ad resistendum eos et ad capessendam
pugnam impediit, quod non uno agmine nec ad signa fre-
quentes veniebant, eadem magnæ parti ad fugam saluti fuit;
7 sparsi enim toto passim campo se diffuderunt, nec usquam
confertos eos hostis circumvenit. Tamen ad duodecim millia
sunt cæsa; capta plus quinque millia hominum, equi quadrin-
8 genti, signa militaria sexaginta duo. Qui palati e fuga domum
se recipiebant, alterum agmen venientium Celtiberorum dedi-
tionem Contrebiæ et suam cladem narrando averterunt. Ex-
9 templo in vicos castellaque sua omnes dilapsi. Flaccus a
Contrebia profectus per Celtiberiam populabundus ducit legiones,
multa castella oppugnans, donec maxima pars Celtiberorum
34 in deditionem venit. Hæc in citeriore Hispania eo anno
gesta; in ulteriore Manlius prætor secunda aliquot prœlia cum
Lusitanis fecit.

2 Aquileia colonia Latina eodem anno in agrum Gallorum
est deducta. Tria millia peditum quinquagena iugera, cen-
3 turiones centena, centena quadragena equites acceperunt; tres-
viri deduxerunt P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius,
4 L. Manlius Acidinus. Ædes duæ eo anno dedicatæ sunt, una
Veneris Erycinæ ad portam Collinam (dedicavit L. Porcius
L. filius Licinus duumvir, vota erat a consule L. Porcio Ligu-
5 stino bello), altera in foro olitorio Pietatis. Eam ædem de-
dicavit M'. Acilius Glabrio duumvir, statuamque auratam,

quæ prima omnium in Italia est statuta aurata, patris Gla-
brionis posuit. Is erat, qui ipse eam ædem voverat, quo die cum 6
rege Antiocho ad Thermopylas depugnatum est, locaveratque
idem ex senatus consulto.

Per eosdem dies, quibus ædes hæ dedicatæ sunt, L. Æmi- 7
lius Paulus proconsul ex Liguribus Ingaunis triumphavit.
Transtulit coronas aureas quinque et viginti, nec præterea 8
quicquam auri argentique in eo triumpho latum; captivi multi
principes Ligurum ante currum ducti; æris trecenos militibus
divisit. Auxerunt eius triumphi famam legati Ligurum pacem 9
perpetuam orantes: ita in animum induxisse Ligurum gentem,
nulla unquam arma nisi imperata a populo Romano sumere.
Responsum a Q. Fabio prætore est Liguribus iussu senatus, 10
orationem eam non novam Liguribus esse, mens vero ut nova
et orationi conveniens esset, ipsorum id plurimum referre; ad 11
consules irent et, quæ ab iis imperata essent, facerent; nulli
alii quam consulibus senatum crediturum esse, sincera fide in
pace Ligures esse. Pax in Liguribus fuit. In Corsica pugna- 12
tum cum Corsis. Ad duo millia eorum M. Pinarius prætor
in acie occidit, qua clade compulsi obsides dederunt et ceræ
centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus, et 13
cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata,
secunda prœlia facta. Carthaginiensibus eodem anno centum 14
obsides redditi, pacemque iis populus Romanus non ab se
tantum, sed ab rege etiam Masinissa præstitit, qui cum præsidio
armato agrum, qui in controversia erat, obtinebat.

Otiosam provinciam consules habuerunt. M. Bæbius comi- 35
tiorum causa Romam revocatus consules creavit A. Postu-
mium Albinum Luscum et C. Calpurnium Pisonem. Prætores 2
exinde facti Ti. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus,
P. Cornelius Mammula, Ti. Minucius Molliculus, A. Hostilius
Mancinus, C. Mænius. Ii omnes magistratum idibus Martiis
inierunt.

Principio eius anni, quo A. Postumius Albinus et C. Cal- 3
purnius Piso consules fuerunt, ab A. Postumio consule in A. u. c. 574. A. Ch. 180.

senatum introducti, qui ex Hispania citeriore venerant a Q.
Flacco, L. Minucius legatus et duo tribuni militum,
4 T. Mænius et L. Terentius Massiliota. Hi quum duo secunda
prœlia, deditionem Celtiberiæ, confectam provinciam nuntiassent,
nec stipendio, quod mitti soleret, nec frumento portato ad
5 exercitum in eum annum opus esse, petierunt ab senatu, primum
ut ob res prospere gestas diis immortalibus honos habe-
6 retur, deinde ut Q. Fulvio decedenti de provincia deportare
inde exercitum, cuius forti opera et ipse et multi ante eum
prætores usi essent, liceret; quod fieri, præterquam quod ita
7 deberet, etiam prope necessarium esse; ita enim obstinatos
esse milites, ut non ultra retineri posse in provincia viderentur,
iniussuque abituri inde essent, si non dimitterentur, aut in
perniciosam, si quis impense retineret, seditionem exarsuri.
8 Consulibus ambobus provinciam Ligures esse senatus iussit.
Prætores inde sortiti sunt; A. Hostilio urbana, Ti. Minucio
peregrina obvenit, P. Cornelio Sicilia, C. Mænio Sardinia;
9 Hispanias sortiti L. Postumius ulteriorem, Ti. Sempronius
10 citeriorem. Is quia successurus Q. Fulvio erat, ne
vetere exercitu provincia spoliaretur, „Quæro" inquit „de te,
L. Minuci, quum confectam provinciam nunties, existimesne,
Celtiberos perpetuo in fide mansuros, ita ut sine exercitu ea
11 provincia obtineri possit; si neque de fide barbarorum quicquam
recipere aut affirmare nobis potes, et habendum illic
utique exercitum censes, utrum tandem auctor senatui sis
supplementum in Hispaniam mittendi, ut ii modo, quibus
emerita stipendia sint, milites dimittantur, veteribus militibus
12 tirones immisceantur, an, deductis de provincia veteribus legionibus,
novas conscribendi et mittendi, quum contemptum tirocinium
etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit.
13 Dictu quam re facilius sit provinciam ingenio ferocem, rebellatricem
confecisse. Paucæ civitates, ut quidem ego audio,
quas vicina maxime hiberna premebant, in ius dicionemque
14 venerunt; ulteriores in armis sunt. Quæ quum ita sint, ego
iam hinc prædico, patres conscripti, me exercitu eo, qui nunc

est, rem publicam administraturum; si deducat secum Flaccus
legiones, loca pacata me ad hibernacula lecturum neque novum
militem ferocissimo hosti obiecturum." Legatus ad ea, quæ 36
interrogatus erat, respondit, neque se neque quemquam alium
divinare posse, quid in animo Celtiberi haberent aut porro
habituri essent. Itaque negare non posse, quin rectius sit, 2
etiam ad pacatos barbaros, nondum satis assuetos imperio,
exercitum mitti. Novo autem an vetere exercitu opus sit, 3
eius esse dicere, qui scire possit, qua fide Celtiberi in pace
mansuri sint, simul et qui illud exploratum habeat, quieturos
milites, si diutius in provincia retineantur. Si ex eo, quod 4
aut inter se loquantur aut succlamationibus apud contionantem
imperatorem significent, quid sentiant, coniectandum sit, palam
vociferatos esse, aut imperatorem in provincia retenturos aut
cum eo in Italiam venturos esse. Disceptationem inter præ- 5
torem legatumque consulum relatio interrupit, qui suas ornari
provincias, priusquam de prætoris exercitu ageretur, æquum
censebant. Novus omnis exercitus consulibus est decretus, 6
binæ legiones Romanæ cum suo equitatu, et socium Latini
nominis, quantus semper numerus, quindecim millia peditum,
octingenti equites; cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut 7
bellum inferrent, mandatum est. P. Cornelio et M. Bæbio
prorogatum imperium, iussique provincias obtinere, donec con-
sules venissent; tum imperatum ut dimisso, quem haberent,
exercitu reverterentur Romam. De Ti. Sempronii deinde 8
exercitu actum est. Novam legionem ei quinque millium et
ducentorum peditum cum equitibus quadringentis consules
scribere iussi, et mille præterea peditum Romanorum, quin-
quaginta equites, et sociis nominis Latini imperare septem 9
millia peditum, trecentos equites; cum hoc exercitu placuit ire in
Hispaniam citeriorem Ti. Sempronium. Q. Fulvio permissum, ut, 10
qui milites ante Sp. Postumium, Q. Marcium consules, cives Romani
sociive, in Hispaniam transportati essent, et præterea, supplemento
adducto, quo amplius in duabus legionibus quam decem millia
et quadringenti pedites, sexcenti equites essent et socium 11

Latini nominis duodecim millia, sexcenti equites, quorum forti
opera duobus adversus Celtiberos prœliis usus Q. Fulvius
12 esset, eos, si videretur, secum deportaret; et supplicationes
decretæ, quod is prospere rem publicam gessisset. Et ceteri
13 prætores in provincias missi. Q. Fabio Buteoni prorogatum
in Gallia imperium est. Octo legiones præter exercitum vete-
rem, qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat, eo
14 anno esse placuit, et is ipse exercitus ægre explebatur propter
pestilentiam, quæ tertium iam annum urbem Romanam atque
37 Italiam vastabat. Prætor Ti. Minucius et haud ita multo
post consul C. Calpurnius moritur multique alii omnium or-
dinum illustres viri. Postremo prodigii loco ea clades haberi
2 cœpta est. C. Servilius pontifex maximus piacula iræ deum
conquirere iussus, decemviri libros inspicere, consul Apollini,
Æsculapio, Saluti dona vovere et dare signa inaurata; quæ
3 vovit deditque. Decemviri supplicationem in biduum valetu-
dinis causa in urbe et per omnia fora conciliabulaque edixe-
runt; maiores duodecim annis omnes coronati et lauream in
4 manu tenentes supplicaverunt. Fraudis quoque humanæ insi-
nuaverat suspicio animis, et veneficii quæstio ex senatus con-
sulto, quod in urbe propiusve urbem decem millibus passuum
esset commissum, C. Claudio prætori, qui in locum Ti. Mi-
nucii erat suffectus, ultra decimum lapidem per fora concilia-
bulaque C. Mænio, priusquam in Sardiniam provinciam traii-
5 ceret, decreta. Suspecta consulis erat mors maxime; necatus
6 a Quarta Hostilia uxore dicebatur. Ut quidem filius eius Q.
Fulvius Flaccus in locum vitrici consul est declaratus, aliquanto
magis infamis mors Pisonis cœpit esse; et testes exsistebant,
qui post declaratos consules Albinum et Pisonem, quibus
comitiis Flaccus tulerat repulsam, et exprobratum ei a matre
dicerent, quod iam ei tertium negatus consulatus petenti esset,
et adiecisse, pararet se ad petendum; intra duos menses effec-
7 turam, ut consul fieret. Inter multa alia testimonia ad cau-
sam pertinentia hæc quoque vox, nimis vero eventu compro-
bata, valuit, cur Hostilia damnaretur.

Veris principio huius, dum consules novos dilectus Romæ 8
tenet, mors deinde alterius et creandi comitia consulis in locum
eius omnia tardiora fecerunt, interim P. Cornelius et M. Bæ- 9
bius, qui in consulatu nihil memorabile gesserant, in Apuanos
Ligures exercitum induxerunt. Ligures, qui ante adventum 38
in provinciam consulum non expectassent bellum, improviso
oppressi ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos, 2
consulto per litteras prius senatu, deducere ex montibus in
agros campestres procul ab domo, ne reditus spes esset, Cor-
nelius et Bæbius statuerunt, nullum alium ante finem rati fore
Ligustini belli. Ager publicus populi Romani erat in Sam- 3
nitibus, qui Taurasinorum *fuerat*. *Eo quum* traducere Ligures
Apuanos vellent, edixerunt, *ut* Ligures Apuani de montibus de-
scenderent cum liberis coniugibusque; sua omnia secum por-
tarent. Ligures sæpe per legatos deprecati, ne penates, sedem, 4
in qua geniti essent, sepulcra maiorum cogerentur relinquere,
arma, obsides pollicebantur; postquam nihil impetrabant neque 5
vires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Traducti sunt 6
publico sumptu ad quadraginta millia liberorum capitum cum
feminis puerisque. Argenti data centum et quinquaginta millia,
unde in novas sedes compararent, quæ opus essent. Agro 7
dividendo dandoque iidem, qui traduxerant, Cornelius et Bæ-
bius præpositi; postulantibus tamen ipsis quinqueviri ab senatu
dati, quorum ex consilio agerent. Transacta re, quum vete- 8
rem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est
decretus. Hi omnium primi nullo bello gesto triumpharunt. 9
Tantum hostiæ ductæ ante currum, quia nec quod ferretur
neque quod duceretur captum neque quod militibus daretur,
quicquam in triumphis eorum fuerat.

Eodem anno in Hispania Fulvius Flaccus proconsul, quia 39
successor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex
hibernis ulteriorem Celtiberiæ agrum, unde ad deditionem non
venerant, instituit vastare; qua re irritavit magis quam con- 2
terruit animos barbarorum, et clam comparatis copiis, saltum
Manlianum, per quem transiturum exercitum Romanum satis

3 sciebant, obsederunt. In Hispaniam ulteriorem eunti L.
Postumio Albino collegæ Gracchus mandaverat, ut Q. Ful-
4 vium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret: ibi
dimittere veteranos supplementaque distribuere et ordinare omnem
exercitum sese velle; dies quoque, et ea propinqua, edita
5 Flacco est, qua successor esset venturus. Hæc nova allata
res omissis, quæ agere instituerat, Flaccum raptim deducere
exercitum ex Celtiberia quum coegisset, barbari, causæ ignari,
suam defectionem et clam comparata arma sensisse eum et
6 pertimuisse rati, eo ferocius saltum insederunt. Ubi eum
saltum prima luce agmen Romanum intravit, repente ex dua-
7 bus partibus simul exorti hostes Romanos invaserunt. Quod
ubi vidit Flaccus, primos tumultus in agmine per centuriones
stare omnes, suo quemque loco, et arma expedire iubendo
8 sedavit, et sarcinis iumentisque in unum locum coactis, copias
omnes partim ipse, partim per legatos tribunosque militum, ut
tempus, ut locus postulabat, sine ulla trepidatione instruxit,
9 cum bis deditis rem esse admonens; scelus et perfidiam illis,
non virtutem nec animum accessisse; reditum ignobilem in
patriam clarum ac memorabilem eos sibi fecisse; cruentos ex
recenti cæde hostium gladios et manantia sanguine spolia Ro-
10 mam ad triumphum delaturos. Plura dici tempus non patie-
batur; invehebant se hostes, et in partibus extremis iam
40 pugnabatur. Deinde acies concurrerunt. Atrox ubique prœlium,
sed varia fortuna erat. Egregie legiones, nec segnius duæ
alæ pugnabant; externa auxilia ab simili armatura, meliore
aliquantum militum genere urgebantur, nec locum tueri poterant.
2 Celtibari ubi ordinata acie et signis collatis se non esse pares
3 legionibus senserunt, cuneo impressionem fecerunt, quo tantum
valent genere pugnæ, ut, quacunque parte pertulere impetus
suos, sustineri nequeant. Tunc quoque turbatæ legiones sunt,
4 prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus
conspexit, equo advehitur ad legionarios equites et: „Ni quid
auxilii in vobis est, actum iam de hoc exercitu erit.“ Quum
undique acclamassent, quin ederet, quid fieri vellet; non segniter

imperium exsecuturos, „Duplicate turmas“ inquit, „duarum 5
legionum equites, et permittite equos in cuneum hostium, quo
nostros urgent. Id cum maiore vi [equorum] facietis, si
effrenatos in eos equos immittitis, quod sæpe Romanos 6
equites cum magna laude fecisse sua memoriæ proditum est.“
Dicto paruerunt, detractisque frenis bis ultro citroque cum 7
magna strage hostium, infractis omnibus hastis, transcurrerunt.
Dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare 8
et, prope omissa pugna, locum fugæ circumspicere; et alarii 9
equites, postquam Romanorum equitum tam memorabile faci-
nus videre, et ipsi virtute eorum accensi sine ullius imperio
in perturbatos iam hostes equos immittunt. Tunc vero 10
Celtiberi omnes in fugam effunduntur, et imperator Romanus
aversos hostes contemplatus, ædem Fortunæ Equestri Iovique
optimo maximo ludos vovit. Cæduntur Celtiberi per totum 11
saltum dissipati fuga. Decem et septem millia hostium cæsa
eo die traduntur, vivi capti plus tria millia ducenti cum signis
militaribus septuaginta septem, equis prope mille. Celtibericis 12
castris eo die victor exercitus mansit. Victoria non sine
iactura militum fuit; quadringenti septuaginta duo milites 13
Romani, socium ac Latini nominis mille decem et novem,
cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. Ita
victor exercitus renovata priore gloria Tarraconem est per-
ductus. Venienti Fulvio Ti. Sempronius prætor, qui biduo 14
ante venerat, obviam processit, gratulatusque est, quod rem
publicam egregie gessisset. Cum summa concordia, quos
dimitterent quosque retinerent milites, composuerunt. Inde 15
Fulvius, exauctoratis militibus in naves impositis, Romam est
profectus, Sempronius in Celtiberiam legiones duxit.

Consules ambo in Ligures exercitus induxerunt diversis **41**
partibus. Postumius prima *et* tertia legione Ballistam Suis- 2
montiumque montes obsedit, et premendo præsidiis angustos
saltus eorum commeatus interclusit, inopiaque omnium rerum
eos perdomuit. Fulvius secunda *et* quarta legione adortus a 3
Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluvium

incolebant, in deditionem acceptos, ad septem millia hominum,
in naves impositos præter oram Etrusci maris Neapolim trans-
4 misit; inde in Samnium traducti, agerque iis inter populares
5 datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio vineæ
cæsæ frumentaque deusta, donec cladibus omnibus belli coacti
6 in deditionem venerunt armaque tradiderunt. Navibus inde
Postumius ad visendam oram Ingaunorum Intemeliorumque
7 Ligurum processit. Priusquam hi consules venirent ad exer-
citum, qui Pisas indictus erat, præerat A. Postumius. Frater
8 Q. Fulvii M. Fulvius Nobilior (secundæ legionis tribunus
militum is erat) mensibus suis dimisit legionem, iure iurando
adactis centurionibus, æs in ærarium ad quæstores esse dela-
9 turos. Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus)
Aulo nuntiatum est, cum equitibus expeditis secutus dimissos,
quos eorum potuit assequi, reduxit castigatos Pisas; de ceteris
10 consulem certiorem fecit. Eo referente factum est *senatus
consultum*, ut M. Fulvius in Hispaniam relegaretur ultra
Novam Carthaginem; litteræque ei datæ sunt a consule ad P.
11 Manlium in Hispaniam ulteriorem deferendæ. Milites iussi
ad signa redire. Ignominiæ causa, uti semestre stipendium
in eum annum esset ei legioni, decretum; qui miles ad exer-
citum non redisset, eum ipsum bonaque eius vendere consul
iussus.

42 Eodem anno L. Duronius, qui prætor anno superiore
fuerat, ex Illyrico cum decem navibus Brundisium rediit.
Inde, in portu relictis navibus, quum venisset Romam, inter
exponendas res, quas ibi gessisset, haud dubie in regem Illy-
2 riorum Gentium latrocinii omnis maritimi causam avertit; ex
regno eius omnes naves esse, quæ superi maris oram depo-
pulatæ essent; de his rebus se legatos misisse, nec conveniendi
3 regis potestatem factam. Venerant Romam legati a Gentio,
qui, quo tempore Romani conveniendi regis causa venissent,
ægrum forte eum in ultimis partibus fuisse regni dicerent;
4 petere Gentium ab senatu, ne crederent confictis criminibus
in se, quæ inimici detulissent. Ad ea Duronius adiecit, multis

civibus Romanis et sociis Latini nominis iniurias factas in
regno eius, et cives Romanos dici Corcyræ retineri. Eos 5
omnes Romam adduci placuit; C. Claudium prætorem cognoscere, neque ante Gentio regi legatisve eius responsum reddi.

Inter multos alios, quos pestilentia eius anni absumpsit, 6
sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Valerius Flaccus
pontifex mortuus est; in eius locum suffectus est Q. Fabius
Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hispania redierat, 7
triumvir epulo; Q. Fulvius M. filius in locum eius triumvir
cooptatus, tum prætextatus erat. De rege sacrifico sufficiendo 8
in locum Cn. Cornelii Dolabellæ contentio inter C. Servilium
pontificem maximum fuit et L. Cornelium Dolabellam, duumvirum navalem, quem ut inauguraret pontifex, magistratu sese
abdicare iubebat; recusantique id facere ob eam rem multa 9
duumviro dicta a pontifice, deque ea, quum provocasset,
certatum ad populum. Quum plures iam tribus intro vocatæ 10
dicto esse audientem pontifici duumvirum iuberent, multamque
remitti, si magistratu se abdicasset, vitium de cælo, quod
comitia turbaret, intervenit. Religio inde fuit pontificibus
inaugurandi Dolabellæ; P. Clœlium Siculum inaugurarunt, qui 11
secundo loco [inauguratus] erat. Exitu anni et C. Servilius
Geminus pontifex maximus decessit; idem decemvir sacrorum
fuit. Pontifex in locum eius a collegio cooptatus Q. Fulvius
Flaccus, *creatus* inde pontifex maximus M. Æmilius Lepidus, 12
quum multi clari viri petissent; et decemvir sacrorum Q. Marcius
Philippus in eiusdem locum est cooptatus. Et augur Sp. 13
Postumius Albinus decessit; in locum eius P. Scipionem, filium
Africani, augures cooptarunt.

Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publice Latine
loquerentur et præconibus Latine vendendi ius esset. Pisanis **43**
agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ
ab senatu actæ; triumviri creati ad eam rem Q. Fabius Buteo,
M. et P. Popillii Lænates. A C. Mænio prætore, cui pro- 2
vincia Sardinia quum evenisset, additum erat, ut quæreret de
veneficiis longius ab urbe decem millibus passuum, litteræ

3 allatæ, se iam tria millia hominum damnasse, et crescere sibi
quæstionem indiciis; aut eam sibi esse deserendam aut provinciam dimittendam.

4 Q. Fulvius Flaccus ex Hispania rediit Romam cum
magna fama gestarum rerum. Qui quum extra urbem triumphi causa esset, consul est creatus cum L. Manlio Acidino,
5 et post paucos dies cum militibus, quos secum deduxerat,
6 triumphans urbem est invectus. Tulit in triumpho coronas
aureas centum viginti quattuor; præterea auri pondo triginta
unum, *argenti infecti* ** et signati Oscensis nummum centum
7 septuaginta tria millia ducentos. Militibus de præda quinquagenos denarios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti,
tantundem sociis Latini nominis, et stipendium omnibus duplex.

44 Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio tribuno
plebis, quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque. Inde cognomen familiæ inditum, ut Annales appella-
2 rentur. Prætores quattuor post multos annos lege Bæbia
creati, quæ alternis quaternos iubebat creari. Hi facti: Cn.
Cornelius Scipio, C. Valerius Lævinus, Q. et P. Mucii Q. filii
3 Scævolæ. Q. Fulvio et L. Manlio consulibus eadem pro-
A. u. c. 575. A. Ch. 179. vincia, quæ superioribus, pari numero copiæ peditum, equitum,
4 civium, sociorum decretæ. In Hispaniis duabus Ti. Sempronio et L. Postumio cum iisdem exercitibus, quos haberent,
5 prorogatum imperium est, et in supplementum consules scribere
iussi ad tria millia peditum Romanorum, trecentos equites,
quinque millia sociorum Latini nominis et quadringentos
6 equites. P. Mucius Scævola urbanam sortitus provinciam est,
et ut idem quæreret de veneficiis in urbe et propius urbem
7 decem millia passuum; Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q.
Mucius Scævola Siciliam, C. Valerius Lævinus Sardiniam.

8 Q. Fulvius consul, priusquam ullam rem publicam ageret,
liberare et se et rem publicam religione votis solvendis dixit
9 velle; vovisse, quo die postremum cum Celtiberis pugnasset,
ludos Iovi optimo maximo et ædem Equestri Fortunæ sese
facturum; in eam rem sibi pecuniam collatam esse ab Hi-

spanis. Ludi decreti, et ut duumviri ad ædem locandam 10
crearentur. De pecunia finitur, ne maior ludorum causa
consumeretur, quam quanta Fulvio Nobiliori post Ætolicum
bellum ludos facienti decreta esset, neve quid ad eos ludos 11
arcesseret, cogeret, acciperet, faceret adversus id senatus con-
sultum, quod L. Æmilio, Cn. Bæbio consulibus de ludis fac-
tum esset. Decreverat id senatus propter effusos sumptus 12
factos in ludos Ti. Sempronii ædilis, qui graves non modo
Italiæ ac sociis Latini nominis, sed etiam provinciis externis
fuerant.

Hiems eo anno nive sæva et omni tempestatum genere **45**
fuit; arbores, quæ obnoxiæ frigoribus sunt, deussit cunctas;
etiam aliquanto quam alias longior fuit. Itaque Latinas 2
nix subito coorta et intolerabilis tempestas in monte tur-
bavit, instauratæque sunt ex decreto pontificum. Eadem 3
tempestas et in Capitolio aliquot signa prostravit, fulmini-
busque complura loca deformavit, ædem Iovis Tarracinæ,
ædem Albam Capuæ portamque Romanam; muri pinnæ ali-
quot locis decussæ erant. Hæc inter prodigia nuntiatum et 4
ab Reate, tripedem natum mulum. Ob ea decemviri iussi 5
adire libros edidere, quibus diis et quot hostiis sacrificaretur,
et ut supplicatio diem unum esset. Ludi deinde votivi Q. 6
Fulvii consulis per dies decem magno apparatu facti.

Censorum inde comitia habita; creati M. Æmilius Lepidus
pontifex maximus et M. Fulvius Nobilior, qui ex Ætolis
triumphaverat. Inter hos viros nobiles inimicitiæ erant, sæpe 7
multis et in senatu et ad populum atrocibus celebratæ certa-
minibus. Comitiis confectis, ut traditum antiquitus est, cen- 8
sores in campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt;
quo repente principes senatorum cum agmine venerunt civi-
tatis, inter quos Q. Cæcilius Metellus verba fecit. „Non **46**
obliti sumus, censores, vos paulo ante ab universo populo
Romano moribus nostris præpositos esse, et nos a vobis et
admoneri et regi, non vos a nobis debere; indicandum tamen 2
est, quid omnes bonos in vobis aut offendat aut certe muta-

3 tum malint. Singulos quum intuemur, M. Æmili, M. Fulvi,
neminem hodie in civitate habemus, quem, si revocemur in
4 suffragium, velimus vobis prælatum esse; ambo quum simul
adspicimus, non possumus *non* vereri, ne male comparati
sitis, nec tantum rei publicæ prosit, quod omnibus nobis
egregie placetis, quam, quod alter alteri displicetis, noceat.
5 Inimicitias per annos multos vobis ipsis graves et atroces
geritis, quæ periculum est ne ex hac die nobis et rei publicæ
6 quam vobis graviores fiant. De quibus causis hoc timeamus,
multa succurrunt, quæ dicerentur, nisi forte **† implacabiles
7 fueritis, implicaverint animos vestros. Has ut hodie, ut in
isto templo finiatis simultates, quæsumus vos universi, et, quos
coniunxit suffragiis suis populus Romanus, hos etiam recon-
8 ciliatione gratiæ coniungi a nobis sinatis; uno animo, uno
consilio legatis senatum, equites recenseatis, agatis censum,
9 lustrum condatis; quod in omnibus fere precationibus nun-
cupabitis verbis, „ut ea res mihi collegæque meo bene et fe-
liciter eveniat", id ita ut vere, ut ex animo velitis evenire,
efficiatisque, ut, quod deos precati eritis, id vos velle etiam
10 homines credamus. T. Tatius et Romulus, in cuius urbis
medio foro acie hostes concurrerant, ibi concordes regnarunt.
11 Non modo simultates, sed bella quoque finiuntur. Ex infestis
hostibus plerumque socii fideles, interdum etiam cives fiunt.
12 Albani, diruta Alba, Romam traducti sunt; Latini, Sabini in
civitatem accepti. Vulgatum illud, quia verum erat, in
proverbium venit, amicitias immortales, *mortales* inimicitias
13 debere esse." Fremitus ortus cum assensu, deinde universorum
voces idem petentium confusæ in unum orationem interpella-
14 runt. Inde Æmilius questus quum alia, tum bis a M. Fulvio
se certo consulatu deiectum; Fulvius contra queri, se ab eo
semper lacessitum et in probrum suum sponsionem factam;
tamen ambo significare, si alter vellet, se in potestate tot
15 principum civitatis futuros. Omnibus instantibus, qui aderant,
dexteras fidemque dedere, remittere vere ac finire odium; deinde
collaudantibus cunctis deducti sunt in Capitolium. Et cura

super tali re principum et facilitas censorum egregie com-
probata ab senatu et laudata est. Censoribus deinde postu- 16
lantibus, ut pecuniæ summa sibi, qua in opera publica ute-
rentur, *attribueretur*, vectigal annuum decretum est.

Eodem anno in Hispania L. Postumius et Ti. Sem- 47
pronius proprætores comparaverunt ita inter se, ut in Vaccæos
per Lusitaniam iret Albinus, in Celtiberiam inde reverteretur;
Gracchus, si maius ibi bellum esset, in ultima Celtiberiæ
penetraret. ** Mundam urbem primum vi cepit, nocte ex im- 2
proviso aggressus. Acceptis deinde obsidibus præsidioque im-
posito castella oppugnare, agros urere, donec ad prævalidam
aliam urbem (Certimam appellant Celtiberi) pervenit. Ubi 3
quum iam opera admoveret, veniunt legati ex oppido, quorum
sermo antiquæ simplicitatis fuit, non dissimulantium, bellaturos,
si vires essent. Petierunt enim, ut sibi in castra Celtiberorum 4
ire liceret ad auxilia accienda; si non impetrassent, tum se-
paratim [eos] ab illis se consulturos. Permittente Graccho
ierunt, et post paucis diebus alios decem legatos secum ad-
duxerunt. Meridianum tempus erat. Nihil prius petierunt 5
a prætore, quam ut bibere sibi iuberet dari. Epotis primis
poculis, iterum poposcerunt, magno risu circumstantium in tam
rudibus et moris omnis ignaris ingeniis. Tum maximus natu 6
ex iis „Missi sumus“ inquit „a gente nostra, qui sciscitaremur,
qua tandem re fretus arma nobis inferres.“ Ad hanc per- 7
contationem Gracchus exercitu se egregio fidentem venisse
respondit, quem si ipsi visere velint, quo certiora ad suos
referant, potestatem se eis facturum esse; tribunisque militum 8
imperat, ut ornari omnes copias peditum equitumque et de-
currere iubeant armatas. Ab hoc spectaculo legati dimissi de-
terruerunt suos ab auxilio circumsessæ urbi ferendo. Oppi- 9
dani quum ignes nocte *e* turribus nequicquam, quod signum
convenerat, sustulissent, destituti ab unica spe auxilii in dedi-
tionem venerunt. Sestertium quater et vicies ab iis est ex- 10
actum, quadraginta nobilissimi equites, nec obsidum nomine

(nam militare iussi sunt) et tamen re ipsa ut pignus fidei
essent.

48 Inde iam duxit ad Alcen urbem, ubi castra Celtiberorum
2 erant, a quibus venerant nuper legati. Eos quum per aliquot
dies, armaturam levem immittendo in stationes, lacessisset
parvis prœliis, in dies maiora certamina serebat, ut omnes
3 extra munitiones eliceret. Ubi, quod petebatur, sensit effectum,
auxiliorum præfectis imperat, ut, contracto certamine, tanquam
multitudine superarentur, repente tergis datis ad castra effuse
fugerent; ipse intra vallum ad omnes portas instruxit copias.
4 Haud multum temporis intercessit, quum ex composito refugientium
suorum agmen, post effuse sequentes barbaros con-
5 spexit. Instructam ad hoc ipsum intra vallum habebat aciem.
Itaque tantum moratus, ut suos refugere in castra libero introitu
sineret, clamore sublato simul omnibus portis erupit.
6 Non sustinuere impetum necopinatum hostes. Qui ad castra
oppugnanda venerant, ne sua quidem tueri potuerunt; nam
extemplo fusi, fugati, mox intra vallum paventes compulsi,
7 postremo exuuntur castris. Eo die novem millia hostium cæsa;
capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim, signa militaria
triginta septem; de exercitu Romano centum novem
ceciderunt.

49 Ab hoc prœlio Gracchus duxit ad depopulandam Celtiberiam
legiones, et quum ferret passim cuncta atque ageret,
populique alii voluntate, alii metu iugum acciperent, centum
tria oppida intra paucos dies in deditionem accepit, præda
2 potitus ingenti est. Convertit inde agmen retro, unde venerat,
3 ad Alcen, atque eam urbem oppugnare institit. Oppidani
primum impetum hostium sustinuerunt; deinde, quum iam non
armis modo, sed etiam operibus oppugnarentur, diffisi præ-
4 sidio urbis in arcem universi concesserunt; postremo et inde,
præmissis oratoribus, in dicionem se suaque omnia Romanis
permiserunt. Magna inde præda facta est; multi captivi
nobiles in potestatem venerunt, inter quos et Thurri filii duo
5 et filia. Regulus hic earum gentium erat, longe potentissimus

omnium Hispanorum. Audita suorum clade, missis, qui fidem venienti in castra ad Gracchum peterent, venit. Et primum 6
quæsivit ab eo, *libero*ne sibi liceret ac suis vivere. Quum prætor victurum respondisset, quæsivit iterum, si cum Romanis militare liceret. Id quoque Graccho permittente, „Sequar“ 7
inquit „vos adversus veteres socios meos, quoniam illos † ad me propiunt suspicere.“ [1]) Secutus est inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adiuvit.

Ergavica inde, nobilis et potens civitas, aliorum circa 50
populorum cladibus territa portas aperuit Romanis. Eam 2
deditionem oppidorum haud cum fide factam quidam auctores sunt; e qua regione abduxisset legiones, extemplo inde rebellatum, magnoque eum postea prœlio ad montem Chaunum cum Celtiberis a prima luce ad sextam horam diei signis collatis pugnasse; multos utrinque cecidisse; nec aliud magno- 3
pere, cur vicisse crederes, fecisse Romanos, nisi quod postero die lacessierint prœlio manentes intra vallum; spolia per totum diem legisse; tertio die prœlio maiore iterum pugnatum, et 4
tum demum haud dubie victos Celtiberos castraque eorum capta et direpta esse. Viginti duo millia hostium eo die 5
esse cæsa, plus trecentos captos, parem fere equorum numerum, et signa militaria septuaginta duo. Inde debellatum, veramque pacem, non fluxa, ut ante, fide Celtiberos fecisse. Eadem æstate et L. Postumium in Hispania ulteriore bis cum 6
Vaccæis egregie pugnasse scribunt; ad triginta et quinque millia hostium occidisse et castra expugnasse. Propius vero 7
est, serius in provinciam pervenisse, quam ut ea æstate potuerit res gerere.

Censores fideli concordia senatum legerunt. Princeps 51
lectus est ipse censor M. Æmilius Lepidus pontifex maximus; tres eiecti de senatu; retinuit quosdam Lepidus a collega præteritos. Opera ex pecunia attributa divisaque inter se hæc 2

---

[1]) Fortasse Livius scripsit: illos ac me populum Romanum di volunt suspicere.

fecerunt: Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus,
quod prædia habebat ibi privatamque publicæ rei impensam
3 inseruerat; theatrum et proscenium ad Apollinis, ædem Iovis
in Capitolio, columnasque circa poliendas albo locavit; et ab his
columnis, quæ incommode opposita videbantur, signa amovit, clipeaque de columnis et signa militaria affixa omnis generis dempsit.
4 M. Fulvius plura et maioris locavit usus: portum et pilas pontis in
Tiberi, quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus
5 et L. Mummius censores locaverunt imponendos; basilicam post
argentarias novas et forum piscatorium, circumdatis tabernis,
6 quas vendidit in privatum; [et forum,] et porticum extra portam
Trigeminam, et aliam post navalia et ad fanum Herculis, et
7 post Spei a Tiberi *ad* ædem Apollinis medici. Habuere et in
promiscuo præterea pecuniam; ex ea communiter locarunt
aquam adducendam fornicesque faciendos. Impedimento operi
fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci non est
8 passus. Portoria quoque et vectigalia iidem multa instituerunt.
Complura sacella publicaque loca, occupata a privatis,
publica sacraque ut essent paterentque populo, curarunt.
9 Mutarunt suffragia, regionatimque generibus hominum causisque et quæstibus tribus descripserunt. Et alter ex cen-
52 soribus M. Æmilius petiit ab senatu, ut sibi dedicationis *causa*
templorum reginæ Iunonis et Dianæ, quæ bello Ligustino ante
2 annis octo vovisset, pecunia ad ludos decerneretur. Viginti
millia æris decreverunt. Dedicavit eas ædes, utramque in
3 circo Flaminio, ludosque scenicos triduum post dedicationem
templi Iunonis, biduum post Dianæ, et singulos dies fecit in
4 circo. Idem dedicavit ædem Larium Permarinum in campo.
Voverat eam annis undecim ante L. Æmilius Regillus navali
5 prœlio adversus præfectos regis Antiochi. Supra valvas
templi tabula cum titulo hoc fixa est: „Duello magno dirimendo, regibus subigendis, * caput patrandæ pacis ad pugnam
exeunti L. Æmilio M. Æmilii filio ** auspicio, imperio,
felicitate ductuque eius inter Ephesum, Samum Chiumque,
6 inspectante eopse Antiocho *cum* exercitu omni, equitatu ele-

phantisque, classis regis Antiochi antea invicta fusa, contusa
fugataque est, ibique eo die naves longæ cum omnibus sociis
captæ sexaginta duæ. Ea pugna pugnata rex Antiochus
regnumque ** Eius rei ergo ædem Laribus Permarinis vovit."
Eodem exemplo tabula in æde Iovis in Capitolio supra valvas 7
fixa est.

Biduo, quo senatum legerunt censores, Q. Fulvius consul **53**
profectus in Ligures, per invios montes vallesque *et* saltus cum
exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnavit, neque 2
tantum acie vicit, sed castra quoque eodem die cepit. Tria millia
ducenti hostium *cæsi sunt*, ** *capti*, omnisque ea regio Ligurum in
deditionem venit. Consul deditos in campestres agros deduxit, 3
præsidiaque montibus imposuit. Celeriter et *Roma consul ad
hostes et* ex provincia litteræ Romam venerunt. Supplicationes
ob eas res gestas in triduum decretæ sunt; prætores quadra- 4
ginta hostiis maioribus per supplicationes rem divinam fecerunt.
Ab altero consule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguri-
bus est gestum. Galli Transalpini, tria millia hominum, in 5
Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum a con-
sulibus et senatu petebant, ut pacati sub imperio populi Ro-
mani essent. Eos senatus excedere Italia iussit, et consulem 6
Q. Fulvium quærere et animadvertere in eos, qui principes et
auctores transcendendi Alpes fuissent.

Eodem anno Philippus rex Macedonum, senio et mærore **54**
consumptus post mortem filii, decessit. Demetriade hibernabat, 2
quum desiderio anxius filii, tum pænitentia crudelitatis suæ.
Stimulabat animum et alter filius haud dubie et sua et aliorum 3
opinione rex, conversique in eum omnium oculi, et destituta
senectus, aliis exspectantibus suam mortem, aliis ne exspec-
tantibus quidem. Quo magis angebatur, et cum eo Antigonus 4
Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor
Philippi fuerat, regiæ vir maiestatis, nobili etiam pugna ad-
versus Cleomenem Lacedæmonium clarus; tutorem eum Græci, 5
ut cognomine a ceteris regibus distinguerent, appellarunt.
Huius fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis 6

unus incorruptus permanserat, eique ea fides nequaquam ami-
7 cum Persea inimicissimum fecerat. Is prospiciens animo,
quanto cum periculo suo hereditas regni ventura esset ad
Persea, ut primum labare animum regis et ingemiscere inter-
8 dum filii desiderio sensit, nunc præbendo aures, nunc laces-
sendo etiam mentionem rei temere actæ, sæpe querenti querens
et ipse aderat; et quum multa, *ut* assolet, veritas præberet
vestigia sui, omni ope adiuvabat, quo maturius omnia ema-
9 narent. Suspecti ut ministri facinoris Apelles maxime et
Philocles erant, qui Romam legati fuerant litterasque exitiales
55 Demetrio sub nomine Flaminini attulerant. Falsas esse et a
scriba vitiatas signumque adulterinum, vulgo in regia fremebant.
2 Ceterum quum suspecta magis quam manifesta esset res,
forte Xychus[1]) obvius fit Antigono, comprehensusque ab eo
in regiam est perductus. Relicto eo custodibus, Antigonus ad
3 Philippum processit. „Multis" inquit „sermonibus intellexisse
videor, magno te æstimaturum, si scire vera omnia posses de
4 filiis tuis, uter ab utro petitus fraude et insidiis esset. Homo
unus omnium, qui nodum huius erroris exsolvere possit, in
potestate tua est Xychus. Forte oblatum perductumque in
5 regiam vocari iube." Adductus primo ita negare incon-
stanter, ut parvo metu admoto paratum indicem esse appareret;
conspectum tortoris verberumque non sustinuit, ordinemque
6 omnem facinoris legatorum ministeriique sui exposuit. Ex-
templo missi, qui legatos comprehenderent. Philoclem, qui
præsens erat, oppresserunt; Apelles missus ad Chæream
quendam persequendum, indicio Xychi audito in Italiam
7 traiecit. De Philocle nihil certi vulgatum est; alii primo
audaciter negantem, postquam in conspectum adductus sit
Xychus, non ultra tetendisse, alii tormenta etiam infitiantem
8 perpessum affirmant. Philippo redintegratus est luctus gemi-
natusque, et infelicitatem suam in liberis graviorem, quod
56 alter *superesset*, *quam quod alter* perisset, censebat. Perseus

---

[1]) Nomen corruptum, sive Eutychus, sive Hesychus fuit.

certior factus, omnia detecta esse, potentior quidem erat, quam ut fugam necessariam duceret; tantum, ut procul abesset, 2
curabat, interim velut ab incendio flagrantis iræ, dum Philippus viveret, se defensurus. *Is* spe potiundi ad pœnam corporis eius amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam præmio sceleris frueretur. Antigonum 3
igitur appellat, cui et palamfacti parricidii gratia obnoxius erat, neque pudendum aut pænitendum eum regem Macedonibus propter recentem patrui Antigoni gloriam fore censebat. „Quando in eam fortunam veni" inquit, „Antigone, 4
ut orbitas mihi, quam alii detestantur parentes, optabilis esse debeat, regnum, quod a patruo tuo forti, non solum fideli tutela eius custoditum et auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo est. Te unum habeo, quem dignum regno iudicem; 5
si neminem haberem, perire et exstingui id mallem quam Perseo scelestæ fraudis præmium esse. Demetrium excitatum 6
ab inferis restitutumque credam mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori unus illacrimasti, in locum eius substitutum relinquam." Ab hoc sermone omni genere 7
honoris producere eum non destitit. Quum in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniæ urbes principibusque Antigonum commendare; et si vita longior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus Thessalonicæ plurimum temporis 8
moratus fuerat. Inde quum Amphipolim venisset, gravi morbo est implicitus; sed animo tamen ægrum magis fuisse 9
quam corpore constat, curisque et vigiliis, quum identidem species et umbræ insontis interempti filii agitarent, exstinctum esse cum diris exsecrationibus alterius. Tamen admoveri 10
potuisset Antigonus, si aut *affuisset aut* statim palamfacta esset mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi præerat, 11
non exspectata morte regis, a primis desperationis notis nuntios prædispositos, ita ut convenerat, misit ad Perseum, et mortem regis in adventum eius omnes, qui extra regiam

57 erant, celavit. Oppressit igitur necopinantes ignarosque omnes
Perseus, et regnum scelere partum invasit.
2 Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem et ad
vires bello subtrahendas. Nam post paucis diebus gens
Bastarnarum, diu sollicitata, ab suis sedibus magna peditum
3 equitumque manu Histrum traiecit. Inde prægressi, qui nunti-
arent regi, Antigonus et Cotto; *Cotto* nobilis erat Bastarnes,
Antigonus † sæpe invitus cum ipso Cottone legatus ad concitandos
Bastarnas missus. Haud procul Amphipoli fama, inde certi
nuntii occurrerunt, mortuum esse regem; quæ res omnem
4 ordinem consilii turbavit. Compositum autem sic fuerat,
transitum per Thraciam tutum et commeatus Bastarnis ut
Philippus præstaret. Id ut facere posset, regionum principes
donis coluerat, fide sua obligata, pacato agmine transituros
5 Bastarnas. Dardanorum gentem delere propositum erat, inque
6 eorum agro sedes dare Bastarnis. Duplex inde erat
commodum futurum, si et Dardani, gens semper infestissima
Macedoniæ temporibusque iniquis regum imminens, tolleretur,
et Bastarnæ, relictis in Dardania coniugibus liberisque, ad
7 populandam Italiam possent mitti. Per Scordiscos iter esse
ad mare Hadriaticum Italiamque; alia via traduci exercitum
non posse. Facile Bastarnis Scordiscos iter daturos; nec
enim aut lingua aut moribus [æquales] abhorrere; et ipsos
adiuncturos se, quum ad prædam opulentissimæ gentis ire
8 vidissent. Inde in omnem eventum consilia accommodabantur:
sive cæsi ab Romanis forent Bastarnæ, Dardanos tamen
sublatos prædamque ex reliquiis Bastarnarum et possessionem
9 liberam Dardaniæ solatio fore; sive prospere *rem* gessissent,
Romanis aversis in Bastarnarum bellum, recuperaturum se in
58 Græcia, quæ amisisset. Hæc Philippi consilia fuerant.
Primum ingressi sunt pacato agmine. *Digressu* deinde
Cottonis et Antigoni et haud multo post fama mortis
Philippi neque Thraces commercio faciles erant *neque*
Bastarnæ empto contenti; nec poterant in agmine contineri,
2 ne decederent via. Inde iniuriæ ultro citroque fieri, quarum

in dies incremento bellum exarsit; postremo Thraces quum
vim ac multitudinem sustinere hostium non possent, relictis
campestribus vicis in montem ingentis altitudinis (Donucam
vocant) concesserunt. Quo *quum* subire Bastarnæ vellent, 3
quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est peremptos
esse, talis tum Bastarnas nequicquam ad iuga montium
appropinquantes oppressit. Neque enim imbre tantum effuso, 4
dein creberrima grandine obruti sunt cum ingenti fragore
cæli tonitribusque et fulguribus præstringentibus aciem oculorum;
sed fulmina etiam sic undique micabant, ut peti vide- 5
rentur corpora nec solum milites, sed etiam principes icti
caderent. Itaque quum præcipiti fuga per rupes præaltas 6
improvidi sternerentur ruerentque, instabant quidem perculsis
Thraces, sed ipsi deos auctores fugæ esse cælumque in se
ruere aiebant. Dissipati procella quum tanquam ex nau- 7
fragio plerique semermes in castra, unde profecti erant, red-
issent, consultari, quid agerent, cœptum. Inde orta dissensio,
aliis redeundum, aliis penetrandum in Dardaniam censentibus.
Triginta ferme millia hominum Clondico duce, *quo* profecti 8
erant, pervenerunt; cetera multitudo retro, qua venerat, aqui-
loniam regionem repetiit. Perseus potitus regno interfici Antigonum 9
iussit; et dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam
paternam renovandam petendumque, ut rex ab senatu appella-
retur, misit. Hæc eo anno in Macedonia gesta.

Alter consulum Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit; 59
quem triumphum magis gratiæ quam rerum gestarum magni-
tudini datum constabat. Armorum hostilium magnam vim 2
transtulit, nullam pecuniam admodum. Divisit tamen in
singulos milites trecenos æris, duplex centurionibus, triplex
equiti. Nihil in eo triumpho magis insigne fuit, quam quod 3
forte evenit, ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex
prætura triumphaverat. Secundum triumphum comitia edixit, 4
quibus creati consules sunt M. Iunius Brutus, A. Manlius
Vulso. Prætorum inde, tribus creatis, comitia tempestas 5
diremit. Postero die reliqui tres facti, ante diem quartum

idus Martias, M. Titinius Curvus, Ti. Claudius Nero, T.
6 Fonteius Capito. Ludi Romani instaurati ab ædilibus curuli-
bus Cn. Servilio Cæpione, App. Claudio Centone propter pro-
7 digia, quæ evenerant. Terra movit; in fanis publicis, ubi
lectisternium erat, deorum capita, qui in lectis erant,
8 averterunt se, lanxque cum integumentis, quæ Iovi apposita
fuit, decidit de mensa. Oleas quoque prægustasse mures in
prodigium versum est. Ad ea expianda nihil ultra, quam ut
ludi instaurarentur, actum est.

Platonis

apologia Socratis et Crito.

Edidit et in scholarum maxime usum interpretatus est *C. G. Elberling.* — 64 sol.

Poetarum aliquot Latinorum

carmina selecta carminumve partes. Scholarum causa seorsum describenda curavit *I. N. Madvigius.* Tertium edidit I. L. Ussing. 56 sol.

C. Sallusti Crispi

Catilina et Jugurtha.

Iterum edidit et præfatus est Dr. *E. F. Bojesen.* — 72 sol.

Saxonis Grammatici

Historia Danica. Recensuit et commentariis illustravit Dr. *P. E. Müller.* Opus morte Mülleri interruptum absolvit Mag. *I. M. Velschow.* Pars I. vol. 1—2 & Pars II, cum quinque tabulis æneis. — 8 thal.

Scriptores rerum Danicarum

partim hactenus inediti, partim emendatius editi ab *I. Langebek.* Ed. cur. *P. F. Suhm, L. Engelstoft & E. C. Werlauff.* To. 1—8. — 36 thal.